

Tuomas Laine-Frigren

Sosialismin uusin verso

Unkarin kansannousun työläisneuvostot ja ajatus työläisten
itsehallinnosta syksyllä 1956

Yleisen historian Pro gradu

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Syyskuu 2007

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Tuomas Laine-Frigren	
Työn nimi – Title <i>Sosialismin uusin verso</i> - Unkarin kansannousun työläisneuvostot ja ajatus työläisten itsehallinnosta syksyllä 1956.	
Oppiaine – Subject Yleinen historia	Työn laji – Level Pro gradu - tutkielma
Aika – Month and year Syyskuu 2007	Sivumäärä – Number of pages 172
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimuksessa tarkastellaan Unkarin kansannousun (23.10 – 4.11.1956) työläisneuvostoja ja niissä ruumiillistunutta ajatusta työläisten itsehallinnosta. Työläisten itsehallintoa tarkastellaan vuoden 1956 syksyn julkisen itsehallintokeskustelun kontekstissa, jolloin kyse on tuotantoa ja taloutta koskevan keskustelun politisoitumisen analysoimisesta yhteiskunnallis-poliittisen kriisin olosuhteissa. Yksipuoluediktatuurin oloissa käydyn keskustelun tulkitsemiseksi on apuna käytetty Quentin Skinnerin kielenkäytön kontekstit ja käsitteiden käytön poliittisen dynamiikan tiedostavaa metodia.</p> <p>Syksyllä ammattijärjestölehti <i>Népszavassa</i> käytiin kiivasta keskustelua työpaikkademokratiaa ja työläisten itsehallintoa koskevista kysymyksistä. Valtiollistettu, puolueen kontrollissa 1950- luvulla ollut ammattiyhdistysliike esiintyi uudistushenkisesti ja pyrki kasvattamaan tehtaan ammattiosaston edunvalvonnallista valtaa. Tämän pyrkimyksen ohella esiintyi aivan uuden instituution, työläisneuvoston, perustamista kannattavia puheenvuoroja.</p> <p>Työntekijöiden etujen ohella keskustelussa oli laajemmin kyse aikaisemman, ankaraan työkuriin perustuvan sosialistisen hallintokulttuurin 'korjaamisesta' kannustavampaan suuntaan. Tällöin puhuttiin työkurista, kannustavuudesta, sitouttamisesta ja työmotivaatiosta. 1950- luvun työkulttuurin puhetapoihin oli kuulunut vahva yhteisölle ja sosialistiselle tulevaisuudelle uhrautumisen eetos. Puhetapaa kuvastivat ilmoitustauluille ja tehtaanportteihin kirjaillut iskulauseet: ”Tehtas on sinun, rakennat sitä itsellesi.” Työläisten itsehallinnon tematiikkaan liittyi – erityisesti sellaisena kuin se esiintyi kansannousun työläisneuvostojen muodossa – vahva tehdaskollektiivin työntekijöiden pyrkimys edustaa itse itseään, määritellä kurin ja kannustavuuden sisältöjä omaehtoisesti.</p> <p>Työläisneuvostot olivat pitkälti myös teknisen älymystön, ammattityöläisten ja insinöörien liikehdintää rationaalisemman ja ammattitaitoa enemmän arvostavan tuotannon puolesta. Kansannousun lehdistöjulkisuuden kautta työläisneuvostojen poliittisesta ja tuotannollisesta roolista avautuu varsin mielenkiintoinen kuva. Ne olivat tehtaan turvallisuudesta, tuotannon jatkuvuudesta ja myös tehdasyhteisön ulkopuolisesta avustustyöstä vastaavia elimiä, mutta myös tehtaan valtasuhteita muuttavan ja puolueen ylivaltaa vastustavan toimintansa kautta esikuvana vastaavalle toiminnalle muualla. Ne tuottivat poliittisia ja tuotantoa koskevia toimintaohjelmia ja saivat poliittisen kriisin aikana tuulta siipiensä alle uudenlaisena tuotannon valtasuhteiden järjestämisen muotona. Reinhart Koselleckia mukaillen ne kurkottivat tulevaisuuteen ja loivat aivan uusia toimintahorisontteja – historiallisesti lyhyen hetken verran.</p>	
Asiasanat – Keywords. Unkarin kansannousu, yhteiskunnalliset liikkeet, työläiset, työläisneuvosto, työläisten itsehallinto, tehdastyö, sosialismin hallintokulttuuri, sosialismin työmoraali	
Säilytyspaikka – Depository. Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys

I Johdanto	1
1. Tutkimuskysymyksen asettelu.....	1
2. Aikaisempi tutkimus.....	3
3. Tehdasneuvostot ja työläisten itsehallinto	7
4. Lähteistä ja lähteiden käytöstä.....	9
4.1 Syksyn 1956 Népszava	9
4.2 Kansannousun julkinen sana ja vallankumouksellisen liikkeen aika.....	13
4.3 Oral history – lähteet	17
II Työ ja tehdas 1950- luvun Unkarissa	20
1. Kylmän sodan Unkarin teollistamisoffensiivi	20
1.1 Viisivuotissuunnitelma rauhan puolesta	20
2. Sosialistinen työkuultuuri	23
2.1 Sosialistisen persoonallisuuden synnyttäminen	23
2.2 Työmoraaliin kasvattaminen	26
3. Itsenäisen ammattiyhdistysliikkeen alasajo	31
3.1 Periaatekysymykset uudelleenrakentamisen yhteiskunnassa	31
3.2 Puolue-eliitin ja ammattiliittojohdon suhde työkurikysymyksissä	32
3.3 Syndikalismin aave.....	35
4. Työntekijä, työläinen ja tehtaan eletty kokemus	37
III Syksyn 1956 itsehallintokeskustelu ja kysymys osallistuvasta edunvalvonnasta	44
1. Tehtaiden itsehallinto	44
1.1 Sándor Gáspárin julistus työläisdemokratiasta	44
1.2 Jugoslavian tie	46
2. Sitouttaminen kollektiiviin ja työvoiman motivoiminen	49
2.1 Tehdaskollektiivi ja ”työläisvalvonta”	49
2.2 Taistelu palkkausmuodoista.....	54
2.3 Kannustava palkkaus.....	58
2.4 Työkuri.....	63
2.5 Tuotantokokoukset avoimen keskustelun foorumina	65
3. Tehtaanjohtajan näkökulma	68
3.1 Valtionyhtiön johdon asema ja toimenkuva	68
3.2 Johtajien intressit ja tehdaskomitean uudet tehtävät	71
4. Tehdaskomitean edunvalvontatyö ja tehtaiden työolosuhteet.....	78
4.1 Miten työntekijät ottivat uudistuspuheen vastaan?	78
4.2 Tehdaskomitean synty ja kehitys	79
4.3 Uudistuva tehdaskomitea ja työntekijöiden toiveet	81
4.3.1 Työasu	84
4.3.2 Työturvallisuus ja työolosuhteet.....	86
4.3.3 Työ, vapaa-aika ja sosiaaliuudet.....	90
5. János Kornain suunnitelma	91
IV Työläisneuvostot tuotannon ja politiikan tekijöinä	96
1. Työläisneuvostojen toimenkuva	96
1.1 Valtasuhteiden muutos	96
1.1.1 ”Vihdoin päätämme itse omasta kohtalostamme”	96

1.1.2 Johdon erottaminen	100
1.1.3 Puolue tehtaan porttien ulkopuolelle	105
1.1.4 Palkkaus, tuottava työ ja työläisvalta	110
1.2 Koneiden suojeleminen, tuotannon edellytysten ylläpitäminen ja uusi järjestys	115
1.2.1 Järjestysretoriikka	115
1.2.2 Koneiden suojeleminen	118
1.2.3 ”Tuhatta asiaa on meidän pohdittava, sata asiaa järjestettävä” – tuotannon ylläpidon käytäntöä	120
1.3 Tehdasyhteisön ulkopuolinen avustustyö	125
2. Työläisneuvostot ja neuvostoliike	130
2.1 Neuvostojärjestelmä suurennuslasin alla – uusi omatoimisuus	131
2.2 ”Lakkaamaton puhdistustyön virta” – tehtaiden ulkopuolisten työläisneuvostojen toimenkuva	134
2.2.1 Radion ja sairaalan neuvostot	134
2.2.2 Pestin läänin työläisneuvosto	136
3. Ammattiyhdistysliikkeen ja työläisneuvostojen suhde	139
3.1 Ammattiyhdistysliike ja työläisten itsehallinto	139
3.2 Uudistuva ammattiyhdistysliike ja vallankumouksen dynamiikka	143
3.3 Työläisneuvostojen tehtävät muotoutuvat	148
4. Lakko ja vallankumouksen poliittinen tila	152
<i>V Työläisneuvostojen historiallinen hetki</i>	<i>157</i>
<i>Lähteet</i>	<i>165</i>
<i>Liitteet:</i>	
<i>Liite 1</i>	<i>Oikeanlaisiin työtapoihin kasvattavia sosialistisia malliliikkeitä</i>
<i>Liite 2</i>	<i>Kuva rakennustyömaasta ja sen portista vuodelta 1952</i>
<i>Liite 3</i>	<i>Unkarin kommunistisen puolueen vaalijuliste vuodelta 1947</i>
<i>Liitteet 4a ja 4b</i>	<i>31. lokakuuta 1956 kokoontuneen ”työläisparlamentin” toimintaohjelma</i>

I Johdanto

1. Tutkimuskysymyksen asettelu

”Vallankumouksen myötä tehtaissamme palaa kulovalkeana viime vuosien taloudellinen byrokratia. Tehtaissa perustetaan työläisneuvostoja.¹”

Katkelma on nuorten kommunistien *Szabad Ifjúság*-lehdessä 30. lokakuuta 1956 ilmestyneestä kirjoituksesta, jossa kannustettiin värikkäin sanankääntein nuoria valitsemaan edustajiaan Unkarin kansannousun aikana tehtäisiin perustettuihin työläisneuvostoihin.² Oltiin tilanteessa, jossa 23. lokakuuta alkanut ”vallankumous” näytti voitettulta. *Szabad Ifjúság* kehotti nuoria ihmisiä kiinnostumaan työläisneuvostoista ja ottamaan osaa tulevien päivien ja viikkojen ”rauhanomaiseen ja vallankumoukselliseen” työhön.

Kirjoittaja halusi korostaa, että työläisneuvostot olivat syntyneet ”ilman ylhäältä tulleita neuvoja.” Ne olivat ”kansan sydänten syvyyksistä kumpuavien toiveiden” ilmauksia. Tarve propagoida asiaa nousi osaksi vastauksena ammattiyhdistysliikkeen kansannousun aikaiselle pyrkimykselle luoda käsitystä työläisneuvostoista ammattiyhdistysten ohjauksessa syntyneinä tehdasdemokratian toteuttamisen välineinä. Neuvostojen roolia määriteltiin julkisuudessa myös suhteessa puolueeseen ja valtioon. Työläisneuvostojen kannattajilla oli tarve osoittaa, että kyse oli ”vallankumouksellisen kansan aidoista orgaaneista.³”

Kansannousun alla, syys – lokakuussa 1956 ammattiyhdistysten keskusjärjestön äänenkannattajan *Népszavan* sivuilla käytiin kiivasta keskustelua valtionyhtiöiden paikallisen itsehallinnon ja tehdasdemokratian kehittämisestä, ja myös ajatus työläisneuvostoista – eräästä tehdasdemokratian kehittämisen välineestä – nostettiin esille. Kansannousun puhjettua tehtäisiin alettiin perustaa työläisneuvostoja ja sekä Unkarin työväenpuolue (MDP) että ammattiyhdistysten keskusjärjestö (SZOT) joutuivat poliittisen kriisin keskellä suhteuttamaan oman toimintansa tehtaissa tapahtuvaan toimintaan.

Tarkastelen syksyn 1956 aikana julkisuudessa käytyä itsehallintokeskustelua ja keskustelun muuttumista yhteiskunnalliseksi toiminnaksi kansannousun poliittisen kriisin aikana. Ensimmäisessä pääluvussa käsittelen itsehallintokeskustelun eri ulottuvuuksia ammattijärjestölehti *Népszavan* sivuilla julkaistujen kirjoitusten valossa. Tarkastelen ammattiliittoeliitin viljelemiä

¹ ”A Forradalom szikrája futótüzként égeti fel gyárainkban az elmúlt évek gazdasági bürokráciáját. A gyárakban sorra alakulnak a munkástanácsok.”

² Szabad Ifjúság 30.10.1956, ”FIATALOK! Válasszátok meg képviselőiteket a munkástanácsokba”, 153.

³ Ibid.

itsehallintoa ja tehdasdemokratiaa koskevia puhetapoja unkarilaisen sosialismin kehittämisen kontekstissa, ja kysyn mitä työläisten ”mukaan vetämisellä” ajateltiin saavutettavan. Puhetapojen ja suunnitelmien tasolla unkarilaisiin tehtaisiin oltiin ajamassa sisään hallintokulttuuria, jossa kiinnitettiin eri tavalla huomiota valtionyhtiön johdon ja työntekijöiden suhteeseen kuin aikaisemmin. Tällöin punnittiin kannustamisen ja kurin kysymyksiä. Keskustelussa myös työläisdemokratiaa edustavan elimen toimintaa alettiin tulkita, suunnitella ja osoittaa suuntaa. Millaisin motiivein työläiset omaksuivat heille kansannousun poliittisen kriisin aikana avautuneen - jo ennen kansannousua jaossa olleen - itsehallinnollisen roolin, perustaen tehtaisiin työläisneuvostoja?

Työläisneuvostot olivat myös osa yleisempää kansannousun neuvostoliikettä. Neuvostoliikettä on paikallaan käsitellä nimenomaan yhteiskunnallisena ja yhteisöllisenä liikkeenä, jossa sosialistiseen hallintoideologiaan olennaisesti kuuluneet neuvostot olivat käymistilassa sekä toiminnan että merkityksen tasolla. Työläisneuvostojen käsitteleminen yhdessä muualla kuin tehtaaseen perustettujen neuvostojen ja komiteoiden kanssa tukee tämän työn kannalta keskeistä analyttistä erottelua *työläisneuvoston* ja *työläisten itsehallinnon* välillä

Työläisneuvostofoorumilla tapahtuneen toiminnan ymmärtäminen tehtaan kokemuksen kautta auttaa lähestymään työläisneuvostojen itseymmärrystä. Toisaalta tutkimalla sitä, miten työläisneuvostojen toimintaa vallankumousjulkisuudessa tulkittiin, voidaan saada selville jotain työläisneuvostojen poliittisesta roolista. Julkisuudessa viljeltyjen puhetapojen tarkastelu auttaa niin ikään ymmärtämään jotain työläisneuvostojen omakuvasta. Tietty julkisuuden tapa puhua esimerkiksi tehtaita suojelevista ja tuotantoa ylläpitävistä työläisistä avasi toiminnallisia horisontteja tulevaisuutta kohti, joka hetken verran näytti ’avoimelta.’

Organisoitumisen ja koko tematiikan suhteen keskeinen rajaus koskee Neuvostoliiton toisen intervention (4.11.1956) jälkeen, marraskuun puolivälissä syntyneen Budapestin keskustyöläisneuvoston toimintaa. En käsittele sinänsä mielenkiintoista ja tärkeää restauraation aikaa, jolloin Keskustyöläisneuvosto omaksui ”vallankumouksen saavutusten” puolustajan roolin ja esitti myös tulevaisuuteen katsovia tuotannon itsehallintoa koskevia ajatuksia. Tuolloin työläisneuvostoihin ladatut merkitykset tiivistyivät kansannousun aikaista *kokemusta* selkeämmäksi käsitykseksi siitä, mitä työläisneuvostot olivat. Myös tämän takia kansannousun aikaisen työläisneuvostoliikkeen merkitysten tutkiminen on mielekästä. Työläisneuvostot saivat loka – marraskuun vaihteessa tuulta siipiensä alle uudenlaista työläisten itsehallintoa ruumiillistavana instituutiona.

Tutkielmani on ajattelutapojen sosiaalishistoriaa sekä työn ja tuotannon historiaa poliittisen ja yhteiskunnallisen kriisin erityisolosuhteissa. Työni tarkastelee työläisten itsehallinnolle annettuja merkityksiä kansannousun aattona ja sen aikana. Keskustelussa käytettyjen puhutapojen analyysissä tukeudun Quentin Skinnerin kontekstitietoista tekstintulkintaa korostavaan metodiin. Yhteiskunnallisen keskustelun muuntumista kansannousun aikaiseksi poliittiseksi toiminnaksi – sanankäytön ja puhutapojen merkitystä poliittisten toimintahorisonttien avaajana – tarkastelen Skinnerin ohella myös Reinhart Koselleckin vallankumousta ja ajan kokemusta käsittelevää ajattelua soveltaen. Skinnerin ja Koselleckin merkitystä työni teoreettisten lähtökohtien kannalta tarkastelen lähemmin alkuperäislähteitä ja niiden käyttöä käsittelevässä luvussa.

Työläisten itsehallinnon käsitän työläisneuvoston tai vastaavan instituution kautta tapahtuvana toimintana, jossa tehtaan työntekijät hoitavan tuotantoprosessin omatoimisesti ja omaehtoisesti siten kuin osaavat. Sekä työläisten itsehallintoon että työläis- tai tehdasneuvostoon liittyy käsitteenä ideologisia 'painolasteja', kuten vasemmiston traditioon (laajasti käsitettynä) kuuluvia ajatuksia 'valtiottomasta' yhteiskunnasta. Itse haluan korostaa käsitteiden tuotannon todellisuuteen – itse työhön, sen tekniikkaan ja fysiikkaan sekä tienaamiseen ja elannon hankkimiseen – liittyviä merkityksiä. Lähdän siitä, että työläisten itsehallinto on vastaus tehtaan valtasuhteissa eletyn kokemuksen perusteella havaittuun tilanteeseen, jota määrittelevät epäoikeudenmukaiset ja alistavat valtasuhteet. Kyse on *korjausliikkeestä* puolustuskyvyttömyyden kokemukseen yksilöä ja tehtaan mikroyhteisöä suurempien voimien maailmassa.

2. Aikaisempi tutkimus

1950- luvun Unkarin tehdastyön kannalta tärkein viittauskohteeni on László Vargan *Az elhagyott tömeg*. Sen lisäksi, että kirja lähestyy suunnitelmatalouden myötä tehtaisiin syntynyttä sosiaalista todellisuutta monelta suunnalta, on se arvokas useiden käyttökelpoisten, alkuperäislähteisiin perustuvien suorien lainausten vuoksi. Sosiaali- ja yhteiskuntahistoriallista näkemystä erityisesti työväenluokan ja työväestön tilanteesta toisen maailmansodan jälkeen ja 1950- luvulle tultaessa on tarjonnut Gábor Gyánin, György Kövérin ja Tibor Valuchin *Social History of Hungary from the Reform Era to the End of the Twentieth Century*.⁴ Vargan kirjan lisäksi tuotannon ja talouden valtasuhteisiin on näyttöä tarjonnut Elemer Hankiss kirjallaan *East European Alternatives*.

Erytysmaininnan arvoisia ovat Sándor Horváthin *Sztalinváros* – tutkimukset, jotka syventävät Gyánin, Kövérin ja Valuchin teoksessaan antamaa yleisen tason vieraantumisen

⁴ Erytisen kiinnostavia teemoja ovat olleet työväenluokan käsitteleminen ”sosiaalisena hybridinä” ja kuvaus ”pakkomodernisaation” kouriin joutuneen unkarilaisen yhteiskunnan sodan jälkeisestä ”jatkuvaasta liikkeellä olosta.”

vaikutelmaa. Varsinkin tapa, jolla Horváth kuvaa maaseudun ja kaupungin asukkaiden vastakkainasettelua artikkelissaan *Continuities and Discontinuities in Kádár's Hungary: Everyday Life in a Socialist Town* on auttanut ymmärtämään 1950-luvun työkurin ja siihen liittyvien puhetaiposten ymmärtämistä sekä ihmistä mikroyhteisössään.

Unkarilaisen työkulttuurin pitkää linjaa työväenluokkaisen nuoruuden näkökulmasta on rakentanut László Kürti kirjassaan *Youth and the State in Hungary. Capitalism, Communism and Class*. Kirja on kiinnostava erityisesti siksi, että nuoruutta ja työtä tarkastellaan Csepelin työläiskaupunginosan kokemusten valossa.⁵

Sosialistisen systeemin hahmottamiseen ovat teoreettisen tason ymmärrystä tarjonneet János Kornain *the Socialist System*, Reinhard Bendixin *Work and Authority in Industry* sekä Ferenc Fehérin, Agnes Hellerin ja György Márkusin *Dictatorship Over Needs*. Näiden lisäksi työn historiaa sosiaalisena, kulttuurisena ja yhteiskunnallisena ilmiönä käsittelevä Patrick Joycen toimittama *The Historical Meanings of Work* on antanut näköaloja sekä työnteon käytäntöön että itse käsitteen rakentumiseen ajassa ja tilassa.

Unkarin kansannousun poliittisia prosesseja oivallisesti alkuperäisdokumenttien ja niiden selitysten avulla valaisee Csaba Békésin, Malcolm Byrnen ja János M. Rainerin *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Sujuva kuvaus tapahtumista ja niiden jälkiselvittelyistä on György Litvánin *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. Työläisneuvostoliikkeen kansannousunaikaisen toiminnan kuvauksessa tärkeänä tukena ovat olleet Eszter Zsófia Tóthin 'A Csepel Vas és Fémművek munkástanácsainak története 1956–1957', Éva Beránné Nemesin ja Erzsébet Kajárin 'A munkástanácsok és a szakszervezetek 1956 – 1957' ja Márkus Kellerin 'Gyár és a Munkás. A Május 1. Ruhagyár munkástanácsa 1956–1957-ben.' Kiinnittäessään eri näkökulmista huomiota myös tuotannon työläisen kokemukseen, artikkelien tarjoamat näkemykset ovat tukeneet omien tarkastelutapojeni muotoutumista. Tulkinnoiltaan hieman poliittisesti värittynyt, mutta silti pätevä kuvaus Unkarin kansannoususta ruohonjuuritason työläisneuvostoliikkeen vallankumouksellisen toiminnan näkökulmasta on Bill Lomaxin *Hungary 1956*. Lomaxin mukaan työläisneuvostoliikkeen patosi viime kädessä Neuvostoliiton armeijan ja valtion väkivaltakoneiston väliintulo, mutta erityisesti unkarilaisen kommunistiälymystön poliittinen passiivisuus. Lomaxin tulkinnassa

⁵ Lievästi outoa on se, että vaikka Kürtin kirja on tehty 2000-luvulla se esiintyy vailla minkäänlaista tietoisuutta Unkarin kansannousun laajasta tutkimuksesta. Antropologian ja kulttuurintutkimuksen nuoruutta koskevista teoreettisista lähtökohdista se kuvaa kuitenkin antoisalla tavalla sosialistisen Unkarin nuorisosaarua, työtä, opiskelua ja sosialistista nuorisoliikettä, sekä yksilöllisyyden ja henkilökohtaisen tilan säilyttämisen mahdollisuuksia.

vasemmistoölymystö ei kyennyt ottamaan paikkaansa ”vallankumouksellisen työläisneuvostoliikkeen” kärjessä.⁶

Unkarin kansannousun työläisneuvostoja ja niissä ruumiillistuvaa itsehallinnon ajatusta koskevaa tutkimusta on ylipäätään melko vähän. Omien teemojeni kannalta työläisneuvostoja suoraan käsittelevän tutkimuskirjallisuuden on monessa suhteessa korvannut toisaalta alkuperäisaineisto ja toisaalta Eszter Zsófia Tóthin ja Sándor Horváthin edustama työväentutkimusperinne.

Osaksi työläisneuvostotutkimuksen kapeus johtuu siitä, että työläisneuvostojen toimeliaisuutta koskevia dokumentteja, kuten kokouspöytäkirjoja ja julkilausumia, on julkaistu eri yhteyksissä. Toisaalta 1980-luvun puolivälin jälkeen käynnistynyt Oral History – projekti lähti liikkeelle työläisten ja myös työläisneuvostoihin osallistuneiden *muistitiedon* keräämisellä. Lisäksi Unkarin poliittisen kentän jakauduttua pian järjestelmänvaihdoksen jälkeen kahtia työläisneuvostojen toimeliaisuutta on ilmeisesti ollut vaikea kategorisoida historiapolitiikan helposti sulateltavaksi kappaleeksi.

Sándor Horváthin mukaan Kádárin ajan virallisella historianäkemyksellä ja szamizdat⁷- tai emigranttihilorialla on ollut järjestelmänvaihdoksen jälkeen merkittävä normatiivinen, 1956 - tutkimuksen konteksteja määrittävä vaikutus.⁸ Eri puolilla muistelijoiden ja poliittisten leirien kenttää on pyritty tuottamaan ’totuutta’ siitä, mistä vuodessa 1956 oli kyse. Historiantutkijoista tuli poliittisten suuntausten identiteettityökaluja. Heiltä odotettiin ”oikeaa historiaa” siitä, miten asiat todella tapahtuivat, mitkä olivat viimekätiset vaikuttavat syyt ja merkittävät henkilöt. Tämä johti kärjistetyksi siihen, että syntyi sankarien ja rikollisten elämän kuvauksia - pyhimyselämäkertoja, sanoo Horváth.⁹ Osaksi marttyrihistorioiden takia tapahtumat muodostuivat äärimmäisen tärkeiksi.¹⁰ Myös 1956 instituutin perustehtävä oli saada mahdollisimman paljon sellaista tietoa, jolla kyettiin tarttumaan vallankumouksen päivittäisiin tapahtumiin.¹¹

⁶ Lomax, Bill, Hungary 1956. St. Martin’s Press. New York 1976, 193–203.

⁷ Szamizdat- julkaisut olivat kommunististen järjestelmien illegaaleja painotuotteita, jotka kirjoitettiin, painettiin ja levitettiin virallisen sensuurin ohi. Szamizdat on venäjää ja tarkoittaa sananmukaisesti *itse* tehtyä tai *omaa julkaisua*. Unkarissa szamizdat- julkaisuja alkoi ilmestyä suuremmissa määrin 1970-luvun puolivälin jälkeen. Bill Lomaxin *Magyarország 1956-ban* levisi Unkarissa szamizdat- painoksena. Ehkä tunnetuin sisältönsä takia epävirallisesti tuotettu aikakauslehti oli vuodesta 1981 julkaistu, ja yhä ilmestyvä *Beszélő*. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szamizdat>.

⁸ Horváth, Sándor, ”1956 történetírása a rendszerváltás óta” teoksessa *Évkönyv X*, Budapest, 1956-os Intézet 2002, 216.

⁹ Vuosi 1956 kuvattiin tarkkaan minuutti minuutilta, ja yksittäisten tärkeinä pidettyjen henkilöiden toiminnassa pienimmätkin siirrot saivat suuria merkitysulottuvuuksia, jotka arvoitettiin tietyn poliittisen tulkinnan kautta

¹⁰ *Ibid.*, 220. Tähän on lisättävä, että kansannousun kaltaisessa poliittisessä kriisitilanteessa ei tapahtumahistoriallista selittämistä ole helppo välttää.

¹¹ *Ibid.* A dátum, az esemény, a földrajzi hély. Kategorioiden avulla pyrittiin välttämään ’tietohukkaa’ niin pitkälle kuin mahdollista. Horváthin mukaan vuodesta 1956 on synnytetty ehkä koko Unkarin historian tarkin tapahtumakronikka. 1956 – tutkimuksen (hyvin laaja käsite) lähestymistapoihin on vaikuttanut myös tietty oletus 1950-luvun totalitaarisen

Horváth toteaa, että Unkarin kansannousun aikana esille nousutta ajatusta työläisten itsehallinnosta on kuvattu useimmiten alhaalta päin järjestäytyneenä työläisneuvostoliikkeenä.¹² Tällöin itsehallintopyrkimyksiä ei ole osattu käsitellä talouteen ja tuotantoon liittyvänä yhteiskunnallisena ja poliittisena ilmiönä. Tämä on johtanut siihen, että ilmiötä ei ole osattu analyytisesti irrottaa kansannousun välittömästä yhteydestä: ”työläisten itsehallinnon tematiikka ei ole ollut sovittavissa suunnitelmatalouden eikä markkinataloudenkaan suhteisiin.¹³” Voi siis todeta, että olennaisen tärkeäksi metodiseksi toimenpiteeksi nousee *työläisneuvoston* ja *työläisten itsehallinnon* käsitteiden tarkka erottaminen toisistaan.

1956-tutkimus on tiedostanut ilmeisen hyvin työläisneuvostojen toiminnalle annetut ihanteelliset tulokset. Muun muassa György Litván on puhunut ”työläisneuvostomyytistä.¹⁴” Tällä hän viittaa Länsi-Euroopan trotskilaisten ja Neuvostoliittoon pettyneiden sosialistien työläisneuvostoja kohtaan 1950 – 60-luvulla tuntemaan innostukseen, ja sen seurauksena syntyneeseen tapahtumien poliittiseen tulkintaan.¹⁵ Ajatus työläisneuvostomyytistä tuntuu olevan vakiintunut osaksi unkarilaista historiatieteellistä keskustelua.¹⁶

Kysyttäessä työläisneuvostotutkimuksen vähäisyyden tai syvällisemmän otteen puutteen syytä, voidaan nähdäkseni puhua myös työläisneuvostojen toiminnan ja työläisten itsehallinnon *käsitteellistämiseen* liittyvistä ongelmista. Ei ole osattu käsitteellistää sitä, millä tavalla työntekijöiden toiminta oli itsehallinnollista kansannousun aikana tai sen jälkeen. Toimijakeskeisyyden vuoksi on käynyt helpoksi synnyttää tapahtumahistoriallisia käsityksiä toiminnan merkittävydestä jonkun tietyn subjektiivisen mittapuun mukaan ja todeta esimerkiksi, kuten Miklós Molnár, että mitään työläisneuvostoja ei normaalin taloudellisen ja tuotannollisen toiminnan mielessä ollut. Molnárin mielestä neuvostot eivät olleet tuotannon itsehallinnollisia elimiä, sillä pääasiallinen tehtävä, johon ne keskittyivät, oli lakkorintaman ylläpitäminen.¹⁷

järjestelmän luonteesta. Yksipuoluediktatuurin keskusjohto on nähty yhteiskunnallisiin järjestelyihin hyvin läpitunkevilla ja perusteellisella tavalla vaikuttaneena voimana, minkä seurauksena on näyttänyt tärkeältä selvittää erityisesti poliittista tapahtumahistoriaa, valtiopuolueen johtavien elinten ja henkilöiden toimintaa ja ulkopoliittisten suhteiden luonnetta. Katso Ibid., 217.

¹² Horváth, Sándor, ”1956 történetírása a rendszerváltás óta.” Évkönyv 2002, 223.

¹³ Horváth 2002, 223. Katso viite nro 29: “Példának okáért ezek közé a jelenségek közé is sorolható a ”munkás-önigazgatás” mítosza, amit sokak által kizárólag ’alulról szerveződött intézményként ábrázolt 1956-os munkástanácsokhoz kapcsolnak, és nem volt összeegyeztethető sem a tervgazdasági, sem a piacgazdasági viszonyokkal.”

¹⁴ Litván, György, ”Mítoszok és legendák 1956-ról” teoksessa Évkönyv VIII, Budapest, 1956-os Intézet 2000. http://www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/szovegek_evk2000/litvan.htm.

¹⁵ Hän nimeää erityisesti Bill Lomaxin sekä hänen kirjansa *Hungary 1956* Unkarin kielelle kääntäneen György Krassón myyttiä luovaan, sinänsä myös uraa uurtavaan kirjoitteluun ensimmäisestä ”*aidosti sosialistisesta vallankumouksesta*”, jota ruumiillistivat suoran demokratian keinoin valitut työläisneuvostot.

¹⁶ Sándor Horváth puhuu unkarilaisen 1956 historiankirjoituksen yleisempiä ongelmakohtia käsitellessään niin ikään ”työläisten itsehallinnon myytistä.”

¹⁷ Molnár, Miklos, a Concise History of Hungary. Cambridge University press 2001, 316.

On kuitenkin erotettava toisistaan poliittinen (tai taloudellinen) *organisaatio* ja poliittinen (tai taloudellinen) *toiminta* sekä *rooli*. Molnárin liiallisen romantisoinnin kritiikki kohdistuu siihen, että mitään kestäviä taloudellisia tai poliittisia päämääriä ajavia organisaatioita ei ollut tavallisen yhteiskunnallisen politiikan kulun mielessä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että työläisten toimeliaisuudella ei olisi ollut potentiaalisesti hyvinkin merkittäviä rooleja.

3. Tehdasneuvostot ja työläisten itsehallinto

Tehdastyöläisten itsehallinnollisia, tavalla tai toisella suoraa demokratiaa edustaneita pyrkimyksiä ilmaantui 1900-luvun poliittisten kriisien yhteydessä. Ensimmäisen maailmansodan välittömään yhteyteen liittyivät tehdasneuvostoliikkeet Torinossa ja Pietarissa.¹⁸ Antonio Gramscin mukaan Torinon tehdasneuvostot ruumiillistivat ”tiedostavaa työläistä”, joka oli ymmärtänyt välttämättömän roolinsa työ- ja tuotantoprosessissa, ja tehnyt tästä poliittiset johtopäätöksensä.¹⁹ Luomalla ”valtion kaltaisen edustuksellisen koneiston” tehtaaseen tuotannon työläinen takavarikoi tärkeimmän tuotantovälineen – itsensä. Vankila-aikoinaan 1920-luvulla Gramsci oli kiinnostunut tayloristisen liikkeenjohdon (työn tieteellinen osittaminen ja standardointi) ja fordismin (liukuhihnat ja pitkät tuotantosarjat) synnyttämästä uudenaikaisesta hallintokulttuurista ja sen myötä polveutuvasta uudesta työläisyydestä. Työläisten itsehallinnon ja tehdasneuvostojen kontekstissa luettuna Gramscia kovasti kiinnostaneessa ”amerikanismissa” oli kyse erityisesti *kasvatuksesta*:

Amerikassa työn rationalisointi ja kieltolaki liittyivät epäilemättä toisiinsa. Teollisuusjohtajien suorittamat tutkimukset työläisten yksityiselämästä ja joidenkin yhtiöiden luomat järjestelmät työläisten ”moraalin” valvomiseksi ovat uuden työmenetelmän vaatimia ilmiöitä. Se joka pilkkaa näitä aloitteita (vaikka ne ovatkin epäonnistuneet) ja näkee niissä pelkästään tekopyhää ”puritanismia”, kieltää itseltään kaikki mahdollisuudet ymmärtää amerikkalaisen ilmiön tärkeyden ja merkityksen, sen *objektiivisen kantavuuden*. Sillä amerikanismi on myös tähän asti suurin kollektiivinen ponnistus luoda ennennäkemättömän nopeasti ja päämäärätietoisesti uusi työläis- ja ihmistyyppi.²⁰

¹⁸ Torinon liikehdinnästä toisen maailmansodan jälkeen ks. esim. Clark, David, Antonio Gramsci and the revolution that failed. Yale University Press. London 1977. Pietarin vuoden 1917 tehdasneuvostoista ks. esim. Sirianni, Carmen, the Workers' Control and Socialist Democracy. The Soviet Experience. London 1982.

¹⁹ Gramsci, Antonio, Työväenluokan yhtenäisyys. Kustannusliike Edistys. Moskova 1976, 205–206. Gramsci oli Torinon liikkeen tärkein ideologi.

²⁰ Gramsci, Antonio, Vankilavihkot 2. Oulu, Kansankulttuuri 1982, 150–151.

Kuten tunnettua, myös V.I. Lenin oli hyvin kiinnostunut taylorismista.²¹ Yhdysvalloista omaksuttuja työmetodeja yritettiin soveltaa Neuvostoliiton ja myöhemmin itäisen Keski-Euroopan tehtaissa. Näkemykseni mukaan asian liittäminen työläisneuvosto- ja itsehallintotematikkaan on aiheellista, sillä työläisten itsehallinto on ammentanut käytevoimaa osin tuotannon työntekijöiden työn teknistä ja fyysistä prosessia koskevasta asiantuntemuksesta. Työn organisoinnin tehokkuutta, rationaalisuutta ja toisaalta valtasuhteiden oikeudenmukaisuutta koskevat teemat liittyvät toisiinsa. Itsehallinnosta ja työpaikkademokratiasta keskusteltiin lännessä erityisesti 1970 – 1980-luvulla.²² David Clarkin *Antonio Gramsci and the Revolution that Failed* on tästä yksi esimerkki. Michael Burawoy on unkarilaisen metalliteollisuuden kenttätyökokemuksiinsa perustuen argumentoinut, että sosialistinen tuotantotapa näytti tuottavan - ainakin jos meni työläiseltä kysymään - kroonista halukkuutta muuttaa järjestelmää kohti ”demokraattista sosialismia.” Burawoy viittasi *eletyn kokemuksen* käsitteen avulla tuotannon työläisten kokemukseen sekä työn fyysisistä ja teknisistä prosesseista että tehtaan valta- ja auktoriteettisuhteista. Hänen tulkinnassaan kapitalistinen tuotantotapa synnytti ”suostumusta” ja sosialistinen tuotantotapa ”vastarintaa.”²³

Jugoslavian työläisneuvostot kiinnostivat 1950- luvulla Unkarissa ja myöhemmin myös muualla. Työläisneuvostojärjestelmä perustettiin Jugoslaviassa vuonna 1950 valtiojohtoisesti. Kuten Jiri Kolaja on osoittanut, kyse oli alusta lähtien ideologisesta rakennelmasta, jota määriteltiin suhteessa stalinistiseen valtio-omistukseen. Valtio-omistus oli virallisten puhetapojen mukaan sosialistisen omistuksen ”primitiivinen muoto” verrattuna systeemiin, jossa ”tuottajat” itse olisivat omistajia tai ainakin ”tulisivat sellaisiksi.”²⁴ János Kornain mukaan Jugoslavian itsehallintosysteemi introdusoitiin toisaalta osoittamaan Neuvostoliitolle, että kuljettiin eri teitä, toisaalta saamaan kansan suostumus sosialistiselle systeemille.²⁵ Systeemin luonteen kannalta ehkä

²¹ F.W. Taylorin systeemi oli Leninin mielestä ”kapitalismin viimeinen sana.” Siinä yhdistyi ”brutaali porvarillinen sorto jalostuneessa muodossaan” tieteen viimeisimpiin saavutuksiin, jotka koskivat ”työn mekaanisten liikkeiden analyysiä, turhien ja väärin liikkeiden eliminointia, oikeiden työmetodien kehittämistä ja parhaita tapoja laskea ja kontrolloida työtä.” Lenin, V.I., ”Raising the Productivity of Labour.” Selected Works 1, 417.

²² Clark 1977, 7-8; Kornai, János, *The Socialist System*. Princeton University Press. New Jersey 1992, 462

²³ Burawoy, Michael, ‘Reflections on the class consciousness of Hungarian steelworkers.’ *Politics & Society* 17: 1989, 3, passim.

²⁴ Kolaja, Jiri, *Workers’ Councils: the Yugoslav Experience*. Frederic A. Praeger inc. New York 1966, 2. Kolajan kenttätyökokemusten perusteella saama vaikutelma Jugoslavian itsehallinnosta oli ristiriitainen. Toisaalta työläiset olivat hyvin vähän tai ei lainkaan kiinnostuneita työläisneuvostokokouksista. Aina ei tiedetty, koska ne edes olivat. Toisaalta siellä missä työläisneuvoston jäsenet säilyttivät toimivan kontaktin kenttään, oli neuvosto hyvä kanava kommunikaatiolle työläisten ja johdon välillä Kolajan kokouskuvaukset antavat ymmärtää, että itse osallistuminen, sanan sanominen oli sinänsä tärkeäksi koettu asia. Katso Kolaja 1966, 44–52.

²⁵ Kornai 1992, 462. Jugoslavia valtiovalta teki keskitetystä valtionomaisuudesta ”ei – valtiollista” yhteiskunnallista (social) omaisuutta. Jugoslavia pyrki propagandan tasolla omalla tavallaan osoittamaan, että se jakaa itsehallinnollisen ajattelun traditiossa keskeisen ajatuksen yhteiskunnasta ”ilman valtiota.” Kornain mukaan sosialismin sisäisten reformipyrkimysten ydin oli (epärealistinen) toivomus siitä, että sosialistisen yhteiskunnan ja tuotannon instituutiot sopeutuisivat toisiinsa vapaaehtoisesti ja epäitsekäästi - ilman valtion pakkoa tai kannustinta henkilökohtaiseen hyötyyn. *Ibid.*, 470. Tämä idea itsetietoisuuden, vapauden ja pakon suhteesta on myös työntekoa suuresti

olennaisinta oli, että sen jälkeen kun Josif Broz Tito hyväksyi järjestelmän, sitä saattoi kritisoida ilman rangaistuksen pelkoa yhtä vähän kuin Unkarin tehtaiden valtio-omistusta.

Viimeisin, näkyvä esimerkki tuotannon ja työn valtasuhteisiin kohdistuvasta, luonteeltaan itsehallinnollisesta toiminnasta on joulukuussa 2001 tapahtunut, Argentiinan työväenliikkeen symboliksi noussut Brukmanin tekstiilitehtaan valtaus.²⁶ Argentiinan tapahtumat osoittavat, että globaalin jälkikapitalistisen talouden toimintaympäristössä työläisten itsehallintoa koskevat kysymykset eivät ole vanhentuneet. Enää tehtaiden *eletystä kokemuksesta* ei tarvitse puhua Burawoyn tapaan vain kahden oletetusti vastakkaisen maailmanjärjestelmän ilmiönä.

4. Lähteistä ja lähteiden käytöstä

4.1 Syksyn 1956 Népszava

Ensimmäinen lähdekokonaisuus muodostuu *Népszava*-lehdessä syys – lokakuussa 1956 ilmestyneistä kirjoituksista.²⁷ Ne muodostavat ensimmäisen pääluvun keskeisen lähdeaineiston. Analyysin kohteeksi nostamani jakautuvat pääasiallisesti kahteen luokkaan: tuotannon itsehallintoa ja työpaikkademokratiaa koskeviin mielipidekirjoituksiin sekä raportteihin ammattiliittojen kokouksista. Kirjoituksia on noin kolmekymmentä, ja niistä nostan käsittelyyn aiheen kannalta mielenkiintoisimmat ja edustavimmat.

Népszava oli Unkarin ammattiyhdistysten keskusliiton (SZOT²⁸) lehti. Lehden sivuilla käynnistyi syksyllä 1956 ajoittain kiivaaksikin yltynyt keskustelu työpaikkademokratiasta ja tuotantotalouteen liittyvistä kysymyksistä. Keskustelu oli kommunistipuolueen valtaannousun jälkeiseen aikaan nähden suhteellisen avointa, ja tuotannon itsehallintopyrkimykset olivat lehdessä varsin näkyvästi agendalla.

kunnioittaneella ja romantisoineella utopistisocialisti Pierre Joseph Proudhonilla (1809–1865). Katso Perry, Marvin, *An Intellectual History of Modern Europe*. New York 1992, 267.

²⁶ Brukmanin tekstiilitehdas oli lähes puolitoista vuotta työntekijöiden muodostaman osuustoimintaliikkeen vallan alla. Argentiinan talouslaman aikana tehtaanjohtaja oli vaatinut työntekijöiltä joustavuutta niin palkanmaksun kuin työaikojenkin suhteen. Ajoittain palkkoja maksettiin vain 20 % sopimuspalkoista. Osuustoimintaliikkeen aikana tehtaan tuotanto kasvoi reilusti, yhtiö alkoi tuottaa voittoa ja palkanmaksu saatiin pyörimään. Yle TV2, ”Tehtaat ovat meidän!” (the Take). Naomi Kleinin ja Avi Lewisin dokumenttielokuva. Esitetty 5.6.2007. <http://www.tiedonantaja.fi/arkisto/0329pohjaartikkulko.html>.

²⁷ *Népszava* (Kansan ääni) oli sosiaalidemokraattien lehti, kunnes vuoden 1948 jälkeen siitä tuli puolueen valvoman ammattiyhdistysten keskusjärjestön pää-äänenkannattaja. Kansannousun aikana *Népszava* oli lyhyen hetken verran jälleen nimellisesti sosiaalidemokraattien lehti, kun ammattiyhdistysten keskusjärjestö julistautui puolueesta vapaaksi järjestöksi 1. marraskuuta ja sen uusi orgaani *Népakarat* (Kansan tahto) näki päivänvalon.

²⁸ Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) oli vuodesta 1948 kommunistien ohjauksen alaisena ollut ammattiliittotoimintaa ohjaava katto-organisaatio. Sen rakenne oli yhtä hierarkkinen ja keskittynyt kuin kommunistipuolueen, jonka päämäärien toteuttamiselle järjestön toiminta perustui. SZOT: n ensisijaiset tehtävät liittyivät 5-vuotissuunnitelman toimeenpanoon, työkilpailujen järjestämiseen ja tuotantotavoitteiden saavuttamiseen. http://server2001.rev.hu/oha/oha_browse_lexicon.asp?lang=h&start_char=r.

Lähestyn lehtikirjoitusten välittämää keskustelua kontekstittietoisesti, tietoisena siitä, että sanan merkitykset muodostuvat sitä käytettäessä.²⁹ Käsillä olevan työläisten itsehallintokeskustelun kannalta menettelytapa on hyvin luonteva. Monet usein esiintyneistä käsitteistä – kuten ”työläisdemokratia” ja ”työläisvalvonta” – olivat melko abstrakteja ja ideologisesti latautuneita. Sen tavoittaminen, miten jotain käsitettä käytettiin kuvaamaan tiettyä toimintaa tai asiaintilaa, on parhaiten mahdollista lukemalla käsitteitä tiiviisti käyttöyhteyksiinsä kiinnitettyinä.

Toisaalta kontekstittietoisuus on tietoisuutta siitä, mistä voitiin puhua, minkälaisia käsitteitä osattiin käyttää sekä minkälaisia kysymyksiä esittää. Quentin Skinnerin mukaan jotta voidaan tietää, miten jotain käsitettä on käytetty kuvaamaan tai tulkitsemaan toimintaa, on tiedettävä millä tavoin ilmaisu on yleensä ollut tapana käyttää.³⁰ Tutkijan on siis tarkasteltava sekä sanankäytön konventioita että kielenkäyttäjän intentioita.³¹ Kirjoitusten tarkastelu on samalla sosialistisen hallintokulttuurin puhetapojen/ideologian ja ”intentioiden” välisen suhteen tarkastelua, sen hahmottamista, minkälaisia kysymyksiä voitiin nostaa syksyllä 1956 esille, ja miten 1950-luvulla asioita voitiin Unkarissa käsitteellistää.

Skinnerillä kirjoittamisen tai puhumisen tarkasteleminen intentioita sisältävänä toimintana – puheaktina tietyssä käyttöyhteydessä – on myös tapa tarkastella ideoiden ja poliittisen toiminnan suhdetta dynaamisena prosessina. Skinner on kehittänyt poliittisen kielenkäytön ja politiikan aktuaalisen käytännön suhdetta käsittelevää ajatteluaan J.L. Austinin puheaktiteorian pohjalta. Keskeinen rooli Skinnerin ajattelussa on Austinin illokutionaariseksi kutsumalla kielenkäytöllä. Tällöin tarkastellaan erityisesti sanojen *käyttöä* - esimerkiksi ”varoittamista”, ”tiedottamista” tai ”tuomitsemista.”³² Itsehallintoa koskevien puhetapojen tulkinnan kannalta tämä tarkoittaa siis sen tiedostamista, että itsehallinnosta puhuessaan toimijat ilmaisivat samalla myös jotain muuta – esimerkiksi moraalisen arvoarvostelman. Vuoden 1956 edetessä kasvoi menneitä menettelytapoja eri lähtökohdista tuomitseva ja arvosteleva puhetapa. Itsehallintokeskustelussa tehtaiden ja tuotantolaitosten tulevaisuutta koskevat puheenvuorot avasivat ja laajensivat toiminnallisia horisontteja ja antoivat uusia tapoja ajatella tehtaiden valtasuhteita.

Kun kysytään minkälaiseen toimintaan ”työläisvalvonnan” (munkásellenőrzés) käsitteellä viitattiin, on pyrittävä tavoittamaan sekä sanan menneitä että mahdollisesti uusia

²⁹ Kettunen, Pauli, ”Yhteiskunta” teoksessa Hyvärinen et. al., *Käsitteet liikkeessä*. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria. Vastapaino, Tampere 2003, 168.

³⁰ Tully, James (toim.) *Meaning and Context*. Quentin Skinner and his Critics. Polity Press. Cambridge 1988, 121. Kyse on ”puhujan” ja yleisön suhteesta siinä mielessä, että kommunikaatio ei voi onnistua, jos kielenkäyttäjä ei käytä käsitteitä ymmärrettävällä tavalla.

³¹ *Ibid.*, 104.

³² Austin, J.L., *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. New York 1973, 108 – 109.

käyttöyhteyksiä. Tutkimusaineistoni kapeuden vuoksi – sana toistuu vain muutaman kerran, tosin merkitsevissä yhteyksissä - joudun tekemään ratkaisun, jossa tulkitsen useat esimerkiksi tehtaiden ammattiosastojen vallan laajentamista koskevat kirjoitukset kannanotoiksi ”työlaisvalvonnan” käsitteeseen ja ideaan. Tällöin käsittelen kirjoituksen sisältöä eriasteisesti *arvottavana* tulkintana ”työlaisvalvontaa” sisältävästä toiminnasta. *Munkásellenőrzés* käsitteeseen³³ sisältyy ”valvontaa” ja ”tarkkailua” kuvaava verbi *ellenőriz*, joka tekee siitä kiinnostavan. Nähdäkseni käsitteeseen yleisemmin liitetyt merkitykset voidaan tiivistää jonkinlaiseksi *osallistuvaksi edunvalvonnaksi*.

Syksyllä 1956 *Népszavassa* julkaistujen kirjoitusten tulkinnan kannalta on tärkeä tiedostaa, minkälaisien rajojen sisällä lehtikirjoittelussa esiin tulleita kysymyksiä käsiteltiin. Ferenc Fehér, Agnes Heller ja György Márkus ovat analysoineet ”vapaan keskustelun” ajatusta Neuvostoliiton mallisissa yksipuoluejärjestelmissä. Kirjoittajien mukaan järjestelmän luonteeseen kuului, että puolue laski aika ajoin liikkeelle vapaalta näyttävän keskustelun, jos näytti siltä, että sen valta-asema oli uhattuna.³⁴ Samaan aikaan puolue, leninistiseen yhtenäisyyteen pyrkivänä suvereenina, kykeni päättämään, ottaako se suoraan osaa ideologiasta tai konkreettisesta toimintalinjasta käytyyn keskusteluun, vai määrittääkö se vain tulkinnan rajat, ja jättää loput ”asiantuntijoiden hoidettavaksi”³⁵. Sovelletuna Unkarin syksyn 1956 kontekstiin yhdyin kirjoittajien käsityksiin yleisellä tasolla, olihan loppukesän ja syksyn autonomiakeskustelu tavallaan puolueen liikkeelle laskema.³⁶ *Népszavan* sivuilla syksyllä käyty väittely oli niin ikään seuraus SZOT:n 9. yleiskokouksessa syntyneestä tahdonilmauksesta, jossa keskustelu haluttiin tehdä korostetun julkiseksi.³⁷ Tästä huolimatta korostaisin myös sitä, miten nämä keskustelunavaukset olivat osa isompaa yhteiskunnallista käymistilaa. Samalla ne olivat myös vastauksia talouden, tuotantoprosessin ja työolosuhteiden piirissä ratkaisua vaativiin todellisiin ongelmiin, joita ei ollut enää mahdollista peitellä.

Käsitellessään sosialistisen teollisuuden hallintokulttuuria Reinhard Bendix puhuu yksipuoluejärjestelmän ideologisesta ääritilanteesta, jossa ”puolueen linja” oli yhtä kuin ylimmän

³³ Nähdäkseni sanaa voidaan tarkastella käsitteenä, sillä lehtikirjoituksista on tavoitettavissa jonkinlainen sanasto, jolla käsitteestä keskusteltiin. Tiedostan kuitenkin sen, että lähdeaineistossa käytetyn ilmaisun lähestyminen ”käsitteenä” perustuu myös tutkijan kontekstin ”lukemisen” perusteella luomaan konstruktion.

³⁴ Fehér, Ferenc, Heller, Agnes, Márkus, György, Dictatorship over Needs. Basil Blackwell. London 1983,190.

³⁵ Ibid, 189.

³⁶ Unkarin työväenpuolue antoi 1.heinäkuuta päätöslauselman, jonka mukaan suunnitelmatalouden päätösvaltaa tultaisiin asteittain hajauttamaan. Ks. *Népszava* 19.10.1956. Yksipuoluediktatuurissa ammattiyhdistysten keskusjärjestöllä ei ollut paljontaan liikkumatilaa. László Varga on osoittanut useita tilanteita 1950- luvun mittaan, jolloin SZOT:n oli vastattava mahdollisimman nopeasti puolueen taholta esitettyihin toimintaohjeisiin. Katso Varga 1994, passim. 34 – 58, 46.

³⁷ Varga, László 1994, 200. Puolueen ja SZOT:n suhde oli ollut melkoisen epäsymmetrinen. Keskusjärjestö pyrki vastaamaan mahdollisimman nopeasti puolueen taholta esitettyihin toimintaohjeisiin.

auktoriteetin ”viimeisin kannanotto.”³⁸ Tämä pätee Mátyás Rákosin ajan Unkariin ja tapaan, jolla julkisuus tuolloin rakentui. Mutta Neuvostoliiton kommunistipuolueen 20. kongressin jälkeen Unkarin poliittinen ilmapiiri muuttui³⁹. Tärkeää tässä kehityksessä oli, että puolueen sisällä syntyi kriittisiä, reformeja ajavia ryhmiä⁴⁰. Tämän seurauksena keskustelu taloudesta ja politiikasta ei voinut olla enää tiukasti yhdestä komentokeskuksesta ohjautuvaa.

Népszavan sivuilla käydyn keskustelun rajojen kannalta tärkeä huomio on, että käsittelemissäni teksteissä ei otettu suoraan kantaa puolueen asemaan tehtaissa⁴¹. Voi tietenkin ajatella, että politiikasta puhuminen ei järjestöjen lehden rooliin kuulunutkaan. Mutta politiikan ja talouden yhteys oli sosialismissa niin ilmeinen, että tuotannon hallintoa ja toimivaltasuhteita koskeva keskustelu ei voinut olla politisoitumatta. Puolueen asemasta tehtaissa voitiin lukea epäsuorasti. Tämä johtui siitä, että jos teemana oli esimerkiksi ammattiosastojen toimivallan laajentaminen, otettiin samalla implisiittisesti kantaa puolueosaston (ja myös puolueen nuorisjärjestön) rooliin tehtaissa.⁴²

Tibor Valuchin mukaan talouden pakkomodernisaatio johti 1950-luvulla tilanteeseen, jossa ihmiset vieraantuivat yhteiskunnasta.⁴³ Lääketehtaan työläisneuvoston puheenjohtaja János Dénes on myöhemmin kuvannut omaa täydellistä epäpoliittisuuttaan, ja lisäksi tehdastyöväestön metafyyisiin mittoihin noussutta epäilyä kaikkea virallista tiedotusta kohtaan.⁴⁴ Ammattiliittolehden reaalisesta lukijakunnasta puhuttaessa poliittinen passiivisuus ja vieraantuneisuus on huomionarvoinen asia. Asiaa koskevan tiedon puutteessa voi esittää vain oletuksen, jonka mukaan yhteiskunnallisen keskustelun nostaessa päätään kesällä ja syksyllä 1956 myös lehtiä luettiin eri tavoin kuin aikaisemmin. Lisäksi tieto ilmassa olevista reformiajutuksista kulki tehtaisiin myös muita teitä, esimerkiksi *Népszavassa* kattavasti uutisoitujen ammattiliittokongressien osanottajien välityksellä.

³⁸ Bendix, Reinhard, *Work and Authority in Industry*, New York 1956, 350. Myös Fehér, Heller ja Márkus kiinnittävät tähän huomiota. Ks. Fehér et al. 1983, 189.

³⁹ Radio Free European kautta ihmisten tietoisuuteen tuli muun muassa Kremlin kannanotto, jonka mukaan ei ole vain yhtä tietä sosialismiin, ja että Neuvostomallin orjallinen kopiointi saattaisi olla virheellistä. Ks. Romsics 1999, 299.

⁴⁰ Békés, Byrne, Rainer 2002, 10.

⁴¹ Puolueen (tai puolueiden) suhde tehtaaseen ja työpaikkaan muodostui sittemmin kansannousun aikana työläisneuvostoille kynnyksysymykseksi.

⁴² Huomattava on, että stalinistinen julkisuus ei antanut sinänsä tilaa minkään lehden omalle linjalle. Syksyllä 1956 julkaistujen kirjoitusten perusteella näyttää kuitenkin siltä, että *Népszava* oli varovaisesti mutta vakavasti liikkeellä ammattiyhdistysliikkeen”arvon palauttajana.” *Népszava* myös pyrki välittämään lukijoille kantansa, sillä se saattoi merkitä tähdellä sellaiset kirjoitukset, joiden sisällön suhteen ”*toimitus oli monissa kohdin eri mieltä.*” Katso esimerkiksi ”Az üb az igazgató ellenőrző szerve?” *Népszava* 17.10.1956.

⁴³ Gyáni, Kövér, Valuch, *Social History of Hungary from the Reform Era to the End of the Twentieth Century*, 530-531.

⁴⁴ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 91. Dénes käyttää sanaa *fázult* (apaattinen) puhuessaan työläisyhteiskunnan tilasta kansannousun aattona.

4.2 Kansannousun julkinen sana ja vallankumouksellisen liikkeen aika

Kansannousun julkiseen sanaan käsintän kuuluvaksi kaiken tuolloin käynnissä olleen yleisöä etsineen julkaisutoiminnan.⁴⁵ Kategoriaan kuuluvat siis niin kansannousun aikana tehtailut lentolehtiset ja muut nopeasti kyhättyt, usein erilaisia julistuksia sisältäneet painotuotteet kuin lehdistökin. Suuri määrä lentolehtisiä ja postereita sekä Budapestistä että muualta on koottu yhteen otsikolla *1956 plakátjai és a röplapjai*.⁴⁶ Kokoomateoksen aineisto on vauhdikkuudestaan huolimatta tässä tutkimuksessa marginaalisessa roolissa. István Kemény ja Bill Lomax ovat tehneet erinomaisen työn työläisneuvostoja koskevan alkuperäisaineiston kokoamisessa yhteen niteeseen. Vuonna 1986 ilmestynyt *Magyar Munkástanácsok 1956-ban* sisältää suuren joukon sekä työläisneuvostojen tuottamia julkilausumia ja toimintaohjelmia että työläisneuvostoja käsitteleviä ministeriöiden ohjelmia ja ohjelmaluonnoksia.⁴⁷ Kemenyn ja Lomaxin julkaisema materiaali on ollut tärkeässä roolissa tutkimusprosessin alusta lähtien sekä työläisneuvostoliikkeen tematiikkaan johdattavana että uusia kysymyksiä herättävänä materiaalina. Tässä työssä lähdejulkaisun sisältämän aineiston rooli on pääasiassa tukea muihin lähteisiin perustuvaa argumentointia.

Työni toisen pääluvun kannalta keskeinen alkuperäisaineisto on kansannousun aikainen Budapestin lehdistö. Poliittisen kriisin olosuhteissa tuotetut lehdet on sittemmin koottu niin ikään yhteen niteeseen.⁴⁸ *1956 a sajtó tükrében*in kokoamat lehdet ja niiden sisältämät kirjoitukset tuotettiin poliittisesti ja yhteiskunnallisesti poikkeuksellisissa olosuhteissa. Lukemani kirjoitukset – noin 80 kappaletta – ovat jaettavissa karkeasti ottaen viiteen ryhmään seuraavasti: (1) elintarvikehuoltoa, asuntojen korjaamista ja muuta avustustyötä käsittelevät raportit ja Budapestin kaupungin tiedotukset; (2) ”neuvostoliikettä” käsittelevät kirjoitukset; (3) työläisneuvostojen

⁴⁵ Ehkä tärkein tietoa välittävä kanava oli radio, varsinkin ulkonaliikkumiskiellon aikana. Radio, josta ihmiset kuuntelivat kuvauksia ja tulkintoja tapahtumista ja niiden luonteesta, ei kuitenkaan kuulu lähdeaineistona tarkastelemani julkisen sanan levittäjien joukkoon.

⁴⁶ Izsák, Lajos, Szabo, József, *1956 plakátjai és a röplapjai*, Budapest 1989. Jo nidettä selaillemalla voi saada käsityksen siitä, kuinka valtavalla tahdilla asiaan osalliset ihmiset tuottivat erilaisia tiedotteita, poliittisia kannanottoja ja lakkojulistuksia. Esimerkkinä poliittisen lentolehtisen voimasta on usein mainittu István Bibón Neuvostoliiton toisen intervention (4.11.1956) jälkeen tuottama kompromissisuunnitelma, joka löytyi hyvin nopeasti Budapestin ikkunoista ja ilmoitustauluilta.

⁴⁷ Kemény, István & Lomax, Bill, *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Magyar Füzetek, Parízs 1986. Lähdejulkaisu on ilmestynyt Bill Lomaxin ja Julian Schöpflin in kääntämänä vuonna 1990 myös englanniksi uusilla lähteillä täydennettynä versiona: Lomax, Bill (ed.), *Hungarian Workers' Councils in 1956*. Atlantic Studies on Society in Change, No. 61. Columbia University Press, New Jersey 1990.

⁴⁸ Izsák, Lajos, Szabo, József, *1956 a sajtó tükrében*, Budapest 1989. Melkoisen kattava kokoelma lehtiä alkaa Isänmaallisen kansanrintaman *Hétfői Hírlapin* numerolla 22. lokakuuta ja päättyy *Igazság* (”totuus”) – lehden yksisivuiseen julkaisuun 5. marraskuuta. Näitä kahta lukuun ottamatta kaikki lehdet ovat ajanjaksolta 23.10 – 4.11.1956. Kun viittaa työssäni lähdejulkaisuun painettuun lehteen sekä siinä julkaistuun kirjoitukseen, käytän lehden nimeä, asianomaisen lehtikirjoituksen otsikkoa, sekä *lähdejulkaisuun* viittaavaa sivunumeroa. Yleisenä huomiona voi todeta, että lehtiä on yllättävän paljon. Vaikkakin useimmat ovat vain muutaman sivun mittaisia, sivut on ladottu (osin paino-olosuhteiden takia) aivan täyteen ja tekstiä on paljon. Kirjoittajat ovat tehneet työnsä vauhdilla.

toimintaa ja pyrkimyksiä kuvaavat raportit tehtaista. Näihin kuuluvat myös turvallisuus- ja järjestyksen ylläpitopuhetta sisältävät kirjoitukset; (4) ammattiyhdistysliikkeen työläisneuvostoille kaavailevia tehtäviä sekä tehdaskomitean ja työläisneuvoston eroa käsittelevät tekstit; (5) lakkoa käsittelevät kirjoitukset. Koska työläisneuvostoliikettä koskevat kysymyksenasetteluni liittyvät tiukasti tapaan, jolla lehtiä luen, on tarpeen katsoa millaisesta tilanteesta kansannousun julkisuuden tasolla oli kyse. Pureudun asiaan erityisesti tarkastelemalla käsitteenä ymmärretyn *vallankumouksen* suhdetta *aikaan*.

Loka – marraskuun vaihteessa puolueet alkoivat uudelleen järjestäytyä. Itsenäisen pienviljelijäpuolueen *Kis Újság* ehti ilmestyä tarkastelujaksolla kolme kertaa. Lehti tervehti lukijoita dramaattisin sanankääntein ensimmäisessä numerossaan:

Tänä päivänä nostakaamme salkoon lippu, jonka hirmuvaltainen omankädenoikeus väänsi käsistämme. Tilanne on yhä traaginen, mutta ei toivoton. Edessämme siintää kaunis ja iloinen tulevaisuus, oma kansallinen elämä vapaassa ja itsenäisessä isänmaassa.⁴⁹

Samankaltaiset lauseet toistuivat näihin aikoihin monissa lehdissä⁵⁰. Niille oli yhteistä tapa puhua horisontista siintävästä onnellisemmasta ja paremmasta tulevaisuudesta. *Igazság* määritteli 26. lokakuuta ensimmäisen kerran näkyvästi Unkarin tapahtumat vallankumouksellisiksi.⁵¹ Lehti ilmaisi ihmisten tahtovan yli kaiken ”puhdasta ja rehellistä sosialismia”, ja ilmaisi olevansa syntynyt ”vallankumouksen liekeissä.”

Reinhart Koselleckin mukaan *vallankumouksesta* tuli vuoden 1789 jälkeen ”kollektiivinen singulaari”, joka on sisällyttänyt itseensä jokaisen yksittäisen vallankumouksen kulun.⁵² Vallankumouksesta on tullut tapahtumia ja tietoa järjestävä periaate, tulkitsevaa voimaa omaava käsite. Vallankumoukseksi nimettyjen tapahtumien keskiössä olevan toimivan subjektin

⁴⁹ ”A mai nappal felvesszük a zászlót, amelyet a zarnoki önkény kicsavart kezünk ből. A pillanat még tragikus, de már nem reménytelen. Elöttünk egy szép és boldog jövőndő, amelyben majd sajtát, nemzeti életünket élhetjük, szabadon, független hazában.” *Kis Újság* 1.11.1956

⁵⁰ Lokakuun lopulla uudelleen järjestäytymään pyrkineiden puolueiden lehdistä lienee löydettävissä toisistaan poikkeavia sanamuotoja ja käsitteiden käyttötapoja, jotka kertovat vaikkapa lehden linjasta. Toki oli niin, että esimerkiksi ”kansan kirjailijoita” (Népi Írók) ideologisesti lähellä olevat kirjoittajat eivät olleet taipuvaisia kirjoittamaan työläisneuvostojen toiminnasta samaan sävyyn kuin vaikkapa ammattiliittoja lähellä olevat. Ks. Ständeisky, Éva, ”Az írók és a munkástanácsok.” *Múltunk* 1994/1 – 2, s. 103 – 104. Omien intressieni kannalta lehden linja ei ole kaikkein olennaisin kysymys.

⁵¹ *Igazság* 26.10.1956, ”A nép nevében”, 84.

⁵² Koselleck, Reinhart, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York 2004, 50. Katso myös Dunn, John, ”Revolution” teoksessa Ball, Terence, Farr, James & Hanson Russel L. (toim.) *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge University Press. Cambridge 1998, 333–334. Vallankumous on Dunningin muotoilun mukaan sekä ”todellisen maailman” tapahtuma että kuvaus ja tulkinta tapahtumien luonteesta tietystä ajassa ja paikassa.

kannalta syntyy kiinnostava tilanne, jossa toimijan tietoisuus samaan aikaan *vaikuttaa* vallankumouksen prosessiin ja *vaikuttuu* siitä itse.⁵³

Vallankumouksen ajasta voidaan kokemuksellisesti puhua myös Koselleckin lanseeraamien *kokemustilan* ja *odotushorisontin* metakäsitteiden kautta.⁵⁴ Kokemuksen käsittäminen tila-metaforan kautta liittyy siihen, että yksilön kokemukseen vaikuttavat myös hänen ulkopuoleltaan tulevat tekijät. Yksilön kokemukset eivät ole pelkästään hänen 'omiaan', vaan niissä on läsnä vahva sosiaalisen ympäristön, instituutioiden ja perinteiden vaikutus.⁵⁵ Odotukset koskevat vielä tapahtumatonta, ei koettua tulevaisuutta, ja niihin sisältyy toiveita, unelmia, pelkoja, huolenaiheita ja huolenpitoa sekä enemmän tai vähemmän punnittuja ajatuksia siitä, mitä tuleman pitää.

Odotukset syntyvät myös poliittisista prognooseista. Toisaalta kokemus ajasta vaikuttaa prognooseihin. Koselleckin mukaan vallankumoukseen liittyy kokemuksellisesti tunne ”ajan nopeutumisesta.”⁵⁶ Kyse on eskatologisten odotusten sekularisoitumisesta: onni koittaa nopeammin, jos ”toimimme sen mukaisesti.” Kuten Heino Nyysönen on osoittanut, Unkarin kansannousussa vallankumouksellinen kokemus ajasta loi retorisia edellytyksiä tapahtumien tietynlaiselle nimeämiselle.⁵⁷ Kokemustilan ja odotushorisontin suhde oli jatkuvassa käymistilassa, kun itse *ajan liike* nähtiin vallankumouksellisena⁵⁸.

Ehkä kaikkein näkyvimmin vallankumouksen dynamiikka tuli esille, kun loka – marraskuun vaihteessa julistettiin työläisneuvostojohtoinen yleislakko Neuvostoliiton joukkojen poistamiseksi maasta. Reaalipoliittiset tilannearviot siitä, kuinka nopeasti tällainen kansainvälisen politiikan alaan kuuluva manööveri mahdollisesti saataisiin aikaan, jäivät vallankumouksellisen argumentoinnin jalkoihin. Moderneihin vallankumouksiin Koselleckin mukaan kuuluvan ajan *nopeutumisen* kokemuksen lisäksi on nähdäkseni puhuttava myös poliittisten toimijoiden pyrkimyksestä luoda tällaista kokemusta, pyrkimyksestä *nopeuttaa* aikaa.

⁵³ Koselleck 2004, 50. Voi myös ajatella, että ihmiset voivat ehkä kaoottiselta näyttävässä tilanteessa turvautua vallankumouksen ”tarinaan” tai myyttiin, järjestääkseen kokemuksensa sellaiseksi että ne voi edes jollain tavoin käsittää.

⁵⁴ Koselleck 2004, 255–275. Reinhart Koselleck luonnehti *kokemustilan* ja *odotushorisontin* kategorioiden avulla ajan luonnetta sellaisena kuin ihmiset sen kulloisessakin nykyhetkessä käsittävät. Kategoriat ovat metahistoriallisia siinä mielessä, että ne eivät kuvaa mitään reaalista historiallista kokemusta sinänsä, vaan laskevat perustan historiallisen toimijuuden ymmärtämiselle. Koselleck esittää kategorioidensa kautta ”*mahdollisten historioiden*” synnyn, johon sisältyy vahvana erilaisten historiallisten vaihtoehtojen läsnäolo. Nykyisyys ajatellaan moniaikaisena, sosiaalisesti rakentuneiden (poliittisten) tilannearvioiden kenttänä.

⁵⁵ Ibid., 259. Ks. myös Nyysönen, Heino, *The Presence of the Past in Politics*, Sophi. Jyväskylä 1999, 32.

⁵⁶ Koselleck 2004, s. 50.

⁵⁷ Nyysönen 1999, s. 55 – 84, passim.

⁵⁸ Koselleck 2004, s. 51. Voi ajatella, että nyt - hetkessä toimiminen, sen perustuessa valtavaan nopeutumisen kokemukseen, ei voi vetää mukaan menneisyyttä ja menneisyyden toimintatapoja, minkä seurauksena on katsottava vain tulevaisuuteen. Unkarin kansannousussa oli tällaisia piirteitä niin puhetapojen kuin poliittisten vaatimusten suhteen.

Työläisneuvostot edustivat vallankumouksellisessa julkisuudessa tulevaisuuteen suuntautunutta toimintaa. Lähdekriittisessä mielessä on huomioitava, että työläisneuvostoja ja niiden toimintaa käsittelevät puheenvuorot synnyttivät itsessään vaikutelmaa dynaamisesta liikkeestä. Julkilausumat olivat olemassa synnyttääkseen toimintaa. Näin oli tärkeässä mielessä myös työläisneuvostojen toiminnasta raportoivien lehtikirjoitusten laita. Poliittisen kriisin aikana syntynyt yleisöä etsivä kirjoittelu on luonteeltaan erityisesti myöhemmin asiaa tarkastelevalle tutkijalle sellaista, joka helposti tarjoaa liioiteltuja käsityksiä.⁵⁹ Nykyhetkeä käsittelevät puheenvuorot *kurkottivat* usein tulevaan. Työläisneuvostojen synty ja organisoituminen liikkeeksi onkin näyttänyt ajoittain tutkimuksessa lähes myyttisenä virtana. Bill Lomaxin ihanteellisessa kuvauksessa tapahtumat vyöryivät työväenluokan ”kollektiivisena mielenä,” jota liikutti neuvostoiksi ruumiillistunut tietoisuus.⁶⁰

Lehdistön analyysi puhetapojen ja työläisneuvostojen julkisuuskuvan näyttökulmasta antaa mahdollisuuden tarkastella työläisneuvostoliikkeen poliittista roolia. Samaan aikaan lehdistön julkaisemat työläisneuvostoja käsittelevät kirjoitukset ja esimerkiksi raportit tehtaista auttavat suhteuttamaan julkisuuden liikettä esimerkiksi yksittäisen työläisneuvostojohtajan *kokemukseen*. Metalliliiton pakeille järjestäytymis- ja toimintaneuvoa saamaan menevät työläisneuvostolaiset ovat hyvä vihje siitä, että liike ei välttämättä ollut todellisuudessa niin dynaaminen kuin puheet ”*kulovalkeana tehtaissa palavasta byrokratiasta*” antaisivat olettaa.

Kansannousun prosessit olivat nopeita ja vaikeasti hahmotettavia. Lehtien käsitykset tehtaiden toiminnasta ja niissä vallitsevasta poliittisesta tilanteesta syntyivät puutteellisen tiedon perusteella. 27. ja 28. lokakuuta lehtiä alkoi toden teolla jälleen ilmestyä, mutta niiden raportit tehtaista eivät välttämättä vastanneet todellisuutta. Kysymyksenasettelujeni kannalta tämä ei ole suuri ongelma. Lehdillä oli myös tiedotusfunktionsa. Poliittisen kriisin lisäksi kyse oli humanitaarisesta kriisistä, ja lehdistö tiedotti säännöllisesti esimerkiksi elintarvikehuoltoon ja rakennusten korjaamiseen liittyvistä käytännön kysymyksistä. Tehtaiden ja tuotantolaitosten neuvostot olivat tiukoin sitein kiinni Budapestin kaupunginosien paikallisessa yhteisöllisyydessä, ja siksi lehtikirjoituksissa viitataan ajoittain niiden rooliin kriisin synnyttämän tilanteen hoidossa. Lehdistön kautta on siis mahdollista tarkastella myös erilaisia kriisin mahdollistamia ja pakottamia toimeliaisuuden muotoja.

⁵⁹ Keményn ja Lomaxin *Magyar Munkástanácsok 1956-ban* lukuisine toimintaohjelmineen ja vallankumouksellisine julistuksineen on tässä mielessä riittämätön lähdeaineistoksi sellaiseen tutkimukseen, joka pyrkii tavoittamaan toimijoiden kokemusta ”väijäämättömältä” näyttävän liikkeen takaa.

⁶⁰ Lomax 1976, 193–203.

Käsitellessään poliittisten ideoiden ja politiikan aktuaalisen käytännön suhdetta Skinner ottaa esille samaan aikaan *arvottavien* ja *kuvaavien* käsitteiden kategorian.⁶¹ *Vallankumous* on tässä mielessä jonkinlainen ”ääritapaus.” Lehdistön välityksellä on mahdollista tarkastella työläisneuvostojen vallankumoukselliseksi liikkeeksi tulkittamisen ja nimeämisen prosessia.

4.3 Oral history – lähteet

Lähdekategoriaan kuuluvat István Keményn ja Bill Lomaxin kirjaansa *Munkástanácsok Magyarországon 1956-ban* kokoamat työläisneuvostotoimijoiden kirjallisessa muodossa eri aikakauslehdissä julkaistut muistelmat ja kuvaukset.⁶² Työläisneuvostoaktiivit esiintyvät joko itse kirjoittamiensa tekstien tai haastatteluiden välityksellä. Eräät työläisneuvostojen toiminnallisuuteen liittyvät teemat tulevat Keményn ja Lomaxin lähdejulkaisussa kiinnostavalla tavalla esille. Tällaisia ovat esimerkiksi työläisneuvostojen kokouskäytännöt ja kokousten tunnelmien kuvaukset. Niiden perusteella on mahdollista tavoittaa jotain tehdasyhteisön sosiaalisesta todellisuudesta kansannousun aikana. Tietyt toistuvat piirteet eri aikoina ja eri lehtien foorumeilla julkaistuissa muistelmissa osoittavat eletyn kokemuksen samankaltaisuutta.

Toinen tässä työssä käytetty Oral History - tyyppinen lähdekokonaisuus on 1956-instituutin projektin tuloksena syntynyt, työläisneuvostojen toimintaan vuosina 1956–1957 osallistuneiden ihmisten syvähaastatteluihin perustuva *A Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni*. Lähdejulkaisu on vuonna 1985 toimintansa aloittaneen Oral History Archiven (OHA) työn tulos.⁶³

Vuonna 1993 julkaistuun kirjaan päätyi materiaali, jonka tekijät kokivat valaisevan parhaiten kansannousun itsehallinnollisia pyrkimyksiä. Tämä tarkoitti ensinnäkin huomion kiinnittämistä työläisneuvostojohtajien ja aktiivien ajattelutapoihin sekä heidän toimintansa ja valintojensa henkilökohtaisiin (ja myös tehdasyhteisössä jaettuihin) motiiveihin. Toiseksi alkuperäiset syvähaastattelut on lyhennetty ja toimitettu.⁶⁴ Tekstit on stilisoitu kielellisesti ja rakenteellisesti luettavaan muotoon. Ne näyttäytyvät varsin jouhevasti ja viihdyttävästi kulkevana

⁶¹ Tully, James (ed.), *Meaning and Context*. Quentin Skinner and his Critics. Polity Press. Cambridge 1988, 111.

⁶² Szemle 3/1961, Etudes 3/1960(Paris), Új Látóhatár 3/1962 ja 4/1976, Beszélő 7/1983, Hítel 5/1989, Szivárvány 27–28/1989 (Chicago).

⁶³ Koska virallisten dokumenttien luo ei ollut pääsyä, Oral history - vetoinen mikrohistoria osoittautui 1980-luvulla merkittäväksi mahdollisuudeksi. 1980-luvun puolivälin jälkeen OHA:n toiminta jatkui organisoidummissa muodossa Soros – säätiön taloudellisella tuella. Katso Körösi, Zsuzsanna, Molnár, Adrienne, *Carrying a Secret in my Heart*. Children of the Victims of the Reprisals after the Hungarian Revolution in 1956 - An Oral History. CEU Press. Budapest 2003, 2.

⁶⁴ *A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni*, 8. Alkuperäiset – joita oli 1990-luvun alussa 50 - löytyvät Oral History Archivesta. Kirjan lopussa on annettu haastattelujen tekoaika sekä numero, jolla ne löytyvät arkistosta sekä ääninauhoina että litteroituina teksteinä.

tarinoina, joiden sisältöön haastattelijan ohjaavat kysymykset vain harvoin puuttuvat.⁶⁵ Tekijöiden tulkintaa ja interventiota korostaa se, että ”*theästi toistuneet, vain löyhästi teemaan liittyvät sivupolut*” on järjestäen karsittu pois.⁶⁶

OHA: n syntyä määritteli tarve rekonstruoida kansannousun tapahtumahistoriaa. Sen keräämää muistitietoa on hyödynnetty pääasiassa tapahtumien todentamisessa.⁶⁷ Tällöin haastateltaviksi valikoitui sellaisia, jotka osallisuutensa vuoksi joutuivat käymään läpi oikeuskäsittelyjä ja viettämään eripituisia aikoja vankeudessa. Kuten Eszter Zsófia Tóth huomauttaa, 1956 työläisneuvostojen toimintaan osallistuneiden riveistä haastateltiin monia sellaisia, jotka jo ennen vuoden 1989 järjestelmänvaihdoksen aikaa olivat muotoilleet näkemyksiään erilaisilla vastarinnan foorumeilla.⁶⁸ Näille haastatteluihin osallistuminen oli myös jonkinlaista identiteettityötä.⁶⁹ Lähdekriittisessä mielessä on huomioitava, että haastateltavat, jotka kertoivat osallisuudestaan työläisneuvostoliikkeen syntyyn ja olemukseen – johon he ehkä tärkeälläkin tavalla vaikuttivat – olivat jo rakentaneet tulkintojaan tapahtuneesta. Haastattelutilanne teki tietoiseksi muistelemisen aktin.

Unkarin historiassa muistitiedolla ja muistelemisella itsessään on nähty olevan myös terapeuttisia ulottuvuuksia. Unkarin kansannousun jälkeen valtaa pitävät pyrkivät aktiivisesti saattamaan unohdukseen sen mitä oli tapahtunut. Suurin osa ihmisistä hyväksyi uudet muistamisen ja kommunikaation säännöt. Erityisesti kansannousun jälkiselvittelyistä ja niihin liittyvistä kostotoimista tuli János Kádárin aikana yhteiskunnallinen tabu.⁷⁰ 1980- luvun lopulla muistaminen ja unohtaminen alkoivat näyttäytyä Unkarissa vahvasti poliittisina ja yhteiskunnallisina tekoina.⁷¹

Muistitiedon käyttäminen historiantutkimuksen lähteenä vaatii tiettyjen lähdekriittisten tai tulkinnallisten tekijöiden huomioonottamista. Muistelijan nykyhetkessä tekemä muistelu ei koskaan vastaa täydellisesti menneisyyden mentaalisia prosesseja. Toiset asiat

⁶⁵ Ibid. Myös tutkijayhteisöä suuremmalle yleisölle tarkoitetun kirjan suhteen ei ole päädytty sellaisiin ratkaisuihin, joissa tavoitellaan autenttisuuden tunnetta alkuperäisen litteroinnin puhekielisyyden avulla tai merkittävällä tekstiin puheen taukoja, haastateltavan eleitä ja niin edelleen. Puhekielisyyden poistamista perustellaan sillä, että se ”*kuulostaa luettuna oudolta.*”

⁶⁶ Ibid. Haastateltavan kansannousua edeltävästä elämästä on valmiiseen julkaisuun poimittu perhesuhteiden ja muun muassa koulutustaustan suhteen valaisevaksi ja toimintaa motivoivaksi koettuja sisältöjä.

⁶⁷ Tóth 2005, 88.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ János Dénes, jota haastateltiin vuonna 1987, osallistui demokraattisen opposition toimintaan ja oli ollut mukana esimerkiksi István Eörsin asunnossa pidetyssä vuoden 1986 ”konferenssissa.” Dénes istui lyhyen aikaa 1990- luvun alussa myös parlamentissa ja tuli tunnetuksi teräväsanaisena anti-kommunistina. Elek Nagy, jota haastateltiin myös vuonna 1986, oli niin ikään mukana em. konferenssissa. Kaksi vuotta myöhemmin hän oli niin sanotun ”*historiallisen totuuden komitean*” (TBI – Történelmi Igazságtétel Bizottsága) perustajajäsen. Kesäkuussa 1988 perustetun komitean lähtökohdista katso Nyysönen 1999, 124–125. Demokraattisen opposition järjestämästä konferenssista katso kokouksen pöytäkirjat sisältävä Ötvenhatról Nyolcvanhatban. Századvég, Budapest 1992; katso myös Nyysönen, Heino, Presence of the Past in Politics. ‘1956’ after 1956 in Hungary. Sophi 1999, Jyväskylä, 122–123.

⁷⁰ Körösi, Molnár 2003, 2.

⁷¹ Nyysönen 1999, 152-187.

muistetaan ja toisia ei. Muisteluun liittyy jälkiviisautta, myöhemmin tullutta tietoa, yhteisössä eläviä kertomuksia ja myyttejä sekä henkilökohtaisia ja jaettuja kokemuksia, joiden valossa tapahtumat näyttävät muistelijoiden mielissä erilaisilta. Tähän voi lisätä, että muistoissa saattaa ilmetä myös samankaltaisuutta, joka voi liittyä yhteisesti opittuun tapaan kertoa asianomaisesta menneisyydestä. Kuten Heino Nyysönen toteaa, virallisten historiatietoisuutta luovien järjestelmien – kuten koulujen – lisäksi aktiivista muistamista tapahtuu epävirallisemmissa verkostoissa, kuten ystäväpiireissä, työyhteisöissä ja kodin piirissä.⁷² Toisaalta muistelijoiden voi olla taipumus järjestää oma elämänhistoriansa vastaamaan 'yhteisen historian' suurta kertomusta.⁷³

Muistellessaan ihmiset eivät vain kuvaa tapahtumia vaan myös 'esittävät' ne nykyhetken yleisölle. Omalle toiminnalle menneisyydessä 'keksitään' perusteluita, ja perustelut ovat voivat olla yhtä aikaa sekä itselle että muille suunnattuja. Tällöin puhutaan toisin sanoen yhteisön ja laajemmin yhteiskunnan taholta tulevista normatiivisista odotuksista, joita haastateltavan subjektin muistelun rakentamiseen liittyy⁷⁴. Erilaisten muistavien ja muistelevien yhteisöjen käsitykset ja 'tietämys' menneisyydestä ovat dynaamisessa suhteessa nykyhetkessä olevien muistamista koskevien paineiden kanssa.

Käytössäni olevan lähdejulkaisun toimittajat eivät ole tehneet haastatteluprosessia näkyväksi esimerkiksi tarkastelemalla haastateltavan narratiivin rakentumista, kielenkäyttöä tai mahdollisia tunteenpurkauksia, eleitä ja taukoja.⁷⁵ Näistä varauksista huolimatta julkaisuun kerätty muistitieto ensinnäkin täydentää hyvin muiden lähteiden antamaa kuvaa siitä, mitä tehtaissa kansannousun aikana oleskelleet työntekijät tekivät ja miten he toimintansa kokivat. Toiseksi muistitiedon sisältämä toiminnankuvaus, jota työssäni hyödynnän, ei suoranaisesti liity poliittiseen toimintaan sanan yleisimmässä merkityksessä, vaan tehtaassa tapahtuneisiin asioihin esimerkiksi tuotannon ylläpidon saralla – ja tämän toiminnan poliittisiin aspekteihin. Muistelijat pyrkivät suhteessa yleisöön kertomaan oman identiteettinsä kannalta rakentavat tapahtumat ja kokemukset 'totuudellisesti', siis puhtaasti siinä tarkoituksessa, joka liittyy valehtelemisen vastakohtaan. Näkemykseni on, että se rooli, jonka muistelevat työläisneuvostojohtajat haluavat työläisneuvostojen toiminnalle ja itselleen tapahtumien kulussa antaa, vastaa *merkittävältä osin* heidän aikanaan kokemaansa.

Kiintoisalla tavalla myöhemmin tapahtuva muistelemine on tuonut toiminnankuvaukseen paikka paikoin tiettyä työläiskunniaan liittyvää "arvonlisää." Jos jossain, niin

⁷² Nyysönen 1999, 40.

⁷³ Tóth 2005, 79.

⁷⁴ Tóth, Eszter Zsófia, "Munkásság és oral history." *Múltunk* 4/2005, 79–81.

⁷⁵ Uusimman muistitietoa hyödyntävän tutkimuksen kysymyksenasettelut pyrkivät tavoittamaan haastateltavan identiteettiä ja maailmankatsomukseen kuuluvia piirteitä esimerkiksi analysoimalla muistelun kielellistä rakentumista, käytettyjä käsitteitä, ja myös haastattelun kommunikaatiotilannetta, vaikenemisia ja toistoja. Katso Tóth 2005, 88–89.

näissä tapauksissa menneiden kokemusten kuvaukset lähentyvät toisiaan – tavalla, joka muistuttaa Maurice Halbwachsian teesiä siitä, että yksityisimmät tunnetasolla vaikuttavat muistot ovat viime kädessä mitä suurimmassa määrin kollektiivisesti jaettuina.⁷⁶

II Työ ja tehdas 1950- luvun Unkarissa

1. Kylmän sodan Unkarin teollistamisoffensiivi

1.1 Viisivuotissuunnitelma rauhan puolesta

Szabad Ifjúságin kirjoituksessa 30. lokakuuta 1956 - samassa jossa työläisneuvostojen vallankumouksellista tehtävää kuvattiin värikkäin sanankääntein - hahmoteltiin 1950- luvun Unkarin taloudellista ja hallinnollista ”ryteikköä”, josta oltiin kaikkien onneksi pääsemässä nyt eroon: ”Normaali työ tehtiin mahdottomaksi. Se sidottiin byrokratian loppumattomiin työpöytien riveihin, sataan erilaiseen työkorttiin ja monimutkaisten laskelmien ryteikköön.”⁷⁷ On hyvä katsoa, miten tähän oli tultu.

1940- luvun lopulla elettiin kylmän sodan alkuhetkiä. Jugoslavian sulkeminen ulos Kominformista⁷⁸ kesäkuussa 1948 liittyi poliittiseen prosessiin, jossa Moskova halusi satelliittivaltionsa mukaan itäblokin asevoimien kasvattamisen projektiin.⁷⁹ Sotilasliitto NATO perustettiin vuonna 1949 ja Korean sota puhkesi seuraavana vuonna. Uuden maailmansodan uhka näytti todelliselta. Uhkaa luotiin aktiivisesti, ja sillä perusteltiin valtavaa teollistamisprosessia, joka alkoi Unkarissa vuosikymmenen vaihteessa, ja jota talouspoliittisen käytännön tasolla kuvasi ensimmäinen viisivuotissuunnitelma. Suunnitelman toteuttamiseksi talous oli sosialisoitava. Maaliskuussa 1948 yli 100 työntekijää työllistävät yritykset kansallistettiin. Puolitoistavuutta myöhemmin kansallistettiin kymmenen työntekijää työllistävät. Toukokuussa 1948 kansallistetut

⁷⁶ Ankersmit, Frank, Historical Representation. Stanford University Press, California 2001, 157. Samalla tavoin tulkitut menneisyyden kokemukset saattavat myös kertoa jotain hyvin pitkäkestoisista kulttuurisista ja maailmankuvaan liittyvistä tekijöistä, kuten työhön liittyvistä arvostuksista.

⁷⁷ Szabad Ifjúság 30.10.1956, ”A bürokrácia felesleges íróasztalok, százféle munkalap, bonyolult, elszámolások hínárjával guzsba kötötte, lehetetlené tette a normális munkáját.”

⁷⁸ Kansainvälinen kommunistinen työväenjärjestö, joka perustettiin 1947 Puolassa ja joka käytännössä tuki ja toteutti Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa ja valtapyrkimyksiä Itä-Euroopassa.

⁷⁹ Romsics, Ignác, Hungary in the Twentieth Century. Corvina. Budapest 1999, 275. Kun Pariisin rauhansopimuksessa Unkarin asevoimien katto oli määritelty 70000 mieheen, nousi luku kesään 1950 mennessä 300000 mieheen.

yhtiöt menettivät laillisen itsenäisyytensä. Vuoden 1949 perustuslaki ei enää maininnut yrityksiä itsenäisinä taloudellisina ja oikeudellisina yksikköinä ja yhteisinä.⁸⁰

Unkarin viisivuotissuunnitelman kulku muistutti monilta osin Neuvostoliiton vuonna 1929 käynnistämää teollistamisoffensiivua, erityisesti sen alkuvaiheita.⁸¹ Tuloksia haluttiin hyvin nopeasti, ja kiihkeän tuotantotahdin tiellä olevat todelliset ja oletetut esteet pyrittiin murtamaan. Elintaso laski. Työolosuhteet muuttuivat suunnitelmatalouden myötä, kun tehtaisiin ajettiin sisään kurin järjestelmiä ja erilaisia tuotannon määrällistä puolta tukevia kannustimia, kuten kampanjaluonteisia sosialistisia työkilpailuja.⁸²

Unkarissa oli vasta vapauduttu tehtaiden sota-ajan kurista.⁸³ Nyt siirryttiin kylmän sodan talouteen, jossa ihailtiin Neuvostoliiton atomienergiateollisuutta ja ”rauhanvoimaloita.”⁸⁴ Viisivuotissuunnitelma nähtiin (lähes) tietoisessa ylimittaisuudessaan jo itsessään osoituksena rauhantahdosta, tahdosta rakentaa. Puolueen poliittisen komitean sisäisessä päätöslauselmassa vuodelta 1951 todettiin, että agitaation päätarkoitus on viisivuotissuunnitelman ”kansanomaistaminen” (népszerűsítés) ja ihmisten taivuttelu ymmärtämään, että kyse on ”sodasta jota käydään rauhan puolesta.”⁸⁵

Teollistumisen oli edettävä niin nopeasti kuin mahdollista. Unkarista oli luotava myyttinen ”raudan ja teräksen maa.” Valtavia investointeja tehtiin erityisesti kahdelle alueelle: raaka-aineen tuotantoon (kaivosteollisuus, sähköntuotanto, sulattamot) ja raskaan teollisuuden insinööriyöhön. Poliittisen mobilisaation keskeinen tarkoitus oli työvoiman kasvattaminen sekä määrällisesti että laadullisesti. Vuoden 1947 puolen miljoonan suuruinen työttömyys oli lähes täysin eliminoitu 1950-luvun alussa ja naisten määrä teollisuudessa oli yli kaksinkertaistunut.⁸⁶ Vuosina 1949–1953 360000 maaseudulla työllistynyttä lopetti maataloustyöt, ja suurin osa näistä

⁸⁰ Hankiss, Elemer, *East European Alternatives*, Oxford University Press. London 1990, 23–24

⁸¹ Andrle, Vladimir, *Workers in Stalin’s Russia. Industrialization and Social Change in a Planned Economy*. St. Martin’s Press. New York 1988, 9-10. Jo vuonna 1931 Stalinin puheessa näkyi kritiikki, jota oli jatkuvasti esitetty. Hänen mukaansa tehtaissa oli tehtävä organisaatiomuutoksia, jotka tukivat teknisten taitojen esiintuloa ja siten tuotannon tehokkuutta. Yleinen kaaos esti työntekijöitä työskentelemästä tehokkaasti. Hän vaati, että teknisesti pätevät ihmiset oli nostettava vastuullisiin asemiin riippumatta siitä, olivatko he puolueen jäseniä vai eivät.

⁸² Romsics 1999, 276.

⁸³ Bérend Iván, ‘The Composition and Position of the Working Class During the War’ teoksessa Lengyel, György (ed.), *Hungarian Economy and Society during the World War II*, 164-167, 166. Työkurista huolehtivat sotilaskomentajat, jotka olivat samaan aikaan vastuussa propagandan tuottamisesta. On valaisevaa huomata, kuinka 1950-luvun ”punaisen Csepelin” tehtaissa alle kymmenen vuotta aikaisemmin olivat kaikuneet kommunismin vastaiset sloganit. Informatiiviset luennot vastustajan sabotaasista ja myyräntyöstä kuuluivat sota-aikanakin asiaan. ”Vihollisen masinoima propaganda” oli aiheena, kuten myös yksityiskohtaisemmat katsaukset ”punaiseen propagandaan” ja ”neuvostotyöläisen elämään.”

⁸⁴ Varga 1994, 20.

⁸⁵ Ibid. Pian muun muassa juna-asemilta löytyi 150 -sivuinen, kansanomaiseen tapaan kirjoitettu *Ötévesterv kiskönyvtára*.

⁸⁶ Romsics 1999, 275. Vuonna 1949 teollisuudessa työskenteli naisia noin 172000 ja vuonna 1953 noin 371000.

siirtyi teollisuuden vähäistä ammattitaitoa vaativiin työpaikkoihin.⁸⁷ Maaseudulta tulevaa työvoimaa imivät valtavat rakennustyömaat, joista rekrytoitiin työvoimaa myös niille nouseviin tehtaisiin, Csepelin tehdaskompleksit ja uudet teollistuvat alueet, joille nousi myös niin sanottuja ”sosialistisia mallikaupunkeja.”⁸⁸

Ensimmäistä viisivuotissuunnitelmaa luonnehti suunnittelun eetos, joka johti paikoin absurdateetteihin. Neuvostohallinnon (tanácsrendszer) eri tasoille työllistyneet ihmiset saivat valtavan määrän erilaisia ohjeita, neuvoja ja määräyksiä, ja myös tehtaanjohto hukkuu erilaisiin direktiiveihin. Esimerkiksi Lángin konepaja sai kahdeksan kuukauden aikana vuonna 1954 1115 ohjetta valvovalta ministeriöltä.⁸⁹ Suunnitelmallisuuteen liittyi jatkuva kaiken laskeminen. Fonyodin piirikunnassa laskettiin muistomerkit ja teitä reunustavat puut hyvin tarkkaan, Szolnokin läänissä laskettiin mulperipuita, Törökszentmiklósín piirikunnassa omistajan mukaan ankat, kanat ja hanhet, ja pitipä jossain peltohiirtenkin lukumäärää tarkkailla.⁹⁰ Laskemisesta vastuussa olleet paikalliset neuvostot eivät onnistuneet tehtävissään, mikä varsin pian ymmärrettiin tilastoviraston tekemien pistokokeiden avulla.⁹¹ Terveen suunnittelevan järjen tuottama looginen seuraus pistokokeiden huolestuttavista tuloksista oli valvonnan lisääminen.

Laskeminen oli luonteenomaista 1950- luvun yhteiskunnalle, jota leimasi jatkuva pula tavaroista. János Kornai on luonnehtinut Unkarin ensimmäisen viisivuotissuunnitelman toteuttamisen - talouden liiallisen keskittämisen ja ylimitoitettun teollistamisen – myötä syntyneitä taloussystemiä *puutetaloudeksi*.⁹² Puutetalouden *puuteilmiöt* olivat läsnä jatkuvasti ja kroonisesti. Ne olivat ihmisten käyttäytymiseen syvästi vaikuttavia tekijöitä, jotka olivat sekä yleisiä että intensiivisiä.⁹³ Puutetalous vaikutti ihmisten ajattelutapoihin ja tuotti tietynlaisia todellisuuskäsityksiä.⁹⁴ Kiinnostava kysymys on, minkälaisia ajattelutapoja ja ratkaisumalleja talouden ongelmat synnyttivät talouspoliittista valtaa pitävän puoluejohdon piirissä.⁹⁵

⁸⁷ Gyáni, Gábor, Köver, László, Valuch, Tibor, *The Social History of Hungary from the reform era to the end of the twentieth century*, 590.

⁸⁸ Horváth, Sándor, “Planning urbanisation in Hungary, 1945- 1989” teoksessa Pasztercsák, Agnès (ed.), *Hungarologische Beiträge* 17. Jyväskylä 2005, 75–80.

⁸⁹ Varga 1994, 22.

⁹⁰ *Ibid.*, 23.

⁹¹ *Ibid.* László Vargan mielestä ”oman käsittelylukunsa ansaitsisivat ne lukuisat käytännöt, joilla ihmiset kaunistelivat tilastoja.”

⁹² Kornai, János, *The Socialist system: the political economy of communism*, Princeton University 1992, 233.

⁹³ *Ibid.* Puutetta ilmeni talouden kaikilla tasoilla, tavaroiden ja palveluiden liikkeessä kuluttajille, työn ja tuotannon käytännöissä, tehtaiden kyyvyssä investoida, työn tekemisen edellytyksissä sekä tuoduissa ja viedyissä tuotteissa. Puute vaikutti merkittäväällä tavalla ihmisten toimintaan ja toimintaympäristöön sekä taloudellisten prosessien luonteeseen. Erityisesti Kornai nostaa esille koneiden, teollisuuden tarvikkeiden ja rakentamiseen tarvittavien pääomien puutteen.

⁹⁴ Kornai 1992, 233.

⁹⁵ Ei ole aina selvää, onko Kornain käsite kuvaava vai selittävä. Tästä huolimatta kroonisen puutteen merkitystä esimerkiksi yksittäisen työläisperheen kannalta voi tavoitella esimerkiksi pyrkimällä ymmärrykseen sen suhteen, millaisia tilanteita ihmiset kohtasivat ja millaisia ratkaisuja heillä oli. Puutetalouden kokonaisvaltaisuus tarkoitti monenlaisia selviytymisstrategioita niin työntekijöiden kuin tehtaanjohtajien elämässä.

Kun jotain työkalun osaa ei ollut saatavilla, koneisto pysähtyi. Usein kävi niin, että jokin tärkeä osa oli lopussa, kun taas jotain toista olivat varastot täynnä. Suunnittelemisen ja hallinnon ongelmat yhdistyivät tällöin pääomien puutteeseen. Osaksi tässä oli kyse niin sanotusta ”profiloitumisesta”, suunnitelmatalouden mekanismista, jossa tiettyjä tuotteita valmistettiin valtavia määriä muiden kustannuksella. Pääoman maantieteellisen uudelleensijoittamisen aikana tietyn varaosan koko tuotanto saattoi olla pysähdyksissä. Esimerkiksi vuonna 1951 busseihin ei ollut varaosia, kun bussivaraosat tuotantoa rakenteistettiin uudelleen.⁹⁶ Ongelmia oli myös vesitiiviin sulkemisen kanssa. Tuotteiden oli tapana olla ruostuneita, kun ne saapuivat kohteeseensa. Erityisesti kevyessä teollisuudessa ja ravintosektorilla työntekijöiden käytössä oleva teknologia saattoi olla hyvin vanhaa. Jopa 30–50 % tuotteista saattoi tulla tilaajilta takaisin tuotteiden huonon laadun vuoksi⁹⁷.

Tehtaissa tuotantosuunnitelmat hajotettiin työyksiköittäin toteutettavaksi, ja työvoiman mobilisoimisen voimaan luottavan periaatteen seurauksena kuviteltiin, että johto vapautuisi monenlaisista tehtävistä. Käytännössä kävi päinvastoin. Johdon osalle koitui jatkuvasti enemmän ja enemmän töitä, mutta työt liittyivät enemmänkin toimenpiteiden ja tuotannon ohjaamisen orjalliseen *dokumentointiin* kuin ohjaamiseen itsessään.⁹⁸

2. Sosialistinen työkuulttuuri

2.1 Sosialistisen persoonallisuuden synnyttäminen

21. joulukuuta vuonna 1949 Gyula Muszka, nuori sorvaaja Budapestin Csepelin kaupunginosan työkalutehtaasta sorvasi nuorten työtovereidensa kanssa tuhat prosenttia yli määrätyn kiintiön. Muszka suoritti urotyön erityisenä lahjana ihailemalleen Josef Stalinille johtajan 70-vuotispäivän kunniaksi. Mutta esimerkillisestä työpanoksestaan huolimatta hän ei kaikesta päättäen yltänyt parhaimpien vauhtiin. Tuona päivänä Csepelin nuoret työläiset tekivät kokonaisuudessaan suurelle johtajalle omistetun työvuoron, joka oli osa kansakunnanlaajuista työkilpailua:

December 21, 1949, is the 70th birthday of the Great Josef Stalin. As one of our workers' greatest joyous festivities since the liberation of 1945, the young workers of Csepel established a special Stalin-shift by calling upon all young industrial workers to participate in the nationwide work competition. From among the Stakhanovites of Csepel, Nándor Knechtel, latheman,

⁹⁶ Borhi 2003, 77.

⁹⁷ Romsics 1999, 276.

⁹⁸ Varga 1994, 24.

established a 3,052 per cent; however, he was beaten in this noble spirit of his shift by József Vinnyék, who produced 3,120 per cent.⁹⁹

Katkelma on Stalinin syntymäpäivänä (21.12.1949) elokuvateattereissa näytetystä uutisfilmistä.¹⁰⁰ Siinä tiivistyy eräitä Unkarin 50-luvun alun Unkarin kulttuurille luonteenomaisia piirteitä. Idästä loistava valo, isä Stalin, antoi inspiraatiota nuorille sosialismin rakentajille. Unkarissa synnytetttiin Rákosi- kulttia. Lukuisat romaanit, runot, elokuvat, laulut ja julisteet kuvasivat Stalinin ja Rákosin sankarillisia tekoja ”sosialistisen patrian” puolesta. He olivat heeroksia ja esikuvallisia isähahmoja: *Rákosi a legjobb apa, szereti is minden fia*¹⁰¹ – kuten asia eräässä iskulauseessa ilmaistiin.¹⁰²

Teollisuuden sosiaalisten olojen ja yleisen työkuulttuurin kannalta uutisfilmipätkä on hyvin kuvaava. Sorvaajat ja muut raskaan teollisuuden työläiset edustivat mainostamisen arvoisine työsuorituksineen Unkarin pyrkimystä dynaamiseen teollistamiseen. Csepelin perinteisen työläiskaupunginosan teollinen nuori työläispolvi oli kommunistisen hallinnon ideologisen mobilisaation symbolista kärkijoukkoa. Taloudellisista, ideologisista ja poliittisista syistä johtuen tehdastyöläiset ja erityisesti raskaan teollisuuden työläiset olivat julkisuudessa suosittuja.¹⁰³ Neuvostoliitosta lähtöisin oleva stahanovismin ideologia introdusoitiin ensimmäisenä Unkarissa juuri Csepelissä.¹⁰⁴

Neuvostoliitossa vuosina 1935 – 1937 käynnissä ollut stahanovistinen liike erosi jossain määrin maan aikaisemmista sosialistisista työkilpailuista. Sen pyrkimykset kohdistuivat entisiin talonpoikiin: Stalin halusi teollisten organisaatioiden ottavan vastaan myös tehtaisiin tulevat entiset talonpojat, luokkavihollisen perilliset, jos he ansaitsivat hyvän työperformanssin mukanaan tuoman arvostuksen ja kunnian.¹⁰⁵

Unkarissa maatalouden kollektivoinnin seurauksena noin 360 000 talonpoikaa jätti maataloustyöt vuosina 1949 – 1953. Suurin osa näistä siirtyi raskaaseen teollisuuteen rakenteilla oleviin sosialistisiin mallikaupunkeihin ja pääkaupungin suuriin teollisuuskeskittyymiin.¹⁰⁶ Talonpoikien ja heidän jälkeläistensä massamittainen työllistyminen teollisuuteen vaikutti tehtaiden työkuulttuuriin eri tavoin, kuten tuonnempana tulee esille. Osaksi sotakorvausten suorittamisen,

⁹⁹ Kürti 2002, 91.

¹⁰⁰ Uutisfilmi on tunnettu unkarilaisen elokuvaohjaajan Márta Mészárosin stalinistisen hegemonian pystyttämisestä kertovasta elokuvasta ”*A naplo gyermekeimnek*” (Päiväkirja lapsilleni) vuodelta 1982. Katkelma on László Kürtin unkarin kielestä kääntämä.

¹⁰¹ ”Rákosi on isista parhain, kaikki hänen poikansa rakastavat häntä.”

¹⁰² Kürti, László 1991, ‘The Wingless Eros of socialism: nationalism and sexuality in Hungary.’ *Anthropological Quarterly*, Vol. 64, 2/1991, 58.

¹⁰³ Gyáni, Kövér, Valuch 2004, 591.

¹⁰⁴ Kürti 2002, 91.

¹⁰⁵ Andrle 1988, 182

¹⁰⁶ Gyáni, Kövér, Valuch 2004, 590.

osaksi määrätietoisen stalinistisen modernisaation johdosta työvoiman kysyntä teollisuuteen oli niin suuri, että miespuolisen työväestön tarjonta ei riittänyt. Valtio käynnisti kampanjan naisten rekrytoimiseksi suurin joukoin teollisuuteen¹⁰⁷.

MDP¹⁰⁸ (Unkarin Työväen Puolue) ja sen nuorisojärjestö DISZ¹⁰⁹ (Työtätekevän Nuorison liitto) perustivat työläisprikaateja, jotka laitettiin kentälle paiskimaan töitä. Näiden miesten ja naisten tuli toimia esimerkkeinä uuden ”sosialistisen persoonallisuuden” synnyttämistä varten. Työläisnuorisojärjestön ohjekirjassa vuodelta 1955 ilmaistiin joukko nuorelta yhteiskunnan rakentajalta vaadittavia piirteitä: ”DISZ cultivates lively, physically strong, intrepid young people who, conscious of their strength, are prepared to overcome all difficulties in the struggle for the victory of socialism.”¹¹⁰ Ideaalinuori jalostui ja kasvoi fyysisesti hyväkuntoiseksi, pelottomaksi ja voimastaan tietoiseksi sosialistisen yhteiskunnan jäseneksi.

Työläisprikaatien ideassa yhdistyivät työ ja taistelu. Ansioituneet miehet ja naiset saivat ”työn sankaruutensa” johdosta mitaleita ja kunniamerkkejä. Yleisimmät olivat ”sosialistisen työn sankarin mitali” sekä ”punaisen lipun työn ansiomerkki.”¹¹¹ Esimerkillisten työläisten kuvia ripustettiin tehtaan ilmoitustauluille. Vähemmän hyvin tai huonosti työnsä suorittaneiden nimet voitiin lukea ääneen tehtaan kokouksissa.

Rákosin ajan sloganit korostivat enenevässä määrin täydellistä, uhrautuvaa omistautumista työlle: ”Se joka ei työtä tee, sen ei syömänkään pidä.”¹¹² Hyvin kuvaavana on pidettävä myös lauluja, julisteita, filmejä ja runoja hyödyntävän poliittisen eliitin tapaa manipuloida vasemmistolaisen kulttirunoilijan Attila Józsefin runoutta. Seuraavasta runosta poistettiin osa, joka on merkitty hakasuluin. Runoa levitettiin tehtaisiin esimerkiksi ilmoitustauluille ja seinille liimattavaksi:¹¹³

¹⁰⁷ Szelényi 1998, 9.

¹⁰⁸ *Magyar Dolgozók Pártja*.

¹⁰⁹ *Dolgozó Ifjúság Szövetsége*.

¹¹⁰ Romsics Ignác, Hungary in the Twentieth Century, 286.

¹¹¹ Kürti 2002, s. 93. Unkariksi *Szocialista Munka Hőse* ja *Munka Vörös Zászló Érdemrendje*. Kürtin mukaan *Munkás* oli ja on maskuliinisesti latautunut sana. Naistyöläiset ja nuoret työläiset nähtiin ”miehekkään” työläisen kategorian kautta.

¹¹² ”*Aki nem dolgozik, ne is egyék.*” Työväen historiallisen sorron kokemusta hyväksikäyttäen - tunnepitoista kokemusta siitä, että ”herrat vain laiskottelevat ja juhliivat” – fraasi liitettiin uhrautuvaa ja epäitsekkästä työtä korostavan kielenkäytön yhteyteen. Retorinen tempu on eettisesti varsin vastenmielinen, sillä se esiintyy työväenluokan nimissä, mutta kohdistaa laiskottelusta syyttävän sormensa juuri työtätekevään kansaan.

¹¹³ Kürti 2002, 95. Käännös englanninkielestä tekijän.

[Vaikka muut repivät käsistäsi työsi hedelmät –
älä ole vihainen!]
Työtä – sinun on aina tehtävä,
olla kuin tähti,
joka täsmällisesti ja kauniisti kaartaa
taivaankannen yli.

Sosialistisessa Unkarissa luotiin sankarityöläisyyttä ja rakennettiin toisen maailmansodan jälkeen sodassa pahoin vaurioitunutta yhteiskuntaa. Sosialismin opinahjoissa, joissa kasvavaa polvea koulutettiin, korostettiin nuoruutta, fyysistä kuntoa, ahkeruutta, uhrautumista ja halua taistella tulevaisuuden puolesta.

2.2 Työmoraaliin kasvattaminen

Helmikuuta 1951 astui Unkarissa voimaan uusi työlainsäädäntö. Sen mukaisesti työntekijöiltä poistettiin lakko-oikeus. Työkurin rikkomuksista, kuten laiskotteluista, myöhästymisistä, poissaoloista ja ”sabotoinnista” voitiin rangaista esimerkiksi vankeudella. Työpaikkaa ei voinut vaihtaa vapaasti.¹¹⁴ Vuonna 1952 puolueen lehti Szabad Nép julkaisi 312 artikkelia, jotka liittyivät työmoraaliin ja työstä poissaolon tuomitsemiseen ja leimaamiseen.¹¹⁵ Elemer Hankissin tietojen mukaan vuosina 1951 ja 1952 yli 15000 ihmistä sai rangaistuksen työpaikkakurin rikkomisesta. Kyseiset sanktiot vaikuttivat eniten köyhiin, sillä 84 % tuomituista oli omaisuudettomia, 86 % ammattitaidottomia työläisiä ja 73 % sekä vailla omaisuutta että ammattitaidottomia.¹¹⁶

Sanktiojärjestelmä oli osa työntekijän kurinalaistamista ”sosialistiseen” ajattelutapaan ja käytäntöön. Keskitetyssä suunnitelmataloudessa tehtaan toimihenkilöiden ja työnjohtajien asema riippui siitä, kuinka paljon he saivat aikaan, toisin sanoen kuinka suuria kappalemääriä he saivat työntekijät valmistamaan. Paljon riippui tietenkin tehtaanjohtajan kommunistisen aatteen luonteesta ja myös ammattitaidosta. Jos kyse oli ammattitaitoisesta tehtaan johtajasta suhteellisen menestyvällä alalla, sai hän myös hippusen kunnioitusta osakseen työläisten keskuudessa. Usein kuitenkin oli niin, että ammattitaidon ja laadun koettiin jäävän politiikan ja puoluepropagandan jalkoihin. Pelottelun kulttuurin pahimpina aikoina 1950-luvun vaihteen molemmin puolin esimerkiksi koneen rikkominen tosiasiallisesti vahingossa saattoi johtaa syytökseen poliittisperusteisesta sabotoinnista.

¹¹⁴ Hankiss Elemér, *East European Alternatives* 1990, 27.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Hankiss 1990, 27.

Työhön liittyvien kampanjoiden tarkoitus oli työvoimavaltaisen tuotannon tehostaminen, mutta niillä pyrittiin myös täyttämään perustavaa laatua olevaa kuilua työn ja siitä saatavan palkan välillä. Suoraan teollisen työn piiriin kohdistuvia 'ryhtiliikkeitä' oli lukuisia.¹¹⁷ Liite 1 listaa vuonna 1952 Unkarissa propagoituja malliliikkeitä. Lehtistä jaettiin tehtaisiin ilmeisesti tarkoituksena tiedottaa työnjohtajia ja ammattiliiton paikallisosastoa kyseisen vuoden projekteista.¹¹⁸ Liikkeiden nimien perusteella on ilmeistä, että toimintamalleja haettiin Neuvostoliitosta.¹¹⁹

Malliliikkeillä pyrittiin toisaalta hallitsemaan tuotannon prosesseja ja toisaalta etsimään ratkaisuja tiettyihin Unkarin 1950-luvun tehtaiden taloudellisiin ja sosiaalisiin ongelmiin. Ongelmina näyttäytyivät esimerkiksi työkuri ja maalta muuttavien entisten talonpoikien lasten ideologinen uudelleen kouluttaminen tehdasyhteisön kurinalaisiksi jäseniksi. Tarkasteltaessa listaa huomio kiinnittyy pyrkimykseen mobilisoida yksittäisiä työntekijöitä ja työryhmiä esimerkilliseen työhön. Kuvaavia ovat myös liitteen kohdat 10 (*hukkapalojen hyödyntäminen*), 14 (*säästäväisyys hiilen suhteen*) ja 17 (*onnettomuuksien estäminen*). Työntekijöitä mobilisoitiin siksi, että tuotteiden laadussa oli suuria ongelmia, hiiliä ei aina ollut tarpeeksi, ja onnettomuuksia sattui. Kohta 3 (*stahanovistien auttaminen*) on myös kuvaava, sillä esimerkkeinä toimivien etujoukkotyöläisten työsuorituksille piti luoda mahdollisimman hyvät edellytykset.

Eri puolille Unkaria ryhdyttiin rakentamaan suuria teollisuusalueita, joille nousi niin sanottuja sosialistisia "mallikaupunkeja." Sztalinváros (nykyinen Dunaújváros) rakennettiin symboloimaan sosialistista arkkitehtuuria, työkulttuuria ja elämäntapaa.¹²⁰ Sztalinvárosia propagoitiin kaupunkina, jossa kaupunki ja maaseutu, teknologia ja luonto kohtasivat toisensa harmoniassa. Tehtaan ja kodin henkisen ja fyysisen välimatkan tuli olla lyhyt. Metallitehtaan ja kaupungin rakentaminen aloitettiin 2. toukokuuta 1950, ja työmaa houkutteli työläisiä joka puolelta Unkaria ja hyvin monenlaisista sosiaaliryhmistä.¹²¹

¹¹⁷ Ibid., 14–17.

¹¹⁸ Hankiss 1990, 16. Katso LIITE 1.

¹¹⁹ Vladimir Andren mukaan Neuvostoliittolaiset teollisuusmiehet olivat 1920- 1930- luvulla erityisen kiinnostuneita amerikkalaisen teollisuuden taylorismiin ja fordismiin liittyvistä innovaatioista, sillä Amerikassa oli osattu vastata työläisten "*likaisuuden ja kurittomuuden ongelmaan*" hyvällä hallinnolla. Amerikassa likaiset ihmiset olivat maahanmuuttajia, mutta Neuvostoliittolaiset näkivät ongelman nimenomaan oman kansansa keskuudessa. Neuvostoliiton teollisuusmiehet näkivät itselleen lankeavan "*kasvatus- ja sivilisointitehtävän*." Tehtaissa tämä näkyi lukuisina kampanjoina, joilla työpisteitä haluttiin pitää siisteinä, työtovereita tuli auttaa ja roskat piti kerätä niille varattuihin pisteisiin. Andrel 1988, 86- 88.

¹²⁰ Horváth, Sándor, 'Continuities and discontinuities in Kádár's Hungary: everyday life in a socialist town' teoksessa Halmesvirta, Anssi (ed.), Kádár's Hungary, Kekkonen's Finland, Hungarologische Beiträge 14, Jyväskylä 2002, 191.

¹²¹ Ibid, 192.

Sztalinvárosilla oli myös poliisin pöytäkirjoista selviävä pimeä puolensa, kapakoiden, nuorisorikollisten ja epämääräisten maaseudulta tulleiden työläisten alamaailma.¹²² Sándor Horváthin mukaan kaupungin julkiselle keskustelulle oli hyvin luonteenomaista maaseudulta kaupunkiin muuttaneiden ja paljasjalkaisten kaupunkilaisten vastakkainasettelu. Vastakkainasettelu ilmeni paikallisen lehdistön tavassa määrittellä sosialistista ihmistä ja yhteisöllisyyttä suhteessa kaupunkiin muuttaneiden maaseudun ihmisten maalaisuuteen ja yksityisomistajan moraaliin.¹²³ Sosialismin propagandassa kaupunkilaisten ja maalaisten elämäntapojen erilaisuuden osoittamiseksi edellisen hyväksi niiden välille oli rakennettava konflikti.¹²⁴ Mielenkiintoisella tavalla sosialismin unelmakaupungissa maalaisen ja kaupunkilaisen oletetut erot olivat suoraan yhteydessä työläisyyteen. Sztalinvárosiin työn perässä muuttaneet entiset talonpojat oli sopeutettava kaupungin järjestelmälliseen, kunnolliseen ja säännölliseen työkeskeiseen elämään. Maalaisen taustan omaavia ihmisiä luonnehdittiin virallisissa puhetavoissa epämääräisiksi, elämäntavoiltaan likaisiksi ja heidän sosiaalisia suhteitaan ja sukupuolikäyttäytymistään luonnehti spontaanisuus ja häilyvyys.¹²⁵

Unkarilaisen yhteiskunnan stalinistisen uudelleenjärjestelyn ideologisen uudelleen kouluttamisen koneisto viljeli erityistä näkemystä työstä työväenvaltiossa. Sen mukaan jokainen teki työtä samaan aikaan itselleen ja yhteisölle, kilpaillen, uhrautuen ja taistellen. Työyhteisön jäsenet asettuivat tehtaan 'mikro julkisuudessa' erilaisiin asemiin työpanoksensa perusteella. Tätä ilmensi esimerkiksi tapa julkistaa työkilpailuissa menestyneiden lisäksi myös huonosti suorittaneiden nimet. Lehdissä, tehtaan keskusradiossa ja työpaikan liitutaululla työläisille kaupattua ideologiaa ilmentää mainiosti liitteen 2 kuva valtavasta rakennustyömaasta, johon on tulossa kaikesta päätellen tehdas. Portti on jo pystytetty, ja siinä lukee: *"tehdas on sinun, rakennat sitä itsellesi."*¹²⁶

¹²² Horváth, Sándor 2002, 192. Sándor Horváth on monissa Sztalinvárosia koskevissa tutkimuksissaan selvittänyt kaupungin sosiaalisia ilmiöitä, kuten naisten ahdistelua työpaikoilla (Horváth, Sándor, 'Munkahelyi zaklatás és a lányanyák helyzete a Sztálin Vasműben.' http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=29) ja köyhälistöä sekä rikollisuutta ('Városi szegénység, bűn és bűnhődés Sztalinvárosban.' Fons 3/2000, s. 405–458.)

¹²³ Horváth, Sándor 2002, ks. erityisesti, 195–196.

¹²⁴ Ibid, 195.

¹²⁵ Ibid. Horváthin osoittamat sosialismin puhettavat vastaavat kiinnostavalla tavalla fordismin perhekeskeistä, säännöllisiä elämäntapoja korostavaa ideologiaa, jota voidaan tarkastella niin ikään tapana kontrolloida työvoimaa. Eräitä ajattelutapojen ja elämäntyylien ilmenemismuotoja olivat Fordin tehtaiden työläisille liukuhihnalla tuotetut, helposti koottavat ja standardoidut työläiskodit. Banta, Martha, *Taylored lives: narrative productions in the age of Taylor, Veblen and Ford*. The University of Chicago press 1993, 205–271. Antonio Gramsci suhtautui hyvin positiivisesti "taylorismin ja fordismin" elämäntapojen koskeviin käsityksiin. "Vallankumouksen kontekstista" Gramsci näki, että työläisten on itse kurinalaistettava itsensä, mutta heitä on myös erilaisin kulttuurisin keinoin kasvatettava. Gramscin mukaan "uusi, tuotannon ja työn rationalisoinnin vaatima ihmistyyppi" ei voinut kehittyä ennen kuin "sukupuolivietti on asianmukaisesti säädelty, ennen kuin sekin on rationalisoitu." Gramsci, Antonio, *Vankilavihko*, valikoima 2, Kansankulttuuri Oy, Helsinki 1982, 146, 144–154.

¹²⁶ Katso LIITE 2. Varga László, *Elhagyott Tömeg 1950–1956*. Cserépfalvi. Budapest 1994. Mainittu kuva löytyy Vargan kirjan kuvaliitteestä. Unkariksi slogan kuuluu: *"Tiéd a gyár, magádnak épited."*

Sankariryöläinen oli myyttinen hahmo – ja eräs tapa kasvattaa kansalaisia sosialistiseen moraliin. Tapa jolla käytän sanaa *myytti*, ei viittaa epätotuuteen tai valheeseen, vaan ”puheeseen” joka sisältää aktiivisen toiminnan aspektin.¹²⁷ Kaikki kirjoitettu teksti, valokuva, elokuva, urheilu, julisteet, mainonta voivat pitää sisällään ”myyttistä puhetta.” Olennaista on se, kuten Roland Barthes toteaa, että ”myyttinen puhe muodostuu raaka-aineesta, jota on jo työstetty viestintää silmällä pitäen.¹²⁸”

Sosialismin aatteeseen kuului tietty myyttien kuvasto, jota se pyrki käyttämään hyväkseen. Myyttinen kuva, esimerkiksi kuva metalliteollisuuden työläisestä, oli vahva kuva, jolla katsojille tiivistettiin jotain olennaisena pidettyä ihmisestä ja todellisuudesta, sankariryöläisen tapauksessa todellisuudesta, jota kohti on hyvää ja oikein pyrkiä. Kun myytistä puhutaan tällä tavalla – erotuksena propagandasta pelkästään manipuloivassa mielessä - tulee selväksi, että siinä on aina mukana jotain todella elävää. Unkarissakin nimittäin oli rutkasti ”oikeita työnsankareita”, jotka kokivat, että heillä oli korkea sosialistinen morali.

Sosialismin työtä koskevassa mytologiassa Unkarin edistyksellistä työväkeä kannustettiin tekemään töitä uuden yhteiskunnan puolesta. Luodut mielikuvat ja myytit olivat tarkoituksellisia tekoja, joilla haluttiin mobilisoida, saada ihmisiä liikkeelle rakentamaan historiallisesti täysin uusia rakennelmia. Barthesin mukaan myytin perusolemus on pyrkimyksessä ”muuttaa historia luonnoksi.”¹²⁹ 1950- luvun Unkarissa ihminen työtätekevänä yhteisöeläimenä pyrittiin tekemään joksikin sellaiseksi, joka on mitä luonnollisin asia. Pyrittiin siis sellaiseen vaikutukseen, että myyttisen tekstin (esimerkiksi nuortenkirjan) lukija tai julisteen katsoja pitää välittyntä vaikutelmaa luonnollisesti todellisena, tosiasiana.

Márton Szabón mukaan 1950- luvun sosialismin niin työtä kuin yksilön ja yhteiskunnan suhdettakin koskevissa puhetavoissa oli vanhan sääty-yhteiskunnan piirteitä. Työ ei ollut enää orjuuttavaa, sillä se oli muuttunut sankarilliseksi teoksi. Feodalismissa aateliston ja ritareiden sotaisaan ja taistelulliseen toimenkuvaan kuului yhteisön suojaaminen sankarillisilla teoilla. Teollisuuden ’ritareille’ annettiin sosialismin diskurssissa samankaltaisia piirteitä.¹³⁰

¹²⁷ Barthes, Roland, *Mytologioita*. Gaudeamus 1994, 173.

¹²⁸ *Ibid.*, s. 174. Ihminen vastaanottaa esimerkiksi julisteen myyttiset viestit, jos hän puhuu siitä toisen ihmisen kanssa sillä tavalla, kuin myytti haluaa.

¹²⁹ Barthes 1994, 190.

¹³⁰ Szabó, Márton, *Diszkurzív térben*. Scientia Humana. Budapest 1998, 53–57. Szabó tarkasteli Ammattiyhdistysten keskusjärjestön *Népszavassa* 1940 – 1950- luvun vaihteen molemmin puolin ilmestynyttä ”työn sankareista” kertovaa kirjoitussarjaa. Suurelle yleisölle tarkoitetuista ”ylevistä” kirjoituksista piirtyi kuva työntekijästä *alamaisena yksilönä*, joka palveli intomielisen hartaasti yhteisöä. Luonteenomaista Szabón mukaan oli, että ihanteellinen työtätekevä ihminen oli omaksunut ”feodaaliset” arvot itse, yksilöllisesti ja henkilökohtaisesti, noussut yhteisön yläpuolelle ilman sen yhteistyötä. Hän oli omaa menestystä tavoitteleva individualisti, jota motivoi korkea morali, mutta myös raha, kunnia ja palkinnot. Szabó 1998, 72–73.

Puhutaan sitten myyttisestä puheesta, propagandasta tai agitaatiosta, on selvää että merkittävältä osin puhetapa ei mennyt kaupaksi. Voi sanoa, että kommunistinen puolue pyrki ”luonnolliseen läsnäoloon” työnsankarin kuvan kautta.¹³¹ Ongelmaksi muodostui se, että puoluejohtaja Mátyás Rákosin ympärille kehkeytnyt, joka puolella näkyvä henkilökultti sai irrationaalisia mittoja. Myytti ei voinut elää, jos sillä ei ollut jonkinlaista todellisuuspohjaa. Ilmeistä on, että myöskään Unkarin tehtaiden olot eivät suuren nais- ja miestyöläisten joukon mielestä vastanneet ihanteellisia käsityksiä.

Liitteessä 2 esitetyn kuvasta käy ilmi, millä tavoin työntekijöitä pyrittiin motivoimaan sitoutumaan yhteiseen missioon, rakentamaan itse, omin käsin oman tehtaansa. On ilmeistä, että tässä oli kyse myyttisen puhetavan hyväksikäytöstä propagandistisessa tarkoituksessa. Sodanjälkeisen yhteiskunnallisen käymistilan kontekstissa – erityisesti puhuttaessa maaseudun asukkaiden työllistymisestä kuvassa esiintyvän työmaan kaltaisille työpaikoille – sosialismin mytologialla oli suuri kysyntä. George Schöpflin on erilaisia myyttisiä puhetapoja luokitellensa kiinnittänyt huomiota myytin funktion yhteiskunnallisten mullistusten ja suurten muutosten yhteydessä.¹³² Schöpflinin mukaan myytti voi olla ”identiteetin siirron” (identity transfer) väline. Näin oli esimerkiksi silloin, kun maaseudun asukkaiden omien yhteisöllisyyttä rakentavien myyttien päälle pyrittiin asettamaan uusi, sosialistinen työläismyytti. Toisin sanoen kommunismin pyrkimyksenä tehtaisiin tulevien ideologisesti epäilyttävien talonpoikien kasvattamisessa oli kulttuurisen assimilaation edistäminen.¹³³ Kiinnostava kysymys on, missä määrin työväelle tarjottu mytologia tehoi sellaisiin talonpoikiin, jotka olivat onnistuneet jossain määrin vakiinnuttamaan paikkansa tehtaassa. Kansannousuun tultaessa työläisneuvostojen pyrkimyksissä ja puheissa esiin tullut elementaarinen itsehallinnon ajatus (”tehdas on vihdoin meidän”) sai voimaa valheellisina koetuista sosialismin virallisista puhetavoista, mutta toimi myös liikevoimana paremman työläistulevaisuuden puolesta.

¹³¹ Katso LIITE 3. Kuva on György Konecsnin taiteilema kommunistisen puolueen vaalijuliste vuodelta 1947. Bakos, Katalin, 'Folyamatosság és törés a plakátművészetben' teoksessa Standeisky Éva, Kozák, Gyula, A fordulat évei 1947–1949. 1956-os Intézet. Budapest 1998, 245. Kuvassa puolue esiintyy myyttisesti esitetyn metallityön välityksellä ”tekojen puolueena.”

¹³² Schöpflin, George, 'The Function of myth and a Taxonomy of myths' teoksessa Hosking, Geoffrey, Schöpflin, George, Myths & Nationhood. Routledge. New York 1997, 22-23, 29.

¹³³ Ibid., 22.

3. Itsenäisen ammattiyhdistysliikkeen alasajo

3.1 Periaatekysymykset uudelleenrakentamisen yhteiskunnassa

Itsenäisen ammattiyhdistysliikkeen alasajon prosessi alkoi tiettyssä mielessä jo välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Sota oli pahoin tuhonnut taloutta ja infrastruktuuria, ja Neuvostoliitto oli takavarikoinut sotakorvauksina suuren määrän tehtaita ja koneita.¹³⁴ Talouden uudelleenrakentaminen oli ymmärrettävä ja käypä perustelu sille, että valtion oli puututtava aktiivisesti talouden prosesseihin. Raskaan teollisuuden korostamisessa oli ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikoihin olennaisesti kyse ”Unkarin kaikkien aikojen suurimman armeijan” rakentamisesta¹³⁵, mutta raskas teollisuus sai liikevoimaa jo heti sodan jälkeen, kun tuhoutunutta kansallisuusomaisuutta - tehtaita, teitä ja rautateitä - piti rakentaa uudelleen¹³⁶.

Sodan jälkeisessä Unkarissa oli valtavasti tekemistä. Työsuoritusten määrä näytti suunnattomalta, työvoimaa tarvittiin. Tässä tilanteessa valtiojohtoinen talous toimi aluksi yhteistyössä vahvan ammattiyhdistysliikkeen kanssa.¹³⁷ Ammattiyhdistysliike sai joksikin aikaa enemmän liikkumatilaa, voitti itselleen työelämän määrittelyvapauksia ja oli esimerkiksi sitä mieltä, että aikapalkka oli ehdottomasti parempi kuin urakkapalkka. Ammattijärjestöt vaativat sodan jälkeen 40 tunnin työviikkoa (yleisin vaatimus oli 48 tuntia), mutta julkilausumissaan olivat myös valmiita luopumaan siitä silloin, kun ”maan taloudelliset näkökohdat niin vaativat.”¹³⁸

Työaika ei ollut ainoa periaatekysymys, josta sodan jälkeisessä hyvin kollektiivisessa ilmapiirissä oltiin valmiita joustamaan. Vaikka 1946–1947 tuotantokapasiteetti ylittikin sotaa edeltävän tason, ja työtä tehtiin paljon, jäi itse tuotanto 37 % vuoden 1938 tasosta. Kasvun vaatimus nosti esille vaatimuksen tulospalkkauksesta ja erilaisista urakkapalkan muodoista.¹³⁹ Niinpä syksyllä 1946 tehdastyöläisistä 36 prosenttia työskenteli jälleen urakkapalkalla, ja tämä osuus nousi kesään 1947 mennessä 74 prosenttiin.¹⁴⁰ Myös tuotannon suunnittelun perustaminen määrällisille suureille – kappalemäärille eli *normeille* – sai ymmärrystä ammattiyhdistysliikkeen piirissä. Normijärjestelmän sisäänajo tuotantolaitoksiin hyväksyttiin ammattiyhdistysten keskusliiton piirissä julkilausutusti vuonna 1947, kunhan ne olisivat ”teknillisesti perusteltuja.”¹⁴¹

¹³⁴ Borhi, László, 'Soviet rule in Hungary, 1945–1953' teoksessa Vehviläinen, Olli, Pók, Attila (ed.) Hungary and Finland in the 20th Century. SKS. Helsinki 2002, 164-165.

¹³⁵ Borhi 2002, 175.

¹³⁶ Szelényi, Szonja, Equality by Design: The Grand Experiment in Destratification in Socialist Hungary. Stanford University Press, California 1998, 7.

¹³⁷ Varga 1994, 9.

¹³⁸ Ibid., 11.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid, 10 – 11.

Ammattiyhdistysliikkeen alasajo itsenäisenä toimijana oli tärkeä tekijä Unkarin teollisten suhteiden kehitysprosessissa toisen maailmansodan jälkeen. 1948 keväällä käytännössä koko teollisuus oli valtiollistettu, ja yhtiöt olivat muuttuneet osiksi ylhäältä johdetussa talousjärjestelmässä. Unkarin ammattiyhdistysten funktiot muuttuivat virallisesti 17. ammattiliittokongressissa lokakuussa 1948. Niistä tuli kommunistipuolueen ja yksittäisen työläisen välillä tietoa ja valtaa ylhäältä alaspäin siirtäviä elimiä. 1949–1950 taustoiltaan sosiaalidemokraattisia luottamusmiehiä siivottiin pois yhdistyksistä. Perinteisten tehtävien tilalle tuli uusia tehtäviä, kuten työntekijöiden mobilisointi yhä vahvempiin työsuorituksiin, henkilökunnan kulttuuriaktiiviteettien organisoiminen sekä eläke- ja terveyskassojen hallinnointi.¹⁴²

Kansandemokratioiden virallinen kanta lakkoihin määrittyi pian sodan jälkeen. Työläiset, työnjohtajat, tehtaanjohtajat ja koko tehtaan hallinto olivat sosialistisessa kielenkäytössä osa yhtä ja samaa ammattiyhdistysorganisaatiota. Näin asian esitti Itä-Saksan ammattiyhdistysten julkaisema pamfletti 1950-luvulta.¹⁴³

Voivatko Itä-Saksan työläiset mennä lakkoon? Ei itseään vastaan voi lakkoilla. Työväenluokka määrittää palkat kaikkien kansalaisten etua ja hyvää silmällä pitäen. Ne perusoikeudet, joiden vuoksi työväenluokka lakkoili menneisyydessä, ovat täyttä totta nykyisessä Itä-Saksassa. Työnteon keskeyttäminen Itä-Saksassa suuntautuisi siten työläisiä, heidän valtiotaan ja kansantaloutta vastaan.

Sosialistisessa propagandassa kaikki olivat tuottajia. Unkarin vuoden 1956 kansannousun työläisneuvostoliikkeessä sosialistinen tuottaja-työläinen pyrki ottamaan haltuunsa osan tuotannon järjestämiseen kohdistuvasta vallasta.

3.2 Puolue-eliitin ja ammattiliittojohdon suhde työkurikysymyksissä

Kommunistipuolueen ja ammattiyhdistysliikkeen – käytännössä ammattiyhdistysten keskusjärjestön (SZOT¹⁴⁴) johtaman byrokratian – välille syntyi yksipuoluediktatuuria yleisemminkin ilmentävä alistussuhde. Hallinnon osaksi muuttuneen ay-liikkeen johtajien oli lakkaamatta seurattava puolue-eliitin kannanottoja ja toimittava sen mukaisesti.

¹⁴² Hankiss 1990, 30–31.

¹⁴³ Fejtő, Ferenc, 'Trade Unionism in Eastern Europe: The Conflict between Working-class Ties and the single Party.' *International Affairs* vol. 33, 4/1957, 431. <http://www.jstor.org/>. Käännös englanninkielestä on tekijän.

¹⁴⁴ Szakszervezetek Országos Tanácsa.

László Varga pitää Mátyás Rákosin puhetta Budapestin puoluevaliokunnan edessä 31. elokuuta vuonna 1949 tärkeänä avauksena uuden, hyökkäävämmän kielenkäytön suuntaan.¹⁴⁵ Tehtaiden työkuri oli Rákosin mukaan täysin retuperällä, ja tästä olivat ensisijassa vastuussa työnjohtajat. Rákosin mielestä erityisesti ”kapitalismin aikaiset” työnjohtajat (mesterek), jotka olivat harjoittaneet tuohon aikaan ”hoputtamista” työpaikoilla, eivät nyt huolehtineet tarpeeksi työkurista. Rákosin mielestä nämä poliittista myyräntyötä harjoittavat yksilöt ”oli armotta erotettava.”¹⁴⁶

Julkisessa kielenkäytössä tehtaan sisäisiä suhteita tarkasteltiin oma – vihollinen - mittapuulla. Tuotantoprosessien solmukohtia varten tarjottiin syyllistävä kieltä, jossa ”vihollinen” teki jatkuvasti poliittista ”sabotaasia” tai ”myyräntyötä.”¹⁴⁷ Tuotannon sujumista ei (varsinkaan poliittisen vallan ylätasanteilla) arvioitu objektiivisten tosiseikkojen, kuten raaka-ainepulan, puutteellisten työvälineiden, monin tavoin huonojen työolosuhteiden tai suunnitelmatalouden irrationaalisuuksien kautta.

Säännöllisesti käytettyjä käsitteitä olivat ”Bércsalás” (yksilön tai ryhmän vilpillinen toiminta ”ansaitsemattoman” palkkalisän saamiseksi) ja ”Normalazítás” (tehtaan tuotettavaksi määrättyjen kappalemäärien eli normien tarkoituksellinen ”löysäminen”).¹⁴⁸ Ne kuvasivat tehdasyhteisön ja tuotannon piirissä tapahtunutta ei-hyväksytyä toimintaa ja palvelivat myös oikeudenkäytön tarpeita. Molemmat sanat olivat luonteeltaan sekä leimaavia ja rankaisevia että toimintaan mobilisoivia. ”Lazítás” on siinä mielessä keskeinen termi, että se viittaa työelämän kontekstissa työtahdin, kurin sekä myös (työ)moraalin löystymiseen tai höllentymiseen ja myös toimintaan, jolle oli löydettävissä syyllistettävissä oleva tekijä. Ilmaisujen ymmärtämisen kannalta on tärkeää ymmärtää niiden taustalla vaikuttavat intentiot. Olennaista tässä on todeta, että niiden avulla nimettiin tehtaiden ja tuotantolaitosten piirissä oletetusti tapahtuvaa toimintaa ja vastattiin tiettyihin tehtaiden sosiaalisiin ja taloudellisiin ongelmiin.

SZOT: n ja sen haaraosastojen johto pyrki kuumeisesti lähentymään puolueen linjaa. Toukokuussa 1950 se tuotti päätöslauselman, jossa luotiin käytännön sisältöä vuoden 1948 17. ammattiliittokongressin ’uutuuteen’, päivänpolttavaan tarpeeseen lisätä tuottavan työn tehokkuutta.¹⁴⁹ Päätöslauselmassa ”työkurin löystyminen” näkyi sellaisina ilmiöinä kuin lisääntyneinä tilausten myöhästymisinä, puutteellisuuksina ja toisaalta kurittomuutena työajan tehokkaan käytön suhteen. Työntekijät ”vaeltelivat” jossain muualla kuin työpisteidensä

¹⁴⁵ Varga 1994, 40.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Varga 1994, 39.

¹⁴⁸ Ibid, 38 – 39.

¹⁴⁹ Ibid., 38.

läheisyydessä, työn teko lopetettiin ennen työajan loppumista, raaka-aineita ja työvälineitä, sanalla sanoen ”yhteiskunnan omaisuutta” kohdeltiin ”vastuuttomasti ja huolimattomasti.” Lopulta tuotettiin valtavasti hylkytavaraa ja itse tuotteet olivat huonolaatuisia.¹⁵⁰

Puolueen kannanottoja myötäillen toukokuun 1950 päätöslauselmassa - joka välittyi ammattijärjestöbyrokratian kautta jokaisen osaston tietoisuuteen – päällimmäisenä oli ”oikeistososiaalidemokraattinen myyräntyö”, jonka kerrottiin vaikuttavan erityisesti ”vähemmän tiedostaviin” työläisiin. Julkilausuma kohdisti syyttävän sormensa ammattiyhdistysaktiiveihin, jopa ”ammattiyhdistysjohtajiin, jotka useammin kuin kerran ovat olleet osallisina työkurin rikkomisessa ja normien höllentämisessä.¹⁵¹” Keskusjärjestö pyrki itsekriittisesti siivoamaan omia rivejään, mutta esiintyi kannanotossaan tarkkailijana myös suhteessa tehtaan johtoon. Ammattiosastojen ei tullut päätöslauselman mukaan sietää minkäänlaista ”liberalismia” esimerkiksi tehtaan talousjohdon taholta, ja ammattiosastojen tuli vaikuttaa erityisesti siihen, että ”yhtiöiden kurinpidosta vastaavat komiteat ryhtyvät ankariin toimenpiteisiin normien höllentämistä ja palkkojen huijaamista vastaan.¹⁵²” Tehtaan ammattiosaston piiristä valitun tehdaskomitean käyttäminen kurinpidollisten puhetapojen foorumina vaikutti siihen, millaisena se nähtiin ennen kansannousua, kun ammattiyhdistysliike esiintyi reformimyrönteisenä työväenliikkeenä.

Toukokuussa 1951 Kansantalouden neuvosto määräsi työkurin ”hajauttamisesta.¹⁵³” Työkuria koskevat asiat tulivat tehtaanjohdon vastuulle, jolloin myös keskusjohdon kontrolli kohdistui heihin aikaisempaa enemmän. Johdon oli otettava vaarin esimerkiksi määräyksestä, jonka mukaan poissaolijoita oli rangaistava erilaisten tärkeinä pidettyjen etujen, kuten loman menetyksellä.¹⁵⁴ Kaivostyöläisiltä oli puolitettava kuukausittainen hiilietu jos luvattomia poissaoloja alkoi kasaantua. Isoissa tehtaissa työskentelevien oli neuvoston määräysten mukaan pidettävä erityisiä merkkejä, jotta tiedettiin, jos he kävelivät jossain muualla kuin omalla työpisteellä.¹⁵⁵

Esille tulleen perusteella ei pidä tehdä johtopäätöstä, jonka mukaan kurinpidolliset toimet olisivat olleet täydellisen kattavasti toimeenpantuja ja tehokkaita. Itse asiassa voi ajatella, että laaja kurimobilisaatio oli vastaus tehtaissa vallitsevaan ’kurittomuuteen’, jota koskaan ei saatu kovin tehokkaasti kitketyksi. Diktatuurin työkuultuuri pyrki kuitenkin määrittelemään

¹⁵⁰ Ibid; Borhi 2003, 77; Romsics 1999, 276. Tässä on paikallaan muistuttaa liitteessä 1 luetelluista ”malliliikkeistä”, joilla mainittuihin ongelmiin myös pyrittiin vastaamaan.

¹⁵¹ Varga 1994, 38.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid., 41 – 42.

¹⁵⁴ Varga 1994, 41- 42.

¹⁵⁵ Myös työpaikkalääkäreihin ja sairauspäivärahaa saaviin kohdistettiin toimenpiteitä. Terveysministeriö määrättiin kontrolloimaan sairauspäivärahaa jakavia työpaikkalääkäreitä. Tarkoitus oli kannustaa ilmiantoihin sellaisissa tapauksissa, joissa lääkäri ja työntekijä toimivat yhteistyössä liiallisesti jälkimmäisen eduksi.

työntekijöiden ja työn välisen suhteen, erityisesti työhön kuluvan ajan. Perustuessaan ylhäältä ohjattuun tehokkuusajatteluun työkuultuuri kavensi ratkaisevalla tavalla omaehtoisen työstä nauttimisen mahdollisuuksia ja työntekijöiden henkilökohtaiset vapaudet ajan ja tilan suhteen kävivät vähiin.

Elemér Hankiss on esittänyt, että puolue-eliitin masinoima valtava yhteiskunnallinen mobilisaatio työkilpailuineen oli tarkoitettu myös riistämään ihmisiltä valta suhteessa aikaan.¹⁵⁶ Syksyllä 1956 esille noussut ja kansannousun aikana tuulta siipiensä alle saanut tuotannon itsehallinnon tematiikka on kiinnostava siksi, että se implikoi sosialismin rakentamista korostavien äänenpainojen ohella vallitsevan järjestelmän perusteille kyseenalaisia autonomian ajatuksia. Jos kommunistista eliittiä tarkastellaan puhtaasta vallan ja hallinnan (ja siihen liittyen erityisen suunnitelmallisen rationaliteetin) näkökulmasta, oli sen päämääränä omaehtoisen yhteiskunnallisen ja taloudellisen toiminnan tukahduttaminen ja riippuvuuden synnyttäminen.

3.3 Syndikalismin aave

”Syndikalismista” tuli 1940-luvun lopulta lähtien yleiskäsite, joka kaivettiin esiin silloin, kun esiintyi puolueen absoluuttista auktoriteettia oletetusti kyseenalaistavia käsityksiä. Sillä viitattiin leninistisen etujoukko puolueen näkökulmasta ideologisesti virheelliseen puhetapaan, jossa korostettiin ammattiyhdistysliikkeen saavutuksia. Syytös on sikäli kiinnostava, että aatteellisella tasolla syndikalismilla on tarkoitettu ammattiliittojen yhdistämisen tehdastyöväen yhteiskunnallista toimintaa, jossa keskeisenä painostuskeinona on lakko. Militanttina ja ”omissa nimissään” vallankumouksellisena esiintyvä ay-liike merkitsi potentiaalista uhkaa omaehtoista ryhmätoimintaa patoamaan pyrkivälle etujoukko puolueelle. Toisaalta kyse oli kiertoilmauksesta, jolla pyrittiin nimeämään harhaluuloksi sellaiset väitteet, jotka vähänkin kyseenalaistivat puolueen johtavan roolin yhteiskunnan dynamona.

Toinen säännöllisesti Rákosin vallan huippukautena toistunut syytös koski ”oikeistolaisuutta.” Vuonna 1948 sosiaalidemokraatit oli sulautettu kommunistipuolueeseen, joten kyse oli omien rivien puhdistamisesta. Tehtaan tasolla ammattiliiton paikallisosaston piiristä valittu tehdaskomitea – virallisesti työkurin ja sosialistisen työkilpailun väline – oli kommunistien näkökulmasta yhä potentiaalinen sosiaalidemokratian piilopaikka. Kommunistien suhde

¹⁵⁶ Hankiss 1990, 14. Hankissin mukaan ”tietoinen tai lähes tietoinen ajatus” oli, että jos ihmiset saataisiin mobilisoitua tuntemaan, ajattelemaan ja toimimaan täysin samansuuntaisesti puolueen päämäärien, tavoitteiden, normien ja ohjelmien kanssa, ihmisiltä riistettäisiin aika, eli heille ei jäisi energiaa, moraalista vahvuutta ja objektiivisiä mahdollisuuksia tehdä mitään muuta. Tästä näkökulmasta mobilisaation taktikat olivat jossain määrin tarkoituksellisia demobilisaation taktiikoita. Puolue tarvitsi rajoittamattoman ja kyseenalaistamattoman vapauden tehdä mitä tarvitsi historiallisen mission suorittamiseksi.

sosiaalidemokraatteihin jatkui 1950-luvun alkupuolella propagandistisen leimaamisen tasolla, kun esimerkiksi huonosti menevästä tuotannosta syytettiin ”oikeistososiaalidemokraattien myyräntyötä.”

Maaliskuussa vuonna 1950 Ammattiyhdistysten keskusliiton kokouksessa liiton pääsihteeri Antál Apró ilmaisi kantansa Unkarin ammattiyhdistysliikkeen sen hetkisestä tilasta.¹⁵⁷ Aprón positio oli varsin omalaatuinen, mutta samalla 1940 – 1950-luvun vaihteen unkarilaiselle stalinismille tyypillinen. Vuosina 1948 – 1951 hän oli Rákosin ja Ernő Gerőn epäsuosiossa väitettyjen ”syndikalististen” taipumustensa vuoksi, ja hänet pudotettiin puolueen korkeammista johtotehtävistä.

Maaliskuun 1950 kokouksessa Apró tuomitsikin itsekriittisesti kaikenlaiset syndikalistiset harhaopit. Hänen mukaansa suurissa ammattiliitoissa oli ”pitkän sosiaalidemokraattisen kauden oikeistolaisia jäänteitä”, jotka ilmenivät esimerkiksi ”työtavoissa.”¹⁵⁸ Oikeistolaisia jäänteitä olivat erityisesti käsityskannat, jotka vähänkin kyseenalaistivat puolueen johtavan roolin. Aprón mielestä ammattiliittojen saavutuksista puhuminen oli ”kiveen ja marmoriin veistettyä syndikalismia” johon oli herkeämättä puututtava ja jota vastaan oli taisteltava. Apró kertoi esimerkin sähkeestä, joka oli osoitettu keskusjärjestön johdolle, tarkoituksena kunnioittaa käsillä olevaa tilaisuutta:

[...]saimme sähkeen, jossa tervehditään suurella ilolla kahden ammattiliiton yhdistymistä ja sen myötä imperialisteja kohdannutta valtavaa iskuja. Tässä on kyse syndikalistisesta deviaatiosta. Iloisesti hymyillen ojennamme toisillemme sähkeen luettavaksi, mutta kenenkään mieleen ei juolahda, että näin tehdessämme johdamme tovereitamme harhaan.¹⁵⁹

Apró kohdisti kritiikkinsä erityisesti paikalla olleeseen kaupan alan työntekijöiden liiton edustajaan. Kyseinen rouva Szász puhui omien kokemustensa perusteella ilmapiiristä, joka työpaikoille oli viime aikoina syntynyt. Hän oli huolissaan, sillä työntekijät eivät enää kokeneet ammattiyhdistystä edunvalvonnalliseksi elimeksi:

¹⁵⁷ Orpokodeissa lapsuutensa viettänyt Antál Apró (1913–1994) liittyi rakennustyöläisten liittoon (MÉMOSZ) 17-vuoden ikäisenä ja kommunistipuolueeseen täytettyään 18 vuotta vuonna 1931. Hän oli järjestämässä vuoden 1935 kommunistijohtoista rakennustyöläisten lakkoa, ja istui lainvastaisesta toiminnastaan 30-luvulla eripituisia vapausrajoituksia. Syyskuussa 1944 Apró liittyi ”rauhanpuolueeseen” – kuten maanalaista kommunistipuoluetta oli kutsuttu vuodesta 1943 lähtien – keskuskomiteaan ja johti vastarintaliikkeen aseiden hankintaa. Sodan jälkeen hänet nostettiin kommunistipuolueen ammattiliitto-osaston johtoon sekä myös parlamenttiin ja puolueen keskuskomiteaan. http://www.rev.hu/history_of_56/szerviz/kislex/biograf/apro_uk.htm

¹⁵⁸ Varga 1994, 37.

¹⁵⁹ [...]jilyen táviratot kaptunk az egyesülésünk alkalmából, hogy nagy örömmel üdvözljük a két szakszervezet egyesülését, mellyel egyben hatalmas csapást mértünk az imperialistákra. Ez a távirat szerintünk szindikalista elhárítás. Nevetve adtuk egymásnak a táviratot, de nem jutott egyikünknek sem az eszébe, hogy kioktassuk az elvtársakat tévedésükre.” Laina, Varga 1994, 37.

Kun puhun työntekijöiden kanssa, katsovat he minuun välinpitämättömästi ja puhuvat arastellen. On hyvin vaikeaa saada heistä irti minkäänlaisia valituksia. Ihmiset eivät uskalla puhua [...] Ne ketkä puhuvat irtisanotaan, ja tällä tavalla työntekijöiden kritiikin mahdollisuudet on jäädytetty.¹⁶⁰

Kampanjaluonteisilla leimausliikkeillä pyrittiin muuhunkin, kuin syyllistämään ihmisiä. Kyse on monimutkaisemmasta tilanteesta, jossa pian komentotalouden sisään ajamisen jälkeen tultiin huomaamaan, että ihmiset eivät toteuttaneet tai voineet toteuttaa komentoja aivan niin spontaanisti, kuin heiltä odotettiin. Ehkä voidaan puhua jonkinasteisesta ”organisaatiomyytistä”, joka liittyi erityisesti käsitykseen puolueesta yhteiskunnan dynamona¹⁶¹. Viisivuotissuunnitelman kulun suhteen tunnutaan lasketun melko paljon sen varaan, että agitaatio ja propaganda onnistuvat muuttamaan ihmisiä, ja että organisaatioon puolueesta säteilevän liike-energian avulla pystytään ylittämään lähes minkälaisia ongelmia tahansa.

1950- luvun alussa huomattiin pian, että talous oli ajautumassa kriisiin. Valtion taloudesta vastaava Ernő Gerő kiinnitti tilanteeseen huomiota vuonna 1952. Tavaroiden heikko laatu, huolimaton pakkaaminen ja kuljetusongelmat olivat kroonisia tosiasioita¹⁶². Työntekijät näyttivät monen ammattiyhdistysaktiivin näkökulmasta demoralisoituneilta. Syksyn 1956 aikana käydystä itsehallinto- ja tehdasdemokratiakeskustelusta käy ilmi, että työläisten passiivisuus ja laajalle levinnyt kurittomuus kyllä tiedostettiin, ja sen ilmenemismuodoista oltiin huolissaan - aina siihen pisteeseen asti, jossa järjestelmää oli reformoitava. 1950- luvun alun Rákosilaisen diktatuurin ja viisivuotissuunnitelman dynamiikassa tärkeämpää kuitenkin oli ”pitää pyörät pyörimässä” kuin pysähtyä katselemaan.

4. Työntekijä, työläinen ja tehtaan eletty kokemus

Työläinen (munkás) ja työntekijä (dolgozó) eroavat merkitysulottuvuuksiltaan toisistaan siinä määrin, että eron luonne on nostettava esille. Sanojen problematisoiminen on tärkeää erityisesti siksi, että voitaisiin ymmärtää ”työläisneuvostoille” (*munkástanácsok*) kansannousun aikana julkisuudessa annettuja merkityksiä. Unkarin stalinismin aikana sosialistiseen etujoukkotyöläiseen

¹⁶⁰ [...] ha beszélek a dolgozókkal, olyan vasárnapi arcot vágnak és feszélyeztetve beszélnek, s csak nagy nehezen tudok egy-egy panaszt kivenni, az emberek nem mérnek beszélni[...]jakik megmondták a véleményüket, azokat elbocsájtották az állásukból, s így tovább befagyasztották a dolgozók kritikáját.” Ibid.

¹⁶¹ Kenez 2006, 190. Vaikutusvaltaisessa 1920- luvun neuvostometamorfoosissa (kommunistinen) puolue oli yhteiskunnan kone tai koneisto, josta kaikki voima ja energia olivat lähtöisin.

¹⁶² Borhi 2002, 176. Erityisesti Gerő oli huolissaan Unkarin ”perinteisesti korkeatasoisesta kenkäteollisuudesta.”

(*élmunkás*) ladattiin vahvoja ideologisia merkityksiä. Väittäisin, että ero ei ole mitenkään triviaali. Sillä oli merkityksensä, että kaikkialla puhuttiin *työläisten* neuvostoista eikä esimerkiksi *työntekijöiden* neuvostoista.

Eszter Zsófia Tóthin mukaan kansannousun työläisneuvostot olivat instituutioita, jotka kokivat edustavansa nimenomaan (tehdas)työläisiä. Työläisneuvostoissa toimivat pitivät toimintaansa korosteisesti *työläisten* toimintana, ja tekojaan *työläisten* tekoina.¹⁶³ Samaan aikaan muutkin kuin tehdastyöläiset perustivat työläisneuvostoja. Näin tapahtui esimerkiksi Pestin lääninhallinnossa ja Unkarin radiossa.

Raskaan teollisuuden työläiset olivat olleet 1950- luvulla julkisuudessa ihannoituja, ja sen piiristä löytyivät myös järjestelmän menestyjät. Kansannousun aikana suurten tehtaiden työtätekeviin joukkoihin kiinnitetty sosialismin etujoukkoleima toimi yksipuolueen diktatuuria vastaan. ”Työläinen” oli kansannousun aikana myös jotain ”aidosti sosialistista.” Tässä suhteessa kiinnostava oli Balinkan kaivostyöläisten itsevarmuutta uhkuva julkilausuma, joka julkaistiin 28. lokakuuta. He tavoittelivat vaatimuksilleen uskottavuutta toteamalla muun muassa seuraavasti:

jos saadaan aikaan oikeudenmukainen rauha, kaivostyöläiset aloittavat tuotannon välittömästi ja vannovat, että tulevat tällöin tuottamaan sellaisella tahdilla, jota työkilpailulla ei ole koskaan saavutettu.¹⁶⁴

Toisaalta 1950- luvulla ”työläistä” saatettiin László Vargan mukaan tehdaskurin järjestelmien puhetaivoissa käyttää synonyyminä ”kurittomuudelle.” Tehtaissa aika ajoin laajamittaiseksi propagoidun vihollisen agitaatiotoiminnan kerrottiin kääntävän erityisesti ”työläisten” päitä. Kurinalainen ja (poliittisesti) itsetietoinen työläinen saattoi ”yletä” työntekijäksi, kun kuriton jäi työläiseksi.¹⁶⁵ Samaan aikaan etujoukkotyöläisistä puhuttaessa käytettiin käsitettä *élmunkás*, mikä problematisoi asetelmaa jossain määrin. Nämä ihanteellisina sosialistisina työläisinä (ideologinen *munkás*) pidetyt ”avantgarden” edustajat muodostivat työpaikoilla myös niin sanottuja kulttuuriprikaateja, joiden tehtävänä oli muun muassa tehdä tiettäväksi itsetietoisien työntekijän eroa työmoraaliltaan heikosta ja ailahtelevaisesta työläisestä. Hyvä kysymys on, missä määrin työläisneuvostoissa toimineiden kokemus itsestään suhtautui sosialistisen Unkarin kulttuuriseen kuvaan työläisestä ja työntekijästä.

¹⁶³ Toth, Eszter Zsófia, 'Munkások és munkásnök '56-ban a Budapesti Harisnyagyár története a levéltári források tükrében.' [Http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223_27.3.2007](http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223_27.3.2007)

¹⁶⁴ Kemény, Lomax 1986, 21–22. ”Amennyiben az ilyen igazságos béke létrejön, a bányászok nyomban megkezdik a termelést és ígérk, hogy ez a termelés olyan ütemű lesz, amilyet semmilyen versényfelhívással soha el nem tudtak érni.”

¹⁶⁵ Varga 1994, 43.

Tehdastyöläisten kokemuksen suhteen on myös esitettävä kysymys myös atomisoitumisen ja sosiaalisen integraation suhteesta. Tibor Valuchin mukaan talouden pakkomodernisaatio johti 1950-luvulla tilanteeseen, jossa ihmiset vieraantuivat yhteiskunnasta. Kommunistisen eliitin sisään ajamat uudet käyttäytymis- ja toimintamallit loivat pikemmin yhteisöllistä disintegraatiota kuin kohti ”yhteistä hyvää” pyrkivää integraatiota.¹⁶⁶ Erityisesti tehdastyöläisen kokemukseen liittyen Gábor Gyáni on puhunut tehtaan auktoriteettisuhteita kohtaan tunnetun kaunan ja yleisen pahan olon seurauksena syntyneestä kokonaisvaltaisesta vieraantumisen kokemuksesta (ressentiment).¹⁶⁷

Tällaisesta yhteiskunnallisen apatian tilasta löytyy selkeitä näkemyksiä myös työläisneuvostoissa toimineilta kerätystä muistitiedosta. Esimerkiksi Kőbányan lääketehaan työläisneuvostojohtaja János Dénes on kuvannut omaa täydellistä epäpoliittisuuttaan, ja tehdastyöväestön metafyyssiin mittoihin noussutta epäilyä kaikkea virallista tiedotusta kohtaan.¹⁶⁸ MÁVAG:n¹⁶⁹ työläisneuvoston sihteeri István Vida kuvasi 50-luvun tehtaassa käytyjä keskusteluja ”henkisesti sulkeutuneiden, välinpitämättömien ja epäpoliittisten” ihmisten kanssakäymiseksi, joiden ”sydämiin oli syvälle painunut sääntö: ÄLÄ PUHU VILPITTÖMÄSTI.¹⁷⁰” Samaan hengenvetoon Vida haluaa muistaa kuitenkin ehtymättömän hirtehisen huumorin. Vidan mukaan unkarilaisen ”duunarin” (melós) elämä ei ollut tuolloin (eikä oikeastaan koskaan ollut ollutkaan) mitään muuta kuin hiljaa virnuilevaa tai kyräilevää ”asioiden vierestä puhumista.”¹⁷¹

Eszter Zsófia Tóthin mukaan työläisneuvostot olivat instituutioita, jotka kokivat edustavansa nimenomaan (tehdas)työläisiä. Työläisneuvostoissa toimivat pitivät toimintaansa korosteisesti ”työläisten” toimintana, ja tekojaan ”työläisten” tekoina.¹⁷² Tämän perusteella voisi ajatella työläisneuvostojen vedonneen sellaisiin ihmisiin, joilla oli työläisidentiteetti. Mutta

¹⁶⁶ Gyáni, Kővér, Valuch, *Social history of Hungary from the reform era to the end of the twentieth century*, 530–531. Kansannousun katutaistelijoiden ajattelutapoja tutkittaessa on saatettu hyödyntää myös *anomial* käsitettä. Tällöin on oletettu, että katutaisteluihin osallistuneet tehtaiden oppipojat ja nuoret aikuiset liittyivät katujen taistelullisiin rooleihin tavallaan korvaamaan menneiden vuosien kokemustaan täydellisestä yhteisöllisestä integroitumattomuudesta. Katso Kozák, Gyula, ”Szent csócselék” teoksessa Standeisky, Éva, Rainer, János M. (szerk.) *Évkönyv 1999*, passim. Gábor Gyániin mielestä on yksinkertaistavaa sanoa, että nuoret pääkaupungin työläiset olisivat olleet yhteiskunnallisen anomian tilassa, joskin hänen mukaansa työväestön osalta suuri kannustin olikin ”täydellinen turhautuneisuus, hyvin heikko aineellinen elintaso ja yhteiskunnallisen nousun näkymien puuttuminen.” Katso Gyáni 2007, 44.

¹⁶⁷ Gyáni, Gábor, ”Forradalom, felkelés, polgárháború. 1956 fogalmi dilemmáiról.” *Budapesti könyvszemle* 2007, 44.

¹⁶⁸ Magyar munkástanácsok 1956-ban, 91. Dénes käyttää sanaa fázult (apaattinen) puhuessaan työläisyhteiskunnan tilasta kansannousun aattona.

¹⁶⁹ Junavaunu- ja konetehtas.

¹⁷⁰ Magyar munkástanácsok 1956-ban, 200. ”[...] lelkeleg zárkozott, közönyös, depolitizált atmoszféra s egy szívekbe vésődött regula: ŐSZINTÉN BESZÉLNI TILOS.”

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² ”A munkástanácsokat 1956 kapcsán a munkásság leghitelesebb szószólóinak tartották, olyan intézményeknek, amelyek kifejezik, egy irányba terelik a magukat munkásként definiálók és azok cselekedeteit, akiket munkásnak tartanak.” http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223_27.3.2007

millainen oli 1950- luvun ”työläisidentiteetti?” Mitkä tekijät yhdistivät työntekijöitä toimimaan työläisneuvostoissa aktiivisesti ja tulevaisuustietoisesti?

Tapa jolla ”työväenluokka” käsitettiin, muuttui perusteellisesti toisen maailman sodan jälkeisenä kymmenenä vuotena.¹⁷³ Valtava teollistamisliike aiheutti sen, että työväenluokka muuttui sekä rakenteeltaan että tietoisuuden tasolla. 1950- luvun teollinen työväestö erosi Gyánin mukaan 20 – 30 – luvun työväenluokasta erityisesti siksi, että sillä ei ollut ”luokkatietoista, edunvalvonnan suhteen riippumatonta, poliittisesti ja kulttuurisesti järjestäytyntä ammattityöläisten eliittiä.”¹⁷⁴ Työväenluokka oli 1950- luvulla ”yhteiskunnallinen hybridi”, jossa oli talonpoikaiston piiristä teollisuustyöväkeen nousseita, opettajia, virkamiehiä ja jopa perinteisten ylempien luokkien edustajia.

László Abod, Óbudan rakennuselementtitehtaan työläisneuvostojohtaja, on muistellut myöhemmin ketä tehtaan 10–15-henkisen työläisneuvoston johtoon kuului.¹⁷⁵ Hänen lisäksi johtoryhmään kuului muiden muassa raha-asioista vastaava Margit Pálfi sekä aikaisemmin älymystöön kuulunut, 1950- luvulla sekatyöläisenä (segédmunkás) työskennellyt Jenő Asboth, joka ”oli suoraan alenevassa polvessa ensin Kossuthin rinnalla ja sitten Amerikan vapaussodassa[sic] taistelleen kenraali Asbothin jälkeläinen.”¹⁷⁶ 26. lokakuuta perustamiskokouksessa oli läsnä Abodin mukaan myös Lukách-niminen paroni, joka aatelisarvostaan huolimatta työskenteli rakennuselementtitehtaassa niin ikään sekatyöläisenä. Häntä ei kuitenkaan valittu neuvostoon, sillä ”talon työläisten edessä” haluttiin välttää leimautuminen ”aristokratiaksi.”¹⁷⁷

Eräs tämän työn myötä esille tuleva asia on, että työläisneuvostoliike oli tärkeiltä osin ammattitaitoisten työläisten ja insinöörien liike.¹⁷⁸ Tämä ei tarkoita, että sillä ei olisi ollut laajaa ja uskollista kannatusta sekä tehtaissa että tehtaan porttien ulkopuolella. Gyánin mukaan vastaus kysymykseen työläisneuvostotoimijoita yhdistävistä tekijöistä löytyy juuri työläisneuvostojen henkilörakenteesta. Aktiiviset työläisneuvostolaiset olivat ammattityöläisiä, teknikkoja ja insinöörejä. Näiden joukossa aktiivista roolia esittivät nuoremmat ammattityöläiset (noin 30-vuotiaat), ja ”kisällitasolla” yhä olleet, talonpoikien joukosta sosiaalisen nousun kokeneet ensimmäisen sukupolven työläiset.

¹⁷³ Gyáni 2007, 44.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 121.

¹⁷⁶ Abod tarkoittaa ”Amerikan vapaussodalla” Yhdysvaltain sisällissotaa.

¹⁷⁷ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 121.

¹⁷⁸ Tässä mielessä Unkarin kansannousun työläisneuvostoliikettä voi verrata Torinon tehdasneuvostoliikkeeseen 1910–1920-luvun vaihteessa. Torinon tehdasneuvostoliikkeen massamittainen tuki tuli ammattitaitoisilta insinööriä tekemiltä työläisiltä. Vaikka poliittinen järjestelmä oli täysin toinen, oli Torinossakin kyse ”heikon valtion” tilanteesta, jossa ammattitaitoisten työntekijöiden militanttius syntyi itsetietoisesta kyvystä organisoida tuotanto, kun tilanne syntyi Gramscista ja Torinon tehdasneuvostoliikkeestä ks. Clark 1977, 1-13.

Suuren teollistamisen yksi seuraus oli ollut, että nuorten ammattityöläisten palkka ja yhteiskunnallinen arvostus tuli lähelle yhtiöiden keskijohtoon kuuluvien, välittömästi tuotantoa ohjaavan teknikkokaartin ja aloittelevien insinöörien palkkaa ja arvostusta. Tämä läheisyys näkyi työläisneuvostojen kokoonpanossa, koska ”yhteiskunnallisen nousun kokeneet ammattityöläiset olivat tyytymättömiä elinolosuhteisiinsa ja tehtaan auktoriteettisuhteisiin.¹⁷⁹” Pettymys ja turhautuminen sitoi yhteen tekniikoita, insinöörejä, ja muuta keskijohtoa, ja siihen liittyi erityisesti työpaikan ammatillisissa ja osaamiseen perustuvissa päätöksentekotilanteissa tunnettu kokemus itsenäisyyden ”alaspainamisesta.¹⁸⁰” Kaksi suurteollisuuden työntekijöiden ryhmää löysi toisensa ja vaati itselleen oikeutta valvoa tuotannon järjestämistä ja etujen jakamista oikeudenmukaisemmin.

Gyániin näkemykset ovat mielenkiintoisia, mutta nähdäkseni asian ymmärtämiseksi on tarkasteltava tehdasyhteisöä hieman lähempää. Sen lisäksi, mitä ihmiset halusivat, mutta eivät saaneet, on tarkasteltava sitä, mitä he tekivät ja miten he siihen pystyivät. Työläisneuvostoja on tarkasteltava, ei ainoastaan sen kautta mitä ne vastustivat, vaan myös sen kautta mitä ne halusivat. Käytettävissäni olevien lähteiden perusteella näyttää siltä, että tuotannon ylläpitämisen ja sen aloittamisen avaimet olivat melko hyvin eri tehtaissa työntekijöiden käsissä ilman paikalta poistuneen johdonkin läsnäoloa. On syytä kysyä vielä uudelleen, millainen oli tehdastyöläisten yhteisöllisyyden ja oletetun atomisoitumisen suhde.

Michael Burawoyn *eletyn kokemuksen* käsitteen avulla tehdastyöläisten yhteisöllisyyttä on mahdollista lähestyä myös hyvin käytännöllisten, potentiaalisesti työläisidentiteettiä luovien tekijöiden kautta.¹⁸¹ Tällaisia olivat ironisella tavalla esimerkiksi osien loppuminen säännöllisesti kesken ja koneiden seisominen. Työntekijöiden oli aika ajoin pakko turvautua epävirallisiin keinoihin, jos esimerkiksi jokin työssä tarvittava aine oli lopussa. Kansannousun aattona Petöfi-piirin foorumilla näkyvästi esiintynyt Csepelin työläisneuvostojohtaja Elek Nagy¹⁸² on myöhemmin muistellut Csepelin tehtailla säännöllisesti kokemaansa tilannetta, jossa työntekijän oli viime kädessä tehtävä kaikki itse. Esimerkiksi kerran kävi niin, että teräksen karkaisuun tarvittavaa happoa ei ollut:

¹⁷⁹ Gyáni 2007, 44.

¹⁸⁰ Ibid., 45. ”Ez a ressentiment találkozott és fonódott össze a technikusok, mérnökök, tehát a vállalati középvezetői réteg nem kisebb fusztrációval. Az ő rossz közérzetük viszont a bérezés nivellásából és munkahelyi önállótlanáguk deprimáló hatásából fakadt.”

¹⁸¹ Burawoy, Michael, ‘Reflections on the class consciousness of Hungarian steelworkers.’ *Politics & Society* 17:1989, passim.

¹⁸² Népszava 11.10.1956, “Műszaki fejlesztés kérdései. A DISZ Petöfi-körének vitáján.” Elek Nagy ilmaisi huolensa muun muassa vanhoista koneista sekä siitä, että ”*työläisten ei anneta tehdä laadukasta tulosta.*” Katso myös Tóth 1999, 165 – 166.

Jos tarvitsin 100 prosentista happoa, ja jos olisin pyytänyt sitä virallista tietä, saattoi olla että minun täytyi odottaa kolme kuukautta. Joten menin työkalutehtaaseen, ja sanoin: antakaahan nuoret vähän happoa! Sitten menin karkaisupajaan, ja sanoin: karkaiskaahan tämä! Ja näin tapahtui. Sain mitä kaipasin. Hullukaan ei hoitanut näitä asioita virallista tietä papereineen päivineen.¹⁸³

Suunnittelun keskustoimisto ei voinut käsittää tilannetta, jossa anarkistisen oloisesti alkoi 1950-luvun alussa ilmaantua esimerkkejä täydellisistä päättömyyksistä tuotantoprosesseissa.¹⁸⁴ Komentotalous johti tehtaiden tasolla aika ajoin tilanteisiin, joissa koko tuotanto oli yhtäkkiä keskeytettävä. Tällöin työtä ei ollut. Suunnitelmien muuttumisesta johtuvat seisaukset saattoivat myös johtaa työntekijöiden ja työnantajien välisiin konflikteihin¹⁸⁵. Luonteenomaista komentotaloudelle oli niin sanottu ”tonnisuunnitelmallisuus.” Tämä tarkoitti vaikkapa astiatehtaita, jotka täyttivät puodit suurilla astioilla, vaikka kaikki halusivat pieniä. Asiointi oli seurausta siitä, että tuotantosuunnitelmassa määrätty astioiden kokonaismäärä laskettiin tonneissa, ja painonormi oli luonnollisesti helpompi saavuttaa painavilla astioilla. Tonnisuunnitelmallisuuden kokivat jokapäiväisessä elämässään myös työläiset.¹⁸⁶

Niin painokkaasti kuin voidaankin todeta, että valtava työläisten joukko oli sosiaaliselta koostumukseltaan heterogeeninen ja tehtaan ja eri alojen työntekijät olivat ideologis-poliittisista tekijöistä johtuen erilaisissa asemissa, synnytti suunnitelmatalous tehtaisiin tiettyä kokemuksellista yhtenäisyyttä. Varga kuvaa mielenkiintoisesti taloudellisia ongelmia, joita syntyi yhtiöiden välisen ”yhteistyön verkostosta.¹⁸⁷” Verkostossa liikkui valtavasti tavaroita, ja se muodostui äärimmäisen vaikeaksi hahmottaa. ”Yhteistyö” oli myös myötävaikuttamassa krooniseen varaosa- ja raaka-ainepulaan, ja siihen liittyi valtava kirjanpito, mikä ei kyennyt huomioimaan sitä, että tavara ei aina edes liikkunut minnekään. Käytännön teki välttämättömäksi Elek Nagyn suoraan työssään kokema keskitetty jakojärjestelmä. Varga kuvaakin erästä konepajaa, jonka tavarantoimitus olisi täysin luhistunut jos olisi toimittu virallista paperientäyttämisen tietä, eli

¹⁸³ Lainaus teoksesta Varga 1994, 24. ”Ha nekem kellelt egy 100-as maró és azt igényeltem, várhattam három hónapig. Átmentem a szerszámgyárba: gyerekek adjatok 10 darab marót. Elementem az edzőbe: gyerekek edzzétek meg nekem. Megedzették. Volt tíz darab maróm. Ki a menkü ment hivatalos úton papírért.”

¹⁸⁴ Varga 1994, 28; Borhi 2002, 176. Tavaroiden laatu, luonne ja määrä saattoivat olla täysin väärä. Silloinen suunnittelutoimiston johtaja muisteli tilannetta Petöfi-piirin keskustelussa syksyllä 1956. Esimerkiksi eräällä suurella viikatepajalla yksikään 7294 terästä ei ollut leikkuukäyttöön sopiva. Villahattuja tuotettiin, mutta kukaan ei ostanut niitä, koska lippalakit olivat muodissa. Valtavia määriä hiomalaikkoja komennettiin tuotettavaksi, ja ne ajautuivat varastoon lojumaan. Uusimpien määräysten mukaan kiellettyä, jopa vaarallista lääkettä oli tuotettu, ja koko valtava erä oli vedettävä viime hetkellä pois markkinoilta.

¹⁸⁵ Varga, 30 – 31.

¹⁸⁶ Ibid, 28. Turhien tuotteiden valmistaminen oli luonteenomaista metallurgialle, valmisvaateteollisuudelle ja tekstiiliteollisuudelle. Komentotalouden tuotantolukujen saavuttamiseksi työntekijät valmistivat millimetrin paksuista, painavampaa levyä, vaikka todellisuudessa tarvittiin puolen millin levyä.

¹⁸⁷ Varga 1994, 30.

odotettu maksumääräystä. Tässä tilanteessa tavarantoimitus ”hoitui usein viimekädessä erilaisten temppujen ja manipulaatioiden keinoin.¹⁸⁸”

OHA:n haastattelija kysyi 1980 – luvun lopulla Elek Nagylta mistä työläiset tiesivät kansannousun puhjettua, että nimenomaan Lampart-tehtaassa jaettiin aseita. ”Mistäpä ei työläinen tietäisi, missä mitäkin tuotetaan. Työläisellä on tuttuja vähän joka puolella” vastasi Elek Nagy.¹⁸⁹ Lampartissa yksinkertaisesti tiedettiin tuotettavan myös pyssyjä ja jostain ”vain tiedettiin”, että se ja se korjaamo huolsi panssaroituja autoja. Nähdäkseni kyse oli siitä, että työntekijöiden arkipäivän eräänä selviytymisstrategiana ja yhteisöllisyyden muotona oli syntynyt tietynlaista *käytännön yhteisöllisyyttä*. Nämä suhteet myötävaikuttivat myös siihen, miten kansannousun aikana eteen tulevia asioita tehtaissa ja tehdaskaupunginosissa hoidettiin, ja millä tavalla, ilmeisen nopeasti ja tehokkaasti tehtaiden väliset suhteet kehittyivät sille tasolle, että voitiin antaa yhteisiä julkilausumia kokonaisten kaupunginosien työläisneuvostoina. Hypoteesini on, että Vargan kuvaama tehtaiden välisen ”yhteistyön verkosto” toimi myös potentiaalisena poliittisen mobilisaation edesauttajana. Tarvittavien raaka-aineiden ja työkalunosien lisäksi tässä verkostossa liikkui piilevää sosiaalista pääomaa, jos sellaista vielä vieraantuneiden ihmisten Unkarissa oli.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 18.

III Syksyn 1956 itsehallintokeskustelu ja kysymys osallistuvasta edunvalvonnasta

1. Tehtaiden itsehallinto

1.1 Sándor Gáspárin julistus työläisdemokratiasta

Ammattiyhdistysten keskusjärjestön (SZOT) puheenjohtaja Sándor Gáspár¹⁹⁰ julisti kesäkuun alussa 1956, että ammattiyhdistysliikkeen toiminnan johtava periaate tulisi vastaisuudessa olemaan ”laajapohjaisen työläisdemokratian toteuttaminen.”¹⁹¹ Keskusjärjestön pää-äänenkannattajan Népszavan sivuilla julkaisemassaan linjakirjoituksessa Gáspár totesi, että Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. kongressin ja Unkarin työväen puolueen keskusjohdon päätöslauselmien hengessä ammattiliittojen työskentelytapoja tuli muuttaa.¹⁹² Keskusjärjestön oli tultava avoimemmaksi. Gáspárin mukaan täyskokouksissa tulitaisiin vastedes keskustelemaan julkisesti työntekijöitä koskettavista ajankohtaisista ongelmista.¹⁹³

Kesällä tehtiin valmisteluja syksyn ammattiliittojen kokouksia ja keskusjärjestön yhdeksättä yleiskokousta varten. Työläisdemokratiasta puhuessaan Gáspár nosti agendalle myös tehtaiden työolosuhteet. Hän korosti, että ”kaikki työolosuhteiden parantumista palvelevat ehdotukset on tarkoin tutkittava.”¹⁹⁴ Tehtaan ammattiosastojen rooli työntekijöiden elinolosuhteiden ja työympäristön parantamisessa tulisi Gáspárin mukaan olemaan ensimmäisenä syyskuun yleiskokouksen asialistalla.

Gáspár puhui Unkarin teollisuudessa tapahtuneista kokeiluista, joissa ammattiosaston tuotannon sujumista tarkkailevaa roolia oli kasvatettu. Muun muassa metalli- ja koneteollisuudesta löytyi esimerkkejä, joissa ammattiosastot oli ”vedetty mukaan (bevonás) valvomaan, että tehtaan kollektiivinen tuotantosopimus toteutuu yksityiskohtiaan myöten.” Gáspárin mielestä valvontaa

¹⁹⁰ Sándor Gáspár oli järjestön johtaja vuodesta 1952 aina järjestelmänvaihdokseen 1989 asti. 28. lokakuuta, kun keskusjärjestö vaihtoi nimeä ”vapaiden ammattiyhdistysten valtiolliseksi keskusjärjestöksi” (MSZOSZ), säilytti Gáspár paikkansa puheenjohtajana. Hän suhtautui 4. marraskuuta jälkeen János Kádáriin varauksella ja kannatti jonkin aikaa monipuoluejärjestelmää ja ammattiliittojen itsenäisyyttä.

http://server2001.rev.hu/oha/oha_browse_lexicon.asp?lang=h&start_char=q

¹⁹¹ Népszava 5.6.1956, ”Megkezdődtek a szakszervezeti kongresszusok előkészületei. SZOT elnökének a nyilatkozata.”

¹⁹² Unkarin työväenpuolueen keskusjohdon kesällä antamaan päätöslauselmaan viitataan lähdeaineistossa muutamaa otteeseen. Näiden mukaan päätöslauselma pyrki kasvattamaan tuotantolaitosten itsenäistä päätösvaltaa ja laajentamaan ”työläisdemokratiaa.”

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid. ”Meg kell vizsgálni minden olyan javaslatot, amely a dolgozók munkakörülményeinek megjavítását szolgálja[...].”

pitäisi lisätä myös sen seuraamiseksi, ”varmistavatko tehtaiden johtajat hyvät edellytykset työkilpailulle.¹⁹⁵”

Sándor Gáspárin vuoden 1956 alkukesän puheenvuoron merkitysulottuvuudet eivät avaudu helposti – varsinkin jos pitää mielessä ajan yhteiskunnallisen kontekstin. Avoin tyytymättömyys taloudellisiin ongelmiin oli levinnyt laajalle ja ratkaisumalleja etsittiin eri puolilla aina Kremlia myöten. Retoriikan näkökulmasta Gáspárin puheenvuoro näyttäytyy kiintoisana, sillä se tuntuu olevan osoitettu monenlaisille yleisöille. Mistä on kysymys, kun ”hyvien edellytysten luominen työkilpailulle” ja ”työntekijöiden elin- ja työolosuhteiden parantaminen” esiintyvät lähes samassa virkkeessä? Sosialistinen työkilpailu oli lehden lukijalle jotain melko arkista. Ehkä toimivien puitteiden luominen työkilpailulle oli kiertoilmaus, jolla tarkoitettiin tehokkaalle, ahkeralle ja tuottavalle työlle otollisten työolosuhteiden luomista – mahdollisesti puuttumista palkkaukseen ja työaikaan?

Hieman kryptisenä näyttäytyy myös ajatus ammattiosaston aktiivisemmasta ”tarkkailevasta roolista” (ellenőrzés) sen suhteen, miten ”kollektiivinen tuotantosopimus toteutuu yksityiskohtiaan myöten.” Vaikuttaa siltä, että ammattiosastolle – 1950- luvun mittaan erityisesti *työläisten* työn tehokkuutta ja kompetenssia valvoneena elimenä – oltiin nyt siirtämässä aktiivisempaa roolia suhteessa tehtaan *johtoon*. Koska lähdeaineistoni kattaa vain syksyn keskustelun, en ota kantaa siihen, missä määrin erityisesti teknisen älymystön ja ammattityöläisten ääni kuului jo keväällä ja kesällä 1956. Tosin sosialistisen Itä-Euroopan maissa oli tuolloin yleinen tendenssi, että tekninen älymystö nosti profiiliaan, kritisoi poliittisin perustein valittua tehtaan johtoa ja yleisesti ottaen koko yhteiskunnassa vallitsevia talouden ja tuotannon rakenteellisia ongelmia.¹⁹⁶ Voi kysyä, liittyikö ”tuotantosopimuksen yksityiskohtien tarkkailuun” – ainakin tiettyjen keskustelua seuranneiden piirien näkökulmasta – vaikkapa ammattityöläisten käytännön asiantuntemuksen parempaa huomioimista tuotantotavoitteiden määrittämisessä.

Viime kädessä ylhäältä määriteltyjen tuotantosopimusten myötä tehtaissa syntyneet ongelmat liittyivät itse suunnitelmatalouden toimintamalleihin. Ne taas perustuivat valtavaan laskemiseen. Järjestelmä toimi siten, että keskussuunnittelutoimistossa laskettiin kuinka paljon mitäkin tavaraa oli tuotettava. Tämän perusteella laskettiin tuotannon vaatimat raaka-aineet ja muut investoinnit. Tuotetut tavarat vaihtoivat omistajaa hinnalla, joka ei vastannut millään tavalla niiden todellista arvoa, minkä takia suunnitelmia oli jatkuvasti muutettava.¹⁹⁷ Tavallaan siis itse

¹⁹⁵ Ibid. “A versény szervezésénél pedig azt is ellenőrizniük kell a funkcionáriusainknak, hogy annak feltételeit biztositották-e a vállalatok vezetői.”

¹⁹⁶ Biezenski, Robert, 'Workers' Self-Management and the Technical Intelligentsia in People's Poland.' *Politics & Society*, Vol. 22, No.1 3/1994, 60.

¹⁹⁷ Romsics 1999, 276.

suunnittelun logiikan vuoksi ammattityöläisten turhautuminen kasvoi, kun määrälliset tavoitteet oli saavutettava ja laadusta tingittävä. Suunnittelemiseen järjestelmään kuului myös jatkuvat tuotannon keskeytykset, kun suunnitelmat muuttuivat. Jos ammattityöläisten mielipidettä haluttiin kuulla aikaisempaa enemmän, merkitsi tämä jo lähtökohtaisesti tuotantosuunnitelmia ja tehtaiden kollektiivisia sopimuksia koskevan päätösvallan siirtämistä enemmän paikallistasolle - tehtaisiin ja tuotantolaitoksiin. Syksyn mittaan alettiinkin puhua yhä enemmän tehtaiden itsehallinnon kasvattamisesta.

1.2 Jugoslavian tie

Neuvostoliiton ja Jugoslavian suhteiden normalisoitumisen seurauksena Jugoslavia avautui vähitellen unkarilaisille, ja kiinnostus siellä toteutettua työläisneuvostojärjestelmää kohtaan kasvoi.¹⁹⁸ 8. maaliskuuta Unkarin ja Jugoslavian välillä liikkuminen parani ratkaisevasti, kun Unkarin hallitus lakkautti suljetun raja-alueen.¹⁹⁹ Kesällä 1956 käytiin korkean tason neuvotteluita Neuvostoliiton ja Jugoslavian puoluejohdon välillä. Nikita Hruštšev tiedotti keskusteluista heinäkuun puolivälissä kirjeitse sosialistimaiden johtajille ja antoi ymmärtää, että suhteet Jugoslavian veljespuolueeseen olivat kehittymässä positiivisella tavalla.²⁰⁰ ”Jugoslavian tie” alkoi kiinnostaa myös monia reformihenkisiä ajattelijoita.

Esille alkoi nousta ajatuksia sekä tehtaiden itsehallinnon ja suunnitteluvastuun kasvattamisesta että työläisten itsehallinnosta tehtaan sisällä. Myös ajatus työläisneuvostoista itsehallinnon muotona heräsi.²⁰¹ *Tuotannon demokratisoinnista* (A termelés demokratizálása) tuli jonkin asteinen iskulause, ja työpaikkademokratiaa koskevat ajatukset löysivät tiensä myös yhteiskuntakriittisen Petöfi-piirin keskusteluihin. Kansannousun puhjettua työläisneuvostoista kiinnostuivat myös nuoret, uudistusmieliset kommunistikirjailijat. Näiden joukossa oli myös sellaisia (György Györi, Vilma Ligeti, Sándor András), jotka olivat aikaisempina vuosina hakeutuneet tarkoituksellisesti tehtaisiin keräämään aineistoa kirjallisia töitään varten ja tutkiakseen millä tavalla väitetty työväenluokan johtava rooli näkyi käytännössä.²⁰² He uskoivat sosialismin

¹⁹⁸ Nikita Hruštševin johtama Neuvostoliiton delegaatio vieraili Belgradissa 26.5 – 2-5 1955, minkä seurauksena maiden väliset suhteet normalisoitiin. Hruštšev esitti Titolle muodollisen anteeksipyyntönsä Stalinin ajan Jugoslavian vastaisesta politiikasta ja antoi ymmärtää, että Neuvostoliiton malli ei ollut ainoa tapa rakentaa sosialismia. Romsics 1999, 299.

¹⁹⁹ Békés, Byrne, Rainer 2002, s. XXXV.

²⁰⁰ Békés, Byrne, Rainer 2002, Doc. No. 14, 136–142.

²⁰¹ Varga, László 1994, 200

²⁰² Standeisky, Éva, Az Írók és a munkástanácsok.” Múltunk 1994/1-2, 81–82.

reformoitavuuteen, ja kansannousun puhjettua kokivat työläisten poliittisen toiminnan ehtojen parantuneen selvästi.²⁰³

Sándor Gáspárin kesäisessä puheenvuorossa työolosuhteiden parantaminen ja ”työläisdemokratia” yhdistyivät huomionarvoisella tavalla. Työläisdemokratian laajentamisessa tehtaiden ammattiosastoille suunniteltiin käytännön roolia. Tämä saikin sitten ilmaisunsa välittömästi, kun Ammattiyhdistysten keskusjärjestön yleiskokous syksyn tullen pääsi käynnistymään. Työläisdemokratia ja edunvalvonnalliset äänenpainot yhdistyivät tuolloin tämän tutkielman itsehallinnollisten teemojen kannalta keskeisessä – ja myös problemaattisessa – *työläisvalvonnan* (munkásellenőrzés) käsitteessä.

Yhdeksäs yleiskokous alkoi 7. syyskuuta. Heti aluksi tehtiin linjaus, jonka mukaan ”tehtaissa ei tarvittu minkäänlaisia uusia elimiä” kuten työläisneuvostoja vaan ”työläisvalvonta” tulisi toteuttaa ammattiyhdistyselinten kautta, käytännössä ammattiosastoon kuuluvien riveistä valittua *tehdaskomiteaa* (üzemi bizottság) kehittämällä.²⁰⁴ Kokouksessa annettiin tehdaskomitean toimivallan laajentamista ja tehtaiden taloudellisen autonomian kasvattamista koskeva päätöslauselmaehdotus, jonka seurauksena *Népszavan* sivuilla käynnistyi syksyllä 1956 keskustelu työpaikkademokratiasta ja tuotantotalouteen liittyvistä kysymyksistä. Keskusjärjestö halusi avoimuusperiaatteensa mukaisesti laskea asian julkisuuteen keskusteltavaksi.²⁰⁵

Lehden palstoilla kokouksen myötä käynnistyneeseen mielipiteiden vaihtoon osallistui ammattijärjestöjen johtohenkilöitä, tehtaanjohtajia, tehdaskomitean puheenjohtajia ja jokunen niin sanottu tavallinen työläinenkin. Kirjoittajan asemasta ja intresseistä riippuen ”työläisvalvonnan” piiriin kuuluvaksi ymmärrettiin erilaisia asioita. Tekstin kontekstista riippuen sitä tai vastaavia ilmaisuja käytettiin kuvaamaan erilaista toimintaa.²⁰⁶ Oliko kirjoittaja tehtaan ammattiosastotoimitsija, liittotason toimitsija vai tehtaanjohtaja? Oliko hän työntekijä, joka oli huolissaan lomailumahdollisuuksista ja työasujen huonosta kunnosta? Ilmaisua oli käytetty tehtaan kontekstissa 1950- luvulla aikaisemminkin. Se oli liittynyt työntekijöiden oikeuteen harjoittaa ”sosialistisen tehtaan yläpuolista valvontaa.”²⁰⁷ ”Työläisvalvonnalla” oli siten ollut sosialistisen työkollektiivin ideaan ja retoriikkaan liittyviä merkityksiä.

²⁰³ Ibid. Työläisneuvostoissa nuoret kommunistit näkivät piirteitä myös Unkarin vuoden 1919 lyhytaikaisen neuvostotasavallan ”tuottajien neuvostoista” (termelök tanácsa).

²⁰⁴ ” A SZOT elnöksége úgy véli, hogy az üzemekben nincs szükség semmiféle új szervre, és azt az álláspontot akarja elfoglalni, hogy az üzemekben a *munkásellenőrzés*nek gyakorlatilag a szakszervezeti szervek útján kell megvalósulni.” Sitaatti, Varga 1994, 200. (Kurs. T. L-F.)

²⁰⁵ Ibid. Voi kysyä, pyrkikö ammattiliittojohto nostamalla työpaikkademokratiaa aktiivisesti agendalle säilyttämään keskustelun avaajan asemansa suhteessa niihin tahoihin, jotka kannattivat työläisneuvostoajatusta.

²⁰⁶ Yleisesti ottaen edunvalvonta toimintana nähtiin varmastikin monella tavalla riippuen puhujan statuksesta.

²⁰⁷ Lainaus on Unkarin vuoden 1951 Työlaista (Munka Törvénykönyve). Varga 1994, 45.

Kyse oli myös valtionyhtiön johdon suhteesta tehtaan ammattiosastoon. Joissain johtajissa ajatus ammattiosaston edunvalvonnallisen tehtävän korostamisesta aiheutti närästystä. Yhteiskunnalliseksi keskustelu muuttui silloin, kun mietittiin pitäisikö tehtaisiin luoda aivan uusi organisaatiomuoto. Kansannousun aattona vallitseva keskusjärjestöjohtoinen näkemys kannatti *tehdaskomitean* – aikaisemmin yksinomaan *työntekijöiden* tuottavuuteen ja tehokkuuteen katseensa suunnanneen elimen - toimivallan laajentamista. Työntekijät näkivät tehdaskomiteat vallan välineinä. Nyt niiden kautta etsittiin jotain uutta. Kyse oli siitä, riittivätkö ne, vai pitikö luoda uusi, rinnakkainen tai jopa korvaava tapa välittää tietoa ja käsityksiä johdon ja työntekijöiden välillä.

Uudenlaista työläisten itsehallinnon mallia, työläisneuvostoja, ajoi näkyvästi varsinkin kemianteollisuus. Myös SZOT: n johtaja Sándor Gáspár joutui ottamaan julkisesti kantaa työläisneuvostoihin. Kansannousun kynnyksellä keskusjärjestön delegaatio palasi Jugoslaviasta, jossa se oli vierailut teollisuuden työpaikoilla, ja osallistunut myös työläisneuvoston kokoukseen.²⁰⁸ 24. lokakuuta, kansannousun jo puhjettua *Magyar Nemzetissä* kerrottiin Gáspárin Jugoslavian lehdistön edustajalle esittämiä näkemyksiä.²⁰⁹ Gáspár ihasteli Jugoslavian ”rakentamisen” kovaa tahtia, ja nosti tärkeänä taustatekijänä esiin ”työläisten itsehallintojärjestelmän” (munkásönkormányzat rendszer), ja sen perusyksikön, työläisneuvoston.²¹⁰

Ajatus työläisneuvostoista oli näkyvästi esillä tehdaskomiteaa täydentävänä tai vaihtoehtoisena työntekijöiden tahdon välittämisen muotona. Työläisneuvosto erosi ammattiyhdistyksen traditionaalisesta roolista siinä, miten edunvalvonta – tai ”työläisvalvonta” – ymmärrettiin. Työläisneuvostoon kuului vahva tuotannollista työtä tekevien *osallistumisen* ajatus. Ammattiyhdistys perustui painokkaammin *edunvalvonnalle*, jota tekivät enemmän tai vähemmän tuotannollisesta työstä vapautetut henkilöt. Unkarissa ammattiosaston tehdaskomitean rooliin oli 1950- luvulla kuulunut puolueen tukeman tehtaanjohdon tahdon välittäminen alaspäin työläisille. Työläisneuvosto kasvoi vähitellen edustamaan instituutiota, jossa työntekijä valvoisi itse etujensa ja tahtonsa välittymisestä johdon suuntaan.

²⁰⁸ Népszava 23.10.1956. Gáspár kertoi, että monin paikoin heidän ei tehtaissa tarvinnut turvautua tulkkeihin, ”sillä moni työläinen siellä osasi unkaria.” Myös Unkarin työväenpuolueen johto oli pitkällä kiertomatalla Jugoslaviassa. 20.10 Népszava raportoi puoluejohdon vierailusta Zagrebilaisen tehtaan työläisneuvoston kokouksessa. Erityisesti lähetystä (jossa myös János Kádár oli mukana) kiinnosti ”työn järjestämiseen, palkkausmuotoihin, työsuojeluun ja tehdasdemokratiaan” liittyvät kysymykset. Kun Kádárilta oli kysytty, mikä oli vierailun saldo, hän vastasi: ”keskustelu oli oikein tyhjentävä, saimme tietää kaiken mitä halusimme.” Népszava 20.10.1956

²⁰⁹ Magyar Nemzet 24.10.1956. ”Gáspár Sándor nyilatkozata a Jugopress munkatársának.”

²¹⁰ Sándor Gáspár kannatti keskusjärjestön johtajana tehdaskomiteoiden kautta tapahtuvaa työntekijöiden ”mukaan vetämistä.” Työläisneuvosto tehdaskomitealle rinnakkaisena elimenä alkoi kuitenkin saada tuulta siipiensä alle. Gáspár oli tietyllä tavalla pakotettu ottamaan kantaa työläisneuvostoinstituutioon, niin Jugoslaviaa kohtaan osoitetun kohteliaan kiinnostuksen kuin omassa maassa olevien kehityskulkujen vuoksi.

Itsehallintokeskustelua on mahdollista tarkastella syvällisemmin, kun huomataan että kyse ei ollut vain työntekijöiden eduista. Valtiollisen talouspolitiikan tasolla oli tehty päätöksiä tuotannollisen päätöksenteon asteittaisesta hajauttamisesta yhtiöille. 11. lokakuuta Népszavassa kirjoittanut Pál Gábor²¹¹ rinnasti yhdessä virkkeessä ”työläisvalvonnan” tuotannon ”sääntelyyn” (szabályozás) ja ”johtamiseen” (igazgatás)²¹². Työläisten itsehallintoa muotoiltiin myös työntekijöiden ”mukaan vetämisenä” (bevonás) tehtaan tuotannon ohjaamiseen.²¹³ Mitä eri tahot työläisten ”mukaan vetämisellä” halusivat sanoa, millaista toimintaa tällöin pyrittiin kuvaamaan ja mitä mukaan vetämisellä olisi saavutettu esimerkiksi johtajien ja myös poliittisen vallan näkökulmasta? Minkälaisia mahdollisuuksia työläisten osallistuminen antaisi tehtaiden itsehallinnon ja itse tuotannon kehittämiseksi?

2. Sitouttaminen kollektiiviin ja työvoiman motivoiminen

2.1 Tehdaskollektiivi ja ”työläisvalvonta”

Vuonna 1950 käynnistyneen ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana kehittyneet tuotantoelämän instituutiot vaikuttivat siihen, miten *työläisvalvonnasta* puhuttiin ja millaiseen toimintaan sillä viitattiin. Tällainen instituutio oli erityisesti niin sanottu kollektiivisten sopimusten järjestelmä²¹⁴. Vuonna 1951 tehtiin puoluetason päätös, että aikaisempi teollisuudenhaaroittain ryhmittynyt teollisuus tuli järjestää uudella tavalla siten, että synnytetäisiin tehdaskollektiivien verkosto.²¹⁵ Samana vuonna pidettiin tehtaissa jo uuden kollektiivisysteemin avausjuhllisuuksia. Újpestin kutomossa kollektiivista sopimusta juhlistettiin ensimmäisten 150 yhtiön joukossa 1.

²¹¹ Kirjoittaja on todennäköisesti myöhemmin elokuvaohjaajana tunnetuksi tullut (esim. *Angi Véra* 1978) ja muun muassa vuosina 1956 – 1961 teatteri- ja elokuvataiteen korkeakoulussa Budapestissa opettanut Pál Gábor. Gáborin vuonna 1968 valmistunut *Tiltott Terület* liitetään Unkarin elokuvahistoriassa 60-luvun jälkipuoliskon tarkkanäköiseen todellisuudenkuvaukseen, jossa sosialistista yhteiskuntaa käsiteltiin yhteiskunnalliselta, moraaliselta ja myös teknis-taloudelliselta kannalta. Balogh, Gyöngyi, Gyürey Vera, Honffy, Pál, *A magyar játékfilmtörténete a kezdetektől 1990-ig*. Műszaki Könyvkiadó 2004, 183.

²¹² Népszava 11.10.1956. Gáborin mukaan ammattiosastojen sen hetkinen status oli sen verran heikko, että se oli ”kykenemätön vastaamaan työntekijöiden vaatimuksiin.”

²¹³ Katso esimerkiksi Szabad Nép 23.10.1956, ”Munkásönkormányzat mellett szállt sikra a Vegyipari Minisztérium Kollégiuma.”

²¹⁴ Kollektiiviset sopimukset otettiin uudelleen Neuvostoliitossa käyttöön vuonna 1947. Vuonna 1952 ne olivat enemmän tai vähemmän käytössä koko Itäblokin alueella. Niiden sisältö oli standardisoitu. Tuotantolaitoskohtaisten kollektiivisten sopimusten sisältö rajoittui käytännössä johdon, ammattiosaston edustajien ja yksittäisten työläisten vannomiin ”valoihin” koskien yksityiskohtaisesti muotoiltuja velvollisuuksia tulevan tuotantokauden aikana. Sopimuksissa käytiin läpi yrityksen palkkaratkaisut ja työolosuhteet, joista tosin voitiin ”päättää yhdessä” vain valtion määräysten puitteissa. Sekä johto että työläiset antoivat vakuutuksensa näissä kollektiivissa kohtaamisissa. Vuosittaisen kollektiivisen sopimuksen solmimisen tilanteessa ”luvattiin yhdessä”, että tuotantonormien ylittämisen puolesta tullaan ”taistelemaan.” Sopimuksen kielessä pyrittiin luomaan yhteiselle tuotantoelämälle oikeudellista sitovuutta. Ks. Bendix 1956, 366.

²¹⁵ Varga 1994, 45.

heinäkuuta. 700 työntekijän joukosta 110 oli paikalla. Ammattiosaston toimitsija raportoi liittoon illan kulusta:

[...]ensin oli vuorossa korealainen runo, sitten viisihenkinen orkesteri esiintyi. Tämän jälkeen seurasi lyhyt kuvaelma (hyvin huono). Seitsemän- tai kahdeksanvuotias tyttö esitti unkarilaista tanssia, sitten kuultiin viulunsoittoa, ja lopuksi laulettiin muutama unkarilainen laulu. Ohjelma miellytti työntekijöitä kovasti, antoi hyvän vaikutelman ja teki juhlallisuuksista yhä juhlallisemman.²¹⁶

Kollektiivisia sopimuksia propagoitiin yksilön ja yhteisön etujen yhteen sitomisen välineinä. László Varga on huomionut sen, miten Unkarin vuoden 1950 työlaissa kollektiivisista sopimuksista puhuttiin. Kiinnostavaa on, miten työläisille annettiin ”oikeus” harjoittaa tehtaan yläpuolista yhteisöllistä (’toverillista’) valvontaa:

Unkarin kansantasavalta tarjoaa tehdaskohtaisten kollektiivisten sopimusten järjestelmällä työntekijöille mahdollisuuden vaikuttaa ja ottaa osaa välittömästi työehtojen ja työolosuhteiden määrittämiseen. [Järjestelmä] varmistaa työntekijöille oikeuden *sosialistisen tehtaan yläpuolella harjoitettuun valvontaan*.²¹⁷

Huomionarvoista on, että tarkkailua ja valvontaa kuvaava käsite *ellenőrzés* oli kirjattu Unkarin työlakiin, johon oli monin tavoin ajettu sisään myös työpakon periaate.²¹⁸ Laissa tuotiin ensimmäistä kertaa virallisesti muotoillusti esille sosialistiseen työkilpailuun ja työkuriin liittyviä kysymyksiä. Pyrittiin ”työmuotojen täydellistämiseen” (*munkamódszer tökeletesítés*), mutta samalla sopivan palkkauksen järjestämiseen. Laissa määriteltiin lepo, sen tarve, lomat, sekä työterveydelliset asiat ja otettiin esille työläisten kulttuurisen ja sivistyksellisen tason nostamisen tarve.²¹⁹ Sen perusteella, mitä Unkarin 1950- luvun työelämän kurin järjestelmistä tiedetään, ei

²¹⁶ ”Először egy verset adtak elő Koreáról, majd egy 5 tagú zenekar szerepelt. Utána egy rövid jelenet következett (nagyon rossz), majd egy 7 – 8 év körüli kisleány magyar táncot mutatott be. Ezután egy hegedűszólo és végül néhány magyar dal elénekelse következett. A műsor a dolgozónak nagyon tetszett, jó hatást keltett, ünnepélyességet még jobban kiemelte.” Suora lainaus ammattiliiton paikallisosaston raportista, Varga 1994, 48.

²¹⁷ Varga 1994. Lainaus s. 45. ”A Magyar Népköztársaság a kollektív szerződések rendszerével lehetőséget nyújt a dolgozóknak arra, hogy közvetlenül is résztvehessenek munkfeltételeik, munkakörülményeik megállapításában. Biztosítja a dolgozóknak azt a jogát, hogy a *szocialista üzem működése felett társadalmi ellenőrzést* gyakorolhassanak.” (Kurs. T. L-F.)

²¹⁸ Hankiss, Elemér, *East European Alternatives*. Clarendon Press, Oxford 1990, 27. Kyseessä on vuoden 1950 7. lainvoimainen asetus, yleiseltä nimitykseltään *Munka törvénykönyve*.

²¹⁹ Varga 1994, 59. Vargan mukaan työntekijöiden suhde työhön muuttui (diskursiivisella tasolla): ”Megváltozott a dolgozók viszonya a munkához: a munka a kényszerből mindinkább becsület és dicsőség dolgává válik.”

Todellisuudessa lomat lyhenivät, kuten myös palkalliset juhlapäivävapaat. Työlaissa tuotiin esille myös neuvostoliiton mallin mukainen tehdaskollektiivien periaate, johon tultaisiin tulevaisuudessa siirtymään. Ks. Varga 1994, 45.

”valvonnasta” ensimmäisenä tule mieleen kurin kohteiden harjoittama toiminta. Asia onkin tulkittava siten, että vuoden 1956 aikana työläisten itsehallintoa koskevissa puhetavoissa ”valvonnan” merkitykset olivat muuttuneet. Työväen näkökulmasta työläisten itsehallinto merkitsi sitä, että työläiset ”valvoivat” *itse* itseään.

Kollektiivisten sopimusten toteuttamiselle luotiin määrätietoisesti ohjeistukset. Tehdaskomitean piiristä oli koulutettava kollektiivisen sopimuksen täytäntöönpanoon ja sen mukaiseen tuotannon arkeen vaikuttavia luottamushenkilöitä.²²⁰ Juhlallisen ’sitouttamisen’ retoriikan taustalla oli hallintapyrkimys. Tehtaat oli saatava tuottavammiksi, mutta kurinpidollisia ongelmia ilmeni jatkuvasti. Lisäksi moni työntekijä jätti vapaaehtoisesti väliin sopimusten solmimisen juhlanan hetken, koko yhtiön yhteisen kokouksen. Esimerkiksi Orionin 1800 työntekijästä 80 oli paikalla, ja näistä suuri osa oli toimihenkilöitä. Eräässä metalliosia valmistavassa tehtaassa suhde oli 1500/70–75. Teurastamossa kävi samoin, ja siksi sopimuksen solmimiskokous päätettiin lykätä, ja pitää palkkapäivän yhteydessä.²²¹

Kiinnostava retorinen kuvio liittyy vuosikymmenen alussa alkaneen kollektiivisten sopimusten solmimisen syksyn 1956 itsehallintokeskusteluun: puhuttiin niin ikään työntekijöiden harjoittamasta ”kollektiivin yläpuolisesta valvonnasta.” Ja jälleen kyse oli ”yksilön ja yhteisön” suhteesta. Ylätason toimijoiden tapaa puhua tehtaiden työläisinstituutioista ilmensi Sándor Gáspárin työpaikkademokratiaa koskeva kannanotto Jugoslavian lehdistölle.²²² Gáspár totesi diplomaattiseen sävyyn, sosialistisen blokin kollektiivisten sopimusten kielellä, että paikallinen työläisneuvostoinstituutio oli ”tarkoituksenmukainen ja looginen väline, jonka avulla yksilön edut sointuvat onnistuneesti yhteen yhteisön etujen kanssa. Tässä piilee sen suuruus.”²²³

Lehtikirjoituksissa sekä tehdaskomitean puheenjohtajat että tehtaanjohtajat pyrkivät perustelevaan tuotantolaitosten autonomian kasvattamista niiden omien tarpeiden huomioonottamisella.²²⁴ Itsehallintokeskustelussa alkoi tulla esille mielipiteitä, joissa puhuttiin tehtaan ”kollektiivisestä johdosta.”²²⁵ Tehdaskollektiivien sisäisten sopimusten järjestelmästä oli ajatustasolla vain lyhyt matka kollektiiviseen johtamiseen, joka edellyttäisi vain hieman suurempaa paikallista itsehallintoa. Suurempi päätösvalta paikallistasolla hyvin keskitetyn valtio-omistajan määrittelyvallan sijaan taas mahdollistaisi työntekijöiden suuremman vastuunoton päätettävistä asioista.

²²⁰ Ibid. 46–47.

²²¹ Varga 1994, 48

²²² Magyar Nemzet 24.10.1956. ”Gáspár Sándor nyilatkozata a Jugopress munkatársának.”

²²³ Ibid. ”[...] a munkástanácsok létesítménye igen logikus és célravezető s ezek a szervek olyan eszközök jelentenek, amellyel az egyén érdekei szerencsésen összehangolhatók a közösség érdekeivel. Ebben rejlik e szervek nagysága.”

²²⁴ Johtajan näkökulma: Népszava 7.10.1956. ”Az önállóság, az igazgató és az üb.” Tehdaskomitean puheenjohtajan ajatuksenjuoksua: Népszava 10.10.1956. ”Veszélyben az igazgató tekintély?”

²²⁵ Népszava 10.10.1956.

Kollektiivisten sopimusten solmimisen yhteydessä käytetty ”työläisvalvonta” tarkoitti eri asiaa syksyn 1956 keskustelukontekstissa kuin vuoden 1951 työlaissa. Nähdäkseni sanan käyttötavoissa oli tapahtunut muutos. Quentin Skinner puhuu erilaisista tavoista käyttää konventionaalista normatiivista sanastoa siten, että voidaan perustella uudenlaisia toimintatapoja. Hän nostaa esille tilanteen, jossa aikaisemmin suhteellisen neutraali tapa kuvata asioita muuttuu positiivisesti latautuneeksi kuvaavaksi ja arvottavaksi käsitteeksi.²²⁶ Tällöin ilmauksen merkitys laajentuu tai muuttuu siten, että toimintakenttä johon sillä viitataan, on laajempi. Sanankäyttäjän tarkoitus on silloin käsitettä käyttämällä kuvata tiettyä toimintaa esimerkiksi sellaisena, kuin hän haluaisi sen tapahtuvan.

”Työläisvalvontaa” käytettiin tai sellaisena ymmärrettyyn toimintaan viitattiin eri yhteyksissä tavalla, joka antaa olettaa, että ilmaisulla viitattiin osin erilaiseen toimintaan, kuin 1950-luvun alun sosialistisessa retoriikassa. Yhteisöön ja ihanteelliseen työläisyyteen liittyviä ideologisia merkityksiä sisältävä ilmaisu muuttui vuoden 1956 aikana siten, että sillä pyrittiin kuvaamaan erilaisia *konkreettisia* tehtaan sisäisen toiminnan muotoja, jossa työntekijöillä tai ammattiosaston tehdaskomitealla olisi sanansa sanottavana. Sillä kuvattiin tehdaskomitean ja työntekijöiden puheenvuorojen valossa myös työpaikan ominaispiirteisiin liittyvänä toimintana hyvien työolosuhteiden puolesta, se oli sekä edunvalvontaa että eri tavoin käsitettyä osallistumista tehtaan johtamiseen.

Työntekijöiden valvovalle funktiolle annettiin myös selkeitä työntekijöiden motivoimisen ja työvoimassa piilevien resurssien vapauttamisen määreitä. 11. lokakuuta 1956 ammattiliittojen keskusjärjestön lehti *Népszava* julkaisi Pál Gáborin mielipidekirjoituksen otsikolla ”*Önállóság - Kinek?*”²²⁷ Gáborin mukaan keskustelua oli pitkälti käyty vasta tehtaanjohtajien ja tehdaskomiteoiden puheenjohtajien välillä. Siksi hän epäili, että yleinen mielipide ei vielä ollut tarpeeksi selvillä siitä, mikä on saanut ammattijärjestöt ”vuosien hiljaisuuden jälkeen” liikkeelle²²⁸. Gábor kertasi kiistan osapuolten huolenaiheet: tehdaskomiteat halusivat muutakin kuin vain oikeuden ilmaista mielipiteensä, kun taas tehtaan johtajat pelkäsivät, että tällainen ammattiosastoille annettava oikeus vaikeuttaisi johtajien jo nyt hyvin epäitsenäistä asemaa. Lisäksi asian ydin oli vaarassa unohtua:

²²⁶ Tully, James (toim.) *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics.* Polity Press. Cambridge 1988, 114. Skinner puhuu ”taktiikasta”, sillä hän korostaa poliittisen toiminnan ja intentioiden merkitystä. Itse en halua ottaa tässä kantaa muutoksen aktiiviseen, intentionaaliseen puoleen.

²²⁷ *Népszava* 11.10.1956, ”*Önállóság – Kinek?*” *Önállóság* – sana voi merkitä autonomisuutta, itsenäisyyttä, suvereenisuutta ja riippumattomuutta.

²²⁸ Syksyn aikana pidettiin paljon erilaisia ammattiliittokonferensseja, jotka saivat Gáborin vertaamaan tilannetta menneiden vuosien ”hiljaisuuteen” ammattiyhdistysliikkeen toiminnan suhteen.

Pelkäänpä, että unohdamme sen mikä on kysymyksessä kaikkein olennaisinta: tehtaiden itsenäisyys ja työläisten oikeus ottaa aktiivisesti osaa tuotannon valvontaan ja säätelyyn, sanalla sanoen tehtaiden johtamiseen.²²⁹

Kirjoittaja perusteli tehtaiden ja työläisten riippumattomuuden kasvattamista Leninin ajatuksella sosialismista ”tuottajien ja kuluttajien muodostamien yhteisöjen verkostona.”²³⁰ Tässä verkostossa (Gábor lainaa Leniniä) ”pidetään tunnollisesti kirjaa tuotannosta ja kulutuksesta, säästetään työssä, nostetaan lakkaamatta työn tuottavuutta ja tätä kautta mahdollistetaan päivätyöajan lyhentäminen jopa alemmaksi kuin kuuteen tuntiin.” Tehtaat piti kirjoittajan mukaan vapauttaa byrokraattisen valtion ohjauksesta. Unkarin tehtaanojohtajien ”kätet ja jalat on kahlittu miljoonan määrärahan ja ohjesäännön takia.” Tehtaiden, autonomisten tuottajien yhteisöjen, viime kädessä tehtaanojohtajien ”omistavien” työläisten tulisi saada työskennellä ”omaan tyyliinsä”, tuottaa tehokkaasti, aloitteellisesti ja ”kilpailuun keskenään” tuottaakseen enemmän.²³¹

Gábor ei suoranaisesti ota esille uuden elimen (esimerkiksi työläisneuvoston) luomisen mahdollisuutta. Hänelle elintärkeää unkarilaisen yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta oli, että työläiset todella kokisivat ”omistavansa tehtaanojohtajien” ja että heillä olisi sananvaltaa kaikkiin tehtaanojohtajien elämäntilanteisiin kuuluviin asioihin.²³² Hän halusi kohdistaa huomionsa sosialistisen ideologian ytimeen, ja epäili vahvasti, ”[...]kokiko työläisten suuri joukko todella olevansa herra talossa.”²³³ Työläisten saaminen mukaan tuotannon muotoutumiseen ja valvontaan oli tehtaiden itsenäisyyden ja ”suvereenisuuden” ohella tärkein päämäärä. Työläiset tulisivat sitoutumaan tähän itsenäisempään yksikköön, ja tätä kautta ehkä ”kiinnostuisivat talouselämän suurista kysymyksistä.”

Kirjoitus olisi helppo sivuuttaa naiivina työläisten ”päiden yli” puhumisena (mitä se osin onkin), mutta nähdäkseni osana ensimmäisen viisivuotissuunnitelman jälkeistä keskustelua se on hyvin kuvaava. Unkarin stalinismin työläisille osoitettu agitaatio perustui paljolti lauseelle: ”tehdas on sinun, rakennat sitä itsellesi.” Jatkuvasti syötettynä tämä vaikutti siihen, miten työntekijät kokivat itsensä ja asemansa. Samaan hengenvetoon on kuitenkin sanottava, että

²²⁹ Népszava 11.10.1956, ”Önállóság – Kinek?”, ”Félő azonban, hogy éppen a kérdés leglényegesebb vonásáról: az üzemek önállóságáról, a munkásoknak arról a jogáról, hogy aktívan részt vegyenek a termelés ellenőrzésben és szabályozásában, az üzemek igazgatásában – erről felelkezünk meg.”

²³⁰ Ibid.

²³¹ Népszava 11.10.1956, ”Önállóság – Kinek?”, ”Egyes termelési közösségnek a maguk módján kell dolgozniuk, kezdeményezniük egy egymással versénevezniük a jobb gazdasági, ”üzleti” (Lenin írja így) eredményekért.” ”Üzlet” – sana viittaa kaupankäyntiin ja liikkeenjohtoon. Lenin oli hyvin kiinnostunut tayloristisen liikkeenjohtoon menetelmistä työn tuottavuuden nostamiseksi. Ks. Andrieu, Vladimir 1988, 93. Taylorismi sopi helposti marxilaiseen ajatteluun (fyysisestä) työprosessista vaurauden peruslähteenä.

²³² Népszava 11.10.1956, ”Önállóság – Kinek?”, ”Tévedés lenne azt gondolni, hogy itt csupán néhány szerv (igazgató, üb) nagyobb jogköréről van szó [...] De ennél is lényegesebb kérdés: magáénak tudja-e a munkás az üzemet, a gyárat, *gazdának érzi-e magát benne?*” Népszava 11.10.1956 (Painotus T. L-F).

²³³ ”[...] világosan lássa és érezze: ő a termelési eszközök ura, tulajdonosa?”

työntekijöiden erilaisia tehtaan kokouksia kohtaan tuntemaan kiinnostuksen vähäisyydestä todistavien tietojen²³⁴ perusteella on myös mahdollista vahvasti epäillä työntekijöiden halukkuutta olla mukana varsinkaan ylhäältäpäin johdetuissa tehdasdemokratian kehittämissuunnitelmissa. Pál Gábor tavallaan huomioikin tämän toteamalla, että osallistumisen ei pitäisi tapahtua ”vain näön vuoksi” (tessék – lassék módon). Tästä huolimatta voi kysyä, oltiin tässä *rakentamassa* jonkinlaista ’itsehallinnon myyttiä’, ihanteellista käsitystä työläisistä ottamassa haltuun jo ideologisella tasolla ’omistamaansa’ tehdasta, ja kiinnostumaan sen hoitamiseen liittyvistä strategisista kysymyksistä.

Gáborin kannanotossa painottaisin esittämistäni varauksista huolimatta hänen ajatustaan siitä, että ”tuottavien yhteisöjen täytyy voida toimia omaan tyyliinsä.”²³⁵ Toisin sanoen kirjoittaja halusi yhtiöille enemmän mahdollisuuksia tehdä tuotantorakennetta, investointeja ja palkkausta koskevia päätöksiä paikallistasolla, ”markkinoilla” olevan todellisen kysynnän mukaan. Pál Gáborin mukaan ”osallistuva edunvalvonta” ei ollut saanut arvoistansa sijaa SZOT:n päätöslauselmaehdotuksessa. Hänen mukaansa ne ihmiset olivat väärässä, ”jotka vainusivat tässä jotain vastuuttomuutta ja ajattelemattomuutta.” Gábor totesi Neuvostoliiton talousmallin orjalliseen kopiointiin viitaten, että Unkarissa oli ”kovasti totuttu sabluunojen yksinkertaiseen kopiointiin”, ja siirtyi lopuksi asteen ylevämpään rekisteriin:

Ainoastaan työläisten piilevän johtamiskyvyn ja aloitteellisuuden vapauttamisella voimme työntää liikkeelle tehtaissa olevat taloudelliset voimavarat, voittaa vaikeutemme ja edetä nopeammin edistyksen askeleita.²³⁶

2.2 Taistelu palkkausmuodoista

Ollessamme keskittyneitä muiden kysymysten ratkaisemiseen vastustaja onnistui, käyttäen hyväksi työntekijöiden merkittävän osan itsetietoisuuden ja kurin heikkenemistä, avaamaan uuden rintaman kansandemokratiaa vastaan – mitoiltaan massaluonteisen palkkahuijausten ja normien löysäämisen rintaman.²³⁷

²³⁴ Varga, 46–48. Katso myös Magyar munkástanácsok 1956-ban, 199–207. István Vidan (kyseessä ei ole tunnettu historiantutkija) muistitietoa.

²³⁵ Népszava 11.10.1956, ”Önállóság – Kinek?”

²³⁶ ”Csakis a munkások tömegében rejlik vezetői készség, kezdeményező erő felszabadításával mozgósíthatjuk üzemünkben a meglévő gazdasági forrásokat, tartalékokat, küzdhetjük le nehézségeinket és haladhatunk gyorsabb léptekkel előre.”

²³⁷ Varga 1994, 53. ”Mialatt más kérdésekkel voltunk elfoglalva, az ellenségnek sikerült – kihasználva a dolgozók jelentős részénél a fegyelem és az öntudat gyengeségét – új fronto nyitni a népi demokrácia ellen: a tömeges bércsalások és normalizácók frontját.”

László Vargan mukaan ”taistelu normeista” vallan ja työväestön välillä oli tärkeä osa Unkarin tehdastyön historiaa ajanjaksolla 1950–56²³⁸. Vargan mukaan kyse oli ”yksi harvoista taisteluista”, joissa työväki kykeni pitämään tuotantonormit hyväksyttävällä tasolla ja onnistui ”uudestaan ja uudestaan työntämään takaisin urakkapalkkausjärjestelmän sisäänajopyrkimykset.” Yllä oleva katkelma liittyy puolueen keskusjohdon toukokuussa 1950 aloittamaan kampanjaan ”palkka- ja normihuijausten paljastamiseksi.” Järjestelmän tuottama ”paljastava” ja syyllistävä puhetapa oli eräs tapa pitää yllä palkkakuria niukkuuden yhteiskunnassa.

Suorituspalkkausta on pidetty, usein Saksan kansallissosialismin aikapalkan patoamispyrkimykseen viitaten, erityisesti totalitaristisille yhteiskuntajärjestelmille luonteenomaisena.²³⁹ Väitettä suorituspalkkauksen leimallisuudesta totalitaarisille järjestelmille voi pitää myös poleemisena hyökkäyksenä varsin laajaa ja myös tietyllä tavalla itsestään selvänä pidettyä kapitalismin urakkateettämistä vastaan. Sosialistisen blokin alueella urakkatyötä voitiin pitää myös mitään kyselemättömän, poliittisesti itsetietoisien ahkeruuden muotona. Romanian kommunistipuolueen lehti *Scintei* kirjoittikin 1950-luvulla:

kappaletyö [akkordmunka] on vallankumouksellinen järjestelmä, joka vähentää laiskuutta ja johtaa työläisen voimainponnistukseen. Kapitalistisessa järjestelmässä laiskuus leviää leviämistään. Mutta kappaletyö mahdollistaa tilanteen, jossa kaikki voivat tekemällä enemmän töitä tienata enemmän.²⁴⁰

Unkarissa kävi useimmiten niin, että palkat pienenevät.²⁴¹ Tämä johtui säännöllisesti toistuvista tarkistuksista, joissa työsuorituksesta varmasti saatavaa pohjapalkkaa hilattiin alaspäin tai tuotantonormeja (tuotettavaksi määrättyjä kappalemääriä) nostettiin siten, että tietyn palkan saadakseen oli työskenneltävä enemmän.²⁴²

²³⁸ Varga 1994, 50.

²³⁹ Anderson, Andy, *die Ungarische Revolution 1956*, Hamburg 1973, 53.

²⁴⁰ Lainaus Varga 1994, 49.

²⁴¹ *Ibid*, 50 – 51.

²⁴² Miklós Haraszti on kirjoittanut tunnetun kuvauksen 1970-luvun Unkarin kappalepalkkauksesta. Traktoritehtaalla kokemuksia kerättyään Haraszti julkaisi kriittisen sosiografian, jonka sisällöstä hän joutui myös vastaamaan oikeudessa. Haraszti, Miklós, *Worker in a Workers' state*. Pelican books, London, 1977. Vaikka kirja käsittelee 15 vuotta myöhempää aikaa, on sen työkuulttuurin kuvauksessa tiettyjä piirteitä, jotka auttavat ymmärtämään myös 1950-luvun tilannetta. Haraszti kuvaa hyvin analyttisesti miten kappalepalkka syntyy. Työ on ennalta laskettu tehtäväksi tietyissä minuuttimäärässä, ja tämän perusteella saadaan se, kuinka paljon voidaan maksaa yhdestä kappaleesta jotain valmista esinettä. Mutta oli illuusio ajatella, että kappalepalkka (darábbér) riippuisi siitä, kuinka paljon aikaa kului yhden työn tekemiseen. Ajan laskemisessa ei otettu lainkaan huomioon koneen huoltamiseen tai terän vaihtamiseen kuluva aikaa. Haraszti kertoo, kuinka hän alkoi vihata kaikkia sellaisia työntekijöitä, joilla oli aikaa ”tulla juttelemaan.” (s. 40) Urakan tekemiseen määrätty aika oli niin alhainen, että käytännössä mitkään turvallisuusmääräykset eivät riittäneet siihen, että olisi voinut tienata edes säädetyn pohjapalkan verran. Työntekijät Harasztin mukaan silti kuvittelivat, että heillä oli mahdollisuus ylittää normi. Ajoittain syntyi paradoksaalinen tilanne, jossa työntekijä ”hyvän urakan saatuaan

Keskusjohto pyrki pakottamaan urakkapalkkauksen tehtäisiin samanaikaisesti kun se saneli tuotannon normit. Vaikka järjestelmä muuttui vähitellen yhä kovemaksi diktatuuriksi, tuotannossa aikapalkka raivasi itselleen tilaa. 1950-luvun alussa tehdasteollisuuden työläisistä 35 % työskenteli kappalepalkalla.²⁴³ Vargan mukaan työntekijöillä oli tässä alusta lähtien liittolaisia, ammattijärjestöjen luottamusmiehiä, jotka auttoivat normien lieventämisessä, ja jopa johtajia, jotka hiljaisesti hyväksyivät työläisten käytäntöjä.

”Puutetalous” teki jo ennalta kyseenalaiseksi todellisen urakkaan perustuvan palkkauksen.²⁴⁴ Työläiset esimerkiksi tiesivät, että koneet seisoivat säännöllisesti jonkin puuttuvan osan takia. Osa johtajista tulkitsi olevansa aika ajoin pakotettuja toimimaan patriarkalisesti. Puoluejohto sai koneistonsa kautta tietoonsa tällaisia asioita, ja reagoi siihen omalla tavallaan. Liiallinen löyhyys palkkojen maksussa ja aikapalkan hyväksymisessä oli virallisessa diskurssissa erityisen tuomittavaa. Palkkakuria ajettiin moralistisin sanamuodoin. ”Laza” oli termi jota useimmin käytettiin, kun viitattiin löysäilyyn tuotannossa, ja sitä käytettiin myös puhuttaessa löyhästä (työ)moraalista. Syytös tällaista moraaliallisen toiminnan sallimisesta tai edistämisestä työläisten keskuudessa kohdistui useimmiten työnjohtajiin, ammattiosaston toimitsijoihin ja myös puolueen piirissä aina potentiaalisesti oleviin ’vääräuskoisiin’.²⁴⁵

”Palkka- ja normihuijausta” pidettiin retorisesti kaikkein vaarallisimpana kurin löystymisen muotona. SZOT:n yleiskokouksessa toukokuussa 1950 ammattiyhdistysten keskusliiton tuolloinen johtaja Antál Apró olikin pakotettu sosialistiseen itsekritiikkiin.²⁴⁶ Hänen mukaansa ilmiöstä oli tullut ”yhä yleisempi” ja asiointilasta oli syyttäminen yksittäisten tehdaskomitean jäsenten ja ammattiosastojen toimitsijoiden itsekkyyttä: Aprón mukaan valitettavan monet järjestön toimitsijat ”tekivät yhteistyötä” normien höllentämisessä, sillä nämä saivat sitä enemmän palkkaa, mitä useammin näytti siltä, että normit oli täytetty. Entä millä tavalla työntekijät palkkoja ’huijasivat?’

Koneiden seisonta-aikaa voitiin kasvattaa, jotta tehtyjen töiden kappale – aika – suhde näyttäisi paremmalta. Ylitöitä ja ylitunteja voitiin laskea mukaan. Ammattityöläiset saattoivat kieltäytyä heille annettavista urakkapalkkatöistä sanomalla yksinkertaisesti, että he eivät osaa tehdä kyseistä työtä. Tämä oli strategia silloin, kun vähemmän ammattitaitoa vaativasta aikapalkkatyöstä tienasi paremmin. Palkan nostamiseksi työntekijä saattoi laskea valmiin työn useaan kertaan tai käyttää konetta nopeammin (mikä oli tietenkin virallisesti kiellettyä ja vaarallista, mutta

kuvitteli hetkellisesti voittaneensa systeemin.”(s. 51) Hyvät suoritukset kuitenkin kääntyivät lopulta työntekijöitä vastaan, sillä jos näytti siltä, että tehtiin hyvää tulosta, voitiin tuotantopäämääriä nostaa tai urakka-aikaa laskea.

²⁴³ Varga 1994, 49.

²⁴⁴ Ibid., 50.

²⁴⁵ Ibid., 53.

²⁴⁶ Ibid., 54.

käytännössä usein pakollista ja hyväksytyä.) Tilinteon hetkellä osoitettavia kappalemäärälukuja voitiin kaunistella esimerkiksi lisäämällä paperiin aikapalkalla, työajan ulkopuolella tai jonkun muun avustuksella tehtyjä töitä.

Viime kädessä oltiin konkreettisesti työntekijän kehon äärellä, tilanteessa, jossa fyysiset rajat tulivat vastaan, eikä vaatimusta voinut täyttää. Työläiset saattoivat tällöin yksinkertaisesti kieltäytyä istumalakon uhalla tekemästä töitä, jos urakka-ajan paperille kirjannut, ja sen työntekijälle ojentanut henkilö ei antanut urakalle työaika, joka oli kohtuullinen. SZOT:n johtaja Apró ihmetteli tällaista lakolla uhittelevaa käyttäytymistä, josta oli ilmeisen paljon kokemuksia. Olihan se outoa: ”aivan kuin norminmäärittäjät olisivat työntekijöiden vastustajia.”²⁴⁷ Monien muiden keinojen ohella, joilla työntekijät pyrkivät pitämään kiinni oikeudestaan edes hieman vaikuttaa omaan työhönsä kuluvaan aikaan ja siitä saatavaan palkkaa, saatiin kirjoitettua sairaaksi, jolloin hyvässä tapauksessa sai sekä sairaspäivärahan että palkan.²⁴⁸

Heinäkuussa 1950 seurasi palkka- ja normikysymyksessä keskusjohdon päätöslauselma, jossa ammattiliittojohtoa syytettiin tehtaissa piileskelevien ”oikeistososiaalidemokraattien läsnäolon sallimisesta”, toisin sanoen normien löyhyydestä ja palkkojen kohtuuttomuudesta.²⁴⁹ Tämän seurauksena tehtaissa (muun muassa Egyesült Izzó, MÁVAG, Láng Gépgyár) alkoi kampanja, jossa ”paljastettiin” ja rikosoikeudellisesti tuomittiin avoimesti ”opposition edustajia,” ja usein syyllisiä paljastavina aloitteentekijöinä näyttäytyivät (tai aloitteentekijöiksi pakotettiin) ammattiosastot ja niiden tehdaskomiteat. Tavoitteena oli varoittavan esimerkin antaminen ja rankaiseminen (megtorlás)²⁵⁰.

Kurinpidollisten toimien kohteeksi joutui monen työntekijän lisäksi esimerkiksi Ormospusztain tehdaskomitea. Komiteaa toruttiin erityisesti siksi, että se ei ollut asiallisesti toimittanut palkkahuijareiden ”oikeudenkäyntejä” - julkisia keskusteluja tehtaan sisällä ja niiden tuloksina syntyviä tuomioita. Useimmiten palkkahuijarit tuomittiin ”korjaavaan ja kasvattavaan” ilmaistyöhön²⁵¹ tai reippaisiin palkanalennuksiin ja olemassa olevien etujen menetyksiin.

²⁴⁷ Varga 1994, 52. ”Üzemeinkben gyakran előfordul, hogy a normamegállapítókkal szemben olyan magatartást tanúsítanak egyesek, *mintha a normamegállapítók a dolgozók ellenségei lennének.*” (Kurs. T. L-F)

²⁴⁸ Miklós Haraszti 1970- luvun traktoritehtaassa työntekijät säilyttivät kaikesta huolimatta jonkinlaisen mustan huumorin, joka tuli näkyviin esimerkiksi silloin, kun harjoitettiin ”norminhuijaamisen” käytäntöjä. Tärkein näistä oli yksinkertaisesti koneiden pyörittäminen selvällä ylinopeudella. Haraszti kuvaa mielenkiintoisesti, miten saavutettava tuotantonormi alkoi tuntua joltain ”inhimilliseltä”, jota tosiaan ”petkutetaan.” Työläiset puhuivat petkuttamisesta ”sotasaaliina” ja tapahtumasta ”sotilaiden välisenä kohtaamisena.” Aina kun joku uusi koneiden kanssa kokematon työntekijä kokeili ”lootingia”, muut työläiset tiesivät sen viimeistään silloin, kun ”rikki menneen terän kappaleet lensivät korvan vierestä.” Koneiden nopeaan ja taitavaan pyörittämiseen – tekniikan osaajia katsottiin aina vähän ylöspäin - liittyi erilaisia rituaaleja ja maskuliinisia kannustushuutoja: ”Go it Pista, like you do the wife at home! Go on! Is she turning red already?” Haraszti 1977, 46.

²⁴⁹ Varga 1994, 53.

²⁵⁰ Ibid., 54.

²⁵¹ Javító-nevelőmunka.

Tavat puhua aikapalkasta ja urakkapalkasta (tai *aikatyöstä* ja *urakkatyöstä*) ovat usein ideologisesti värittyneitä. Kansannousun aikana työläisneuvostot ottivat esille erilaisten palkkaustapojen uudistamisen. Työläisneuvostojen edustaman työläisten itsehallinnon näkökulmasta suorituspalkan ja aikapalkan suhde ei kallistunut niin yksiselitteisesti jälkimmäisen paremmuuden kannalle kuin Varga antaa ymmärtää.

2.3 Kannustava palkkaus

Rákosin järjestelmässä työntekijä oli uhrautuva yhteisön jäsen. Järjestelmän työkuultuurissa ei tunnettu kapitalistisen järjestelmän kaltaisia, luonteeltaan positiivisia kannustimia. Vuoden 1956 aikana työntekijöiden motivaation kasvattamisen asiaa alettiin nostaa esille. Työntekijöiden ja itsehallinnon näkökulmasta kyse oli siitä, missä määriteltiin se mikä oli kannustavaa ja motivoivaa. Syksyn 1956 keskustelussa palkka-asiat olivat esillä sekä periaatteellisena tehdaskomiteakysymyksenä että ammattiliittokokousten esityslistoilla. Esille nousseet palkkauskysymykset ilmaisivat ”työläisvalvontaan” liittyvien edunvalvonnallisten teemojen ohella johdon (ja ehkä myös poliittisen vallan) intressejä, pyrkimystä sitouttaa ja motivoida työntekijöitä tehokkaammalla tavalla valtionyhtiön tuotantopolitiikkaan.

19. lokakuuta Népszavassa haastateltiin Ervin Kisfaludya, SZOT:n palkka-asioiden osaston johtajaa.²⁵² Kisfaludy puhui vasta julkistetun asetuksen ”joidenkin työasioita koskevien kysymysten yksinkertaistamiseksi” valossa palkkauskysymyksistä ja taloudellisen päätösvallan hajauttamisesta. Hän uskoi, että lisää vapauksia oli tulossa sekä johtajille että tehdaskomiteoille, ja nosti ”laatuun ja säästäväisyyteen kannustavan” palkitsemisjärjestelmän, joka koskisi sekä aika- että kappalepalkalla työskenteleviä. Kappalepalkkalaiset, esimerkiksi sorvaajat, eivät olleet saaneet tähänastisten määräysten perusteella erillisiä tuotantopalkkioita muuten kuin epävirallisesti. Palkkaus oli kannustanut tekemään suuria kappalemääriä, minkä seurauksena oli syntynyt huonoa laatua ja paljon roskapaloja. Nyt tämä tulisi muuttumaan. ”Huolellinen sorvaaja” saisi enemmän rahaa, laatu paranisi ja hukkapalojakin tulisi vähemmän.²⁵³

Toinen asetuksen kohta, jonka Kisfaludy noteerasi, kosketti niin ikään palkkaustapoja. Asetuksen mukaan tehdaskomitea ja johto valitsisivat yhdessä työhön sopivimman palkkausjärjestelmän. Näissä kysymyksissä oli ollut tapana, että ”ammattiliittojohtajat keskustelivat ministeriön kanssa”, joten tehdaskomitealle kaavailtiin selkeästi uudenlaista vastuuta – työntekijöiden näkökulman esille nostamista suhteessa johtoon. Näin on perusteltua sanoa, sillä

²⁵² Népszava 19.10.1956. ”Nagyobb hatáskör – nagyobb felelősség a munkaügyi kérdésekben.”

²⁵³ Ibid.

jokainen liike lähemmäksi työntekijöiden työn käytännön kautta määrittyviä työ- ja palkkauskäytäntöjä oli vallitsevan työkulttuurin kannalta huomionarvoinen liike. Mutta asiat eivät näyttäneet etenevän. Ministeriö ja ammattiliitto panttasivat tietoja. Asetus astuisi voimaan 1. marraskuuta, joten asialla oli kiire.²⁵⁴

Ammattiyhdistysten keskusjärjestön johtaja Sándor Gáspár puhui rautatietyöläisten liiton kongressissa monen muun asian ohella myös kappalepalkasta (darábbér).²⁵⁵ Gáspárin mukaan oli tärkeää tarkastella kriittisesti ”menneisyydessä sisään ajettua kappalepalkkausjärjestelmää”, katsoa missä se ei ole sopiva, ja sitten lakkauttaa se. Hän puhui muutenkin paljon palkkaussysteemeistä ja niiden yhteydestä työolosuhteisiin. Hänen mielestään ”viimeisen neljän vuoden aikana [rautateilla] tehtiin lukuisia palkkaparannuksia.” Nämä toimenpiteet pantiin kuitenkin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta toimeen ”sieluttomasti.” Tämän takia kuuli Gáspárin mukaan usein puhuttavan tuotantopalkkioista ja kuukausirahojen parannuksista ”pärstäkerroinpalkkoina.”(Pofabér)

Sándor Gáspár viittasi puheessaan myös palkkauskysymyksissä esimerkillisesti toimiviin ammattiosastoihin todetessaan, että oli tehtaita, joissa ”palkitsemiskehysten jako tapahtui tasapuolisesti.”²⁵⁶ Esimerkiksi Pilisin rautatieasemalla Gáspárin tietojen mukaan palkkajärjestelyihin osalliset selvitettiin arpomalla. Gáspár antoi tehdaskomiteoille tehtävän. Heidän olisi ”entistä paremmin valvottava” palkkojen maksuprosessia ja valistettava työläisiä prosessin luonteesta. Valistus olikin tässä ydinasia. Tärkeää oli, että asiat eivät tulleet yllätyksenä, ja että työläiset tietäisivät mihin palkanmaksumahdollisuudet perustuivat.

Liukuhihnoja ja kuljettimia valmistavan tehtaan johtaja János Mészáros kertoi haastattelijalle, että heillä oli jo puolitoista vuotta toteutettu SZOT:n paikallista päätösvaltaa kasvattavia reformiehdotuksia: ”ennen tällaista toimintaa kutsuttiin pimeiksi investoinneiksi ja laittomaksi taloudenpidoksi.”²⁵⁷ Puoluejohto oli 1. heinäkuuta antanut päätöslauselman, jossa se korosti, että suunnitelmatalouden taloudellista päätöksentekoa tulitisiin tulevaisuudessa asteittain hajauttamaan.²⁵⁸ Johtaja Mészárosin mukaan ”1.7 uudistuksissa” oli kyse ennen kaikkea ministeriön ja yhtiön välisen suhteen demokratisoimisesta, suuremmasta itsenäisyydestä taloudellisen päätöksenteon tasolla. Yhtiöt saivat tuolloin oikeuden solmia kauppasopimuksia omaehtoisemmin

²⁵⁴ Népszava 19.10.1956, ”Nagyobb hatáskör – nagyobb felelősség a munkaügyi kérdésekben.”

²⁵⁵ Népszava 19.10.1956, ”Megkezdte tanácskozását a Vasutas Dolgozók Szakszervezetének IV. kongresszusa.”

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Népszava 7.10.1956. ”Az önállóság, az igazgató és az üb” ”Akkor az ilyesfajta kísérleteknek többnyire fekete beruházás, szabálytalan gazdálkodás volt a neve.” Kirjoittaja tarkoittanee muun muassa sellaista toimintaa, jossa firman oli pakko tehdä erilaisia pienempiä investointipäätöksiä paikallisesti. Tehtaiden välille muodostui 1950- luvulla varsin vaikeasti selvitettäviä yhteistyön verkostoja, ja investointipäätöksiä tehtiin ilmeisesti tehtaiden välisesti, siis siten, että ei menty välittävän valtion elimen kautta.

²⁵⁸ Népszava 19.10.1956. ”A szakszervezeti bizottságok gazdasági önállóságáról.”

ja perustaa tuotanto- ja palkkausprosessiensa suunnittelun enemmän olemassa olevan paikallisen tarpeen pohjalle.

Mutta eikö se, että tuotantosuunnitelma tehtiin itse, ”houkutelut laiskuuteen ja mukavuudenhaluisuuteen?” Johtaja vastasi haastattelijan tiedusteluun kieltävästi. Väljien normien (tuotettavaksi suunniteltujen kappalemäärien) luominen olisi ”vastoin kaikkien etuja”, sillä ”palkitseminen perustuu nyt tuottavuuteen.²⁵⁹” Uutta oli se, että tuotantosuunnitelman ylittämällä saavutetusta voitosta 25 % oli varattu työntekijöiden palkitsemiseen. Ahkeruuden seurauksena saatu voitto ei menisi tehtaan sosiaaliin ja kulttuuris-kasvatuksellisiin rahastoihin, vaan suoraan työläisten palkkapusseihin. Lisäksi vuosittain puoli miljoonaa tulitaisiin sijoittamaan työläisasuntojen rakentamiseen. Ammattijärjestölehden toimittajan esille nostama kysymys ”laiskuudesta ja mukavuudenhaluisuudesta” on kiintoisa. Hänen voidaan ajatella kiinnittäneen retorisesti huomiota valtio-omistajan komentotalousrooliin ja tuotantovälineiden omistuksen keskittymiseen käytännössä hyvin pienen joukon käsiin, tai päinvastoin: vain toistaneen 1950-luvun fraaseja omatoimisuuden ja puolueesta itsenäisen toiminnan vaarallisuudesta työmoraalille.

Mészárosille itsehallintokeskustelussa oli kyse ennen kaikkea tehtaiden itsenäisyydestä. Hän kertoi sorvaajasta, joka sai kymmenen päivän aikana ”200–300 forintin palkkion kurinalaisesta ja laadukkaasta työstä”, ja joka ”varmasti iloitsee tehtaiden suuremmasta itsenäisyydestä.²⁶⁰” Mészáros koki, että autonomia tarkoitti johdon kykyä sitouttaa työntekijöitä paremmin erilaisilla palkitsemismenettelyillä. Vaikka asia ei suoraan luettavissa olekaan, voi myös ajatella, että tämän johtajan näkökulmasta parempia työtuloksia saavutettiin pikemmin palkkaan perustuvien kannustimien kuin tehtaan puolueosaston työn ideologisoimisen (sankarityöläiset ja ”koreavuorot”) kautta. Silti pyrkimys hallita työntekijöiden aikaa ei hävinnyt mihinkään:

Palkitseminen on hyvin suosittua. Annoin esimerkiksi määräyksen, että jokaiselta täysin suoritetulta normitunnilta saa yhden forintin palkkion. Yhden dekadin [kuukauden kolmanneksen] aikana tämä tarkoittaa 200 – 250 forintia ylimääräistä. Mutta tämä pätee vain huolellisten, kurinalaisten ja ahkerien työläisten kohdalla. Yhdenkin minuutin myöhästyminen tai hukkapala niin sinne meni kymmenen päivän palkkio! Asian tämä puoli ei tietenkään ole saavuttanut kaikkien työntekijöiden jakamatonta suosiota²⁶¹.

²⁵⁹ Ibid. ”A laza termelés érdekeinkkel ellentétes lenne, hiszen a *jutalmazás alapja a gazdaságosság.*” (Painotus alkuperäisessä tekstissä).

²⁶⁰ Ibid. Myyttinen stahanoviitti oli usein sorvaaja. Katso Kürti László, *Youth and the State in Hungary. Capitalism, Communism and Class.* Pluto Press, London 2002, 91.

²⁶¹ Népszava 19.10.1956, ”A szakszervezeti bizottságok gazdasági önállóságáról.” ”A jutalmazás nagyon népszerű. [...] utasítást adtam, hogy a munkások minden teljesített normaóra után a munkabéren kívül egy forint jutalmat kapjanak. *Ez egy dekádban 200 – 250 körülön keresetet jelenthet – de csak a gondos, fegyelmezett, szorgalmas*

Uuden itsenäisyyden ”ymmärtäminen väärin” olikin aiheuttanut ”paljon rettelöitä.” Monet työläiset olivat esimerkiksi tuotantokokouksissa ehdottaneet normijärjestelmän purkamista. Mutta ”itsenäisyys” ei tarkoittanut ”ilmaisia etuja.²⁶²” Tehtaanjohtaja János Mészárosin mukaan uudistusten myötä oli syntynyt tilanne, jossa alaisille ei voinut palkankorotusvaatimusten ilmaantuessa vastata: ei ole määrärahoja. Nyt johtajan oli hylättävä ”perusteeton palkkavaatimus omista nimissään.” Tehdaskomitealle Mészáros ei ollut valmis antamaan paljonkaan tinkimisvaraa palkkojen suhteen. Mutta hän viittasi mahdollisuuteen, että komitea olisi mukana, kun määriteltiin tapoja jakaa työntekijöille tehtaan tuotantovastuun ylittämisen jälkeen jäänyt voitto.

Tuotantovastuun ylittämisen jälkeen tehtaan käyttöön jäävä voitto-osuus puhututti säännöllisesti keskusteluun osallistuneita. 23. lokakuuta elokuvayhtiön ammattiyhdistyskomitea kritisoi keskusjärjestön ehdotusta, jonka mukaan tuotantosuunnitelman menestyksellisen toteuttamisen jälkeen jäävästä voitto-osuudesta maksettaisiin ”ateriamääräraha” ja osa palkasta.²⁶³ Saattoihan tulla vuosia täysin ilman voitto-osuutta, jolloin keskusjärjestön suunnitelma tarkoittaisi käytännössä ”palkan ja luontaisetujen sitomista vuosivoittoihin.” Elokuvayhtiön ammattiyhdistyskomitea ehdottaakin, että vuosivoitosta huomattavasti suurempi osa (aikaisemmin 35 %, nyt vähintään 80 %) jäisi yhtiön käyttöön. Tästä menisi sitten osa ”ammattiyhdistyskomitean myötävaikutuksella työntekijöille jaettavaksi.”

Elokuvayhtiössä pidettiin hyvin tärkeänä, että palkat ja muut edut hoidettaisiin ”paikalliset työolosuhteet tiedostaen.²⁶⁴” Työlain (Munka Törvénykönyve) muutokset olisi tehtävä ”taidelaitoksissa työskentelevien omia työsuhteita vastaavasti.” Elokuva-alan ihmisten mielestä tähänastiset pyrkimykset olivat koituneet vain ”työntekijöiden vahingoksi.” Ensinnäkin elokuvatuotannon luonne ”ulkomaanpalveluna” lakkautettaisiin. Kaikille ulkomaille lähteville tulisi maksaa 31 forinttia päivässä. Väittämä jonka mukaan ulkomailla työskentelevät tulisivat paremmin toimeen, ei pitänyt paikkaansa. Kuvauspaikat olivat hyvin erilaisia, ja ohjaaja oli kuin aliupseeri, joka ruokaili ja söi hotellissa. Niin ikään paheksuttiin sitä, että ajasta, joka kului kuvauspaikoille matkustamisessa, ei maksettu erillistä korvausta. Usein lähtö tällaiselle matkalle tapahtui aamulla kolmen aikaan ja paluu myöhään yöllä, ja seuraavana päivänä oli taas noustava töihin. Tästä saatava palkka laskettiin kuitenkin vain työlain mukaisesti kahdeksan tunnin mukaisena.

dolgozóknak. Egy perc késés vagy egy selejtes munkadarab, és oda a tíznap juttalom. A dolognak ez a része persze nem arat osztatlan sikert.”

²⁶² Ibid. ”Hálátlan feladat megmagyarázni, hogy a nagyobb önállóság révén nem lehet ’ingyen’ előnyökhöz jutni.”

²⁶³ Népszava 23.10.1956, ”A Játékfilmgyár dolgozóinak javaslatai a SZOT határozattervezethez.”

²⁶⁴ Ibid.

Vaikka elokuvayhtiö olikin luonteeltaan ja ongelmiltaan erilainen kuin suuri metallitehdaskompleksi, olivat huolenaiheet periaatteessa samankaltaiset: omien työolosuhteiden mukainen palkkaus, ylityönteettäminen ja itsenäisyyden puute. Ammattiyhdistyskomitea oli niin ikään halukas ottamaan palkanmaksuun liittyviä edunvalvonnallisia kysymyksiä hoidettavakseen. Elokuvayhtiön ammattiyhdistyskomitean vaatimukset olivat sikäli valaisevia, että ne olivat (ainakin pinnalta katsoen) melko vaatimattomia. Ei oltu kiinnostuneita suurista yhteiskuntajärjestelmään liittyvistä kysymyksistä, vaan toivottiin muutoksia vallitsevalta pohjalta. Itsehallintokeskustelun kontekstissa esitetyt vaatimukset paikallisesta päätösvallasta esimerkiksi palkanmaksun suhteen näyttivät ammattiyhdistyskomiteasta realistisilta.

Lukuisten syksyn ammattiliittokonferenssien joukosta esimerkiksi tekstiilityöläisten kokous on kiinnostava.²⁶⁵ Puheenvuoroissa arvosteltiin kovasti tiettyjen, ideologisesti ja taloudellisesti tärkeiden alojen palkkapolitiittista suosimista. Sekä konferenssin aloituspäivää että päätöskeskustelua raportoitiin tavalla, joka ei jättänyt epäselvää sen suhteen, mitä tekstiiliteollisuuden naiset halusivat.

Tekstiilityöläisten suurin toive oli lauantain yövuoron lakkauttaminen. Tälle liiton puheenjohtaja Gizella Hegyi antoi tukensa, mutta ei luvannut mitään varmaa, sillä tehtaanjohtajien mielestä se vähensi tuottavuutta. Tekstiiliteollisuudessa oli viime aikoina otettu käyttöön ”uusia laadukkaaseen työhön kannustavia palkkiojärjestelmiä”, mutta kokouksen osanottajien mielestä nämä eivät riittäneet. Tuntui nimittäin ”loukkaavalta, että pohjapalkka on olennaisesti alhaisempi kuin raskaassa teollisuudessa työskentelevillä.”²⁶⁶

Tekstiilityöläisten yleiskokouksessa nostettiin esille myös, että alan ammattitaitoiset työntekijät saivat epäoikeudenmukaiselta tuntuvalta tavalla lähes samaa palkkaa kuin vähäistä osaamista vaativaa työtä tehneet.²⁶⁷ Tässä viitattiin myös tekstiilialan naisvaltaisuuteen. Toukokuun 1. pukutehtaan edustaja rouva Kárpáti kummasteli syvästi alan sisällä olevia erotteluita. Hän kehotti sosiaalivakuutuskeskusta tutkimaan, miksi ”sairaalahoidossa olevat naistyöntekijät saivat

²⁶⁵ Népszava 20.10.1956, ”A textilmunkások legsürgősebb igényeiről tárgyal a szakszervezet kongresszusa.”

²⁶⁶ Ibid. Vuonna 1947 lokakuusta palkoista alettiin Unkarissa sopia keskitetysti valtiollisessa komiteassa (Országos Munkabérállapító Bizottság.) Komitea synnytti valtavasti kategorioita, joiden perusteella maksettiin eri palkkaa sen perusteella mikä oli jälleenrakennusaikana yhteiskunnallisesti (ja myöhemmin ideologisesti) arvokasta, tuottavaa työtä. Yrityksiä lajiteltiin eri kategorioihin sen perusteella mihin teollisuudenhaaraan ne kuuluivat. Vuonna 1952 kansantalouden neuvosto (Népgazdasági Tanács) loi systeemin, jossa oli 462 yritystä ja ammattialaa. Tällöin esimerkiksi lakkosepän määriteltiin ansaitsevan enemmän kuin tekstiilityöläisen. Kategorisointi muuttui valtavan monimutkaiseksi toteuttaa, sillä palkkaluokkia sikisi alojen sisälle ja ammatti- ja ammattitaidottomien työläisten välille. Esimerkiksi tekstiiliteollisuuden työnjohtajat (mesterek) jaettiin yhteensä 21 palkkaluokkaan. Katso Varga 1994, 12–13.

²⁶⁷ Népszava 21.10.1956, ”Élénk és termékeny vita után befejezte munkáját a textilesek kongresszusa.”

[suhteessa] pienempää sairauspäivärahaa kuin miehet, vaikka työtätekevät naiset elättivät perhettä siinä kuin miehetkin.²⁶⁸»

Lopulta myös työn ja ajan suhdetta tarkasteltiin. Esille otettiin ajatus työtahdin hidastamisesta, ja sitä kautta saavutettavasta paremmasta tuloksesta. Eräs tehtaanjohtaja kertoi kokemuksiaan siitä, kuinka siirtyminen kahden koneen yhtäaikaisesta käyttelystä yhden koneen käyttämiseen oli lisännyt tuottavuutta 300 prosenttia.²⁶⁹ Tämä oli tarkoittanut palkkakehyksen kasvua, mutta tuottavuuden kasvu oli korvannut riskinoton. Palkkauskysymykset olivat poliittinen ongelma. Ne olivat ideologisoidun talouden huolenaiheiden keskiössä. Syksyllä 1956 palkoista ja palkitsemisesta puhuttiin toisaalta eräänä työläisten mukaan vetämisen ja sitouttamisen keinoina ja toisaalta eräänä ”työläisvalvonnan” – tai *osallistuvan edunvalvonnan* - toimenkuvaan kuuluvana asiana.

2.4 Työkuri

Syksyn 1956 lehtikirjoituksissa puhuttiin myös vuoden 1950 työlain (Munka Törvénykönyve) muuttamisesta. Lain myötä työelämään oli ajettu sisään työpakon periaate, jota tukemaan perustettiin esimerkiksi luvattomia eroja ja poissaoloja patoamaan pyrkivä oikeudellisten sanktioiden järjestelmä.²⁷⁰ Jos työntekijä antautui erilaisille ’kurittomuuden’ houkutuksille – poistui esimerkiksi luvatta työpaikalta tai myöhästyi säännöllisesti – hän saattoi saada pahimmillaan kuuden kuukauden vankeusrangaistuksen. Kuritonta toimintaa merkinnyt *Munkaerő csabítás* (työvoiman antautuminen houkutuksille) oli osa sosialistisen oikeudenkäytön kieltä. Ilmauksella pyrittiin syyllisiä etsien kuvaamaan kurinpidolliseksi ongelmaksi kasvaneita poissaoloja ja työpaikalta lähtemisiä.²⁷¹

Työpaikkaan sitomispyrkimysten ja työpakon aikakaudella luvattomia poissaoloja ja työpaikalta tai työpisteiltä lähtemisiä kuvasi niin ikään oma oikeudenkäyttöä ja rankaisemista helpottava termi (önkéntes kilépés). Samalla ilmaisu kuvasi hyvin yleistä toimintaa. Esimerkiksi Budapestin sukkatehtaalla muodostui tavaksi, että työntekijät ottivat omia aamupäivätauvoja ruokaillakseen läheisellä torilla.²⁷² Ilmaisuihin liittyi myös unkarilaisessa sosialismissa (näkyvämmiin

²⁶⁸ [...] vizsgálja meg az SZTK [Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ], hogy a kórházi ápolásban részesülő nődolgozó táppénze miért alacsonyabb a férfiaknál, hiszen a dolgozó asszony éppúgy családfelelős, mint férje.”

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ Hankiss, Elemér, *East European Alternatives*. Clarendon Press, Oxford 1990, 27. Varga 1994, 61 -62.

²⁷¹ Syyllisiin viitattaessaan oikeuskäytössä kulunut käsite viittasi myös toiminnan luonteeseen poliittisena ja retorisesti yhteisöä vastaan suuntautuneena rikoksena.

²⁷² Tóth, Eszter Zsófia, ’Ennyi idő egy férjből elég, hát még egy gyárból. A gyári identitás munkásnők és munkások életút-elbeszéléseiben.’ *Múltunk* 3/2003, 78.

60- luvulla tehtyyn) ideologiseen jakoon pitkään samassa paikassa työskennelleiden (törzsgárdatag) ja ”muuttolintujen” (vándormadár) välillä.²⁷³ Kantahenkilökuntaan saattoi luottaa, mutta jälkimmäisiä ”motivoi vain raha.” 1950- luvun työpakon aikana luvaton työpaikalta poistuminen oli myös sitä, että lähdettiin kysymättä toiseen työpaikkaan paremman palkan perässä. Paperilla pieniltä näyttäviä, mutta taloudellisissa olosuhteissa kiusallisia kurinpitotoimia olivat tällöin niin ikään ”kasvattava” vapaaehtoistyö (javító-nevelő munka) ja olemassa olevien etujen menettäminen.²⁷⁴ Työstä myöhästymisen rikokselle toimi vain huonosti selityksenä se, että juna oli myöhässä. Eräällä Simontornyn nahkatehtaalla myöhästyneet pakotettiin puoleksi ylimääräiseksi tunniksi luonnontieteelliselle luennolle. Hoffherin työläisille kävi vielä huonommin: vaikkakin vain neljännestunnin, joutuivat nämä raukat kuuntelemaan poliittisia luentoja.²⁷⁵

Erilaisiin rangaistuksiin tuomittujen määrä oli valtava, mutta työvoiman vaihtuvuus oli jatkuvasti suuri.²⁷⁶ Esimerkiksi Lángin konehtaalla 4000 työntekijästä noin puolet vaihtui vuosittain. Eräällä suuressa teräsvalimossa töihin pestatuista kolmannes lähti viikon koeajan jälkeen. Erityisesti kaivoksissa tunnettiin nopeita massaluonteisia pestauksia ja pikaisia eroja.

Yleisesti tunnettu ilmiö oli, että osin tai kokonaan maalla (muualla kuin tehdaspaikkakunnalla) asuvat työläiset eivät tulleet aina töihin viikonloppuisin edes rangaistuksen uhatessa. Suurin osa luvattomista poissaoloista (igazolatlan hiányzolás) tapahtuikin viikonloppuisin, ja oikeuden eteen vedettiin erityisesti uusia maalta, esimerkiksi kaivoksiin tai ”sosialististen kaupunkien” työmaille, värväytyneitä. Puhuttiin ”kahtaalla asuvien” rikoksesta. Tällä merkittiin niitä, jotka ”osaksi yhä kiinnittyivät maatalouteen.”²⁷⁷

Győrin Valtiollisessa kehrutehtaassa työntekijät uhkasivat kesällä 1951 tehtaan selonteon mukaan ”yksinkertaisesti jättävänsä työpaikan”, jos he eivät saisi lupaa harjoittaa omatoimista pienten kotipalstojensa viljelyä.²⁷⁸ Ero maalta kaupunkiin aikanaan muuttaneiden ja tällaisten, omatoimista, pienimuotoista maanviljelyä tehdastyön ohessa tehneiden välillä oli virallisissa puhetavoissa suuri. Lisäksi oli myös niitä, jotka sitoutuivat enemmän maaseutuun ja kävivät vain saamassa lisätienestejä tehtaissa ja kaivoksissa. Jos haluttaisiin tutkia erilaisia

²⁷³ Ibid., 77.

²⁷⁴ Húbert & Sigmund – tehtaalla päätettiin 1950- luvun alussa sulkea läheinen ravintola, sillä palkkapäivien jälkeen oli usein luvattomia poissaoloja. Katso Varga 1994, 41. Rangaistukset eivät usein olleet – varsinkaan perheettömien työntekijöiden kohdalla - niin suuria että ne olisivat estäneet lähtemisen ilman lupaa toiseen työpaikkaan, jos siellä esimerkiksi maksettiin parempaa palkkaa. Katso Tóth 2003, 78. Tóthin mukaan tehtaan mikroyhteisö pyrki myös aktiivisesti jättämään omaan arvoonsa valtiovallan kurinalaistavat pyrkimykset erilaisten luvattomien työpaikalta poistumisten kitkemiseksi. Eräät Tóthin haastattelemat 1950- luvun alussa työelämänsä aloittaneet eivät esimerkiksi välittäneet lainkaan siitä, että luvattomasta siirtymisestä kylmäkonehtaalla riveihin sai kuuden päivän palkattoman vapaan.

²⁷⁵ Varga 1994, 41.

²⁷⁶ Ibid., 62–63.

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Ibid., 63.

tuotantolaitoksia koskevia kurinpidollisia puhetapoja ja käytäntöjä 1950-luvun Unkarissa, olisi näiden erilaisten ryhmien ja intressien rooli hyvin keskeinen. Tässä tarkoitetaan osoittavaa, että kurinpidolliset kysymykset ongelmat olivat tehtaissa tunnettu tosiasia, ja niihin pyrittiin tavalla tai toisella vastaamaan.²⁷⁹

Vuonna 1951 Kansantalouden neuvosto Mátyás Rákosin tartuttua asiaan määräsi työkurin ylläpidon siirtämisestä (”hajauttamisesta”) tehtaiden ja niiden johdon vastuulle.²⁸⁰ Tehtaanjohtajan oli otettava tosissaan määräys, jonka mukaan poissaolijoita oli rangaistava erilaisten työläisten keskuudessa tärkeinä pidettyjen etujen, kuten loman menetyksellä. Eliitti saattoi potentiaalisen loputtomasti suoltaa erilaisia hallinnollisia keinoja työntekijöiden ohjaamiseksi oikeanlaiseen toimintaan. Monet tehosivat, toiset taas eivät. Kurittomilta kaivostyöläisiltä oli määräysten mukaan puolitettava kuukausittainen hiilietu poissaolojen kasaantuessa – toimenpide joka tuntui. Työpisteiltä ’vaeltelua’ pyrittiin suuremmissa tehtaissa vähentämään kiinnittämällä hihaan karkulaisen työpistettä vastaava merkki.²⁸¹

Rákosin tartuttua toimeen tapahtui Vargan mukaan tiettyä sopeutumista. Hän uskoo kuitenkin, että työkurin ei sanottavasti parantunut, vaikka tehdaskomiteat työpaikoilla ymmärsivätkin tehtävänsä, hyvien ja huonojen toimintatapojen osoittamisen. Vallitsevan kielenkäytön ja tehtaiden todellisuuden suhteen oli kiinnostavaa, että kurinalainen työläinen sai ”ylennyksen” *työntekijäksi* (dolgozó), kun taas kuriton jäi *työläiseksi* (munkás). Erilaisia havainnollistamiskeinoja, kuten diafilmejä, brosyyreita ja kuvalehtiä käytettiin hyväksi sen osoittamiseksi mitä etuja ja toisaalta mitä haittoja itselle ja muille voi toiminnallaan tuottaa.²⁸² Tälle idealle perustui osin myös niin sanottu tuotantokokous-instituutio, niin ikään kurin ja kannustamisen, mutta retoriikan tasolla myös ”avoimen keskustelun” foorumi.

2.5 Tuotantokokoukset avoimen keskustelun foorumina

Erään sorvaustyökaluja valmistavan tehtaan työasiainjohtaja otti monen muun asian ohella kantaa myös neljännesvuosittain pidettäviin tuotantokokouksiin, ”joissa päätetään palkitsemisista, arvioidaan tuloksia ja tarkastellaan tehtyä työtä.”²⁸³ Syksyn 1956 reformipuheiden kannalta tuotantokokousten idea on siinä määrin kiinnostava, että sen parissa on vietettävä muutama hetki.

²⁷⁹ Myös unkarilaisen stalinismin tehdastyön ihannoiti lienee ollut yksi tapa tehdä ero oletetusti kurinalaisen kaupunkilaisen ja kurittoman sekä ”ideologisesti takapajuisen” maaseudun asukin välillä. Taustalla oli sosialismille ideologisesti keskeinen ”talonpoikien ja työläisten liitto.”

²⁸⁰ Varga 1994, 41–42.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Ibid., 43.

²⁸³ Népszava 5.10.1956. ”E jogok a munkásellenőrzés megvalósítását biztosítják.”

1950 huhtikuussa Ammattiyhdistysten keskusjärjestön (SZOT) johto antoi päätöslauselman kerran kahdessa kuukaudessa kokoontuvasta ”tuotantokokouksesta” (a termelési értekezlet).²⁸⁴ Retoriikan tasolla kyse oli pyrkimyksestä antaa (kurinalaisille) työntekijöille (dolgozó) ”demokraattinen foorumi,” jolla olisi mahdollista antaa kritiikkiä, ehdotuksia, ja tehdä valituksia. Ei riittänyt, että johtajat vain kuuntelivat mitä alaisilla oli sanottavaa, vaan näiden oli vastattava esille nousevaan kritiikkiin yksityiskohtaisesti ja ytimekkäästi.²⁸⁵

SZOT:n asianomaiset huomasivat kuitenkin yllätyksekseen – ja joutuivat asiasta raportoimaan – että kokouksia ei oikein otettu vakavasti.²⁸⁶ Mutta positiivisiakin esimerkkejä löytyi, ja oli miten oli, kokoukset toteutettiin. 1950 kesäkuussa SZOT määräsi, että työntekijöiden ja johdon oli kokoonnuttava kerran kuukaudessa, ja saman vuoden lokakuussa politbyroo naulasi vaatimuksen viikoittaisista tuotantokokouksista.

Tehdaskomitea oli ammattiosaston elimenä tuotantokokousten toimeenpanossa tiukasti mukana, ja yksittäiset toimitsijat saivat esitelmänpitäjien rooleja. Olennaista oli, että esitelmiin annettiin valmiit puheluonnokset, joissa määritettiin ne teemat, joista oli puhuttava.²⁸⁷ Kokouksissa voitiin kertoa esimerkiksi uusien koneiden hankinnoista ja ”sosiaalisista investoinneista” (Szociális beruházások). Sosiaaliset investoinnit viittasivat tehdaskollektiivin tietynlaisiin ”sosiaalimenoihin”, kuten tehtaan päiväkodin ylläpitoon tai asuntoihin sijoitettuihin summiin.²⁸⁸

Tuotantokokouksen juhlavuutta oli kasvatettava puhumalla viisivuotissuunnitelman varrella kohdatuista ”menestyksistä ja saavutuksista” – esimerkiksi Sztalinvárosin, virallisen sosialistisen mallikaupungin uusista tehdasrakennuksista. Henkilökultin aikana kuului asiaan, että viitattiin sopivissa kohdissa Josef Staliniin ja Mátyás Rákosiin.²⁸⁹ Eroa kapitalistiseen sortojärjestelmään tehtiin siten, että puhujan tuli kertoa kuulijoille vaikkapa kuinka ”feodaaliherra antoi raippaa maaorjalle, mutta kapitalistin kurittamisvälineet olivat vielä paljon tehokkaammat.”

²⁸⁴ Varga 1994, 43.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid., 44.

²⁸⁷ Ibid. Seuraavat esimerkit perustuvat László Vargan tarkastelemaan, vuonna 1952 kaikille tehtaille tuotantokokoustarkoituksia varten jaettuun puheluonnokseen.

²⁸⁸ Koska kyse on ylhäältä jaetusta puheluonnoksesta, se johtaa kysymään niitä lukemattomia käytännön kokouspuheissa realisoituneita muunnelmia, jotka syntyivät paikallisista erityisolosuhteista. ”Sosiaalisten investointien” suhteen tämä näkyi luultavasti niin, että jossain juhlittiin uutta (sinänsä jo harvinaista) lomailumahdollisuutta, ja jossain muualla taas tällaisia investointeja oli vain harvoin. Tässä ei ole mahdollista tarkastella 1950-luvun sosiaalisten investointien kenttää. Yleisen tason oletukseni on, että ”sosiaaliset investoinnit” eivät voineet taloudellisen tilanteen takia olla kovin mittavia, ja yleinen tyytymättömyys ja puhdas kärsimys ovat liittyneet monin paikoin juuri ihmisten kokemukseen siitä, että perustarpeita ei tyydytetä. Luultavaa on, että kyseisen alueen kehittäminen tuntui työntekijöistä keskeiseltä. Tuonempänä tulee esille joukko syksyn 1956 itsehallintokeskustelussa esille nousseita työntekijöiden toivomuksia näiden teemojen suhteen, ja kiinnostavaa onkin, millä tavalla niitä ammattiliittojohdon puheissa myös jossain määrin vaalittiin.

²⁸⁹ Varga 1994, 44.

Luonnoksen perusteella kokous saattoi jatkua esimerkiksi siten, että esitelmän pitäjä kehotti yleisöään kertomaan ja kuvittelemaan millaisia kurituskeinoja kapitalistilla oli ennen vapautusta – ”juuri tässä tehtaassa jossa nyt olemme.”

Työkuri sai ilmeisen usein pääosan. Samalla kun kerrottiin uusista saavutuksista, joita kurinalaiset työntekijät olivat saavuttaneet, korostettiin tarvetta ”riistosta vapautuneiden” työntekijöiden uudentalaiselle, omaehtoiselle ja itsestä lähtevälle ”rautaiselle kurille.”²⁹⁰ Työn ja taistelun yhteyden kautta tehtiin rajaa heikkoihin, laiskoihin ja masentuneisiin.

Paikallisia toimitsijoita raastava ongelma oli ollut, että työntekijät eivät käyneet näissä (usein työajan ulkopuolella pidetyissä) kokouksissa tai pitivät niitä vastenmielisinä foorumeina, joissa syötettiin ideologisoitua työkulttuuria saavutettavien ja ylitettävien tuotantolukujen muodossa. Sorvaustyökaluja valmistavan tehtaan työasiainjohtaja näki tuotantokokousten ongelmana lokakuun alussa 1956 vain sen, että ne ”pidettiin osastoittain ja työpisteittäin eikä koko tehtaan kollektiivin kesken.”²⁹¹ Tässä oli nyt puhe suoraan sitouttamisesta, jos ei muuta niin ”tiedottamalla.” Pienryhmäkokouksissa oli kirjoittajan mielestä vaarana, että ”asioiden yhteydet katoavat” ja ”näköpiiri kapenee,” kun kiinnitettiin huomiota vain oman työpisteen (yksilöllisiin) suorituksiin.²⁹² Hänen idealistinen ajatuksensa näyttää olleen, että jonkinlainen kollektiivisten sopimusten henki voisi olla todellisuutta, jos työntekijöille annettaisiin mahdollisuus nähdä laajempi panoraama.

Olen käyttänyt muutamaan otteeseen termiä *sitouttaa* tietoisena sen nykyaikaisesta kaiusta. Pyrin kuvaamaan sillä dialektista, jatkuvasti eri hallinnan tasoilla elänyttä työntekijöiden *kannustamisen ja kurinalaistamisen* prosessia, jossa tapahtui ilmeisiä muutoksia 1950-luvun puolivälin jälkeen. Oletukseni on, että ideologisen kannustamisen ja tehtaaseen luotujen poliittisen pelon ja kurin järjestelmien (työpakko, työpaikkaan sitominen, työntekijöiden rankaiseminen) käyttäminen alkoi näyttää tehottomalta ja myös väärältä keinolta työvoiman hallinnoimiseksi. Tämä näkyi 1956 syksyn itsehallintokeskustelun perusteella siten, että alettiin puhua enemmän työntekijöiden sitomisesta tuotannon intresseihin palkitsemisen ja työpaikkademokratian avulla.

Toisenlaisia toimintatapoja etsittiin vuoden 1956 avoimemmassa poliittisessä ilmapiirissä. *Népszavan* 11. lokakuuta järjestämässä keskustelutilaisuudessa tulivat puheeksi johtajien suosio ja

²⁹⁰ Ibid., 45.

²⁹¹ Népszava 5.10.1956. ”E jogok a munkásellenőrzés megvalósítását biztosítják.” Hallintokulttuuriin kuului, että työvelvollisuudet ja tuotantopäämäärät hajautettiin tuotantopisteitten tai koneryhmien vastuulle, jolloin jokaiselle ryhmällä koitui oma velvollisuutensa hoitaa työ tehokkaasti.

²⁹² Ibid.

epäsuosio²⁹³. Keskustelussa puitiin Ammattiyhdistysten keskusjärjestön syyskuista suunnitelmaa. Kun eräs johtaja oli epäillyt työpaikkademokratian loukkaavan johtajan arvovaltaa, vastasi tehdaskomitean edustaja, että ”hyvät johtajat eivät pelkää tippaakaan²⁹⁴.” Hyvät johtajat eivät epäröineet kysyä alaisiltaan neuvoa eivätkä pelänneet kertoa, missä taloudellisessa mielessä menttiin. Moni paikalla ollut tehtaanjohtaja olikin kokousraportin mukaan ilmaissut hyväksyntänsä näkemykselle, jonka mukaan tehdaskomitean toimivaltaa pitäisi kasvattaa. Näin erityisesti silloin, kun johdon ja työntekijöiden suhdetta katsottaisiin yhteistyön näkökulmasta. Onkin paikallaan tarkastella työpaikkademokratian kasvattamiskeskustelua tehtaanjohtajien näkökulmasta. Millaisina valtionyhtiöiden tehtaanjohtajat *Népszavan* lehtikirjoitusten perusteella kokivat ammattiyhdistysten keskusjärjestön suunnitelmat ”työläisvalvonnan” lisäämisessä ja työntekijöitä edustavan toimielimen roolista asiassa?

3. Tehtaanjohtajan näkökulma

3.1 Valtionyhtiön johdon asema ja toimenkuva

Valtionyhtiöiden johdon asema yksipuoluediktatuurissa oli melko omalaatuinen. Reinhard Bendix kirjoitti 1950- luvulla sosialistisen blokin hallintokulttuurista.²⁹⁵ Hänen painotuksensa lähtivät liikkeelle ideologiasta, ja hän päätyikin toteamaan, että puolueen asema tehtaassa vahvisti johtajaa.²⁹⁶ Kun puolueen diktatuuri oli kaikkialla läsnä, Bendixin mukaan ”se sulki sisäänsä johdon ja työvoiman suhteen.²⁹⁷” Koska sekä johtajan auktoriteetti että työvoiman suostumus olivat seurausta puolueen direktiiveistä ”auktoriteetti ja suostumus” eivät saaneet ”alkuperäisiä merkityksiään.” Oltiin tilanteessa, jossa sekä johdon että työvoiman suhde puolueeseen oli ”kuuliaisuussuhde”, jolloin kaikkien osapuolten oli oltava tarkkana, ettei annettuja rajoja ylitetty.²⁹⁸ Kaikki olivat tästä näkökulmasta samassa veneessä. Kaikki olivat tuottajia, jotka tuottivat hyödykkeitä suoraan yhteiskunnalle. Oliko niin, että johtajan ei olisi tarvinnut tässä - vielä Unkarissakin 1950- luvulla työpakkoon ja työvoiman työpaikkaan sitomisyrittämiin perustuvassa - johtamiskulttuurissa etsiä työvoiman suostumusta? Bendixin ideologiaa painottava lähestymistapa johtaa väitteeseen, että johtajan olisi ollut jokseenkin helppo käytellä valtaansa.

²⁹³ *Népszava* 12.10.1956, ”Az üzemi demokrácia fejlődésének feltételei.”

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ Bendix, Reinhard, *Work and Authority in Industry*. John Wiley & Sons. New York 1956, 341-433.

²⁹⁶ Myös János Kornai mukaan johtaja saattoi ”klassisen sosialismin” aikana tukeutua ”kiistämättömään puolue- tai ammattiosaston tukeen” silloin, kun hänen oli tehtävä ”raskaita päätöksiä.” Ks. Kornai, János, *The Socialist System*, Princeton University Press. New Jersey, 1991, 470.

²⁹⁷ Bendix 1956, 366.

²⁹⁸ *Ibid.*

Näin ei kuitenkaan lähteideni valossa välttämättä ollut. Johtajat eivät aina pitäneet asemaansa kadehdittavana.

Bendix analysoi neuvostoliittolaista, ajan standardit osoittavaa johtamisen opasta vuodelta 1950²⁹⁹. Oppaan mukaan tehtaan johtaja oli ”valtiollinen toimija.” Hän määrittäi keinot, joilla yritys täytti sille tuotantosuunnitelmassa annetut tehtävät. Johtaja organisoivat tuotannon. Tuntui, että hän oli yhtiökollektiivissa vastuussa miltei kaikesta. Hänen oli vastattava tuotteiden laadusta ja kehitettävä yhteisön ”stahanovistista työtä.”

Johtajan valta oli pitkälti lähtöisin puolueen auktoriteetista, sillä puolueella oli edustus kaikissa tehtaissa.³⁰⁰ ”Johtamisoppaan” mukaan puolueen elimet taistelivat ”väärinjohtamista vastaan”, kehittivät ”kollektiivin työtä” ja ”työläisten hyvinvointia,” ja neuvoivat näissä asioissa myös johtajaa.³⁰¹ Puolueen kontrolli antoi oppaan mukaan mahdollisuuden ”mobilisoida massoja”, jotta ongelmat ja vaikeudet voitiin ylittää. Tässä hyödynnettiin ”kommunistien, työväenluokan parhaan osan kokemuksesta tuotannosta”, eliittityöläisiä, joita käytettiin hyväksi ”tuotannon ongelmien ratkaisussa.” Puolueorganisaatio ”tuki johtajaa” asettamalla esikuvallisia työläisiä mobilisaation tueksi eli tuottavuuden parantamiseksi.

Stahanoviitteja käytettiin ahkerina esikuvina, nostettiin ehdokkuusajan jälkeen ylöspäin puoluehierarkiassa, ja puoluesihteerin tai ammattiosaston suosituksesta myös työnjohtotehtäviin.³⁰² Tehtaassa kattavaan läsnäoloon pyrkivän puolueen tehtävä oli myös auttaa massoja taistelussa ”byrokratismia” vastaan.³⁰³

Byrokraattista toimintatapaa edustivat erityisesti valtion hallinto ja sen ministeriöt, jotka olivat puolue-eliitin kontrollin ja ohjauksen alaisuudessa vastuussa ”käytännön asioista.”³⁰⁴ Tehtaiden ja yhtiöiden suhde ministeriöön kirjattiin lakiin vuoden 1950 32. lainvoimaisella asetuksella.³⁰⁵ Sen mukaan tehtaat olivat täysin valtionhallinnolle alisteisia sekä valtiollisia että taloudellisia toimijoita. Tämä tarkoitti sitä, että tehtaan johto asioi tuotannon kysymyksissä

²⁹⁹ Bendix 1956, 365.

³⁰⁰ Romsics 1999, 270. Ruohonjuuritason puolueorganisaatioilla, tehdas-, yhteisö- ja kaupunginosatasolla oli oma puoluesihteerinsä, joka tarkkaili valtion hallintoelimiä sekä työpaikan johtoa. Puoluekoneistoa pitkin siirtyi toimintaohjeita siitä, miten esimerkiksi tehtaanojohtajaa tai tehdaskomiteaa tulisi ”neuvoa.”

³⁰¹ Bendix 1956, 365.

³⁰² Stahanovismin ilmenemismuodoista Unkarin työkuultuurissa katso Kürti, László, *Youth and the State in Hungary. Capitalism, Communism and Class*. Pluto Press. London 2002, 91 – 93. Stahanovismista kotimaassaan Neuvostoliitossa katso Andrej, Vladimir, *Workers in Stalin’s Russia*. St. Martin’s Press. New York 1988, 179. Stahanovismilla oli 1930- luvun lopun Neuvostomediassa byrokratianvastainen, ihmisläheinen pinta. Elävät ihmiset tuottivat, ei hallinto. Stahanoviitti- työläinen olo myös jatkuvasti koulututtava, käytännön taitojaan tiedolla lisäävä ja täydentävä esimerkki muille työläisille. Johtavat stahanoviitit viettivät suuren osan työajastaan oikeastaan muualla kuin työpisteellään: luentokiertueilla, konferensseissa insinöörien kanssa ja muiden opastajina. Monet tietysti ylennettiin työnjohdon tehtäviin, ja heidän palkkansa nousi lähelle insinöörien tasoa. *Ibid.*, 184.

³⁰³ Bendix 1956, 365.

³⁰⁴ Kontler 1999, 410. Hallituksen ministerisalkkujen määrä nousi ajoittain 1950- luvulla lähellä kolmeakymmentä.

Unkarin hallinnon rakenteesta 1950- luvulla katso Romsics 1999, 268–270.

³⁰⁵ Kürti 2002, 92.

ministeriöiden kanssa, joista tuli tehdastyön näkökulmasta suunnitelmatalouden ja byrokratian symboleita. Johtajien kannanotoissa kansannousun kynnyksellä nousi usein esille vaatimus tehtaan johdon toimintatilan laajentamisesta suhteessa ministeriöön. Ehkä kaikessa ei tarvitsisi kulkea ”ministeriön tietä.”

Tehtaan johtajan asema suhteessa eri toimijoihin – tehtaan puoluetoimistoon, ministeriöön ja myöskään työväkeen – ei ollut mitenkään yksiselitteinen. Aika ajoin normien prässä oli tehtaissa niin ylijännittynyt, että tehtaanjohtajien oli käytädyttävä ’patriarkalisesti’ varmistaakseen sen, että työvoima ei yksinkertaisesti lähtenyt kollektiivisesti ulos ovet paukkuen. Tällöin tehtaanjohtaja joutui tietystä määrin irtautuman ja itsenäistymään puolueen ja suunnittelutoimiston mielivallasta.³⁰⁶

Johtaja saattoi joutua nostamaan (valtion määrittämiin palkkaraameihin perustuvia) palkkoja erilaisin epävirallisoin keinoin tai käyttämään työntekijöistä oikeudenmukaisemmilta tuntuvia palkkauksen muotoja omakätisesti, luvatta. 1952 Unkarin työväenpuolueen johto tutkitutti yhtiöiden tilannetta ”palkkakehyksen ylityksen” (béalaptúllépés) suhteen. Puolueen johto joutuikin toteamaan, että ”talousjohtajien sekä ammattiosastojen ja puolueen toimitsijoiden opportunistin takia tehtaissa vallitsi täysi kurittomuus.³⁰⁷” 1952 kesäkuussa nimittäin tehtaille annetut palkkaraamit ylittyivät 7 miljoonalla forintilla, heinäkuussa 16 miljoonalla ja viimein elokuussa 26 miljoonalla. Sulatto- ja koneteollisuuden ministeriön alaan kuuluvissa yhtiöissä myönnetty ylityötunnit kasvoivat 10 prosentilla, koneiden seisonta-aika lisääntyi 27 prosentilla, ja jopa tuotantopalkkioita oltiin taipuvaisia jakamaan kepeämmin perustein.³⁰⁸ Johtajan asema ei aina ollut kadehdittava. Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman alkamisen jälkeen puolueen keskusjohdon julkilausumat vilisivät sekä ammattijärjestöjä että johtajia pelossa pitäviä lausuntoja.

Ganzin konetehtaan työläisneuvoston sihteeri Tamás Lukách oli toiminut ennen kansannousua tehtaan suunnitteluosaston varapäällikkönä.³⁰⁹ Kyse oli melko korkeasta tehtaanjohtollisesta tehtävästä. Suunnitteluosasto pani toimeen tehdaskohtaiset tuotantosuunnitelmat, ja sen toimenkuvaan kuului myös tuotannon edistymisestä tiedottaminen ministeriön suuntaan. Lukách kertoo, että 1950- luvulla ammatti-ihminen, kuten hän, saattoi olla vain varapäällikkö, sillä johtajan oli noudatettava kaikin puolin ja julkilausutusti puolueen linjaa. Ganzin johtaja oli Lukáchin mukaan hyvin idealistinen kommunisti. Mutta hänellekin ”selvisi varsin pian”, että tehtaassa ei tuotettu läheskään niin paljon, kuin olisi määräysten mukaan pitänyt:

³⁰⁶ Varga 1994, 50.

³⁰⁷ Ibid., 53. Termi ”Béalaptúllépés”, palkkaperusteiden ylitys, oli jälleen yksi esimerkki tavasta käyttää kieltä oikeudenkäyttöä helpottavien kategorioiden luomiseen.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Kozák, Gyula, Molnár, Adrienne, Körösi, A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni. Századvég Kiadó. Budapest 1992, 79.

”tämä olisi ollut ihmisille hyvin haitallista.³¹⁰” Tehtaan johdon rikosten takia tehtaassa aloitettiin tammikuussa 1955 ankara tutkimus, joka kesti lähes vuoden. Kyse oli suunnitteluosaston tasolla tapahtuneesta rikkeestä, joka johtui ilmeisen realistisesta tilannearviosta työympäristön ja työilmapiirin suhteen. Suunnitteluosaston johtajia syytettiin ”suunnitelman pettämisestä” (terveysalás³¹¹): ”olimme näemmä ilmoittaneet valtiolle useamman moottorijunan rakentamisesta kuin mitä tosiasiaassa rakensimme.³¹²”

Lukách muistaa vuoden 1955 ”armottomana henkisenä terrorina.³¹³” Hänestä tuntui, että heitä ”kiusattiin.” Joko heidän piti mennä kuultavaksi aina uudestaan ja uudestaan tai sitten tarkastajat tulivat tehtaaseen. Joulukuun lopulla 1955 syytteistä luovuttiin. Lukách otti asian suurena helpotuksena mutta suunnitteluosaston päällikkö, tulisieluinen kommunisti, hirttäytyi kun ei kestänyt.

3.2 Johtajien intressit ja tehdaskomitean uudet tehtävät

Unkarilaisten valtionyhtiöiden johtajien intressit syksyn 1956 itsehallintokeskustelussa koskettivat karkeasti ottaen kolme asiaa: (1) yhtiöiden investointeja ja kauppasuhteita koskevan päätösvallan lisäämistä; (2) byrokratian karsimista; (3) tehdaskomitean toimivallan kasvattamisen kysymyksiä. Tehtaanjohtajien käsitykset tehdaskomitealle kaavailuista uusista tehtävissä vaihtelivat varauksellisesta hyväksynnästä eri tavoin perusteltuun kieltoon. Kemianteollisuudessa johtajat perustelivat kieltoa johtajien aseman vaikeutumisella, ja kannattivat työläisneuvostoinstituution luomista. On pidettävä mielessä, että jokainen väittelyyn osallistunut taho tiesi vain sen, mistä hänellä oli kokemuksia. Harvalla oli antaa mitään valmiita, ongelmattomasti käytäntöön sovellettavissa olleita toimintamalleja³¹⁴. Tämän kysymistä olennaisempaa onkin se, millaisia sisältöjä he liittivät uudistusehdotuksiin eli miten he uudistuspuhetta omista lähtökohdistaan tulkitsivat ja jatkoivat.

Liukuhihnoja ja muita kuljetinjärjestelyjä valmistavan tehtaan johtajan János Mészárosin mukaan yhtiöt olivat saaneet 1. heinäkuuta oikeuden solmia kauppasopimuksia aikaisempaa omaehtoisemmin ja perustaa tuotanto- ja palkkausprosessiensa suunnittelun enemmän

³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Csalás voidaan kääntää *petkuttamiseksi, vilpinteoksi ja petokseksi*.

³¹² A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 79. ”Tervecsalással vádoltak bennünket, mert állítólag több motorvonat elkészülését jelentettük az államnak, mint amennyit ténylegesen gyártottunk.”

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Poikkeuksena esiintyivät tekstiiliteollisuuden ammattiliittokongressissa puhuneet johtajat, mutta tästä tulee puhetta tuonnempana.

olemassa olevan paikallisen tarpeen pohjalle.³¹⁵ Kuten aikaisemmin on tullut ilmi, Mészárosille tehtaiden suurempi autonomia tarkoitti myös mahdollisuutta (ja vastuuta) sitouttaa työntekijät entistä rationaalisemmalta tuntuvalla tavalla, erilaisin palkitsemisjärjestelmin, yhtiön tuotantosuunnitelmien toteuttamiseen. Jotkut johtajat kiinnittivät kuitenkin Mészárosia enemmän huomiota siihen, millaisia oikeuksia tehdaskomitealle oltiin antamassa.

Teräspuutkitehtaan johtaja Mátyas Létai ei ymmärtänyt, miksi tehdaskomitean pitäisi olla mukana insinöörien, teknikkojen ja hallintohenkilökunnan pestaamisessa.³¹⁶ ”Vai pelättiinkö tässä sitä, että johtajat palkkaavat yhtiöihin lankomiehiansa ja kavereitaan” Létai kysyi.³¹⁷ Tehtaanjohtajan retorinen kysymys on mielenkiintoinen. Létain puheista saa käsityksen, että tehtaanjohtajat pyrkivät jotenkin itsestään selvästi teknisesti ja taloudellisesti ”rationaaliseen” toimintaan henkilökunnan palkkauskysymyksissä, vaikka tunnettu tosiasia oli, että 1950-luvulla virkojen saanti perustui pitkälti poliittiseen pääomaan.³¹⁸

Mátyas Létai antoi lukijoille esimerkin ”itsenäisestä toiminnasta käytännössä.”³¹⁹ Kun pöydänvalmistuksessa syntyi paljon sahajauhoja, lastuja ja koksia, heittivät siivoojat tai työntekijät nämä työn jätteet pääasiassa roskeisiin. Tämä siksi, että vaikka työntekijät olisivat halunneet ostaa ylimääräisen tavaran omiin tarpeisiinsa, olisi (tässäkin) asiassa täytynyt kulkea ministeriön kautta. Eikä ministeriö ollut toimintaan edes halukas suostumaan.

Létai kannatti byrokratian ja turhan paperin pyörittelyn vähentämistä, mutta ei myöskään uskonut siihen, että tehdaskomitean osaaminen olisi riittänyt tehtaan talouden piiriin kuuluvien kysymysten tarkasteluun.³²⁰ Hän piti huonona ajatusta siitä, että tehtaan sisäisen työelämän kehittämiseen meneviä investointeja, kuten sosiaalisiiin, kulttuurisiin ja terveydenhuoltoon liittyviä menoeriä, olisi hyväksyttävä tehdaskomitealla. Tähän kirjoittaja ei uskonut niillä olevan suunnitelmatalouteen liittyvää osaamista. Käytännössä suunnitelmilla olisi ”vain yhä enemmän allekirjoittajia.” Létai kannatti hyvin periaatteellisella tasolla tehdaskomitean itsenäisyyden lisäämistä, mutta ei ollut valmis antamaan niille paljonkaan sanan sijaa tehtaan

³¹⁵ Népszava 7.10.1956, ”Az önállóság, az igazgató és az üb [üzemi bizottság].”

³¹⁶ Népszava 5.10.1956, ”Nem szükséges az üb hozzájárulása a dolgozók felvételéhez.”

³¹⁷ Ibid. ”A munkaügyi, munkajogi kérdéseknél ismét van némi aggályom. Miért kell az üb hozzájárulása a szakmunkások, műszakiak, és adminisztratív dolgozók felvételéhez? Nem hiszem hogy ez indokolt lenne. *Vagy talán attól tartanak, hogy az igazgató a sógorát, a komáját akarja elhelyezni a vállalatnál?*” (Kurs. T. L-F).

³¹⁸ Samalla on kuitenkin huomautettava, että yhtiön (ja myös sen työntekijöiden) kannalta taloudellisesti järkevää saattoi ehkä ollakin nimenomaan hyvät poliittiset suhteet omaavan johtajan läsnäolo talossa. János Kornai on huomauttanut tästä tilanteesta yksipuoluejärjestelmän vallitessa tehtaan ulkopuolella. Hän oletti itsehallintotilanteen, jossa työntekijät saivat valita johtajansa, ja päätyi käsitykseen, jossa työntekijät todennäköisesti valitsisivat johtajan, jolla on hyvät suhteet puolueeseen kaikilla tasoilla. Tällöin johtajalla on paremmat mahdollisuudet saada hyviä lainoja, hyvää verotuskohtelua, investointitukea ja suhteita ulkomaille. Kornai 1992, 464–465.

³¹⁹ Népszava 5.10.1956, ”Nem szükséges az üb hozzájárulása a dolgozók felvételéhez.” ”Egy gyakorlati példa az önállósághoz [...]”

³²⁰ Ibid.

johtamisessa. Hän ei lähtenyt enempää kehittelemään vaihtoehtoja suunnitelmatalouden sidonnaisuuksille. Kyseenalaistaessaan myös ammattiyhdistyskomiteoille kaavailun oikeuden vaikuttaa sosiaalisiin, kulttuurisiin ja terveydenhuoltoon liittyviin menoihin ja oikeuden olla mukana pestaamassa uusia ammattityöntekijöitä, hän sohasi ampiaispesään. Erityisesti kysymys pestaamisesta ja irtisanomisista oli monille työntekijöille kriittinen, olihan eletty työkuultuurissa, jossa lahjakkaitakin työntekijöitä oli leimattu poliittisin perustein.

12. lokakuuta *Népszava* raportoi keskustelutilaisuudesta, jonka teemana oli tehdaskomitea.³²¹ Puhuttiin johdon ja työntekijöiden suhteesta. Sulatto- ja koneministeriön suunnitteluosaston varapäälikkö Péter Havas vastusti työläisneuvostoja. Hänen mielestään ”työläisvalvonnan järjestölliset muodot” oli rakennettava ammattiosaston tehdaskomitean varaan. Hän totesi ykskantaan - viitaten suureen joukkoon liittojen ulkopuolisia ihmisiä - että se joka ”haluaa sanoa sanottavansa maan asioihin, liityköön siihen kollektiiviin, joka edustaa työväestön enemmistöä.” Hän uskoi, että tehdaskomitean laajempi toimivalta kasvattaisi liittojen jäsenmäärää. Samalla Havas myönsi sen tosiasian, että komiteoita ei alun perin synnytetty siksi, että ”niillä olisi sananvaltaa tehtaan suuriin kysymyksiin.” Tästä johtuen niiden sen hetkinen luonne ei vastannut Keskusjärjestön suunnitelmassa esiteltyjä periaatteita.

Havas toisti myös muutaman johtajan esittämän kannan siitä, että ”keskitetyn suunnitelmatalouden vallitessa” ei voinut ajatella, että työntekijät olisivat jotenkin vaikuttamassa tuotantosuunnitelmiin. Tämä aiheuttaisi tilanteen, jossa johtajat olisivat ”kahden tulen välissä” – puolueen ohjaaman talousbyrokratian ja työntekijöiden. Samaan hengenvetoon hän totesikin, että rakenteita oli muutettava, taloudellista päätösvaltaa oli hajautettava.³²²

Kemian teollisuudessa oltiin hyvin kiinnostuneita työläisneuvostoista, ja myös siellä tarkasteltiin johtajien ongelmia kokonaisvaltaisesti. Sen mielestä työläisten itsehallinto (munkásönkormányzat) voitaisiin toteuttaa luomalla työläisneuvostoinstituutio.³²³ Myös kemianteollisuus kritisoi ankarasti Keskusjärjestön ehdotusta – myös keskustelussa esiintyneet johtajat kannattivat työläisneuvostoja. Kemianteollisuuden kritiikin kova ydin oli toimivaltojen sekoittamisen kritiikissä: ammattiosaston ei pitänyt puuttua *työläisten itsehallintoon* – eli mennä sotkeutumaan tuotannon päätösvaltakysymyksiin - vaan keskittyä sille perinteisesti kuuluneeseen *edunvalvontaan*.

³²¹ *Népszava* 12.10.1956. ”Az üzemi demokrácia feljödésének kérdése.”

³²² *Ibid.*

³²³ *Szabad Nép* 23.10.1956, ”Munkásönkormányzat mellett szállt síkra a Vegyipari Minisztérium Kollégiuma.” Kemianteollisuuden ministeriön johdon kokouksessa oli mukana myös alempia virkamiehiä, tehdaskomiteoiden edustajia ja tehtaan johtajia. Tilaisuudessa esiteltiin SZOT:n suunnitelmaan hyvin kriittisesti suhtautuva ohjelmaluonnos.

Kemianteollisuuden ehdotuksen olivat muotoilleet ministeriön virkamiehet yhdessä 25 eri kemianaloja edustavan tehtaanjohtajan kanssa. Ehdotuksen esitteli Gergély Szabó³²⁴. Kemianteollisuuden puheenvuoron jälkeen seurasi ”rohkeasävyinen keskustelu”, jossa oli mukana niin työnantajia kuin työntekijöitä. Kävi ilmi, että Ammattiyhdistysten keskusjärjestön näkemyksiä vastustettiin pitkälti siksi, tehdaskomiteoiden toimivallan laajentaminen ”ajaisi tehtaanjohtajat vaikeaan tilanteeseen.”³²⁵ Työläisten itsehallintoon ja työläisneuvostoihin itsehallinnon ruumiillistajana ei siis ilmeisesti liitetty samanlaista johtoa ”tarkkailevaa” edunvalvonnallisuutta kuin ammattiosaston tehdaskomiteaan, jonka tulevia valtaoikeuksia muun muassa kemianteollisuus vastusti. Työläisneuvostot edustivat tehdaskollektiivin työväen kokonaisuutta eikä niihin liitetty ammattiyhdistysliikkeen perinteen paikallistoimitsijoille ominaista ’militanttiutta.’

Kansannousun aattopäivänä käydyn keskustelun jälkeen päätettiin muotoilla ”lähipäivinä” uusi ohjelma. Kokouksessa vallitsi ilmeisen positiivinen, tulevaisuuteen katsova ilmapiiri, sillä ”viikon sisällä” päätettiin luoda uusi paperi. Kävi ilmi, että ”joissain kemianteollisuuden tehtaissa” oli jo kyetty irtautumaan ”keskittämispolitiikkaa seuranneista sidonnaisuuksista.” 23. lokakuuta 1956 näytti siltä, että kyseisiin tehtaisiin voitaisiin pian ajaa sisään työläisten itsehallinto.³²⁶

Kemian alaa edustaneen tehtaanjohtajan Gyula Kőszegin mielestä Keskusjärjestön päätöslauselmaehdotusta lukiessa tuntui siltä, kuin johtajat olisivat ”joka askeleella valvonnan tarpeessa.”³²⁷ Hän epäili, että johtajien kykyyn toimia työläisten etujen mukaisesti ei uskottu. Kőszegin mielestä tehdaskomiteoiden asiantuntemus ei olisi käytännössä läheskään riittävä kaavailtujen toimivaltalaajennusten toteuttamiseksi – eikä hän ollut ainoa, joka ajatteli tähän tapaan.³²⁸ Kőszegin mielestä ei ollut järjellistä antaa tehdaskomiteoille oikeuksia puuttua työhönottoon ja investointeihin liittyviin suunnitelmiin:

³²⁴Gergély Szabó oli sittemmin kemianteollisuudesta vastaava ministeri Imre Nagyn uudessa ”kansallisessa hallituksessa”, jonka kokoonpano julkistettiin 27. lokakuuta. Sazabad Nép 27.10.1956.

³²⁵ He jäisivät niin ikään ”kahden tulen väliin”, sillä ”talousmekanismin virheet” olivat johtaneet siihen, että komentotaloudessa tehtaanjohtajien edustamat valtion etunäkökohdat olivat useimmiten täysin vastakkaisia työläisten etujen kanssa.

³²⁶ ”Szóba került, hogy néhány vegyipari üzemben – ahol a centralizmusból fakadt megkötöttségek nagy részt már amúgy is megszüntették – vezessék be a munkásönkormányzatot.”

³²⁷ Népszava 17.10. ”Az üb az igazgató ellenőrző szerve?” Toimitus katsoi tarpeelliseksi merkitä kirjoituksen tähdellä, sillä ”monin paikoin” se katsoi olevansa kirjoittajan kanssa eri mieltä.”[...] mintha a gazdasági vezetők nem is munkások érdekében dolgoznának és ezért lépten – nyomon ellenőrzésre szorulnának.”

³²⁸ Ammattiliittojohdon kokouksessa esiintyneistä käsityksistä tehdaskomitean jäsenten asiantuntemuksesta ja suhteesta johtoon katso esimerkiksi Népszava 12.10, ”Az üzemi demokrácia fejlődésének feltételei.”

mielestäni ammattiosaston on kiinnitettävä huomiota peruskysymyksiin: esimerkiksi kuriin, järjestykseen, siisteyteen ja kunnollisuuteen. Tällöin johtajat voisivat keskittyä rauhassa teknistä kehitystä, tuotantoa, työjärjestystä ja arvonlisää koskeviin kysymyksiin eikä heidän tarvitsisi kuluttaa niin paljon aikaa kuririkkomusten käsittelemiseen.³²⁹

Niin kauan kun Kőszegin mukaan osa työläisistä ”käyttäytyy kurittomasti”, vaikutti nurinkuriselta, että ”työläisvalvonta kohdistui johtajaan.” Johtajahan oli juuri se henkilö, joka oli kurin ylin varmistaja, henkilö, joka itsekin kurinalaisena ”uhrautui kurinalaisen työn puolesta.³³⁰” Kőszegin käsitys reformiliikkeen myötä uudistumishalukkaan ammattiyhdistysliikkeen agendalle nousseesta ”työläisvalvonnasta” oli yksiselitteisen kielteinen. Samalla se ehkä kertoi jotain peloista, joita osalla johtajista oli työntekijöiden osallistumisen suhteen. Kirjoitus, jota lehden toimitus ja myös siihen vastanneet eivät lainkaan allekirjoittaneet, kertoi myös jotain kouriintuntuvaa tehtaiden työntekijä – työnantajasuhteista. Kőszegi ei tavoittanut sitä ajatusta, joka monella uudistusmielisellä oli kurin ja kannustamisen suhteesta, tuotannon prosesseihin ”mukaan vetämisestä” ja sitouttamisesta.

5. lokakuuta Népszavassa kirjoitti sorvaustyökaluja valmistavan tehtaan työasioista vastaava johtaja.³³¹ Työvoiman palkkaamisen ja irtisanomisen kanssa tekemisissä oltuaan kirjoittajalla oli ollut kokemusta siitä, että ”hallinnolliset välineet” eivät olleet tuottaneet hyviä tuloksia. Hänen mielestään työntekijöille piti antaa oikeus sanoa itsensä irti myös viikon koeajan jälkeen. Tämä ei vastoin yleisiä luuloja tulisi kasvattamaan ”työläisvaellusta” (munkásvandorlás). Hän näki myös hyvänä ajatuksena, että ”välittömästi voimaan astuvat erotukset” olisi alistettava tehdaskomitean päätösvaltaan. Oli nimittäin ”tapauksia, joissa nopea erottaminen oli perusteltua.³³²”

Sorvaustyökalutehtaan työasiainjohtaja koki - johtajien joukosta vähemmistöön kuuluun - että keskusjärjestön ehdottamat parannukset olivat kannatettavia, ja todella mahdollistivat tehdaskomitean saamien oikeuksien myötä työntekijöiden osallistumisen ”[tuotannon] ohjaamisen ja johtamisen työhön.³³³” Hän tulkitsi ”työläisvalvonnan” sisältämää toimintaa yhdistäen tehdaskomitean edunvalvonnan työntekijöiden osallistumiseen ja työyhteisön toimivuuteen.

³²⁹Népszava 17.10. ”Az űb az igazgató ellenőrző szerve?” ”Szerintem a szakszervezeteinek nagyobb gondot kellene fordítani az alapvető kérdésekre, például a fegyelemre, a rendre, a tisztaságra. Ha így lenne, agazdasági vezetk sokkal többet foglalkozhatna műszaki fejlesztés, a termelés, a munkaszervezés, az értékesítés kérdéseivel és nem kellene az idő nagy részét fegyelemsértési ügyek intézésére fordítani.”

³³⁰Ibid. ”Amíg a munkások egy része fegyelmezetlenül viselkedik, furcsán hat, hogy a munkásellenőrzés a fegyelmezett, a fegyelmet megkövetelő és áldozatos munkát végső vezetők felé irányul.”

³³¹Népszava 5.10.1956. ”E jogok a munkásellenőrzés megvalósítását biztosítják.”

³³²Vuoden 1950 työlaissa irtisanoutuminen oli kiinnitetty työnjohtajan suostumukseen, ja lisäksi oli oltava hyvin vahvat perustelut.

³³³[...] a szakszervezet olyan jogokat kap, amelyek valóban biztosítják dolgozók részvételét az irányítás, a vezetés munkájában.”

Kysymykseen tehdaskomitean ammattitaidosta ja kyvystä reagoida kasvaviin velvollisuuksiin myös vastattiin eri puolilla. Ammattiyhdistyskomitean sihteeri Károly Molnár elokuvayhtiöstä antoi ymmärtää, että heidän ammattiyhdistyskomiteansa ihmiset olivat hyvin koulutettuja, ja että tulisivat varmasti olemaan uusien tehtävien tasalla.³³⁴

Tiszavasvárin konepajan työntekijän Sándor Hatvanin mielestä ratkaisu löytyisi ”itsenäisten virkojen” määrän lisäämisestä³³⁵. Hän tarkoitti, että työtehtävistä vapautettujen tehdaskomitean jäsenten määrää pitäisi kasvattaa, ja ”työntekijöiden edustajille” tulisi antaa lisää käytännön toimintamahdollisuuksia. Ajkan alumiinioksidilaitoksen tehdaskomitean johtaja József Budai taas kannatti ajatusta, jonka mukaan pitäisi lisätä ”ei-itsenäisten” tehdaskomiteatehtävien määrää, sillä suuri määrä valvonnasta jäi nyt ”itsenäisille.”³³⁶

Kysymys ”itsenäisistä viroista” näyttää olleen erityisesti paikallistasolla paljon kiinnostusta herättänyt kysymys, jonka myös johtajat huomioivat ollessaan huolissaan kasvavasta byrokratiasta. Tarvittaisiinko lisää varsinaisista työtehtävistään irrotettuja toimitsijoita vai pitikö nimenomaan myös muuta tehdaskollektiivia vetää enemmän mukaan asioiden hoitoon? Työläisneuvostojen kansannousun aikaiset käsitykset puhuvat sen puolesta, että tehdaskomiteoihin liitettiin tietynlainen, luonteeltaan negatiivinen riippumattomuus ja irrallisuus työn todellisuudesta ja työntekijöiden arjesta. Työläisneuvostopiireissä oltiin vastahakoisia suhteessa ammattiosastotoimitsijoiden edustamaan ”riippumattomaan edunvalvontaan.”³³⁷ Mutta ammattiyhdistysliikkeen julkilausutussa uudistumisessa oli kyse myös perinteisten edunvalvonnallisten tehtävien osittaisesta palauttamisesta. Silloin, kun johtajat kritisoivat tällä alueella tehdaskomitean osalle kaivattuja toimivallan laajennuksia, saivat he vastaansa monen tehdaskomitean edustajan tuomion.

Tehdaskomitean johtajat saattoivat väittää johtajien ”pelkäävän työläisvalvontaa” tai ”takertuvan menneiden vuosien kestäättömiksi osoittamiin johtamistyyliin.”³³⁸ Viimeksi mainittu argumentti kaikui Hajdu – Bihárin läänin terveydenhuoltopiirin ammattiyhdistyskomitean suunnalta.³³⁹ Ammattiyhdistyskomitean sihteeri Ferenc Szabó kritisoi sitä, että johtajat³⁴⁰ eivät

³³⁴ Népszava 10.10.1956. ”Veszélyben az igazgatói tekintély?”

³³⁵ Ibid. ”Naponta érkezőnek hozzászólások.” Hän siis tarkoitti, että työtehtävistä vapautettujen tehdaskomitean jäsenten määrää pitäisi kasvattaa.

³³⁶ Ibid. ”Veszélyben az igazgató tekintély?”

³³⁷ Katso esim. Néphadsereg 29.10.1956, 122 tai Keskustööläisneuvoston kokouspöytäkirja 22.11.1956, PIL.

Keskustööläisneuvoston kansio.

³³⁸ Népszava 17.10.1956. ”Tévednek az igazgató elvtársak” [...] igen mereven ragaszkodnak azokhoz a vezetési módszerekhez, amelyeknek helytelensége a legutóbbi évek során bebizonyosodott.”

³³⁹ Népszava 17.10.1956. ”Tévednek az igazgató elvtársak.”

³⁴⁰ Kirjoittaja viittaa erityisesti aikaisemmin lehden palstalla esiintyneeseen Mátyás Létaihin.

tuntuneet pitävän tehdaskomitean jäseniä tarpeeksi kypsinä, jotta nämä voisivat ottaa osaa päätettäessä tärkeistä kysymyksistä, kuten työntekijöiden työhönotoista ja irtisanomisista.

Kirjoittaja halusi, että töihin oton ja irtisanomisen tilanteessa ei olisi läsnä vain talousjohtaja ja henkilöstövastaava, vaan myös ”työväestön kokonaisuutta edustava ammattiyhdistyskomitea.” Tämä toisi tilanteeseen todellista tasapuolisuutta. Szabó heitti ilmoille myös vaimeasti puoluekritiikiltä kalskahtavan kysymyksen siitä, oliko ”pienemmissä yhtiöissä tarpeen pitää henkilöstövastaavia.” Henkilöstöosastoa johtava henkilöstövastaava piti yllä niin sanottua ”kaaderiaineistoa”, joka sisälsi kartoitukset työntekijän ihmissuhteista ja poliittisesta menneisyydestä sekä otti selvää työhön otettavien – tässä tapauksessa terveydenhuollon työntekijöiden – poliittisesta luotettavuudesta.

Szabó korosti, että komitean toimivallan kasvattamisessa ja edunvalvonnan keskittämisessä kyse ei ollut vain tiettyjen henkilöiden kyvykkyydestä, vaan ”koko järjestyneen työväestön pystyvyydestä.” Hän kertoi lukijoille, että tilanne, jossa ammattiyhdistyskomitea ei kiinnostanut työntekijöitä, tulisi pian muuttumaan, sillä ”tulevissa osastojen vaaleissa työläiset valitsevat sellaiset ihmiset asioitaan hoitamaan, jotka ovat luottamuksen arvoisia.³⁴¹”

Ammattiyhdistyskomitean sihteeri Ferenc Szabó puhui kannanotossaan ”menneiden vuosien kestäättömiksi osoittautuneista johtamistyyleistä” ja antoi ymmärtää, että tulevaisuudessa työntekijöitä edustaisivat ammattiosastossa ne, ”jotka ovat luottamuksen arvoisia.” Tarkastellessaan retoriikan ja aktuaalisen poliittisen toiminnan suhdetta Quentin Skinner otti esille samaan aikaan sekä *arvottavien* että *kuvaavien* käsitteiden kategorian.³⁴² ”*Menneiden vuosien johtamistyyli*” oli ilmaisu, johon sisältyi käyttöyhteydessään sekä laajalti jaetun asiain tilan kuvaus että moraalinen tuomio. Szabón esittämä kiinnostus työhönoton ja irtisanomisen kysymyksiin liittyi myös tähän. Jos terveysalan kaltaiseen vaativaan työhön palkattiin työntekijää, oli yksilön poliittiseen luotettavuuteen perustuvan työhönoton valossa selvää, että ”tulevaisuuden johtajat” kaipaisivat rinnalleen työntekijöiden edustajia, ”työläisten kokonaisuutta edustavaa komiteaa.” Terveysalaa edustava Szabó koki, että erityisesti työhönotossa ”työläisvalvontaa” tarvittiin. Johtamistyyliihin kohdistuva kritiikki perusteli muutosta ja avasi näköaloja johtajan aseman arvioimiseen.³⁴³

Kirjoituksessa oli selvää vastakkainasettelun henkeä, ja se ilmensi näkyvällä tavalla ammattiosastojen halukkuutta palauttaa ”menettämänsä” valtaa. Kirjoittaja esiintyi kuitenkin myötätuntoisesti, osoittaen ymmärtämystä tehtaanjohtajan asemaa kohtaan: ”Toveri Mátyás Létai [...] on varmasti pyrkinyt toimimaan työhönottotilanteissa rehellisesti, mutta hänkin on vain

³⁴¹ Népszava 17.10.1956. ”Tévednek az igazgató elvtársak.”

³⁴² Tully, James (toim.) Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics. Polity Press. Cambridge 1988, 109.

³⁴³ Syksyn 1956 keskustelukontekstissa tämän kaltaiset toimintahorisontteja avaavat puhetyt olivat harvinaisempia kuin abstraktit puheet ”työläisdemokratiasta.”

ihminen.³⁴⁴” Hänen mielestä johtajien ei ”tulisi pelätä työläisvalvontaa.” Päinvastoin oli niin, että ”jos työntekijät yhä enemmän tuntevat yhtiön omakseen, vaikuttaa se hyvin myönteisesti työhön.³⁴⁵” Seuraakin kysymys siitä, millä tavoin työntekijät sitten tuntuivat tehtaansa omakseen. Tarvittaisiinko työpaikkademokratiaa, jopa työläisten vetämistä mukaan tuotannon prosesseista päättämiseen, vai oliko kyse enemmän palkkauksesta ja palkitsemisesta, työympäristöön ja työaikaan liittyvistä parannuksista sekä sosiaalisista investoinneista työläisten yleiseen hyvinvointiin?

4. Tehdaskomitean edunvalvontatyö ja tehtaiden työolosuhteet

4.1 Miten työntekijät ottivat uudistuspuheen vastaan?

Tarkastelemani lehtikirjoitukset sisältävät joitain suoraan tehtaiden työolosuhteita koskevia konkreettisia parannusehdotuksia. Ehdotukset liittyivät usein pyrkimykseen kasvattaa *tehdaskomiteoiden* toimivaltaa, joten teemoja on syytä tarkastella yhdessä. Syksyn 1956 itsehallintokeskustelussa esiintynyttä ”työläisvalvontaa” käytettiin usein ammattiyhdistysliikkeen perinteistä edunvalvonnallista toimintaa kuvaavana käsitteenä. Vaatimusten radikalisoituessa oli kyse viime kädessä siitä, kuka valvoisi työläisten etuja: oliko se tuotannon työläinen itse vai työläistä edustava ammattiosasto.

Kirjoitusten kautta on mahdollista saada valaistusta siihen, millaisia olivat tehtaiden ja muiden työpaikkojen ”erityiset olosuhteet” ja ”omat tarpeet.” Näyttää siltä, että omaehtoinen toiminta oli myös jotain muuta, kuin tehtaansa ”omistajuutta”, esimerkiksi hyödyllisen joutopuun keräämistä radanvarsilta tai ylijäämätavaran käyttöönottoa omiin tarpeisiin tarvitsematta kuulla ministeriön mielipidettä asiasta.

Ennakkoymmärryksen vuoksi on ensin hiukan hahmoteltava työntekijöiden kykyä ja halua vastaanottaa käytyä keskustelua. Miltä uudistuspuhe kuulosti? Minkälaisena elimenä tehdaskomitea niin sanottujen tavallisten työntekijöiden silmissä näyttäytyi syksyllä 1956? Kommunistien vallan vakiintumisen jälkeen 1950-luvulla komitean rooli oli selkeästi järjestelmää tukeva. Vuoden 1951 helmikuussa työläisiltä poistettiin lakko-oikeus, ammattiyhdistysliikkeen olennainen ase.³⁴⁶ Toisaalta tehdaskomiteaksi kutsutuilla järjestäytymismuodoilla oli lyhyen aikaa toisen maailmansodan jälkeen myös itsehallinnollisia funktioita.

³⁴⁴ Népszava 17.10.1956. ”Tévednek az igazgató elvtársak.” ”Elhiszem, hogy Létai Mátyás elvtárs, az acélöntő és csőgyár igazgatója a maga személyében igyekezett mindig becsületesen eljárni a dolgozók felvételénél.”

³⁴⁵ Ibid. ”Hangsúlyozni szeretném, hogy egyetlen igazgatónak sem kell félnie a szakszervezetbizottság jogkörének kiszélesítésétől, a munkásellenőrzéstől. Ha a dolgozók még inkább magukénak érzik az üzemet, ez majd a munkában is érezteti kedvező hatását.”

³⁴⁶ Hankiss 1990, 27.

4.2 Tehdaskomitean synty ja kehitys

Unkarin tehdaskomiteoiden toiminnasta sodan jälkeisessä teollisuudessa on esiintynyt ainakin kahdenlaisia, hieman toisistaan poikkeavia tulkintoja. Niitä yhdistää ajatus siitä, että tehdaskomiteat eivät olleet vielä välittömästi sodanjälkeisinä vuosina valtiollisen ammattiyhdistyskorporaation osia. Niillä oli ammattijärjestöistä osin riippumatonta (työ)poliittista valtaa. Fejtón ja Lomaxin edustama tulkinta on korostanut, että tehdaskomiteoissa tavoiteltiin toisen maailmansodan jälkeen edunvalvonnallisia ja itsehallinnollisia rooleja.³⁴⁷ Tämä ei kuitenkaan sopinut valtaansa kasvattavalle Unkarin työväen puolueelle, ja pian tehdaskomiteat sulautettiin ”sosialisoituihin” ammattiyhdistyksiin.³⁴⁸

Sodan jälkeisen Unkarin kollektiivisessa ilmapiirissä valtio puuttui kasvavasti talouden prosesseihin ja ammattiyhdistysliikkeen määrittelyvalta kasvoi suhteessa yksityisomistukseen. Kommunistien poliittinen taktiikka perustui sekä poliittisen vasemmiston että ammattiyhdistysliikkeen sisällä johtoasemien valtaamiseen.³⁴⁹

Péter Kenez tulkitsee tehdaskomiteoiden toimintaa tehtaiden kansallistamisen ja kommunistien ja sosiaalidemokraattien välisen poliittisen kamppailun kontekstissa. Kenezin mukaan niillä oli sodan jälkeen itsehallinnollista toimivaltaa, kuten sananvaltaa tuotannon raaka-aineiden käytön ja toimihenkilöiden palkkojen suhteen.³⁵⁰ Samaan aikaan tehdaskomiteoilla oli tärkeä roolinsa tehtaiden kansallistamisen prosessissa: yksityisomistuksen moraalisesti kyseenalaistaen erityisesti kommunistiset tehdaskomiteat pyrkivät aktiivisesti rajoittamaan yksityisten tehtaanomistajien määrittelyvaltaa. Kenezin mukaan johto ei käytännössä kommunistijohtoisen tehdaskomitean ollessa kyseessä voinut tehdä merkittäviä päätöksiä kysymättä ensin ”työläisten edustajilta.”³⁵¹ Kommunistijohtoisten tehdaskomiteoiden johdolla organisoitiin myös poliittisia lakkoja. Kuva on melko lailla toisenlainen, kuin esimerkiksi Lomax antaa. Tehdaskomiteat olivat kommunistien valtaannousun välineitä.

Komiteoilla oli itsehallinnollista toimivaltaa, mutta ne olivat myös kommunistien ja sosiaalidemokraattien välisen poliittisen kamppailun areenoita.³⁵² Tehdaskomiteoihin rekrytoitui nuorta, poliittisesti kiinnostunutta väkeä. Csepelin tehtaiden työläisneuvoston varapuheenjohtaja József Bácsi on muistellut kiinnostavasti sodanjälkeistä poliittista tilannetta sellaisena kuin se

³⁴⁷ Fejtő 1957, s. 431 – 432, Lomax 1990, xx.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Kommunistien taktiikoista katso esimerkiksi Ungváry, Krisztián, 'Magyarország szovjetizálásának kérdései' teoksessa Romsics, Ignác(szerk.), Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó. Budapest 2003, 293–296.

³⁵⁰ Kenez 2006, 194.

³⁵¹ Ibid.

³⁵² Ibid.

Csepelin tehtaiden osalta näyttäytyi.³⁵³ Vuosien 1945 – 1946 inflaation aikana Bácsin tehtaan tuotanto oli lähestulkoon pysähdyksissä. Bácsin mukaan tuolloin tehdaskomitean tärkein toimintamuoto oli maaseudulle vietävien koneiden valmistaminen. Ne vaihdettiin siellä ruokaan, joka sitten tuotiin Csepeliin ja jaettiin tai myytiin halpaan hintaan työntekijöille.³⁵⁴ Tehdaskomiteat muuttuivat kuitenkin nopeasti kommunistien ja sosiaalidemokraattien kamppailun areenoiksi. Se kenellä oli käsissään tehdaskomitea, kykeni käytännössä koko tehdasyksikössä saattamaan johtaviin aseisiin omia ihmisiään.³⁵⁵

Bácsin kertomasta välittyvä kuva antaa mahdollisuuden ajatella, että tehdaskomiteat eivät aluksi olisi olleet ensisijaisesti poliittisia areenoita. Politisoituminen tapahtui vasta sosiaalidemokraattien ja kommunistien poliittisen kamppailun, ja erityisesti kommunistien toiminnan seurauksena. Kiinnostava kysymys onkin, olivatko komiteat sodanjälkeisen kriisin tilanteessa myös erilaisiin tuotannon ja talouden ongelmiin vastanneita organisoituneen toiminnan muotoja, jotka kantoivat omaehtoisuuden merkityksiä.³⁵⁶

Oli miten oli, 1950-luvulle tultaessa tehdaskomiteat olivat puolueen valvoman ammattiyhdistysliikkeen hallinnollisia osia, joiden perustehtävä oli työntekijöiden kannustaminen ja kurinalaistaminen yhä vahvempiin työsuorituksiin. Silti niitä saatettiin puoluejohdossa epäillä vanhojen edunvalvonnallisten perinteiden ylläpitämisestä. Vargan mukaan Rákosin keskusjohdolle helmikuussa 1950 pitämä puhe oli tässä suhteessa merkittävä suunnannäyttävä. Sen jälkeen julkisuudessa yleistyi vaikutusvaltainen retorinen syytös ”syndikalismista”, ammattiosastoissa ilmeisen jatkuvasti, (vaikkakin ”himmenevästi”) läsnä olleesta taipumuksesta ”vähätellä puolueen roolia ammattiosaston eduksi.”³⁵⁷

Tässä sanotun perusteella voi nyt kysyä, luottivatko työntekijät tehdaskomiteaan syksyllä 1956 muutosten agenttina, ja missä määrin ammattiyhdistysliikkeen rohkaistunut puhe ”uudistusliikkeestä” teki kauppansa?

³⁵³ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 59–63. Samaan aikaan kun pahoin ilmapommituksista kärsineessä Csepelissä korjattiin sodan jälkiä, käynnistyi suuri ”rakentamisen vaihe.” Vuonna 1946 sosiaalidemokraattinen puolue István Ivanicsin johdolla oli Csepelissä hyvin aktiivinen. Kommunistit soittivat Bácsin mukaan selkeästi ”toista viulua.” Tästä huolimatta Bácsi liittyi asepalveluksen jälkeen kommunistipuolueeseen. Tämä tapahtui ”isän vaikutuksesta.” Isä oli vakuuttanut pojalleen, että ”demarit ovat kyllä ihan hyvää porukkaa, mutta he liittoutuvat liian helposti johtajien kanssa.” Nuoren miehen mielestä ”hyvin pukeutuvat sosiaalidemokraatit” olivatkin jotenkin taipuvaisempia sopimaan kuin ”nahkatakiset lenin-nuoret,” jotka ”hyökkäsivät määrätietoisesti.”

³⁵⁴ Ibid., 63.

³⁵⁵ Ibid., 59.

³⁵⁶ Olivatko ne luonteeltaan samankaltaisia, kuin spontaanisti maaseudulla ja kylissä vuonna 1945 syntyneet komiteat, jotka perustettiin yhteisöjen taloudellisten ongelmien ratkaisua varten, ja joiden muisto ei työläisneuvostojohtaja László Abodin mukaan ollut vuoden 1956 kansannousun aikana kadonnut, kun ihmiset jälleen organisoituivat? Katso

A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 122–123.

³⁵⁷ Varga 1994, 36. Sitaatti on katkelma Mátyás Rákosin puheesta.

4.3 Uudistuva tehdaskomitea ja työntekijöiden toiveet

Népszava raportoi 23. lokakuuta Borsodin läänin ammattiliittojen järjestämästä keskustelutilaisuudesta, jossa ammattiyhdistystoimitsijat keskustelivat Miskolcin ja ympäristön tehtaanjohtajien kanssa Keskusjärjestön kannanotoista.³⁵⁸ Läänin puoluekomitean johtaja Zoltán Vargan mielestä ”tehdasdemokratian pilkkaamista ei voinut enää sietää.³⁵⁹” Varga tarkoitti käytäntöä, jossa tehdaskomitean johtajan vaali oli vain näytelmää, kun todellisuudessa johtaja nimitettiin ”ylempien elinten toimesta.” Tehdaskomitean johtajan vaali pitäisi kokonaisuudessaan heijastaa työväen tahtoa. Tehdaskomitean kasvava arvovalta nostaisi myös tehtaan johtajan arvostusta työntekijöiden silmissä.

Elokuvayhtiön ammattiyhdistyskomitean mielestä keskusjärjestön päätöslauselmaehdotus oli ”merkittävä askel eteenpäin.³⁶⁰” Kirjoittajan mukaan ammattiosastoaktiivit olivat ”omakohtaisesti kokeneet miten ammattiyhdistysten vaikutusvaltaa on viimeisen kuuden vuoden aikana leikattu.” Täälläkin oltiin kovasti huolissaan ammattiosastojen vähäisestä arvovallasta. Tilanne olisi näiden elokuva-alan edustajien mukaan täysin toinen, jos jäsenet kokisivat, että heidän ”etujaan todella suojellaan.” Ammattiosastot olivat kansannousun alla selvästi kiinnostuneita siitä, miltä ne työntekijöiden silmissä näyttivät.

Tehdaskomitean rooli työläisten silmissä – paikka heidän työnsä arjessa – riippui monesta tekijästä: kyseessä olevan työn luonteesta,³⁶¹ teollisuuden alasta,³⁶² työpaikan koosta ja siitä, millaisia ihmisiä komiteassa sattui olemaan.³⁶³ Pyrkimättä menemään tässä syvemmälle teolliseen tuotantoprosessiin, voi todeta, että työntekijän kokemuksella *työn* ja *ajan* suhteesta oli myös merkityksensä siinä, minkälaisia kontrollisuhteita tehdaskomitean ja rivityöläisten välillä oli. Suhteutuessaan työhön aika on hyödyke sekä johdolle että työntekijöille, ja sen saatavuudesta ja kontrollista on neuvoteltava. Koska aika on sosiaalinen ja kulttuurinen konstruktio, on se myös teollisen työn piirissä jatkuvassa muotoutumisen ja määrittymisen tilassa.³⁶⁴

³⁵⁸ *Népszava* 23.10.1956, ”Az üzemi bizottságok nagyobb joga az igazgatók tekintélyét is erősíti.”

³⁵⁹ *Ibid.* ”Az üzemi demokrációnak ez a megcsúfolása nem szabad tovább túrni.”

³⁶⁰ *Népszava* 23.10.1956, ”A Játékfilmgyár dolgozóinak javaslatát a SZOT határozattervezethez.”

³⁶¹ Pitikö tuottaa helposti tuotettavia kappaleita valtavalla vauhdilla vai tehtiinkö intensiteetiltään pienempää työtä.

³⁶² Oltiinko esimerkiksi sellaisessa raskaan teollisuuden työpaikassa, joka sai selvästi enemmän taloudellista tukea valtiolta investointeihin ja muihin kuluihin, saattoi tämä vaikuttaa siihen, millainen ”kiire” työläisillä oli.

³⁶³ Istuivatko he työpöydän ääressä vai seisivatko sorvin äärellä.

³⁶⁴ Katso Whipp, Richard, ’Time to every purpose: an essay on time and work’ teoksessa Joyce, Patrick (ed.), *the Historical Meanings of Work*, Cambridge University Press 1987, 211. Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman retoriikan mukaan maatalous - unkarista piti tulla ’teräksen ja raudan’ maa, ja tämän piti tapahtua nopeasti. Voi sanoa, että aika tuntui todella olevan kortilla.

Kokemus työhön kuluva ajasta ja palkkauksesta vaihteli teollisten sektorien välillä, työpaikkojen kesken sekä tehtaiden ja niiden tuotantoprosessien sisällä. Töiden rytmit olivat erilaisia, ja joidenkin tuotteiden valmistus vaati hallinnon taholta pakottavampaa kuria kuin joidenkin toisten.³⁶⁵ Tätä työpaikan sisäistä, potentiaalista heterogeenisuutta ei pidä kuitenkaan liioitella, sillä pelolla ja pelottelulla oli ilmeisen merkittävä rooli yleisen työilmapiirin suhteen. Tässäkin suhteessa eroja tehtaiden välillä kuitenkin oli.

Tarkastelemistani kirjoituksista on selvästi havaittavissa, miten tehdaskomiteat pyrkivät ottamaan haltuun ammattiyhdistysliikkeen historiallista perinnettä, ja asettivat julkisuudessa ”tulevan” edunvalvonnallisen roolinsa vastakkain menneinä vuosina tutuksi tulleen ”tuotannon etuja myötäilleen” roolin kanssa. Mennyttä toimintaa voitiin nimittäin perustella esimerkiksi väittämällä, että ammattiyhdistysliike oli ollut orjallisesti noudatetun suunnitelmatalouden vanki, jolta oli riistetty mahdollisuus toimia perinteisessä roolissaan työntekijöiden edunvalvojana.

Esimerkiksi Tekstiili- ja vaateollisuuden työläisten liittokokouksessa 20. lokakuuta 1956 liiton puheenjohtaja Gizella Hegyi totesi – pitkälti keskusjärjestön kannanottoja myötäillen ja samalla niille tukea hakien – että ”viime vuosina tuotannon edut ovat menneet työläisten etujen ohi.³⁶⁶” Liiallinen ”byrokraattisuus” olisi kuitenkin pian mennyttä aikaa. Hänen mukaansa ”vapaammat ajat” olivat koittaneet, minkä seurauksena ”työläisten toiveet purkautuivat nyt esiin.” Ammattiliiton oli jo ”taistelullisen perinteensä takia kamppailtava näiden toiveiden toteutumisen puolesta.³⁶⁷” Hegyi puhui ”uudistusliikkeestä,” kuten moni muukin.³⁶⁸ Samaan aikaan hänen tapansa käyttää kieltä vihjasi mielenkiintoisella tavalla siihen, millä tavalla *vapaus ja työ* saatettiin suhteuttaa toisiinsa.

Syksyn keskustelu on ymmärrettävä ylätasoin toimijoiden sosialismin aikana syntyneiden puhetapojen kautta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että lehtikirjoituksia ei voisi tarkastella elämismaailmassa vallitseviin taloudellisiin ja sosiaalisiin ongelmakohtiin pureutuvana muutospuheena. Hegyi kritisoi sosialistisen työkilpailun ”byrokraattisia muotoja” - eli ylhäältä päin tapahtuvaa määrittelyvaltaa - sillä ne ”pakottivat työntekijöiden kilpailuhalut (versénykedv) liian kapeaan muottiin.³⁶⁹” Hegyin mukaan tulevaisuudessa tehtaanjohtajat ja tehdaskomiteat ”työläisiin

³⁶⁵ Jos mennään suureen tehtaaseen ja yksittäisen tuotteen valmistusprosessin tasolle, lienee mahdollista nähdä vaikuttavia eroja siinä, missä kohtaa valmistusprosessia työntekijä on.

³⁶⁶ Népszava 20.10.1956, ”A textilmunkások legsürgösebb igényeiről tárgyalta a szakszervezet kongresszusa.”

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ Paikalla olleen Népszavan edustajan (melko uskottavan) huomion mukaan Hegyin puheenvuoro sai suuren suosion. Sitä kutsuttiin muun muassa erään toisen puhujan sanoin ”aseista riisuvaksi.” Ilmaisun kertoo myös jotain ammattiliittojen sen hetkisestä omakuvasta. Tuntuu siltä, että uudistusliikkeen halutaan osoittaa olevan todellinen.

³⁶⁹ Kirjoittajan mukaan: ”[Gizella Hegyi] bírálta a verseny byrokratikus formáit, mert ’egyenruhába öltöztette’ a dolgozók versénykedvét.” *Egyenruha* on Suomeksi yhtä kuin ”univormu”, joka tässä viittaa työntekijään sotilaana.

tukeutuen” valitsisivat itse ja yhdessä työkilpailun muotonsa. Näyttää siltä, että ”vapaammat olot” tarkoittivat tämän puhujan (ja ilmeisen monen liittokokouksen osanottajan) mielestä työntekijöiden *vapautumista työlle*. Tehdaskomitean edunvalvonta olisi sitä, että työläisiä edustaessaan se voisi määrittää ahkeroimisen muotoja. Tästä näkökulmasta yksipuoluevallan pystyttämä byrokraatia näyttäytyi tehtaassa nimenomaan *itsenäisen ja tehokkaan* työn patoajana.

Tekstiili- ja vaateteollisuuden liiton puheenjohtaja otti esille monta konkreettista uudistusehdotusta. Niistä tulee puhetta hieman myöhemmin. Tässä tärkeää on miettiä, mistä Hegyi työläisten näkökulmasta puhui. On mahdollista ajatella, että hän puhui jokaiselle tuotantolaitokselle ja sen työntekijöiden edustajalle, (uudistumaan halukkaalle) tehdaskomitealle, siirtyvästä oikeudesta määrittää tehtaassa tehdyn työn luonteeseen parhaiten sopivat *tehokkaan työskentelyn* muodot. Tässä tapauksessa ”kilpailun muodot” (*versényformák*) olisi kiertoilmaus tavalle järjestää työ *tuottavasti*; siten että työkilpailu vastaisi yhtiön tuotantorakennetta ja tuotanto-olosuhteita parhaalla mahdollisella tavalla (jonka vain itse yhtiön kollektiivi voi tietää).

Mielenkiintoinen käsite on ”*Versénykedv*.” Sananmukaisesti se merkitsee ”mielihalua kilpailuun.” Käsitettä lienee kontekstissaan mahdollista tulkita (sosialistiseen työkilpailuun liittyvien merkitysten ohella) jonain sellaisena yksilöllisenä tai yhteisöllisenä ominaisuutena, jonka olemassaolo ilmenee *työnilona*. Hegyi pyrki ilmiselvästi yhdistämään byrokraattisista määräyksistä vapautumisen sekä konkreettiset, työolosuhteita koskevat parannukset työtätekevän yksilön motivaatioon tehdä työnsä kunnolla. Näkemykseni mukaan syksyn 1956 historiallisessa tilanteessa tällainen (pohjimmiltaan yksinkertainen) toive tehdä rauhassa ja tehokkaasti töitä olikin läsnä laajemmin kuin vain hallinnon ja ylätasen puhetaivoissa.

Sekä muutospuheen vastaanoton että yleisen ilmapiirin kannalta kiinnostavia ovat 1950- luvulla Kőbányan lääketehaassa työskennelleen János Dénesin 1980- luvun lopulla haastattelussa esittämät huomiot työläisyhteiskunnan tilasta kansannousun aattona. Hänen mukaansa oli kyllä olemassa ”yleinen työläismielipide”, jonka piirissä oltiin tietoisia esimerkiksi László Rájkín ja Pócpetrin³⁷⁰ oikeudenkäyntien ”todellisesta luonteesta.” Rákosin eroon suhtauduttiin ”pilkallisella vahingonilolla”, ja Gerő nähtiin jonkinlaisena ”sillanrakentajana.³⁷¹” Ilmapiiri oli hyvin lamaantunut ja apaattinen (fásult), ja kaikkiin hirveyksiin tottui. SZOT: n puhetaipojen vastaanoton kannalta (siinä määrin kuin lehteä luettiin) kiinnostavalla tavalla Dénes

³⁷⁰ Pócpetri on kylä Szabolcs-Szatmár-Bereg in piirikunnassa. 3. kesäkuuta 1948 ihmiset osoittivat mieltään kunnantalon edessä kirkon koulun lakkauttamisen vuoksi, kun paikalle komennettujen virkavallan edustajien joukossa yhdellä laukesi vahingossa ase. Hän vahingoitti itseään kohtalokkaasti ja kuoli. Kuolema leimattiin välittömästi henkirikokseksi, ja asiasta syytettiin kirkkoherraa ja notaaria. Varsin nopeassa aikataulussa järjestettiin kommunistinen oikeudenkäynti (konceptios per) jossa notaari Miklós Királyfalvi tuomittiin kuolemaan. Nykyään paikallinen koulu on nimetty 11. kesäkuuta. 1948 teloitetun Királyfalvin mukaan. Kirkkoherra János Asztalos sai elinkautisen, jota lievennettiin vuonna 1955 15 vuoteen. http://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%B3cpetri_per 16.4.2007.

³⁷¹ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 91.

huomauttaa, että ”kaikkea epäiltiin.” Oli kyse todellisesta epäuskosta, joka koski niin virallisia uutisia kuin epävirallisia ”tietoja”, huhuja ja ”kaikenlaisia kuiskutteluja.”³⁷²

Työläisneuvostotoimijoiden muistelmissa on merkkejä siitä, miten Petöfi-piirin vaikutus synnytti valtavasti pienempiä keskustelun saarekkeita³⁷³. Oli myös paljon niitä, jotka olivat kiinnostuneita siitä, mitä esimerkiksi ammattiliittokongressseissa tapahtui. ”Työläisvalvontaa” käsittelevissä kirjoituksissa nostettiin esille ajatuksia työyhteisön, ”kollektiivin” oikeudesta vaikuttaa heitä itseään koskeviin asioihin.³⁷⁴ Pál Gábor oli huolestunut siitä, tuntevatko työntekijät ”todella tehtaan omakseen” ja vaati heille todellista eikä vain näennäistä puhevaltaa tehtaan koko elämänpiiriin kuuluviin asioihin. On aiheellista kysyä, missä määrin työläiset itse asiassa edes halusivat puuttua joka asiaan, ja oliko tämä puhetapa osa jonkinlaista ”itsehallinnon myyttiä.”³⁷⁵ Työolosuhteita koskevien mielipiteiden tarkastelun avulla voidaan toivon mukaan lähestyä asioita, jotka näyttäytyivät työläisten näkökulmasta heitä *itseään* koskevilta.

4.3.1 Työasu

Työolosuhteiden ongelmat liittyivät lehtikirjoitusten valossa palkka-asioiden ohella karkeasti ottaen viiteen asiaan, ja nämä olivat myös osin yhteydessä toisiinsa: vaarallisiin koneisiin, liian kovaan työtahtiin, työaikaan ja lomiin, sosiaalietuuksiin ja työasuun. Näiden lisäksi erillisenä kysymyksenä tuli esille työntekijöiden halukkuus ostaa oman tehtaan tuotteita halvempaan hintaan, tai ylipäättään käyttää hyväksi työpaikan mahdollistamia vähäisiä ”luontaisetuja.”

Työasu tuntui puhuttavan monella suunnalla. Se oli myös puheenaiheista vähiten ongelmallinen. Filmiyhtiön ammattiyhdistyskomitean sihteeri otti 10. lokakuuta kantaa keskusjärjestön päätöslauselmaehdotukseen.³⁷⁶ Yhtiössä oli jo käytännössä siirretty esityksen viitoittamiin uudistuksiin, ja asiat olivat siinä suhteessa kunnossa. Tehdaskomitean ja

³⁷² Ibid. Dénes oli omien sanojensa mukaan kansannousun alla hyvin epäpoliittinen. Imre Nagyn valtaantulon jälkeen lääketehaassa tehtiin rationalisointeja, ja hänet alennettiin aputyöläiseksi. Syksyllä 1956 hänet tapasi hoitamasta vanhempiansa sikoja. Hän on mitä ilmeisimmin halunnut haastattelussaan 1980-luvun lopulla korostaa juuri tätä 1950-luvun Unkarin vieraannuttavaa vaikutusta, ja siksi kesän ja syksyn 1956 ’vapaampi’ poliittinen ilmapiiri, ja sen keskustelua ruokkinut vaikutus ei tule hänen kohdallaan esille.

³⁷³ Esimerkiksi Elek Nagy on kuvannut mielenkiintoisesti, kuinka Csepelissä keskusteltiin vastaavan, mutta omaehtoisemman foorumin synnyttämisestä. Tietoa Petöfi – piirin keskusteluista välittyi tehtaisiin muun muassa seinälehtisten kautta. A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 16.

³⁷⁴ Ks. esim. János Kornain kirjoitus: ”Legyen szava a vállalat kollektívánal”, Népszava 18.10.1956 tai ”silminnäkijän” kuvaus Jugoslavian tavasta ”sitouttaa”: ”Nép szeme láttára”, Népszava 16.10.1956.

³⁷⁵ Työntekijöiden omista kokemuksista kertovan tiedon puutteessa kysymyksen on jätävä tässä avoimeksi. Tarkoitin ”itsehallinnon myytilä” muun muassa sosialismin traditioon kuuluvaa ajatusta yhteisöön työnsä kautta hyvin epäitsekästä kiinnittävistä työläisistä. Häneen on ladattu valtavasti itsehallintoon ja itseohjautuvuuteen liittyviä poliittisia odotuksia. Ennen kaikkea tarina kuuluu, että hän on sellainen klassinen poliittinen subjekti, joka kokee täyttymyksen nimenomaan (tehdas)yhteisössä ja sen ”yhteisistä asioista” päätettäessä.

³⁷⁶ Népszava 10.10.1956. ”Veszélyben az igazgató tekintély?”

tehtaanjohtajan suhde toimi heillä hyvin. Mutta oli myös aihetta valituksiin. Kirjoittajan mukaan yhtiössä oltiin närkästyneitä tavasta, jolla ”työasun käyttöaika³⁷⁷” oli määritelty vuoden alussa. Tämä oli tapahtunut siten, että se hallinnon taho, joka tämän määrittelyn kirjasi ylös, ei ollut käynyt lainkaan katsomassa filmiyhtiön työolosuhteita, vaan teki kirjoittajan mukaan päätöksensä pelkästään ”oopperatalon olosuhteiden perusteella.” Filmiyhtiön puhemies toivoi syvästi, että ”1. tammikuuta lähtien³⁷⁸ käyttöajan määrittäminen tulee kuulumaan yhtiön toimivaltaan.³⁷⁹”

Työtehtävien moninaisuudesta syntyneeseen työpukuongelmaan haluttiin kiinnittää huomiota muuallakin. Eräs traktoritehtaan työntekijä huomautti siitä, miten öljyinen ja rasvainen työ pilaa puvun nopeasti, ja vaati uusia työhaalareita saataville jopa 2-3 kertaa vuodessa³⁸⁰. Konkreettisen ratkaisun ongelmaan esitti yhdistetyn teräsvalimon ja putkitehtaan johtaja Hän ehdotti, että työasuista puolet kustantaisi yritys ja puolet työntekijä, sillä tämä ”kannustaisi” pitämään puvusta huolta³⁸¹. Myös rautatietyöläisten ammattiliiton IV kongressi vaati ratkaisua työpukuasiaan.³⁸² Asian esille ottamista voi perustella – sen lisäksi, että se tuli säännöllisesti vastaan – sillä, että vaatteet ja pukeutuminen olivat ihmisille tuolloin kirjaimellisesti elintärkeä asia. Erään työläisen vaatimaton ehdotus siitä, että työpuvun saisi pitää itsellään sen jälkeen kun sen käyttöikä oli kulunut loppuun³⁸³, asettuu oikeisiin mittakaavoihinsa, kun ymmärretään kuinka vähän työntekijöillä oli varaa kuluttaa vaatteisiin.³⁸⁴ Pitkälle keskitetyn – ”puutetaloudeksikin” kutsutun järjestelmän³⁸⁵ – oloissa sellaistenkin artikkelien kuin työasujen säännöstelyn katsottiin olevan tarpeellista. Työpukukeskustelussa määriteltiin myös suhdetta pitkälle viedyn suunnitelmatalouden byrokraatiaan, josta haluttiin päästä eroon.

³⁷⁷ Työasun käyttöaika (kihordási idő) oli yhtä kuin sille määritetty käyttöikä, jonka jälkeen valtio kustansi uuden työasun.

³⁷⁸ 1. tammikuuta mainitaan muutaman kerran päivämääränä, jolloin joukon itsehallintoa koskevia uudistuksia oli määrä astua voimaan.

³⁷⁹ Népszava 10.10.1956. ”Veszélyben az igazgató tekintély?” ”[...] abban reménykedünk, hogy a január 1-vel a vállalat hatáskörébe kerül a munkaruha kihordási idő megállapítása, és többé nem fordul elő ilyen igazságtalanság.”

³⁸⁰ Népszava 10.10.1956. ”Veszélyben az igazgató tekintély?”

³⁸¹ Népszava 5.10.1956. ”Nem szükséges az üb [üzemi bizottság] hozzájárulása a dolgozók felvételehez.” Kirjoittaja ei pitänyt turhasta byrokratiasta, ja vastusti sen takia myös tehdaskomitean osallisuutta esimerkiksi työpukuasiassa. Asian voisi hoitaa yksinkertaisemminkin.

³⁸² Népszava 19.10.1956. ”Megkezdte tanácskozását a Vasutas Dolgozók Szakszervezetének IV. kongresszusa.”

³⁸³ Népszava 10.10.1956. ”Veszélyben az igazgató tekintély?”

³⁸⁴ Jos 6. lokakuuta julkaistua kaivos-, metalli, tekstiili, ja valimoteollisuuden ammattiosastojen teettämää kyselytutkimusta on uskominen, meni kyselyyn vastanneiden tuloista 50–60 % elintarvikkeisiin. Vaatteisiin kului varsinkin vähätuloisilla minimaalisen vähän. 10 % vaatteisiin kuluvasta meni kenkien korjaamiseen. Katso Népszava 6.10.1956. ”Mire költjük a fizetést?”

³⁸⁵ Puutetalous (Hiány Gazdaság)on János Kornain lanseeraama termi. Hän tarkoittaa sillä ensimmäisen 5-vuotissuunnitelman myötä Unkariin syntynyttä, kokemuksellisesti todettavissa ollutta tilannetta, jossa tavaroista ja pääomista esiintyi intensiivistä ja kroonista pulaa. Katso Kornai, János, *The Socialist System*. Princeton University Press. New Jersey 1991, 233.

4.3.2 Työturvallisuus ja työolosuhteet

Ongelmat työturvallisuuden suhteen olivat Unkarin teollisuuden ikävää arkipäivää. László Varga esittelee kirjassaan *Az elhagyott tömeg* laajasti Unkarin työväenpuolueen poliittisen komitean vuonna 1953 teettämää selvitystä tehdastyöläisten työolosuhteista³⁸⁶.

Puolueen poliittista komiteaa varten tehdyn raportin mukaan Budapestin työkalutehtaalla nostokurkien ketjujen ohjeellinen kestävyys oli 8 tonnia, mutta niitä käytettiin 14 – 15 tonnin painoisten kappaleiden nostamiseen. Tämän seurauksena ”nostokurkien ketjut ovat jo useita kertoja katkenneet.”³⁸⁷ Alumiinitehtaan levynvalmistusprosessin jatkuvuus oli varmistettu siten, että työntekijä ei voinut kytkeä prässiä itse pois päältä. Tämän takia yksi jos toinenkin työntekijä oli menettänyt sormensa tai kätensä. Unkarin rautateiden takomossa tapahtui kuukausittain 1000 työläistä kohden 33 onnettomuutta, ja toisessa tehtaassa sattui vuosittain 60 vakavaa onnettomuutta ja 4 kuolemantapausta.

Oma lukunsa olivat erilaiset kemikaalien ja muiden myrkyllisten aineiden kanssa tekemisissä olevat työntekijät, jotka sairastuivat säännöllisesti vakaviin hengitystiesairauksiin. Erityisesti mainittiin Tudorin akkutehdas. Hengityssuojaimien puutteessa vuonna 1952 oli 118 työntekijää saanut lyijymyrkytyksen, ja vuoden 1953 ensimmäisellä vuosineljänneksellä myrkytyksen saaneiden määrä oli 40. Raportin mukaan ”välinpitämättömyydelle leimallista oli, että lyijykaasuilla kyllästetyn tehtaanpihan keskelle oli sijoitettu tehtaan päiväkotia.” Ympäristön ihmiset kutsuivatkin akkupajaa ”kuolemantehäksi.”³⁸⁸

SZOT:n tuolloinen johtaja István Krisztof oli kiinnittänyt jo kesällä 1952 huomiota ”hämmästyttäviin asioihin, joita meillä on työsuojelun saralla nähtävissä.”³⁸⁹ 1953 tehdyn raportin mukaan työolosuhteet jäivät kauas siitä mitä oli toivottu. Poliittisen vallan vastaus ongelmaan oli yleisimmin tuttu teesi: vihollinen ei koskaan nuku. Onnettomuudet oli tulkittava (tai pikemminkin niistä oli raportoitava ylöspäin) ”vihollisen myyräntyönä.”³⁹⁰

Työturvallisuus ja vaarallisten koneiden taltuttaminen nostettiin syksyn 1956 kirjoituksissa esille yhdessä tehdaskomiteoiden toimivallan lisäämisen kanssa. Usein tehdaskomiteoiden vallan lisäämisessä tuntuu olleen kysymys (ainakin pinnalta katsoen) hyvin pienistä viilauksista. Nämä nähtiin kuitenkin ilmeisen tärkeiksi kysymyksiksi. Työturvallisuus

³⁸⁶ Varga 1994, 59–84. 21. lokakuuta 1953 allekirjoitetun raportin nimi kokonaisuudessaan on: ”Jelentés a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának az üzemi dolgozók munkakörülményeiről, szociális és kulturális helyzetéről és a KV Június 27–28-i határozata végrehajtásánál mutatkozó nehézségekről.”

³⁸⁷ Ibid., 75.

³⁸⁸ Varga 1994, 75.

³⁸⁹ Ibid., 74.

³⁹⁰ Ibid., 75–76.

yhdistyi työtahdin hidastamis-vaatimuksen kautta myös tuottavuuteen, sanaan, joka koettiin niin vakuuttavaksi, että se nostettiin esille yhdessä jos toisessakin yhteydessä. Työolosuhteiden terveellisyyden työntekijän kannalta tuli esille säännöllisesti.

Tehdaskomitean asiana työturvallisuus tuli esille siksi, että elimessä oli perinteisesti toiminut työsuojeluvastaava.³⁹¹ Teräsvalimon ja putkitekhtaan tehdaskomitean työsuojeluvastaava János Huba otti 5. lokakuuta kantaa työturvallisuuteen erityisesti tehdaskomitean toimivaltaan liittyen.³⁹² Huban mielestä ammattiyhdistysliikkeen oli varjeltava ”uudistusliikkeen moraalista puhtautta.” Hän totesi, ilmeisesti omaan toimialaansa viitaten, että syntyisi ”punnitumpia päätöksiä”, jos työntekijän olisi mahdollista kiistatapauksissa vedota tehdaskomiteaan. Huba halusi, että tehdaskomitealla olisi kiistatapauksissa mahdollisuus muuttaa johtajan päätöstä kuulemalla tarpeen vaatiessa ”ulkopuolisia ammatti-ihmisiä”, joiden avulla mahdollista epäoikeudenmukaista päätöstä voitaisiin muuttaa. Pinnalta katsoen vähäiseltä näyttävä ehdotus pitää itse asiassa sisällään vaatimuksen jonkinlaisista ”työsuojelutarkastajista.” Kirjoittajan mukaan tehdaskomitea voisi myös käyttää tämän toimikunnan ammattitaitoa hyväkseen teknisen kaluston uudistamisessa.³⁹³

Työturvallisuus nousi konkreettisena toimivaltakysymyksenä esille myös pienkoneteollisuutta edustavan firman tehdaskomitean johtajan Árpád Faragón kirjoituksessa. Hän kannatti kollektiivisuuden periaatetta yhtiön tuotannollisissa ratkaisuisa.³⁹⁴ Hän jakoi myös keskusjärjestön ehdotuksen, jonka mukaan työsuojeluvaltuutetun esityksestä tapahtuva sakottaminen tulisi siirtää kokonaisuudessaan tehdaskomitean toimialaan kuuluvaksi. Faragón mielestä sakotusmenettelyä työturvallisuusrikkomuksissa tuli kuitenkin kehittää. Hänen mielestään tehdaskomitean oli saatava päättää onnettomuuksien sattuessa vahingonkorvauksen määrästä, ja myös siitä, ketä oli syyttämisen.

Puheenvuorossa viitataan yksilön vastuuseen koneiden rikkoutumisen tai muun onnettomuuden sattuessa. Jos onnettomuuden aiheuttava syy olisi jossain muualla kuin asianomaisessa henkilössä itsessään, tulisi uhrille korvata ”palkan ja sairauspäivärahan erotus” onnettomuuden aiheuttajan taholta.³⁹⁵ Mahdollisissa tapaturmissa avunsaanti saattoi olla kortilla. Diosgyörin aseman rautatietyöläisten edustaja Bertalan Zombor välitti rautatietyöläisten

³⁹¹ Az üzemi bizottság munkavédelmi felügyelő.

³⁹² Népszava 5.10.1956. ”Néhány javaslat az ÜB hatásköre és a munkásellenőrzés kiszélesítésére.”

³⁹³ Ibid. ”Ez a szakbizottság egyben elláthatná az üb műszaki – újítási tanácsadó szolgálatát is.”

³⁹⁴ Népszava 5.10.1956, ”Tervmódosításokat is csak az üb jóváhagyásával.” Faragó kannatti ajatusta, jonka mukaan johtajan piti hyväksyttää kollektiivinen tuotantosuunnitelma ja sen muutokset ”tehdaskomitealla ja työläisillä.”

Faragón kannanotosta on luettavissa myös huoli johtajien ja tehdaskomiteoiden suhteellisesta painoarvosta tulevien uudistusten täytäntöönpanossa. Siksi hänen mielestään olisikin hyvä, että uudistuksille annettaisiin ”laillinen takaraja.”

³⁹⁵ Ibid. ”Ha a dolgozót önhibáján kívül baléset ér, a kereset és a táppénz közötti különbségét a baléset okozója térítse meg.”

liittokokouksessa huolestuttavia työterveysuutisia.³⁹⁶ Heillä oli 2300 työntekijää, muttei yhtään terveysisarta. Öisin ei ollut saatavilla lääkäreitä lainkaan.

Tonavan kenkätehtaan ylilääkäri oli huolestunut nahkateollisuuden liittokokouksessa esille tulleesta halukkuudesta siirtyä viisipäiväiseen, mutta 48-tuntiseen työviikkoon³⁹⁷. 9 ½ tuntia kestävä työpäivä olisi lääkärin mukaan kohtalokas varsinkin nahkateollisuuden piirissä työskenteleville naistyöntekijöille. Hän oli huolissaan erityisesti kenkäteollisuuden perheellisistä naisista, joille ei jäisi muutoksen astuessa voimaan kovinkaan paljon aikaa päivittäisille kotitöille ja lapsille. Tämä olisi seurausta siitä, että 9 ja puoleen tuntiin oli lisättävä 2-3 kertaa viikossa toistuvat (työajan ulkopuoliset) tuotantokokoukset, työmatkat, ostosten teko ja ruokatunti. Tämä tekisi yhteensä 13–14 tuntia poissa kotoa, ja erityisesti pitkämatkalaisille tilanne koituisi hyvin raskaaksi. Erityisesti liukuhihnatehtailla 9 1/2 tuntia pitkä työpäivä lisäisi sairastumista ”korkeaan verenpaineeseen ja hermostosairauksiin.” Lääkäri suositteli päivittämisen työajan lyhentämistä pikemmin kuin pidentämistä, sillä ”se jos mikä palvelisi niin yksilöiden, perheiden kuin yhteiskunnan etua.”³⁹⁸

Mielenkiintoisia, työturvallisuutta koskevia ammattiliittokokousuutisia saatiin lukea 21. lokakuuta, kun lehti raportoi tekstiilityöläisten liittokongressin päättävän keskustelun vaiheita.³⁹⁹ Erään kutomon varajohtaja László Gács oli vakuuttanut paikalla olleen toimittajan ”tarkoilla ja mielenkiintoisilla tiedoilla” siitä, miten siitä lähtien, kun kutomossa oli siirrytty ajattamaan työntekijöillä vähemmän koneita samaan aikaan, oli saatu selvästi parempia tuotantolukuja.⁴⁰⁰ Kokemukset kentältä olivat vakuuttavia. Kun sukkulan vaihdosta tuli tarkempaa ja hallitumpaa, voitiin yhdellä koneella työskennellä rauhassa, mutta samaan aikaan määrätietoisesti. Tämän seurauksena tuli vähemmän roskaa, enemmän laatua sekä säästöä raaka-aineen kulutuksessa. Tässä oli kyse tapauksesta, jossa tehtaan johtaja osoitti ”vakuuttavilla luvuilla”, että saadaan aikaan parempaa tulosta, jos yksi kutoja(tar) käyttää vain yhtä konetta. Tärkeämpää nimittäin oli katsoa koko tuotannon taloudellisuutta, eikä kiinnittää huomiota yhden ihmisen, yhden ainoan yksilön, suorituksiin.⁴⁰¹

³⁹⁶ Népszava 19.10.1956. ”Megkezdte tanácskozását a Vasutas Dolgozók Szakszervezetének IV. kongresszusa.”

³⁹⁷ Népszava 12.10.1956. ”Az ötnapos munkahét hátrányai.”

³⁹⁸ Ibid.

³⁹⁹ Népszava 21.10.1956. ”Élénk és termékeny vita után befejezte munkáját textilesek kongresszusa.”

⁴⁰⁰ Siirtyminen kahden koneen yhtäaikaisesta käyttelystä yhden koneen käyttämiseen oli lisännyt tuottavuutta kolmesataa prosenttia. Tämä oli tarkoittanut palkkakehyksen kasvua uusien työntekijöiden palkkaamisen seurauksena, mutta tuottavuuden kasvu oli korvannut riskinoton.

⁴⁰¹ Népszava 21.10.1956. ”Élénk és termékeny vita után befejezte munkáját textilesek kongresszusa.” ”Helytelen ugyanis kizárólag az egy főre eső termelési értéket vizsgálni, ennél sokkal fontosabb mutató a termelés gazdaságossága.” Moni ongelma äärimmäisyyksiin viedyissä, kappalemääriin perustuvassa suunnitelmataloudessa johtui juuri katseen kohdistamisesta tuottavaan tai tuottamattomaan yksilöön. Yksipuoluediktatuurissa tämä oli tietysti myös hallinnan keino.

Tässä puhuttiin epäsuorasti myös työterveyden ja työturvallisuuden kysymyksistä. Liittoraportin tarina jatkui siten, että myös Györin tekstiilitehtaassa oli tehty samanlaisia kokeiluja onnistuneesti, jonka jälkeen paikalla kokouksessa niin ikään ollut rouva Nagy kevyen teollisuuden ministerinä ”lupasi varmistaa, että työntensiteetin vähentämiseksi tarpeelliset tuotantonormien tarkistukset ja pohjapalkkojen korotukset toteutetaan.”⁴⁰²

János Huban ja Árpád Faragón ajatukset ilmensivät konkreettisia pyrkimyksiä ”työläisvalvonnan” kehittämiseksi. Niissä oli elementtejä tehtaan johtoon kohdistuvasta valvontamekanismista esimerkiksi siinä, miten tehtaanjohtajaa voitaisiin kannustaa ”ulkoisten ammatti-ihmisten” avulla hankkimaan sekä turvallisempia että teknisesti laadukkaampia koneita. Työturvallisuusasia liittyi suoraan vaarallisiin tai rikkimeneviin koneisiin ja työkaluihin. Tekstiilitehtaiden liiton kongressissa esille tulleet ajatukset työtahdin hidastamisesta palvelivat sekä yksilöiden ylikuormittamisen asiaa että tuottavuutta, mutta samalla oli kyse tappioista, joita koitui rikkimenevistä koneita.

1950- luvun Unkarin tehtaissa syttyi koneita tuleen liian nopean työstämisen vuoksi, ja tapauksista voitiin aina syyttää ”sabotaasia harjoittavia”, poliittisesti epäluotettavia yksilöitä. Koneet olivat usein myös vanhoja⁴⁰³. Kirjoituksissa tuli siellä täällä esille ajatus siitä, että tehdaskomitealla tulisi olla oikeus pysäyttää vaaralliset koneet. Mutta kenellä olisi oikeus pysäyttää kokonaisia koneryhmiä tai kokonaisia osastoja niiden vaarallisuuden takia. János Huban mielestä ”suurempien koneryhmien ja työpisteiden seisauttaminen kuuluu asianomaisen ryhmän työntekijöille.”⁴⁰⁴ Yleinen näkemys oli, että ”jos johtajat eivät useista huomautuksista huolimatta ole taipuvaisia tekemään terveydelle haitallisista koneista turvallisia”, on ne seisautettava. Alumiinioksiditehtaan tehdaskomitean foorumilla oli käyty avointa keskustelua siitä, mitä työntekijän turvallisuudelle haitallisten koneiden kanssa pitäisi tehdä. Oikeus seisauttaa koneet haluttiin antaa tehdaskomitean työsuojeluvalvojalle, mutta ”kokonaisten osastojen ollessa kyseessä” päätöksen tekisi tehtaan tekninen johto.⁴⁰⁵

⁴⁰² Ibid. Edellisenä päivänä (19.10) tekstiilityöläisten liiton puheenjohtaja Gizella Hegyi oli aloituspuheenvuorossaan painottanut, että kutoja- ja kehrunaisten koneiden käyttämistä oli rajoitettava yhteen koneeseen, sillä kaiken muun hyvän lisäksi ”kasvaisi myös niiden naisten määrä, jotka pysyisivät tekstiiliteollisuuden piirissä.”

⁴⁰³ Petőfi – piirin keskustelussa 10. lokakuuta oli aiheena tekninen kehitys. Népszava 11.10.1956. ”Műszaki fejlesztés főkérdései.” Keskustelussa vaadittiin investointeja kehittyneeseen tekniikkaan ja kyseenalaistettiin käsitys siitä, että tuottavuutta voisi kasvattaa olemassa olevien koneiden ”tehokkaammalla hyväksikäytöllä” (lue: lisätyön teettämisellä ja työtahdin nopeuttamisella). Elek Nagy (tuleva Csepelin työläisneuvostojohtaja) otti osaa teknisessä yliopistossa käytyyn keskusteluun, ja allekirjoitti konekannan vanhuuden tuomat haitat. Hän totesi lisäksi, että ”uusia koneita kyllä asennetaan, mutta ne seisovat nurkassa pölyttymässä.” Jos näin tosiaan oli, tämä johtui varmasti osaksi siitä, että monin paikoin palkan perustuessa kappalemääräisiin tuotantosuorituksiin, kului uusien koneiden käytön opetteluun työntekijän näkökulmasta liikaa palkallista aikaa.

⁴⁰⁴ Népszava 5.10.1956. ”Néhány javaslat az ÜB hatásköre és a munkásellenőrzés kiszélesítésére.”

⁴⁰⁵ Ibid.

4.3.3 Työ, vapaa-aika ja sosiaalietuudet

Työntekijöitä kiinnostavia asioita olivat myös työaika, vapaa-aika, erilaiset sosiaalietuudet sekä myös muut työpaikan mukanaan tuomat luontaisedut. Rautatietyöläisten ammattiliiton IV kongressissa Szegedin alueen ammattiyhdistyskomitean johtaja toivoi, että rautateillä makaava, omaehtoista rakentamista varten käytettävä ylijäämätavara olisi työläisten vapaasti käytettävissä.⁴⁰⁶ Tekstiili- ja vaatetyöntekijöiden liiton 19. kongressin päätöskeskustelussa käytettiin lehden mukaan niin paljon puheenvuoroja, että ”johtajiston pöytä täyttyi puhujien papereista.”⁴⁰⁷ Puhujat vaativat ”suurin joukoin” palautettavaksi oikeutta ostaa oman tehtaan tuotteita halvemmalla. Kirjoitusten perusteella on pääteltävissä, että tämä luontaisetu oli itse asiassa Keskusjärjestön ohjelmassa, ja se sai nyt monelta suunnalta tukea. Johtajan näkökulman esitti sorvaustyökaluja valmistavan tehtaan työasiainjohtaja.⁴⁰⁸ Hän ei kannattanut työntekijöiden oikeutta ostaa tehtaan tuotteita muita halvemmalla, sillä tällöin elintarviketeollisuudessa ja terästehtailla työskentelevät joutuisivat ”eriarvoiseen asemaan.”

5. lokakuuta tehdaskomitean sosiaalisia kysymyksiä koskevaan toimivaltaan otti kantaa teräsputkitehtaan tehdaskomitean työsuojeluvastaava János Huba.⁴⁰⁹ Hän käsitteli tehdaskomitean valvovaa tehtävää melko perustelluin sanankääntein ottaen puheeksi eläkeikää lähestyvät ja vanhemmat työläiset. Eläkeikää lähestyvien ja vuosikorotuksia ansaitsevien ihmisten tilanteen todentaminen (massiivisen työvoiman tehtaissa ilmeisen vaativa tehtävä) oli tähän asti ollut teräsputkitehtaan tehdaskomitean, ja sen ”sosiaalivakuutusneuvoston” vastuulla. Nyt haluttiin, että *tehdas* ottaisi tämän asian hoitaakseen. Tehdaskomitea valvoisi tehdasta tehtävän suorittamisessa, käytännössä komitea vaatisi siis johdolta ajoittain selontekoja asiasta.⁴¹⁰ Työsuojeluvastaava otti esille myös konkreettisen edunvalvonnallisen uudistuksen. Tähän asti vain työntekijä oli saanut pyytää tutkittavakseen työsuhteensa oikeudellisen tilan. Kirjoittaja halusi keskittää edunvalvontaa, ja vaati, että tehdaskomitea voisi myös esittää tällaisen tarkastelun tekemistä.

⁴⁰⁶ Népszava 19.10.1956, ”Megkezdte tanácskozását a Vasutas Dolgozók Szakszervezetének IV. kongresszusa.”

⁴⁰⁷ Népszava 21.10.1956. ”A szólásra jelentkezők cédulái egészen ellepték az elnökség asztalát.” Kirjoituksen sanamuodot - kuten erään puhujan huudahdus siitä, että liiton puheenjohtajan alkupuheenvuoro todella ”riisui aseista” - kertovat jotain ammattiliittojen sen hetkisestä omakuvasta. Uudistusliikkeen haluttiin osoittaa olevan aito, todellinen ja tulevaisuuteen suuntautunut.

⁴⁰⁸ Népszava 5.10.1956. ”E jogok a munkásellenőrzés megvalósítását biztosítják.”

⁴⁰⁹ Ibid., ”Néhány javaslat az ÜB hatásköre és a munkásellenőrzés kiszélesítésére.”

⁴¹⁰ Ibid.

Loma-asiat herättivät tietenkin kiinnostusta. Unkarilaisilla tehdastyöläisillä oli 12 palkallisen vapaapäivän lisäksi joitain ylimääräisiä vapaita.⁴¹¹ Työnantajan näkökulmasta puhui Teräspuutkitehtaan johtaja Mátyás Létai.⁴¹² Hänen mielestään silloin, kun ”tehdaskomitea ja tehtaanjohtaja olivat asiasta samaa mieltä”, voitiin ylimääräisten vapaiden aikana ”antaa työntekijälle lupa” tulla töihin. Hänellä oli omakohtaisia kokemuksia siitä, että ”useammin kuin kerran on työläinen pyrkinyt [kyseisiksi päiviksi] pestautumaan muualle. Miksei hän saisi työskennellä halutessaan omassa tehtaassaan.”

Saman tehtaan työsuojeluvaltuutettu János Huba oli eri mieltä johtaja Létain kanssa.⁴¹³ Huban mielestä tehtaiden oli tavalla tai toisella huolehdittava siitä, että lisälomat varmasti pidettiin. Tässä perusteluina olivat terveyssyyt. Työn teettämisen sijaan oli Huban mielestä ”kasvatettava lomakotien verkkoa, jotta jokainen työntekijä saisi lomailia.” Tämä palvelisi ”tuottavuuden nousua ja työilon lisääntymistä.” Lomakodit olivat erityisesti perheellisille hyvin houkutteleva mahdollisuus, ja perhelomakoteja toivottiinkin lisää.⁴¹⁴

5. János Kornain suunnitelma

19. lokakuuta Népszava julkaisi János Kornain itsehallintoa ja työpaikkademokratiaa koskevan puheenvuoron.⁴¹⁵ Kornain varsin selväsanaisten ja punnittujen näkemysten kautta saavutaan työläisneuvostotematikkaan.⁴¹⁶

Kuten Márkus Keller on todennut⁴¹⁷, János Kornai kannatti tuolloin eräänlaista yksilöllisen ja kollektiivisen johdon sekoitusta, jossa tuotannon strategiset kysymykset olivat kollektiivin ja päivittäinen operatiivinen johto yhden henkilön vastuulla. Kornain mielestä SZOT:n ohjelmaluonnoksesta oli luettavissa vilpityn pyrkimys kehittää työpaikkademokratiaa mutta perusteeksi oli kuitenkin väärä. Kornain mielestä ”työläisvalvonnan” oikea muoto ei ollut

⁴¹¹ Maksettuja juhlapäiviä tosin karsittiin 1950-luvun mittaan. Tämä palveli sekä poliittis-ideologisia päämääriä että työajan kasvattamisen tarkoituksia. 15. maaliskuuta (kansallispäivä) poistettiin vuonna 1951, helluntaiviikonloppu ja tapaninpäivä 1952 ja pääsiäisviikonloppu 1953. Lisää palkallisia juhlapäiviä tuli kaksi: 2.5 ja 7.11.

⁴¹² Népszava 5.10.1956, ”Nem szükséges az üb hozzájárulása a dolgozók felvételéhez.”

⁴¹³ Népszava 5.10.1956, ”Néhány javaslat az ÜB hatásköre és a munkásellenőrzés kiszélesítésére.”

⁴¹⁴ Népszava 10.10.1956.

⁴¹⁵ Népszava 19.10.1956. ”Legyen szava a vállalat kollektívának.” Kornai oli esittänyt sanottavansa pari päivää aikaisemmin Népszavan järjestämässä keskustelutilaisuudessa, ja lehti julkaisi sen nyt kokonaisuudessaan.

⁴¹⁶ János Kornai väitteli syyskuussa 1956. Hänen väitöskirjansa käsitteli kevyen teollisuuden kokemusten kriittisen analyysin kautta taloushallinnon liiallista keskittämistä. Kornain kirja (*Overcentralization in Economic Administration*) ilmestyi englanniksi vuonna 1959. Hän on tullut kuuluisaksi sosialismin poliittista taloutta käsittelevistä tutkimuksistaan, ja muun muassa hänen kehittämänsä käsitteitä ”puutetalous” on hyödynnetty monissa yhteyksissä. Kornai on myöhemmin suhtautunut hyvin kriittisesti leimallisesti sosialistisen talouden piirissä esiintyneisiin tuotannon itsehallintopyrkimyksiin, ja pitänyt niitä reformisocialismin yhtenä ”umpikujana.” Katso Kornai 1992, 461–473.

⁴¹⁷ Keller Márkus, ”A gyár és a munkás, A Május 1. Ruhagyár munkástanácsa 1956–1957-ben” teoksessa *Évkönyv 2000*, Budapest, 1956-os Intézet, 281.

tehdaskomitea, vaan hän piti parempana koko tehdaskollektiivia puheoikeudella edustavaa ”jonkinlaista työläisneuvostoa tai tehdasneuvostoa.”⁴¹⁸

Kornain mukaan tehtaan sisällä oli kahdenlaisia tehtäviä. Toisaalta tuotannon ja talouden johtamisen tehtävä, jossa edustettiin koko yhtiön kollektiivia. Toisaalta oli (hyvin tärkeä) työläisten edunvalvonta, johon kuuluivat palkka – asiat, työsuojelu, sosiaali- ja terveystyöt - kuten liiton eläkkeet ja sairauspäivärahat - sekä ”sosiaalinen ja kulttuurinen työ.” Hän toteaa ykskantaan, että ”näitä kahta toisistaan eroavaa tehtävää ei ole hyvä antaa samalle elimelle.” Työläis- tai tehdasneuvoston tuli edustaa *työläiskollektiivia* työnantajana ja ammattiosaston tai tehdaskomitean oli edustettava *työntekijöitä* edunvalvojana. Yksinkertaisesti oli kahdenlaisia intressejä, minkä vuoksi tehtävien laiminlyönnin ja väärinkäytösten välttämiseksi tarvittiin kahdenlaisia elimiä.⁴¹⁹

Kornai lähti liikkeelle Unkarin poliittisen järjestelmästä, jota hän luonnehti ”demokraattisen sentralismin” käsitteellä⁴²⁰. Myös ammattiliitot rakentuivat eri tason keskuksista, joita ohjasi ylin liiton vallankäyttäjä eli SZOT. Hänen mielestään Unkarissa oli tarvetta sellaisille yksiköille, ”jotka edustaisivat yhtiön tai ryhmän etuja.”⁴²¹ Nämä olisivat ytimeltään ”vailla erillistä keskusta.” Tehdasneuvosto oli tällaiseen tehtävään sopiva, sillä se olisi riippuvainen ainoastaan paikallisyhteisöstä, tehtaan kollektiivista, joka valitsisi neuvoston, ja voisi sen myös vaihtaa. Sosialistisen kollektiivien järjestelmän kieltä käyttäen Kornai totesi, että ”neuvoston kautta kollektiivi voi harjoittaa talousjohton yläpuolista valvontaa.”⁴²²

Jos aiottiin, Kornain sanoin, ”pitää kiinni siitä, että ammattiliittojäsenyys on vapaaehtoinen”, korostui yhä enemmän se, että kaikki eivät kuuluneet liittoon, eivätkä saaneet tämän vuoksi esimerkiksi kohtuullista sairauspäivärahaa. Liittoon kuulumattomillakin oli Kornain mukaan sanansa sanottavana. Mutta mihin asioihin työntekijät - ammattiosastoihin kuulumattomat mukaan lukien - sitten saisivat ottaa kantaa?

⁴¹⁸ Ei ole täysin merkityksetön asia puhuttiinko uudistusliikkeen kielenkäytössä työläisvalvonnasta vai konkreettisemmin työläisneuvostosta tai tehdasneuvostosta. Jälkimmäiset olivat asteen konkreettisempia tapoja puhua ”osallistuvasta edunvalvonnasta.” Lisäksi on huomattava, että *tehdasneuvostolla* oli jonkinasteinen vivahde-ero *työläisneuvostoon* nähden. Kornai puhui useammin tehdasneuvostosta. Tehdasneuvostolla oli utopistisocialistien teoriasta ja Pariisin kommuunin sekä Torinon neuvostoliikkeen perinteestä kumpuavat konnotaationsa, mutta sittenkin näkisin, että syksyn 1956 kontekstissa tehdasneuvosto edusti Kornaille maltillista, hallintoa tasapainottavaa vaihtoehtoa.

⁴¹⁹ Népszava 19.10.1956. ”Legyen szava a vállalat kollektívának.”

⁴²⁰ Vallankumouspuolueen organisaatioideologiaan kuuluu ajatus demokraattisesta sentralismista, jossa vapaan keskustelun ja kollektiivisten enemmistöpäätösten kautta toimitaan puolueen joka tasolla. Periaate, jonka mukaan tärkeintä on yhtenäinen ja kurinalainen toiminta sekä ylempien toimielinten ”demokraattisesti” syntyneisiin päätöksiin mukautuminen johti kuitenkin Kornain tiukkaan kritiikkiin. Valta keskittyi Unkarissa puolueen aristokratialle ja omaehtoinen ryhmätoiminta tuli mahdottomaksi.

⁴²¹ Népszava 19.10.1956. ”Legyen szava a vállalat kollektívának.”

⁴²² Ibid. ”[...] nekünk ugyanakkor olyan szervezésre is szükség van, amely a vállalat, a csoport érdekét képviseli – külön központ nélkül. És erre nagyon megfelel az üzemi tanács amely kizárólag a helyi, a dolgozók kollektívájától függ, az választja, az válthatja le, és *rajta keresztül ellenőrzés gyakorolhat a gazdasági vezetés felett.*” (Kurs. T L-F).

Kornaille yhden henkilön johtoon perustuva järjestelmä oli olennaisen tärkeä. Hän kannatti tiukkaa päivittäisen tuotannon operatiivista johtoa, jossa tehtaan johdolla oli mahdollisuus tehdä mitä täytyi. Tuotantoprosessi oli kuin ”sotatoimi”, jossa upseeri antaa käskyjä⁴²³. Samaan aikaan johtamisen saralla oli asioita, jotka vaativat ”koko kollektiivin keskusteluttamista ja yhteisiä päätöksiä.” Tällainen oli esimerkiksi kysymys ”yhtiölle jäävän voiton jakamisesta.” Kornain mielestä kollektiivilla (eli työvoimalla) oli ”täysin perusteltu oikeus sanoa sanottavansa itse synnyttämänsä voiton suhteen.⁴²⁴” Myös yhtiön kehitysstrategioiden pääasiallisten suuntien suhteen kollektiivi tuli vetää mukaan päätöksentekoon. Kornai kannatti myös kollektiivisia edustavan työläis- tai tehdasneuvoston oikeutta olla mukana valitsemassa omaa johtajaansa.

Ajatus työväestä valitsemassa omaa tehtaanjohtajaansa oli sittemmin kansannousun aikana sekä yksi työläisneuvostojen esittämistä vaatimuksista että työläisneuvostofoorumeilla realisoitunutta, tehtaan valtasuhteisiin vaikuttavaa toimintaa. János Kornai ei ajatellut, että tehdasneuvoston pitäisi yksin nimetä johtaja, pikemminkin olisi kyse *osallisuudesta* valinnassa.⁴²⁵ Tätä osallisuutta hän ei tarkemmin määritellyt, mutta jo työntekijöiden mukana olo johtaisi parhaimmillaan siihen, että johtaja kokisi olevansa jossain määrin riippuvainen omista työläisistään ja demokratia olisi syvempää. Johtajan valintaa koskevien näkemystensä seurauksena Kornain työläiskollektiiville kaavaileman ”valvonnan” luonne jää melko hämäräksi. Hänen esittämänsä uudistusehdotukset tuntuvat melko varovaisilta. Asiaa voidaan kuitenkin tarkastella johdon ja työntekijöiden suhteen kautta.

Kornai tuntuu ajatelleen, että työntekijöiden ja johtajan suhteen tuli perustua enemmän itse *suhteeseen* kuin sääntöihin kirjattuihin oikeuksiin, jotka tunkeutuvat toinen toistensa toimivaltojen piiriin. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, mitä Kornai ajatteli erilaisista tuotantopalkkioista. Vaikka hän oli sitä mieltä, että työläisneuvoston olisi oltava mukana päättämässä tehtaan voitosta jaettavista palkkaosuuksista, hän halusi säästää johtajalle upseerin roolin siinä, miten hyvästä taistelusuorituksesta palkittiin. Keskusjärjestön suunnitelman mukaan johtaja ei voinut päättää palkankorotuksista ja palkkioista ilman tehdaskomiteaa. Tätä Kornai vastusti, sillä ”johtaja johtaa ja johtajan perusväline on palkitseminen, aineellisten kannustimien hyväksikäyttö.⁴²⁶” Tehdaskomitean – edunvalvojana ja palkkasuhteen oikeudenmukaisuuden

⁴²³ Ibid. ”[...] a termelési folyamat olyan mint a hadművelet, a parancsnoknak ki kell adnia a parancsokat, a legszigorúbban ragáskodni kell az egyszemélyi vezetés fegyelmezési jogköréhez.”

⁴²⁴ Palkkakysymysten ongelmat eivät kuulu Kornain agendalle. Hän tuntuu tuolloin nähneen hyvin ongelmattomana työntekijöiden palkkaukseen liittyvät ristiriidat. Kun kollektiivilla oli ”täysi oikeus” olla päättämässä voitonjakoa, antoi tämä tietenkin johtajalle mahdollisuuden päättää siitä, *minkälaisen* työn (suorituspalkkaan tai aikapalkkaan perustuvan jne.) seurausta tuo voitto tulisi olemaan.

⁴²⁵ Népszava 19.10.1956. ”Legyen szava a vállalat kollektívának.”

⁴²⁶ Ibid. ”[...] az igazgató vezető, a vezetésnek pedig elemi eszköze a jutalmazás, az anyagi ösztönzés.”

tarkkailijana – ei pitänyt käsitellä jokaista palkitsemis- ja palkka-asiaa, sillä tämä vähentäisi johtajan arvovaltaa ja ”vaikeuttaisi johtamista.”⁴²⁷

Siitä huolimatta, että suoranainen edunvalvonta kuului ammattiosastolle, oli Kornaille ”työläisvalvonta” tehdasneuvostojen funktiona myös tietyllä tavalla *osallistuvaa edunvalvontaa*. Hän kannatti tuotantolaitoksen ja tehdaskollektiivin autonomian kasvattamista suhteessa valtioon ja näki mikä merkitys tuolloin johdon ja työläisten suhteen toimivuudella – työläisten näkökulmasta *oikeudenmukaisuudella* – olisi. Tehtaan työntekijöitä edustava tehdasneuvosto siis tavallaan edustaisi *itse itseään* johdon ja työntekijöiden suhteen toimivuuden seuraajana – ollessaan mukana valitsemassa tehtaan operatiivista johtoa.

Kornain aineellisia ja myös muita tehdaskollektiivin ”mukaan vetämisen” myötä syntyviä kannustimia koskevat näkemykset olivat osa tehokkaamman johtamisen puolesta syksyllä 1956 käytyä keskustelua. ”Työläisdemokratiassa” näyttää monessa suhteessa olleen kyse nimenomaan tästä: keinoista sitouttaa työntekijöitä sosialistisen talouden sisällä tuottamaan tehokkaammin. Syksyn 1956 poliittisessa ilmapiirissä keskustelua käytiin korkealentoisin, myös sosialismin klassikoilta lainatuin termein. Tästä riippumatta (tai tämän vuoksi) ”työläisdemokratia” saattoi iskulauseena merkitä myös radikaalimpia työläisten toiminnan muotoja. Mielenkiintoinen kysymys on, oltiinko järjestelmään jollain tasolla omaksumassa sellaisia *kannustimia*, jotka perustuivat työn määrittelyyn vapaa-ajasta erillisenä sfäärinä. Eli puhuttiinko jollain tasolla siitä, että ihminen oli muutakin kuin ’työläinen ja sotilas?’

On helppo nähdä, että János Kornaille ei ollut antaa työläisille paljon konkreettista uutta työolosuhteiden parantamisen saralla. Mutta liiallista keskittämispolitiikkaa vastustavana, hallintoa tasapainottavana elimenä työläisneuvosto vetosi työntekijöihin erityisesti siksi, että sen, kuten monissa puheenvuoroissa tehdaskomiteankin, avulla johtoa voitaisiin lähentää työn konkreettisiin käytäntöihin. Kornain mukaan julkisen, tuotannon kysymyksiä koskevan kollektiivisen keskustelun avulla olisi mahdollista ”välttää yksipuolisuudesta syntyvät virheelliset päätökset.”⁴²⁸ Jos työntekijät kykenivät olemaan osallisina ”virheiden välttämässä”, he samalla edustaisivat – erityisesti 1950-luvun työkuulttuurin valossa – omia etujaan.

Mitä nämä ”virheelliset päätökset” mahdollisesti olivat, siitä työntekijöillä oli antaa kysyjälle iso liuta vastauksia. Saattoi olla, että isossa tehtaassa poliittisin perustein valitulla johtajalla ei ollut mitään kunnollista kosketusta työntekijöiden arkeen, niihin olosuhteisiin, jossa työntekijät näkivät kouriintuntuvasti huonon laadun, tuotantoketjun katkeilun ja rikkimenevien

⁴²⁷ Népszava 19.10.1956. ”Legyen szava a vállalat kollektívának.”

⁴²⁸ Ibid.

koneiden taustalla olevat todelliset syyt. Kollektiivisen johdon kautta saataisiin ehkä enemmän sellaisia päätöksiä, jotka perustuisivat työn ja tuotannon realiteetteihin.

János Kornain johtajan ja työntekijöiden suhdetta koskevat näkemykset liittyivät epäsuorasti kurin ja sitouttamisen problematiikkaan. Kornain melko maltillisesti esitettyjä ajatuksia on hyvä verrata Antonio Gramscin työläisneuvostoja koskeviin pohdiskeluihin, jotka liittyvät osin hyvin samanlaisiin teemoihin. Gramscille tehdasneuvosto oli yhtä kuin (vallankumouksellisen) sosialistisen valtion malli. Uuden valtion tuli heijastaa uuden ajan tehtaan teollisia suhteita.⁴²⁹ Militanttius ei ollut vallankumoukselliselle työväenliikkeelle tarpeeksi. Pikemminkin päinvastoin: työntekijät oli ”kasvatettava pois” militanttiudesta, sillä todellinen työläisvalta tarkoitti käytännöllistä kyvykkyyttä organisoida tuotanto.⁴³⁰ Työläisneuvostoilla olisi siten myös kasvatuksellinen merkitys: oli kyse opettamisesta sosialismin rauhanomaiseen rakentamiseen.

On ilmeistä, että Kornain kansannousun aattona esittämät ajatukset tehdas- tai työläisneuvostoista korostivat *rauhanomaista sosialistista rakentamista*, ja siinä mielessä erosivat Gramscin Torinon tehdasneuvostoliikkeen ideologisesta kontekstista. Martin Clark nostaa kuitenkin esille ajatuksen ”teollisesta kurista.” Jos halutaan rationaalista tuotantoa, on oltava jokin kuri, ja ”jos työläiset ja heidän instituutionsa nauttivat suurta valtaa, ei kuria voida järjestää vanhalta pohjalta eli voimalla, markkinoiden avulla tai työttömyyden pelon kautta.⁴³¹” Clarkin tulkinnassa Gramsci vastaa tähän: työläisten on kurinalaistettava ”itse itsensä.” Gramscille ”työläisten valta” oli myös *valtaa itseän*, itsekontrollia.⁴³²

Kansannousun aikana työläisneuvostot pyrkivät pitämään huolta tehtaan sisäisestä järjestyksestä, suojelemaan koneita ja pitämään tuotannon ja työn aloittamisen edellytyksiä yllä. Tässä mielessä kansannousun työläisneuvostoliikkeessä – ja sen itseymmärryksessä – oli kyse tuotannon organisoimisen koulusta. Siinä tulkinnassa, joka vallankumouksen julkisuudessa tehtaiden työläisneuvostojen toiminnasta tehtiin, pitivät työläisneuvostot tuotannon avaimia käsissään.

⁴²⁹ Clark, Martin, Antonio Gramsci and the revolution that failed. Yale University Press. London 1977, 60–61.

⁴³⁰ Ibid, 6.

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Ibid., 6–7. Gramscin kiinnostus Taylorismin ja Fordismin kasvatuksellisiin aspekteihin liittyy osin tähän. Katso esimerkiksi Gramsci, Antonio, Vankilavihkot, Valikoima 2, 1982, 144–149.

IV Työläisneuvostot tuotannon ja politiikan tekijöinä

1. Työläisneuvostojen toimenkuva

1.1 Valtasuhteiden muutos

1.1.1 ”Vihdoin päätämme itse omasta kohtalostamme”

27. lokakuuta Budapestin kommunistipuolueen lehti Esti Budapest kirjoitti uutta itsehallinnollista toimintatapaa edustavista työläisneuvostoista ja kaupunginosien kansalliskomiteoista. Työläisneuvostot ja muut omatoimisen järjestäytymisen muodot olivat lehden mukaan ”demokraattisen ja sosialistisen Unkarin uusin verso.”⁴³³ On aika tarkastella työläisneuvostoksi nimetyn kasvuston lyhyttä kukoistusta Budapestissa lokakuun lopulla 1956.

Rakennusalan insinööritöitä tekevän yhtiön työläisneuvostojohtaja László Papp on muistellut 30. lokakuuta 1956 järjestettyä tehtaan historian toista työläisneuvoston yleiskokousta.⁴³⁴ Hän kuvailee kaduilla vallinnutta mielialaa. Ihmiset hymyilivät optimistisesti. Näytti siltä, että taistelut olivat tulleet päätökseen ja että vallankumouksellisten ääntä oli todella kuunneltu. 500 ihmistä oli paikalla tehtaan kokouksessa tiistaiamuna. Kokous aloitettiin Attila Józsefin⁴³⁵ runolla: *Marssi nuorelle elämälle* (A fiatal életnek indulója) oli kuin tehty tilaisuutta varten:

Ja nyt, rautaisella tahdolla
ja rohkeudella
haluamme muuttaa kohtalomme...
Olemme elämän lapsia, sankareita
valmiina taistoon.
Kun lähdemme liikkeelle,
murenee allamme vanha maailma.⁴³⁶

Unkarin kansannousun tehdastyöläisten keskuudessa nousi pintaan tunne siitä, että heillä oli vihdoin sananvaltaa heitä itseään koskevissa asioissa. Vuosien aikana eri mediumeilla syötetty

⁴³³ Esti Budapest 27.10.1956, 94

⁴³⁴ Magyar Munkástanácsok 1956-ban, 189–199; Új Látóhatár 3/1962. Papp teki muistiinpanoja vuoden 1957 alussa, joiden pohjalta hän kirjoitti emigranttilehti Új Látóhatáriin vuonna 1962. Muistelu on siten muutaman vuoden perspektiivin sekä noiden vuosien aikaisten kokemusten seurauksena tapahtuneen kirjoitusprosessin seuraus.

⁴³⁵ Attila József oli kommunistienkin kaanonissa arvossa pidetty, nykyään kulttisia mittoja saavuttava vuosisadan alkupuolen työläisrunoilija.

⁴³⁶ ”...és mostán vashittel, jó bátorsággal//sorsunk akarunk fölcserélni...//mi vagyink az élet fiaí//a küzdelemre fölkent daliák//megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor//alattunk ez a régi világ!” László Papp on liittänyt runon muistelujensa oheen.

ajatus sosialistisesta työläisestä, joka omisti tehtaansa – jopa ennen kuin oli sen itse rakentanut – tuntui äkkiä realisoituvan odottamattomalla tavalla. Kun 1950-luvulla erilaiset tuotantosuunnitelmien ja kiintiöiden täyttämiseen sekä ideologiseen uudelleen kouluttamiseen liittyvät kokoukset ja tilaisuudet olivat työn arkipäivää, nyt kokoonnuttiin omaehtoisesti. Kokousten mittaen saatettiin laulaa jokin laulu tai lausua runo, olemassa olevien kuvausten perusteella tilaisuus päätettiin usein Unkarin kansallishymnillä. Yleinen tendenssi oli, että työläisneuvostot ottivat haltuunsa tehtaan puoluekomitean tilan.⁴³⁷ Unkarin työväenpuolueen valta teollisuuden työpaikoilla oli merkinnyt sekä tuotantoprosessiin että työyhteisön suhteisiin ja työtätekeviin yksilöihin kohdistuvaa interventiota. Kansannousun aikana puolueen valta tehtaassa kyseenalaistettiin.

Kansannousun puhjettua Budapestin työpaikoilla ne ihmiset, jotka tulivat töihin, tulivat töihin uudenlaisessa tilanteessa. Csepelin työläisneuvostojohtajan Elek Nagyn mukaan Budapestista oli tullut ”Pontgyártó város” - vaatimuslistoja tehtaileva kaupunki - jossa ”jokaisella talonmiehellä oli omat 12 kohtaansa.⁴³⁸ Poliittisen kuohunnan seurauksena tehtaasta muodostui spontaanisti lukuisien keskustelujen areena. Siitä mitä pitäisi tehdä seuraavaksi, tehtiin johtopäätöksiä monien sekä omasta piiristä että ulkoa tulevien vaikutteiden seurauksena. Yksi vaikuttava ääni kuului yliopistonuorisolle, joka kehotti työläisiä lakkoilemaan ”niin kauan kunnes hallitus täyttää vaatimuksemme.⁴³⁹”

Tehtaiden tilanne portista sisään tulijan näkökulmasta oli erilainen riippuen siitä, olivatko tehtaan puoluekomitean ja ammattiosaston toimitsijat – yhdessä tai erikseen tapahtumiin reagoiden – perustaneet oman työläisneuvostonsa. Useimmiten tällainen neuvosto joutui kansannousun poliittisen dynamiikan takia lähtemään.⁴⁴⁰ Näin kävi myös Ganzin konetehtaalla, joka oli tuohon aikaan Budapestin VIII. kaupunginosan (Józsefváros) suurin työllistäjä⁴⁴¹.

Ganzin suunnitteluosaston varapäällikkönä toiminut, myöhemmin työläisneuvostoon kuuluneena oikeustoimien kohteeksi joutunut Tamás Lukách valittiin tehtaan kansannousunaikaisen historian *toisen* työläisneuvoston johtoon. Tämä tapahtui vasta monien vaiheiden jälkeen. Hän kertoo lähteneensä 25. lokakuuta tehtaaseen mennäkseen töihin, mutta työpaikalle saavuttuaan

⁴³⁷ Varga 1994, 210.

⁴³⁸ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 23.

⁴³⁹ Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert, 1956 plakátjai és röplapjai. Budapest 1991, 41. ”Általános sztrájkfelhívás!”

⁴⁴⁰ Vargan mukaan että paikka paikoin puolue ”pystyi säilyttämään asemansa” melko pitkään. Esimerkiksi Budapestin tasavallan aukiolla sijainneessa Pääkaupungin kaasuyhtiössä perustettiin puoluejohtoinen työläisneuvosto niinkin myöhään kuin 29. lokakuuta. Tämäkin työläisneuvosto sitten perustettiin uudelleen 2. marraskuuta. Varga 1994, 206.

⁴⁴¹ A Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 80. Työläisneuvostojohtaja Tamás Lukáchin muistitietoa. Lukáchin mukaan tehtaassa työskenteli suurin piirtein 5900 fyysisen työn tekijää ja noin 1700 hallinnollista ja teknistä työtä tekevää, kaiken kaikkiaan siis yli 7500 ihmistä.

huomanneensa, että laitos ei ollut toiminnassa. Kävi ilmi, että puoluekomitean ja tehdasvartion jäsenistä muodostettu työläisneuvosto oli ”estänyt aseiden ihmisten sisäänkäynnin tehtaaseen.”⁴⁴²

Lukách palasi tehtaaseen parin päivän päästä, mutta kohtasi jotain yllättävää:

Kaksi- tai kolmetuhatta ihmistä seisokseli Könyves Kálmán körútin sisäänkäynnin edessä, mutta vielä kukaan ei päästetty sisään. Ihmiset kävivät kuumana ja vaativat, että väliaikaisen työläisneuvoston johdon oli ilmestyttävä paikalle. Kun he lopulta ilmestyivät toisen kerroksen ikkunaan, kaikki ymmärsivät, että tämän neuvoston olivat muodostaneet puoluekomitean, ammattiosaston ja tehdasvartion ihmiset. Syntyi valtava närkästyksen aalto. Kaikki huusivat ja ulvoivat. Vaadittiin, että olisi välittömästi perustettava uusi väliaikainen työläisneuvosto. Kommunistien työläisneuvosto - huolimatta siitä että se oli aseistettu - oli pakotettu hyväksymään ihmisten vaatimukset, ja niin pidettiin vaalit. Tämä tapahtui siten, että he pysyttelivät sisällä rakennuksessa, ja ihmisjoukko jäi ulos rakennuksen edustalle. Ihmiset vilkuilivat ympärilleen nähdäkseen keitä on paikalla, ja huusivat että tuo ja tuo on valittava työläisneuvostoon. Ja joukko vastasi ehdotuksiin huutamalla ”kyllä” tai ”ei.”⁴⁴³

Ganzin tehtaalle valittiin työntekijöiden mielenmukainen työläisneuvosto huutoäänestyksellä ja ilmeisen kiihkeissä tunnelmissa. Nopea toiminta vastasi poliittisen tilanteen seurauksena syntyneitä kokemuksia ajasta. Työläiskokousten päätökset nuijittiin nopeasti ja määrätietoisesti läpi. Ristiriidoille ei tuntunut olevan aikaa.

26. lokakuuta keskusjohto ilmaisi tukevansa työläisneuvostojen perustamista tehtaisiin yhteistyössä ammattiyhdistysten kanssa.⁴⁴⁴ Ammattiliitot julkistivat ohjelman ”*välittömiä toimenpiteitä varten.*”⁴⁴⁵ Poliittiseen ja taloudelliseen asialistaan jakautuneen toimenpideohjelman taloudelliselta agendalta suuntautui tehtaisiin kehoitus perustaa työläisneuvosto. Tehtaan näkökulmasta katsottuna heräte työläisneuvoston perustamiseksi tulikin usein jostain muualta kuin oman tehtaan piiristä. Budapestin Óbudassa elementtitehtaalla työskennelleen László Abodin

⁴⁴² Ibid. ”[...] fegyverrel akadályoztak meg, hogy az emberek bejussanak.”

⁴⁴³ Ibid. ”Két-három ezer ember ott állt a Könyves Kálmán körúti bejárat előtt, de még akkor sem engedtek be senkit. A hangulat igen forró volt, követelték, hogy jelenjen meg az ideiglenes munkástanács vezetősége. Amikor végre kijöttek az első emeleti ablakokba, mindenki látta, hogy a pártbizottság, a szakszervezet és a fegyveres őrőség alkotják ezt a tanácsot. Szörnyű fölháborodás tört ki, mindenki ordított, üvöltözött. A tömeg követelte, hogy ott azonnal válasszuk meg az új ideiglenes munkástanácsot. A kommunista munkástanács – hiába volt fegyver a kezében – kénytelen volt ennek a követelésnek engedni, így megtartottuk a választást. Ez úgy történt, hogy ők bent maradtak az épületben, a tömeg meg kint állt az épület előtt. Az emberek körülnéztek, hogy kik vannak itt, és bekiabáltak, hogy ott meg ott meg ott kell beválasztani a munkástanácsba. És vagy igent vagy nemet mondott rá a tömeg.”

⁴⁴⁴ Puolueen keskuskomitea antoi radion välityksellä lausunnon, jossa tuettiin tehdastyöläisten neuvostojen perustamista, The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents, XXXVIII. Ammattiyhdistysten keskusjärjestö aloitti toimintaohjelmansa kertomalla, että hallitus tuki Työläisneuvostojen perustamista, Magyar munkástanácsok 1956-ban, ”A SZOT javaslata”, 16–17.

⁴⁴⁵ Népszava 26.10.1956, ”A magyar szakszervezetek progjamja AZONNALI INTÉZKEDÉSEKRE”, 82.

mukaan aloite tuli puolueen ja ammattiliiton suunnalta. Hän kertoo saaneensa 26. lokakuuta puhelinsoiton hyvältä ystävältään, tehtaan puoluesihteeriltä, että ”olisi vähitellen aika perustaa työläisneuvosto.”⁴⁴⁶

Csepelin rauta- ja terästehtaiden yhteistä työläisneuvostoa alettiin neuvostoliikehännän virallistamisen jäljillä rakentaa niin ikään 26. lokakuuta.⁴⁴⁷ Työläisneuvostojohtaja Elek Nagyn mukaan Petöfi-piirin kokouksilla oli ollut suuri vaikutus Csepelissä. Erityisesti 10. lokakuuta talousyliopiston alussa järjestetty, unkarilaisen yhteiskunnan taloudellista ja teknistä kehitystä käsitellyt keskustelutilaisuus oli näkyvästi esillä tehtaiden ilmoitustauluilla.⁴⁴⁸ Talousyliopiston aulassa pidetyssä tilaisuudessa käytettiin useita puheenvuoroja, joissa ihmeteltiin tilan ahtautta ja esitettiin yliopiston aulatilalle demokraattisempia vaihtoehtoja – muun muassa urheilustadionia. Tähän viitaten Nagy ilmoitti läsnäolijoille ja lehden lukijoille, että ”kokouksissa tulee vastaisuudessa olemaan enemmän työläisiä – nyt he eivät kaikki mahdu sisään.”⁴⁴⁹ Nagyn mukaan työntekijät kaipasivat tehtaaseen Petöfi-piirin kaltaista foorumia, jolla ongelmia voitaisiin nostaa esiin.⁴⁵⁰

Kansannousun alla oli käyty keskustelua tehdasdemokratiasta, itsehallinnosta ja vallan hajauttamisesta. Oli esitetty kysymyksiä työläisdemokratian toteuttamiseen soveltuvan tehdashallinnon rakentamisesta. Paikallisen itsehallinnon kasvattamisen potentiaaliset toimielimet olivat suurennuslasin alla. Ammattiyhdistysaktiivien riveistä kootun tehdaskomitean ja vasta ideoiden tasolla olevan työläisneuvoston luonnetta alettiin tulkita ja suunnitella, ja mahdollisuuksien esille nostaminen avasi potentiaaleja toiminnalle. Kansannousussa ei enää esitetty kysymyksiä, vaan toimittiin työläisneuvostoiksi nimetyillä areenoilla.

Puhuttaessa työläisneuvostojen poliittisesta roolista kansannousun aikana on tärkeä kiinnittää huomio itse toimintaan ja sen kantamiin merkityksiin. Työläisneuvostofoorumilla tapahtuneen toiminnan yksi merkittävä aspekti oli pyrkimys vaikuttaa tehtaan sisäisiin valtasuhteisiin. Valtasuhteiden muuttaminen oli olennaisen osa sekä työläisneuvostojen poliittista roolia että ajatusta *työläisten itsehallinnosta*. Työläisneuvostot ja niiden johtavat komiteat päättivät johdon erottamisesta, niin sanotun kaaderiaineiston – yksipuoluediktatuurin urkkimisjärjestelmän

⁴⁴⁶ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 121.

⁴⁴⁷ Tóth, Eszter Zsófia, 'A Csepel vas és féművek munkástanácsainak története 1956 – 1957.' Múltunk 4/1999, 167.

⁴⁴⁸ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 16. Petöfi – piirin kokouksesta katso Népszava 11.10.1956, "A Műszaki fejlesztés fő kérdései. A DISZ Petöfi-körének vitáján." Myös Elek Nagy oli läsnä kokouksessa. Hän puhui muun muassa vanhentuneista ja vaarallisista koneista sekä tehdastyöväen kokemuksista ylipäätään.

⁴⁴⁹ Népszava 11.10.1956, "A Műszaki fejlesztés fő kérdései. A DISZ Petöfi-körének vitáján."

⁴⁵⁰ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 15.

perusaineiston – kohtalosta ja ehtivät jopa pohtia uusien palkkausjärjestelmien sisäänajoa. Tehtaan tasolla ydinkysymys oli se, koettiin valtasuhteet oikeudenmukaisina.

1.1.2 Johdon erottaminen

Työläisneuvostomytologiaan liittyy vahvasti ajatus siitä, että neuvostot toimivat suurina orgaaneina hyvin itseohjautuvalla tavalla. Neuvostojen syntytapaan liitetty suoran demokratian ja spontaanin järjestäytymisen ajatus on helppo siirtää niiden toimintaa olennaisella tavalla luonnehtivaksi piirteeksi. Tällöin puhutaan *työläisneuvostoista* toimijoina, vaikka pitäisi ehkä pikemminkin tarkastella neuvostojen kärjessä toimivien tai niiden johtoon valittujen pienryhmien toimintaa. Kansannousun julkisuudessa poliittista roolia esittivät kuitenkin nimenomaan (vallankumoukselliset) työläisneuvostot. Tätä käsitettä ja sen sisältämiä tulkintoja toiminnasta ja toimijoista itsekin käytän. Käytäntö vastaa lehdistössä esiintyneiden työläisneuvostojohtajien tapaa puhua nimenomaan ”työläisneuvostosta” toimimassa, suunnittelemassa ja päättämässä asioita.

Budapestin ensimmäinen julkisuudessa näkyvää roolia esittänyt työläisneuvosto syntyi lampputehtaalle (*Egyesült Izzó*) 24. lokakuuta.⁴⁵¹ Perinteikkään lampputehtaan menneisyyteen liittyi monenlaista toimeliaisuutta. Toisen maailmansodan loppuaikoina, Budapestin saksalais miehityksen aikoihin, tehdas oli asuttanut väliaikaisesti valtavan määrän ihmisiä.⁴⁵² 29. lokakuuta 1956 puolustusministeriön lehdessä kerrottiin ”ensimmäisen työläisneuvoston neljästä päivästä.⁴⁵³” Lampputehtaan työläisneuvosto ei tyytynyt vain tuotantoa ylläpitäviin välttämättömiin toimenpiteisiin. Kirjoituksessa lainattiin neuvoston jäsen Lajos Garaita:

Suljimme taaksemme ajanjakson, jolloin meillä ei ollut sananvaltaa tehtaan johtoon. Emme halua, että vain virkamiehet ja johtaja johtavat tehdasta, vaan tehdas olkoon todella meidän, työläisten.⁴⁵⁴

Egyesült Izzón työläisneuvosto teki joukon merkittäviä tehtaan sisäisiä valtasuhteita koskeneita päätöksiä. Tehtaan johtaja irtisanottiin, sillä hän oli ”lukemattomia kertoja saanut työntekijät

⁴⁵¹ Lomax 1976, 139. Varga 1994, 202. Radiossa ”ensimmäisestä työläisneuvostosta” ilmoitettiin 26. lokakuuta. Katso Magyar munkástanácsok 1956-ban, 15 – 16. Újpestin teollisuuskaupunginosassa sijainnut lampputehdas oli yksi Budapestin suurimmista tehtaista. Se työllisti yli kymmenen tuhatta työntekijää.

⁴⁵² Zoltán Bay kuvaa kirjassaan *Life is Stronger*, kuinka Neuvostoliiton miehityksen alkuaikoihin asti Újpestin tehtaassa asui yli 2000 ihmistä. Tehtaaseen oli järjestetty sähkö, kaasu, radio, puhelin ja levysoitin. Siellä organisoitiin ”konsertteja”, joissa Bay muistelee soitetun esimerkiksi Beethovenin sinfoniaa. Bay, Zoltán, *Life is Stronger*, 68.

⁴⁵³ Néphadsereg 29.10.1956, ”Az első munkástanács négy napja”, 122.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, ”Véget vetünk annak az időszaknak, amikor nem volt beleszólásunk az üzem vezetésbe. Azt akarjuk, hogy ne csak hivatalnokok vezessék a gyárat, ne csak az igazgató dirigáljon – hanem az üzem legyen valóban a miénk, a munkásoké.”

vaikenemaan ja tukkimaan suunsa.” Myös eräs osastojohtaja erotettiin (ilman irtisanomisaikaa, kuten tehtaanjohtajakin), sillä hän veljeili johtajan kanssa ollen tämän ”läheinen ystävä” (kebelbarát) ja ”kaksoisolento” (hasonmás). Työläisneuvostosta välitettiin erotetuille retorinen kehoitus palata tehtaaseen: ”tulkaa takaisin ja työskennelkää työpisteillä, niin tiedätte missä teitte virheitä.⁴⁵⁵”

30. lokakuuta *Népszavassa* lueteltiin lampputehtaassa erotettujen johtajien nimet.⁴⁵⁶ Tehtiin myös periaatteellinen päätös kaikkien niiden ylätason ja väliportaiden johtajien erottamisesta, jotka eivät olleet välittäneet työntekijöiden mielipiteistä, ”vaan kulkeneet heidän ohitseen kuuroin korvin.” Tehtaanjohdosta vastasi toistaiseksi pääinsinööri, joka oli aikaisemmin toiminut varajohtajana. Työläisneuvosto tarkasti yhdessä teknisen henkilökunnan kanssa hallintokoneiston ja ”tarpeettomat tehtävät” lakkautettiin.⁴⁵⁷

Magyar Honvédin mukaan Budapestin rautateiden konetehtailla ”puhdistui ilma” kun ”väkivaltainen johtaja erotettiin.⁴⁵⁸” Johdon otti haltuunsa pääinsinööri, ja tukenaan hänellä oli kaksi muuta johtavaa insinööriä – siltainsinööri ja huollosta vastaavan osaston ylin teknikko. Työläisneuvosto oli auktorisoinut johdon aseman. Rautatielaitoksen kerrottiin olevan eräs vallankumouksen linnoitus, ja oli ylpeyden asia mainita, että ”työläiset olivat yhdessä nuorien vallankumouksellisten kanssa rakentamassa barrikadeja.” Kaksi päivää aikaisemmin oli valittu työläisneuvosto vain 20 % työntekijöiden läsnä ollessa, minkä takia pian suunniteltiin uudet vaalit pidettäväksi. Kirjoittajan mukaan demokratia oli tehtaassa asettunut laajemmalle pohjalle.⁴⁵⁹

Kodinturvajoukkojen lehti käytti vallankumouksen dynaamista kieltä kertoessaan 17 ohjelmakohdasta, jotka MÁVAG oli pistänyt aikailematta paperille: ”uusi työläisneuvosto ei viivytellyt. Vallankumouksen jokainen minuutti, jokainen silmänräpäys voi olla ratkaiseva.⁴⁶⁰” Lehti julkaisi tehtaan keskeiset, tässä vaiheessa jo kaikkialla vain lievästi varioiden toistuneet poliittiset vaatimukset: Neuvostoliiton joukkojen poisvetämisen pääkaupungin alueelta, Varsovan liitosta irtautumisen ja täydellisen poliittisen, taloudellisen ja sotilaallisen itsenäisyyden. Viime kädessä MÁVAG: n työläisneuvosto halusi lehden mukaan ”neutraalia kansakuntaa kansojen suuressa perheessä.⁴⁶¹”

⁴⁵⁵ Ibid. ”Gyertek vissza, dolgozzatok a munkapad mellett. Akkor magatok is észreveszitek, miben hibáztatok.”

⁴⁵⁶ Népszava 30.10.1956, ”Egyesült Izzó munkástanácsa eltávolította igazgatóját és leváltja alkalmatlan vezetőit”, 132.

⁴⁵⁷ Ibid.

⁴⁵⁸ Magyar Honvéd 31.10.1956, ”Munkástanács a MÁVAG élén”, 189.

⁴⁵⁹ Ibid.

⁴⁶⁰ Ibid. “Az új munkástanács nem késlekedett. A forradalomban minden perc, minden pillanat sorsdöntő lehet.”

⁴⁶¹ Ibid. ”Mit láthat a kormány a követelésekből? Azt, hogy hazánk legyen szabad, független, demokratikus ország és tovább megyünk úgy mint a nép: semleges ország a népek nagy családjában.” Katso myös Magyar munkástanácsok 1956-ban, 41.

Työntekijöiden suhde tehtaan johtoon on tärkeä kysymys, sillä sen kautta tulee ymmärrettäväksi, miksi *työläisneuvosto* ja *työläisten itsehallinto* on hyvä erottaa käsitteellisesti. *Työläisneuvosto* edusti toimintaa vallankumouksellisella foorumilla, ja toimintaan kuului vanhan, stalinismissa itsensä ryvettäneen johdon erottaminen. *Työläisten itsehallinto* ei sinänsä vaatinut johtajien erottamista. Se oli tehtaiden ja tuotannon piirissä tapahtuvaa kansannousun aikaista toimeliaisuutta ja tulevaisuutta koskevia suunnitelmia, mutta myös kansannousun kontekstia laajempi tapa ratkaista tehtaiden sisäisten valtasuhteiden kysymyksiä.

Työläisten itsehallintoa ruumiillistaneen työläisneuvostoliikkeen ohjelmaan kiteytyi ajatus, jonka mukaan työläiset valitsevat johtajansa ammattitaitoa korostavan valintamenettelyn tietä.⁴⁶² Tämä oli myös 31. lokakuuta pidetyn 24 suuren tehtaan työläisneuvoston kokouksen – niin sanotun ”työläisparlamentin” - julkilausuttu poliittinen tahto.⁴⁶³ Bill Lomaxin ja István Keményn ”työläisparlamentiksi” kutsuma, Ganzin sähkötehtaassa järjestetty suurkokous osin kiteytti ja virallisti toimintaa joka tehtaissa työläisten perustamien elinten foorumilla oli jo tapahtunut. Johtajia – joko paikalla tai poissa olleita – oli erotettu ja tehtaan johtoon oli asetettu omia ihmisiä, useimmiten insinöörejä.⁴⁶⁴ Kokouksessa luotiin melko kunnianhimoinen, talouden ja tuotannon järjestämistä koskeva toiminta- ja periaateohjelma.⁴⁶⁵

Tehtaanjohtaja ja osastojen johtajat oli 1950- luvulla valittu tehtäväänsä yleensä poliittisin perustein. Ganzin konetehtaan työläisneuvostojohtaja Tamás Lukáchin mukaan 1950- luvulla ammatti-ihminen, kuten hän, saattoi olla vain varapäällikkö, sillä johtajan oli itse noudatettava puolueen linjaa.⁴⁶⁶ Heidän tehtaansa johtaja oli Lukáchin mielestä tosin ammatillisesti pätevä ihminen:

Hän oli ideaalikommunisti, mutta hänellekin selvisi pian, että maassa asiat ovat huonolla tolalla. Yhtiössämme oli lukemattomia asioita, joita ei pantu toimeen, vaikka säädöksissä ja määräyksissä niin luki, sillä ne olisivat olleet ihmisille tehtaassa hyvin haitallisia.⁴⁶⁷

⁴⁶² Kispesti Figyelő - A Kispesti farradalmi ifjúság lapja 2.11.1956, ”Munkástanácsokról”, 312.

⁴⁶³ Magyar munkástanácsok 1956-ban, ”A munkástanácsok jogainak és működésének alapvelei”, 42–43.

⁴⁶⁴ Magyar munkástanácsok 1956-ban, 8; Varga 1994, 208.

⁴⁶⁵ Katso Liite 4a ja 4b. Puheet ”työläisparlamentin” luomuksesta ovat liioiteltuja, sillä kyseessä oli työläisneuvostojen poliittisten ja hallinnollisten kärkien poliittisesti epätavallisessa tilanteessa luoma toimintaohjelma ja talous- ja työpoliittisen tahdon ilmaus. Kokouksessa mukana olleet työläisneuvostojen edustajat nauttivat toki suurta luottamusta, joka perustui viime kädessä yksittäisissä tehtaissa harjoitettuun demokratiaan.

⁴⁶⁶ Szuronyok hegyen nem lehet dolgozni, 79.

⁴⁶⁷ Ibid., ”Idealista kommunista volt, de később rádöbbent, hogy nagy bajok vannak az országban. Számtalan dolgot nem hájtottunk végre a gyárban, amit a rendeletek előírtak, de az embereknek káros lett volna.”

Lukáchin kertomasta voi vetää johtopäätöksen, jonka mukaan oli enemmän tai vähemmän sellaisia tehtaan johtajia, jotka kansannousun aikana erotettiin tai syrjäytettiin yksinomaan siksi, että he olivat poliittisesti valittuja, rákosilaisen luonnonvalinnan takia asemaansa päässeitä. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että heistä ei koskaan olisi pidetty tai heitä ei olisi lainkaan siedetty.

Hyvää johtamista luonnollisesti tarvittiin tehtaan kaltaisessa organisaatiossa. Lääketehtaan työläisneuvostojohtaja István Dénes kertoo, että marraskuun alussa tehtaaseen valitun työläisneuvoston ensimmäinen tehtävä oli ”avainasemassa tehtaan kannalta olevien hallintojohtajan ja tuotantopäällikön aseman vahvistaminen.⁴⁶⁸” Lääketehtaasta erotettiin henkilöstöosaston päällikkö ja työolosuhteista vastaavan osaston johtaja. He saivat mennä, mutta esimerkiksi varastopäällikkö sai jäädä. Dénes kertoo, että yksittäisen henkilön suhteen ei ollut merkitystä sillä kuuluiko puolueeseen. Hänen mukaansa yleinen mielipide lääketehtaassa oli, että yksittäisiä, johtavassa asemassakin olleita työntekijöitä vastaan ei voinut esittää harkitsemattomia syytöksiä.⁴⁶⁹

Samalla on myös enemmän kuin todennäköistä, että oli tehtaita, joissa pikemminkin vallankumouksellisen liikkeen ja sen ’taivuttelijoiden’ energia ja tunteen palo sai työläiskollektiivin erottamaan tehtaan johtajan, kuin se, että johtaja olisi ollut erityisen epäsuosittu. Menneisyyden taakka saatettiin laskea yksilöiden harteille varsin vaativalla tavalla. Újpestin vallankumouskomitea muotoili asian radikaalisti määritellesään niitä, ketkä saavat osallistua työläisneuvostovaaleihin, ja ketkä eivät:

Sellainen henkilö, jolla on ollut mikä tahansa tehtävä suoritettavanaan Rákosin aikana, olkoon kyse sitten yhtiön johtajasta, puoluesihteeristä, tehdaskomitean puheenjohtajasta, henkilöstövastaavasta, järjestyselinten jäsenistä, puoluekuntaisiin paikallisosastoihin [sic] kuuluneista, tai kenestä tahansa terrorijärjestelmää tukeneesta tai sen näkökantoja ilmaiseesta, ei saa osallistua työläisneuvostovaaleihin ehdokkaana eikä valitsijana. Ne, ketkä ovat tämän ryhmän joukosta valitut [neuvostoihin], on viipymättä erotettava.⁴⁷⁰

Kyse oli varsin radikaalista ulossulkemisesta, ja totuuden nimessä täytyykin todeta, että prosessi ei kaikkialla mennyt tämän julkilausuman hengessä. Työläisneuvostojen toimintaan osallistuneiden haastattelujen avulla kerätty muistitieto todistaa tästä. Työläisneuvostoissa pyrittiin aktiivisesti

⁴⁶⁸ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 94.

⁴⁶⁹ Ibid. 93–94. Dénes korostaa muistelussaan moneen otteeseen, kuinka henkilökohtaisia kaunoja pyrittiin häivyttämään.

⁴⁷⁰ ”Nem választható és nem válastó az a személy, aki a Rákosi-rezsímben bármilyen funkciót töltött be, pl. vállalati igazgató, párttitkár, üb-elnök, személyzeti felelősök, rendészeti szervek tagjai, partizán alakulatokhoz tartozók [sic], s mindazok, akik a terrorrendszeret támogatták, vagy nyilatkoztak. Akiket közülük beválasztották, haladéktalanul eltávolítandók.” Lainaus Beránne Nemes, Éva & Kajári Erzsébet, ’A munkástanácsok és a szakszervezetek (1956 – 1957).’ Múltunk 2-3/1992, 77.

ottamaan huomioon esimerkiksi yksittäisten henkilöiden tekninen ja hallinnollinen osaaminen, ja päätöksiin vaikutti myös maine työläisten keskuudessa. Sekä johtajissa että tehtaan puolue-elinten kommunisteissa oli maineeltaan 'hyviä' ja 'pahoja.'⁴⁷¹ Johdon profiili työntekijöiden silmissä saattoi myös riippua siitä, kuinka yhtiöllä taloudellisesti meni, ja kuinka suuresta firmasta oli kyse. Újpestin julkilausuman kaltainen ajattelu kuitenkin todennäköisesti johti myös vallan väärinkäyttöön ja liiallisuuksiin.⁴⁷²

Tehtaan haltuunottoa oli myös erottamisille ja syrjäyttämislle otollisen ilmapiirin luominen. Myöhemmin kun työläisneuvostojen toimintaan osallistuneita pantiin tilille järjestelmän vastaisuudesta syytettynä, nostettiin myös tehtaissa tapahtuneen taivuttelun ja ”agitaation” osuus esille⁴⁷³. Tällaisia ”äänen sävyn määrittäjiä” (hangadó) oli esimerkiksi Budapestin sukkatehtaassa. III. kaupunginosan puoluekomitealle lähetetyssä selonteossa tehtiin ehdotuksia kurinpidollisista toimista sukkatehtaan neuvostotoimintaan osallistuneita kohtaan.⁴⁷⁴ Raportin perusteella näyttää siltä, että työläisneuvostossa toimineita naisia pidettiin melkoisina raivottarina. Esimerkiksi Rouva Nagy synnytti kansannousun edetessä vaikutusvallallaan ”pienryhmiä”, ja vei heidät vessaan ”keskustelemaan ja polttelemaan tupakkaa.” Rouva Novák oli todistajien mukaan ”uhkaillut” niitä, jotka eivät suostuneet allekirjoittamaan nimeään johtajattaren erottamiseksi. Ja rouva Bürger oli mielenosoituksellisesti sylkenyt puolueen rakennuksen edustalla kävellessään lakon aikana kotiin.⁴⁷⁵

János Kornai on tarkastellut työläisten itsehallintoa erityisesti työntekijöiden suhteena tehtaan johtoon *yksipuoluejärjestelmässä*.⁴⁷⁶ Kornaille tämän suhteen olennaisin määrittäjä on ajatus siitä, että työntekijät valitsevat johtajansa. Kornain mukaan yhden puolueen hegemoniaan perustuvassa järjestelmässä tehtaan työntekijät tietävät, että voi olla heidän etujensa mukaista valita johtaja, jolla on hyvät suhteet sekä puolueorganisaatioon että valtion hallintoon. Tämä johtuu erityisesti siitä, että hyvien suhteiden vallitessa johtaja voi saada valtiolta – rahoittajalta – hyviä lainoja, hyvää

⁴⁷¹ Esimerkiksi Ganzin koneitehtaan työläisneuvostojohtoon valittu Tamás Lukách oli suunnitteluosaston varapäällikkö.

⁴⁷² Tehtaan välittömässä ympäristössä tapahtuneita, ei-pidettyihin henkilöihin kohdistuneita väkivallantekoja sattui jonkin verran. Ester Zsófia Tóthin mukaan Csepelin tehtaiden ainoa näkyvä tapaus oli palkitun stahanovisti-työläisen András Bordásin lynkkaus. Myöhemmin Csepelin keskustyöläisneuvosto kunnioitti hänen muistoaan ja auttoi hänen perhettään. Tóth 1999, 171.

⁴⁷³ Agitaatio kuului Unkarin 1950-luvun tehtaan hallintokulttuurin puhetapoihin. Esimerkiksi tehtaan kurinpidollisista ongelmista puhuttaessa voitiin helposti turvautua selitykseen, jonka mukaan joukossa oli ”kiihottajia”, jopa sellaisia henkilöitä, jotka tahallaan agitoivat esimerkiksi ”koneen sytyttämistä tuleen.”

⁴⁷⁴ Jelentés a III. kerületi pártbizottságnak a forradalom részt vett dolgozókról.

http://www.archivnet.hu/rovat/forras.phtml?forras_kod=836#4 27.3.2007.

⁴⁷⁵ Ibid.

⁴⁷⁶ Kornai 1991, 464–472.

verotuskohtelua, investointeihin rahaa sekä muuta tukea. Hyvät suhteet puolueeseen voivat tarkoittaa myös kontakteja ulkomaille sekä muita etuja.⁴⁷⁷

Kornain luomassa hypoteettisessa tilanteessa valtionyhtiön johdon valintaan vaikuttaisivat mittavan puolueorganisaation paikalliset (ja myös tehtaan sisällä toimivat) elimet, jotka toteuttaisivat omien kandidaattiansa valintaan tarvittavan suostuttelun ja taivuttelun. Kornain mukaan demokratia ei voi toimia tehtaan sisällä, jos se ei toimi tehtaan ulkopuolellakaan. Toisaalta Kornai ihmettelee, miten tehtaan operatiivisesta toiminnasta vastaava johtaja voisi tehdä tuotantoprosesseihin liittyviä vahvoja (”sotilaallisia”) toimenpiteitä suhteessa niihin, joista hänen uudelleenvalintansa riippuu.⁴⁷⁸

Kun työläisneuvostojen kansannousun aikaisen, tehtaan valtasuhteisiin vaikuttamaan pyrkivän toiminnan perustalle rakentui ajatus työläisistä valitsemissa johtajaansa, sai se tukea myös itse kansannousun aikana koetusta yhtenäisyyden ja pyyteettömyyden kokemuksesta. Pahasta menneisyydestä irtautuminen ja hyvä tulevaisuus olivat yhtä siinä ajatuksessa, että ’kaikki olisi paremmin’ kun työntekijät saisivat valita omat johtajansa. ’Hyvässä tulevaisuudessa’ työntekijöitä ohjaisi (gramscilainen) itsekuri, ja kohtuullisuus palkkapyynnöissä olisi lähtöisin todellisesta vakaumuksesta.

Kornaille voi esittää vasta-argumentin: tarvitsiko ”työläisten itsehallinnon” lainkaan perustua työntekijöiden yksinomaiseen oikeuteen valita johto? Ehkä tärkeämpää oli se, että johto ei voinut toiminnallaan edustaa häntä vaikutusvaltaisempien voimien vaikutusta tehtaan työntekijöihin ja tekemään heistä täysin puolustuskyvyttömiä. Tällöin tärkeämpää saattoi olla esimerkiksi se, minkälainen valta-asema johdolle tehtaan sisäisissä suhteissa rakennettaisiin, sekä se, miten työläisten itsehallinnon instituutiot tulisivat suhteutumaan rahoituslähteisiin. Kansannousun aikana johtaja valittiin uudelleen siksi, että vanha johtaja edusti kommunistipuoluetta tehtaassa. Puolueen vaikutusvallasta tehtaissa haluttiin eroon, ja tämä oli tehtaan valtasuhteita muuttavan toiminnan keskeinen vallankumouksellinen pyrkimys.

1.1.3 Puolue tehtaan porttien ulkopuolelle

Halusivatko niin sanotut tavalliset työläiset järjestelmän sisäistä muutosta vai muuttaa järjestelmän perusteita? Vai olivatko tämän kaltaisen abstraktiotason ilmaisut sittenkin toissijaisia sellaisten päämäärien rinnalla kuin tehtaan johtajien vaihtaminen parempiin ja työpaikan olosuhteiden ja

⁴⁷⁷ Ibid. 464–465.

⁴⁷⁸ Ibid., 467.

alistussuhteiden lieventäminen? Puolueen läsnäolon kyseenalaistamiseen tehtaassa liittyi puoluevaltaan perustuvan järjestelmän olennaisia piirteitä murtavia päämääriä.⁴⁷⁹

MÁVAG: n junavaunutehtaan työläisneuvoston jäsenen István Vidan mukaan puolueen läsnäoloa 1950- luvun tehtaassa oli mahdollista tarkastella myös ”aktivistin roolia näyttelleen” puolueuskollisen ihmisen toiminnasta yksilöille ja yhteisölle koituvan hyödyn näkökulmasta:

aktivistit eivät ole muita kuin näyttelijöitä. He esittävät roolinsa, yksi siellä, toinen täällä. Tietysti ajoittain löytyy myös niitä, jotka ”uskovat”, mutta ei kovin usein. Näiden työtoverit ovat kiitollisia roolista jota he vetävät, koska ”kiihkeä kaaderi” esittää roolia heidän puolestaan, ja joskus käy niinkin, että tämä voi tehdä jotain myös heidän hyväksi.⁴⁸⁰

Työntekijöiden elämän kannalta olennaista ei ollutkaan yksittäisten uskovien kritiikki vaan puoluetta tehtaassa edustavien ja puolueen tahtoa toimeenpanevien instituutioiden kyseenalaistaminen. Puolueen läsnäolo tehtaan porttien sisällä nousi loka – marraskuun vaihteessa työläisneuvostojen keskeisimmäksi tehtaan sisäisten valtasuhteiden kysymykseksi. Se oli myös näkyvästi julkisuudessa esiintyneen Csepelin kansalliskomitean agendalla.

Csepelin tehdaskaupunginosan kansalliskomitea perustettiin Csepelin urheilustadionilla.⁴⁸¹ *Csepeli Újság*: n pääkirjoituksessa todettiin 1. marraskuuta, että ”elämä on alkanut [...] ja kun tehtaat kerran ovat meidän, niin johtakaamme niitä järkevästi.” Kansalliskomitea oli Csepelissä jo sodan jälkeen toimineen sosiaalidemokraatin, István Ivanitsin aloite. Hänen ja Vendel Balin toimesta esitettiin myös komitean ohjelmajulistus, joka oli osoitettu Imre Nagylle.⁴⁸² Ohjelmajulistuksen vaatimukset olivat pitkälti samoja kuin muillakin vallankumouksellisilla: ÁVH:n vetäminen vastuuseen, Neuvostojoukkojen karkottaminen ja vapaustaistelijoiden armahtaminen. Kuudennessa kohdassa vaadittiin ”rehellisiä, käsiään likaamattomia ihmisiä työläisneuvostoihin, työntekijöiden luottamuksella.”

Johtaja-asemiin vaadittiin asiantuntemusta ja osaamista.⁴⁸³ Työläistoimijoilla oli vahva rooli Ivanitsin kansalliskomiteassa. Tästä todistavat vaatimukset vapaista ja itsenäisistä ammattiliitoista ja siitä, että ”ihmiset voisivat varmistaa tulonsa myös ilman uuvuttavia

⁴⁷⁹ 1950- luvun Unkarin stalinismin ja ’jatkuvan vallankumouksen’ näkökulmasta kyse oli eittämättä ”vastavallankumouksellisuudesta.”

⁴⁸⁰ Magyar munkástanácsok 1956-ban, 200. ”Színházat játssanak jobbára az aktivisták is: ki ezért, ki azért ’nyomja a sódert’, persze hívó is akad, de ritkán. Munkatársaik hálásak a vállalt szerepért, mert helyettük alakít a buzgó ’káder’ és néhanap egy kis kedvezményt is ki tud harcolni, ha közel van a tűzhöz.”

⁴⁸¹ Csepeli Újság – a Csepeli Nemzeti Bizottság lapja 1.11.1956, 239.

⁴⁸² Ibid., ”Felhívás a kormányhoz”, 240.

⁴⁸³ Ibid.

työkilpailuja.” Työkilpailuinstituutiossa puoluekomitea ja ammattiosaston tehdaskomitea olivat yhdistäneet työntekijöitä hallinnoivan ’osaamisensa.’ Työkilpailusta kieltäytyminen ei kuitenkaan tapahtunut pelkästään poliittisen ideologian pakkosyöttämisen torjuntana, vaan uuvuttavuutensa vuoksi, epäreiluna ja pakotettuna tapana ansaita säällinen elanto.

Csepelin kansalliskomitean vaatimuslistassa tuli ensimmäisen kerran ”vallankumouksen vaatimuksena” näkyvästi esille tehtaiden puoluekomitean lakkauttaminen.⁴⁸⁴ Tämä kiteytti tehtailla jo tapahtunutta toimintaa. Esimerkiksi Egyesült Izzó-lampputehtaan työläisneuvosto oli lakkauttanut poliittista kortistoa ylläpitäneen henkilöstöosaston ja hävittänyt ihmisten poliittista menneisyyttä ja sosiaalisia verkostoja kartoittaneet niin sanotut kaaderiaineistot.⁴⁸⁵ *Csepel Újság* kertoi, että terästehtaiden työläisneuvoston perustamisen jälkeen ensimmäinen teko oli ”eräiden puolue- ja massaelinten jäsenten ohjaaminen ovesta ulos.”⁴⁸⁶

Suuren luokan vaatimus puoluekomitean lakkauttamisesta kiteytti kansannousun tehtaiden sosiaalista todellisuutta melko radikaalilla tavalla, sillä puolueen ohjaus oli olennainen osa koko neuvostososialismin ideologiaa. Myöhemmin marraskuussa, kun Keskustyöläisneuvosto kävi päivittäisiä keskusteluja Kádárin kanssa, tuli työläisneuvostojen perusvaatimus, puoluevalvonnan poistaminen tehtaasta, myös esille. 15. päivä aamuyöllä käydyssä keskustelussa ilmaistiin jo kansannousun aikana määrittynyt työläisneuvostojen näkemys, jonka mukaan ”puolueen toiminta jatkokoon asuinalueilla mutta ei tehtaissa.” Kádárin mielestä olisi syytä ”harkita tällaista ajatusta uudelleen”, sillä sosialismin rakentaminen ilman puoluetta olisi ”täyttä pötyä.” (Fából vaskarika volna). Kádárin mukaan ”ilman puoluetta on mahdotonta antaa yhtenäistä suuntaa.”⁴⁸⁷ Millä tavalla voitaisiin varmistaa, että työläisneuvostojen itsenäinen, ”omistava” rooli ei johtaisi vähitellen yhä enemmän kohti markkinataloudellisia käytäntöjä?

Julkilausemattomana ajatuksena puolueen roolin kaventaminen tehtaassa oli tullut esille jo vuoden 1956 aikana, mutta nyt se räväytettiin ilmoille. Tähän liittyi olennaisesti, että niin sanotut henkilöstöosastot ja niiden ylläpitämät kaaderiaineistot tulisi lopettaa. Työhönottotilanteissa ja työntekijöiden tarkkailussa poliittisen luotettavuuden (tai luottamuksen puutteen) todentanut kortisto oli jotain sellaista, joka ei kuulunut vapaasti tehtävän työn arkeen. ”Punaisen Csepelin”

⁴⁸⁴ Csepeli Újság – a Csepeli Nemzeti Bizottság lapja 1.11.1956, ”Felhívás a kormányhoz”, 240. Vaatimuslista heijasti kansalliskomiteoiden yleistä luonnetta ja ehkä myös ongelmaa, yhteiskunnallista kirjavuutta. Komitea vaati lisäksi: työläisille lakko-oikeutta, pienteollisuuden ja pienkaupan sallimista, unkarilaisia elämänmuotoja vastaavaa maataloutta, nuorison kasvattamista uskonnollis-moraaliseen vakaumukseen, asuntoja niitä tarvitseville, ulkomaankauppasuhteiden tarkistamista jne.

⁴⁸⁵ Népszava 30.10.1956, ”Az Egyesült Izzó munkástanácsa eltávolította igazgatóját és leváltja álkalmatlan vezetőit”, 133.

⁴⁸⁶ Csepeli Újság – a Csepeli nemzeti Bizottság lapja 1.11.1956, ”Helyi hírek”, 240.

⁴⁸⁷ Pöytäkirja työläisneuvostojen edustajien neuvonpidosta Metallityöläisten liiton päämajassa, 15.11.1956, Társadalmi Szemle, 8-9/1991.

vaatimuslistassa kaaderiaineisto kehoitettiin jakamaan asianomaisille ihmisille. Vaatimus oli lähtöisin suoraan työpaikoilta, työntekijöiden luonnollisesta tarpeesta tietää, ”mitä hänestä tiedetään.” Radikaalimmasta päästä oli Moottoripyörätehtaan työläisneuvoston ehdotus, jonka mukaan kaikkien Csepelin tehtaiden tulisi pyrkiä siihen, että henkilöstöosaston johtajat jakaisivat kaaderiaineistot henkilökohtaisesti.⁴⁸⁸

Lampputehdas Egyesült Izzón työntekijät ottivat *Néphadsereg*in mukaan ”ilolla vastaan” henkilöstöosaston lakkauttamisen ja kaaderiaineiston hävittämisen.⁴⁸⁹ Asiasta päätettiin työläisneuvostofoorumilla. Henkilöstöosaston lakkauttamisen seurauksena osaston työntekijöistä ”tuli oikeita työläisiä” ja heidän ”liittämislään tuottavaan työhön” oli mahdollista säästää palkkakustannuksissa.⁴⁹⁰ Perustelussa yhdistyi byrokratian karsiminen rivityöläisen mielipiteeseen toimihenkilöiden työn luonteesta tehtaassa.

Kaaderiaineistojen hävittämisestä voitiin olla montaa mieltä. Pienviljelijäpuoleen lehdessä henkilökorttiasiaan otettiin kantaa 2. marraskuuta.⁴⁹¹ Kis Újság palautti lukijoiden mieleen, että kyse oli tiedoista, joita ”paatuneet stalinistit” (hétpróbás stalinisták) kokosivat ja rakensivat näiden varaan stalinistisen urkkimisjärjestelmän. Lehden mielestä näitä aineistoja ei kuitenkaan saisi hävittää. Itse asiassa oli niin, että ”nyt nämä asianomaiset kaaderit haluavat hävittää rikollisen työnsä todisteet.”⁴⁹² Lehden tietoon oli tullut, että ”yksittäiset ihmiset” tai ”väliaikaisten vallankumousneuvostojen ryvettyneet jäsenet” olivat halunneet hävittää näitä todistusaineistoja.

Vastoin *Kis Újság*in saamia tietoja, työläisneuvostot olivat hyvin yleisesti olleet nimenomaan foorumi, jolla päätettiin esimerkiksi juuri kaaderiaineistojen kohtalosta.⁴⁹³ Mutta lehti katsoi jo aktiivisesti tuleviin oikeusprosesseihin, joissa tultaisiin tuomitsemaan todellisia rikollisia. Sen mielestä vallankumouksellisten neuvostojen velvollisuus oli viedä säilöön nämä ”valheen järjestelmän alhaiset dokumentit”, jotta niitä voitaisiin tarkastella myöhemmin pidettäessä eri tason oikeudenkäyntejä.⁴⁹⁴ Pienviljelijäpuoleen lehden käsitys henkilöstöosaston ylläpitämien dokumenttien hävittämisestä edusti näkökulmaa, jossa stalinistisen järjestelmän rikolliset oli saatava mahdollisimman tehokkaasti vastuuseen teoistaan. Työntekijöiden näkökulmasta asiaa voi tarkastella myös ikivanhana haluna hävittää ”oikeuden” tuottamat asiakirjat. Henkilökorttien hävittämisen ideaan sisältyi pyrkimys varmistaa töiden aloittaminen vastaisuudessa puhtaalta

⁴⁸⁸ Csepeli Újság – a Csepeli Nemzeti Bizottság lapja 1.11.1956, 239.

⁴⁸⁹ Néphadsereg 29.10.1956, ”Az első munkástanács négy napja”, 122.

⁴⁹⁰ Ibid. ”[...] bekapcsolódásuk a termelőmunkába sok megtakarítást eredményezhet.”

⁴⁹¹ Kis Újság 2.11.1956, ”Mi törtenjék a káderlapokkal?”, 265.

⁴⁹² Ibid., ”Az érdekelt káderesek most el akarják tüntetni bűnös munkájuk bizonyítékait.”

⁴⁹³ Varga 1994, 206.

⁴⁹⁴ Kis Újság 2.11.1956, ”Mi törtenjék a káderlapokkal?”, 265.

pöydältä. Aineistoa ei välttämättä haluttu käyttää todisteina esimerkiksi tehtaan sisällä toimineita ilmiantajia ja tiedonantajia vastaan, sillä voitiin ajatella, että *hekin olivat vain ihmisiä*⁴⁹⁵.

Henkilöstöosaston edustaman, yksilöihin kohdistuneen sorron vastustamiseksi toimittiin kansannousun aattona myös toisin päin: nostamalla viroistaan erotettuja tai työssään alennettuja takaisin tehtäviinsä. 22. lokakuuta terveystalon ammattiliittokokouksissa puhuttiin erityisten komiteoiden pystyttämiseksi suorittamaan henkilökunnan rehabilitaatioita.⁴⁹⁶ Poliittisin syin leimattujen lääkäreiden ja muiden terveyden ammattilaisten arvon palauttamiseksi suunniteltiin keskusjohtoista järjestelyä, jossa ammattiliitto valvoisi sitä, että rehabilitoinnista ei tullut ”vain itsekritiikkiä” vaan todellakin ”viattomana erotettujen” palauttamista virkoihinsa. Liitto suunnitteli ammattiyhdistyselinten työpaikkatason aktivoimista keskus- ja väliportaan elinten kautta. Työpaikkojen puolue-elimet haluttiin toiminnan tiimoilla järjestettäviin kokouksiin mukaan.

Yleinen tendenssi tehtaissa oli, että työläisneuvostot ottivat haltuunsa entisen kommunistipuolueen huoneiston, ja usein myös erottivat puoluesihteerin.⁴⁹⁷ Myös muut puolueet pyrkivät marraskuun alun lyhyen puoluerenessanssin aikana esiintymään tehtaissa. Esimerkiksi Chinoinin lääketehaassa työläisneuvosto päätti ensin suhtauduttuaan myönteisesti kieltää pienviljelijäpuolueen järjestäytymisen tehtaassa.⁴⁹⁸ Hyvin laajalti jaettu kokemus oli, että puoluetoiminta ei ylipäätään sovi tehtaaseen. Lampputehtaan vaikutusvaltainen työläisneuvosto antoi 1. marraskuuta periaatteellisen lausunnon, jonka mukaan tehtaassa ei ollut tarpeen säilyttää puolueen tai sen nuoriso-osaston elintä. Jos joku halusi harjoittaa sellaista toimintaa, tehköön hän sen ”tehtaan portin ulkopuolella” (a kapun kivül), esimerkiksi kaupunginosien puolue-elimissä.⁴⁹⁹

Työläisneuvostojohtajien muisteluissa on ilmaistu melko kuvaavasti työntekijöiden mielipide puolueesta (tai puolueista) tehtaassa. Kőbányan lääketehaan työläisjohtaja János Dénes kertoo, että jos jossain oltiin todella yksimielisiä, niin puolueiden suhteen. Ne oli pidettävä kaukana tehtaista, sillä tehdas ”ei ole mikään hullujenhuone.”⁵⁰⁰ Suoraa valvontaa harjoittavan puolue-elimen torjuminen – tuotannon politisoimisen kieltö – oli perusvaatimus, josta ei voitu tehdä poikkeusta.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ Ks. esim. László Pappin muistelu, Új Látóhatár 3/1962.

⁴⁹⁶ Népszava 23.10.1956, ”Az egészségügy legégetőbb problémái és az egészségügyi dolgozók rehabilitációja.”

⁴⁹⁷ Varga 1994, 210.

⁴⁹⁸ Ibid.

⁴⁹⁹ Ibid.

⁵⁰⁰ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 99. Dénes halusi tarkentaa heidän puolueiden kieltonsa taustoja. Lääketehaan ja piirin työläisneuvoston edustajana Keskustyöläisneuvostossa Dénes oli saanut kuulla tulevan tehtaan puoluetoimiston olevan ”pieni ja rehellinen.” Lääketehaassa tämä oli käsitetty viestinä siitä, että muitakin puolueita oli mahdollisesti tulossa (!), ja työntekijöistä tuntui järjettömältä, jos puolueilla olisi tehtaassa kaikilla oma toimistonsa. Sehän ei olisi enää mikään lääketehdas, se olisi täysi ”Bolondókház.”

⁵⁰¹ Ibid., 99. ”November 4-e előtt, amikor hivatalosan meghirdették a többpártrendszeret, akkor sem adtunk helyet egyetlen pártnak sem. Ebből logikusan következett, hogy ez az álláspont később is maradt.”

1.1.4 Palkkaus, tuottava työ ja työläisvalta

Ganzin vaunutehtaan⁵⁰² työläisneuvosto julkaisi kansannousun aikana *Motor*-nimisen, ”erikoisnumero”- alaotsikolla varustetun lehden.⁵⁰³ Julkaisun sisällön kautta on mahdollista tarkastella kyseisen tehtaan työläisneuvoston omakuvaa loka – marraskuun vaihteessa 1956. Kiinnostava on esimerkiksi työläisneuvoston toimintaa käytännössä kuvaava kirjoitus ”Itsenäisyyden tiellä” (*Önállóság útján.*)

Kirjoituksessa annetaan työläisneuvoston toiminnasta innokas, dynaaminen ja ennen kaikkea yhtenäinen kuva: ”riuskannokkelat ja intomieliset nuorukaiset sekä harkintakykyiset, kokeneemmat työläiset kulkevat toistensa kannoilla väliaikaiseen työläisneuvostoon järjestämään tehtaamme asioita.⁵⁰⁴” Hallintorakennuksen ensimmäisen kerroksen seinään maalattiin näkyvin kirjaimin ”Työläisneuvosto”, ja päivä päivältä ”yhä useampi” näki kirjaimet edessään.

Ganzin vaunutehtaille syntyneestä työläisneuvostosta uutisoitiin 29. lokakuuta.⁵⁰⁵ *Motorin* mukaan Ganzin neuvosto syntyi ”niistä, jotka taisteluiden aikana olivat mukana tehdasta suojelevassa kaartissa.⁵⁰⁶” Se hoitaisi tehtäviä niin kauan, kunnes työntekijät valitsisivat suljetulla lippuäänestyksellä ”lopullisen työläisneuvoston.” Neuvoston puheenjohtaja oli kokenut ammattisorvaaja György Lendvai 545. työpisteeltä.

Väliaikaisen työläisneuvoston ensimmäinen tehtävä oli tehdasvartion uudelleen järjestäminen.⁵⁰⁷ Kirjoittaja kertoo, että usean päivän ajan vartiovuoroja yötä päivää hoitaneille annettiin 14 tunnin lepo. Ganzissa tilanne koettiin kuitenkin jo niin vakaaksi, että järjestyksenvalvonta voitiin tehtaantien vartiota lukuun ottamatta lopettaa. Työläisneuvosto oli myös hoitanut palkan maksun (”ne jotka paikalla olivat, tietävät että saivat rauhassa noutaa palkkansa”) sekä elintarvikkeita tehdasyhteisön ja sen lähipiirin ihmisille. Elintarvikkeita jaettiin paketteihin säännösteltyinä, ja ruokaa sai käteismaksulla tai velkakirjalla.

⁵⁰² Kyseessä ei ole sama tehdasyksikkö kuin edellä mainittu Ganzin konetehtas.

⁵⁰³ ”Motor” – a Ganz Vagon és Gépgyár ideiglenes forradalmi munkástanácsának lapja” 30.10.1956, 161–162.

Kyseessä on kaksisivuinen lehtinen. Sen alareunassa lukee näkyvin kirjaimin: ”Kun olet lukenut, anna eteenpäin! Järjestys! Rauha! Ganz lakkoilee kunnes Neuvostoliiton joukot poistuvat.” Lehestä ei käy ilmi, oliko tehtaalla kenties aikaisemmin ollut tämän niminen lehti, jonka palstatilaa työläisneuvosto nyt käytti omiin tarkoituksiinsa, vai oliko lehti kansannousun innovaatio.

⁵⁰⁴ Ibid., ”Az önállóság útján”, 161. ”Fürge, lelkes fiatalok, megfontolt idősebb munkások adjak egymásnak a kilincset, amint ügyeiket intézik gyárunk ideiglenes munkástanácsánál.”

⁵⁰⁵ Szabad Nép 29.10.1956, ”Dologhoz látott a Ganz Vagongyár munkástanácsa”, 108. Lyhyessä raportissa kerrotaan, että Ganzin vaunutehtas valitsi neuvostonsa, ”järjesti rahaa” ja maksoi 700 – 800 työntekijälle ennakkoa. Neuvosto valitsi komitean, joka tulisi päättämään ”tehtaan johdon päivittäisistä kysymyksistä.” Myös arvokkaan kaluston vartiointi järjestettiin.

⁵⁰⁶ ”Motor” – a Ganz Vagon és Gépgyár ideiglenes forradalmi munkástanácsának lapja” 30.10.1956, ”Az önállóság útján”, 161.

⁵⁰⁷ Ibid.

Motor-lehdestä saatiin myös lukea, miten työläisneuvosto ja sen toimeenpaneva ”hallintoneuvosto” (igazgatási tanács) eivät hoitaneet vain ”tämän hetken asioita” – siis tehtäviä joita kansannousun synnyttämä yhteiskunnallinen kriisi oli tuonut mukanaan – vaan miettivät myös pitkän tähtäimen tulevaisuutta. Neuvoteltiin siitä, minkälaisia tuotteita tehtaassa pitäisi tulevaisuudessa tuottaa, jotta se toimisi tuottavasti ja taloudellisesti. Mainitsemisen arvoisesti esille nousi halukkuus paljon töitä mutta vähemmän raaka-aineita vaativan tuotannon järjestämiseen. Laajasti eri puolilla esille kansannousun aikana otettu ajatus ”kotimaisten ja ulkomaisten kauppasuhteiden perusteellisesta tutkimisesta” oli Ganzin julkilausuttu päämäärä.⁵⁰⁸

Ganzissa työstettiin myös suunnitelmaa ”tuotantokustannusten vähentämiseksi” siten, että samalla myös työntekijöiden ”henkinen ja fyysinen kuormitus” helpottuisi. Tämä tarkoitti oikeudenmukaisen palkkauksen ja inhimillisten tuotantonormien järjestämistä. Uusien palkkaratkaisujen perusteluna julki lausuttu pyrkimys vähentää tuotantoprosessin kustannuksia on kiinnostava työläisneuvostojen omakuvan kannalta. Kirjoitus päättyy toteamukseen, jonka kautta katsottiin positiivisessa hengessä tulevaan: ”Jo nämä väliaikaisen työläisneuvoston saavutukset osoittavat, että työväestömme kulkee nousujohteista itsenäisen johdon elpymisen tietä.⁵⁰⁹” Palkkaratkaisujen pohtiminen ei suoranaisesti liittynyt tehtaan auktoriteettisuhteisiin. Asiassa keskeistä olikin itse toiminta ja toimiva subjekti. Uudistuksia ja tuottavampia ratkaisuja tavoitteli työläisten itseään varten valitsema työläiselin, jolle oli avautunut hetkeksi tilaa tehdä näin.

Egyesült Izzó-lampputehtaan työläisneuvosto päätti, että myös pakollisen tauon aikana oli maksettava palkkaa.⁵¹⁰ Sopivista palkkausmuodoista päättäminen oli lähitulevaisuudessa ajankohtaiseksi tuleva projekti, jota tehtäisiin yhdessä teknisen henkilöstön kanssa. Väliaikaisuuden statuksesta haluttiin eroon: tulevaisuuden suunnitelmiin kuului 71-henkisen tehdasneuvoston perustaminen määrättyinä ajankohtana. Tehtaan tuotantoyksikköjä pyydettiin tuomaan kandidaattinsa väliaikaiselle neuvostolle, jonka tehtävä oli järjestää suljetun lippuäänestyksen periaatteella suoritettavat työläisneuvostovaalit.⁵¹¹

Tehtaan henkilöstöosaston lakkauttamista neuvoston päätöksellä perusteltiin kiinnostavalla tavalla.⁵¹² Toimenpiteen seurauksena osaston työntekijöistä ”tuli oikeita työläisiä” ja

⁵⁰⁸ Ulkomaankauppasuhteiden suhteen julkisuutta ja läpinäkyvyyttä kaivattiin jo teknisen yliopiston opiskelijoiden kuuluisassa ”16 kohdan” ohjelmassa, joka muotoutui 22. lokakuuta. Mainitun dokumentin 16 kohtaa (ohjelma muuntui tapahtumien edetessä, mutta pysyi perusvaatimuksiltaan samana) esiteltiin tiittävästi ensimmäisen kerran budapestilaisessa rakennusalan yhtiössä. Békés, Byrne & Rainer 2002, Doc. No: 24, 188.

⁵⁰⁹ ”Motor” – a Ganz Vagon és Gépgyár ideiglenes forradalmi munkástanácsának lapja” 30.10.1956, ”Az önállóság útján”, 161. ”Az ideiglenes munkástanácsnak ezek az elképzelései is már arra mutatnak, hogy munkásságunk jó úton halad az önálló vezetésben a fellendüléshez.”

⁵¹⁰ Népszava 30.10.1956, ”Az Egyesült Izzó munkástanácsa eltávolította igazgatóját és leváltja alkalmatlan vezetőit”, 132.

⁵¹¹ Ibid.

⁵¹² Néphadsereg 29.10.1956, ”Az első munkástanács négy napja”, 122.

heidän ”liittämislään tuottavaan työhön” oli mahdollista säästää palkkakustannuksissa.⁵¹³ Työläisneuvoston mukaan säästettävä summa ei ollut suinkaan kaikkein vähäisin tekijä siinä, että palkkoja voitiin työläisneuvoston päätöksen mukaisesti nostaa ”marraskuun ensimmäisestä päivästä lähtien” 10 – 15 prosenttia. Väliaikaisen työläisneuvoston varapuheenjohtaja, insinööri Laszló Kronstein totesi, että työläisneuvosto tulisi järjestämään tuotannon siten, että tehtaasta tulee taloudellisempi (gazdaságosabb) ja tuottavampi (termelékenyebb):

Sekä valtio että työläiset saavat enemmän kuin ennen. Jaamme 15 prosenttia yhtiön voitosta joka neljännesvuosi. Siten jokainen työläinen voi välittömästi tuntea, että jos hän tuottaa enemmän niin hän tienaa myös enemmän.⁵¹⁴

Tehdystä työstä ansaitun palkan ja tehtaan sisäisten valtasuhteiden välinen yhteys on kiinnostava kysymys. 1950-luvulla puolueen poliittinen väliintulo kosketti suoraan palkkausta ja työstä saatua toimeentuloa. Sankarityöläisyys oli tehtaan hallintokulttuuriin kuuluva peruskäsite, jolla haluttiin välittää yhteisölle uhraamisen sanomaa – palkan pienuudesta välittämättä. Työläisneuvostojohtaja Kronsteinin mukaan työläisneuvosto järjestäisi tuotannon tehokkaammin ja rationaalisemmin. Puheenvuorosta käy myös ilmi tietty oikeudenmukaisuuskäsitys, joka liittyy ahkeruuteen ja siitä palkitsemiseen, ja joka sinänsä ei kyseenalaista esimerkiksi suoritukseen perustuvan palkkauksen oikeutusta. Voi ajatella, että tehdasyhteisölle ja työpaikalle saattoi uhrautua, mutta uhrautuminen oli tehtävä omaehtoisesti ja itsenäisesti – ja kohtuullisella korvauksella.

Csepelin keskustyöläisneuvoston varapuheenjohtaja József Bácsi on kuvannut kansannousun aikaisia tapahtumia toteamalla, että Csepelin tehtaat jakautuivat karkeasti ottaen radikaaleihin ja vähemmän radikaaleihin.⁵¹⁵ Hänen mukaansa alttiita lakkoiluun oltiin erityisesti konetehtaassa, terästehtaalla, moottoripyörätehtaalla, ja sulatossa. Tämä johtui Bácsin mukaan erityisesti siitä, että näillä tehtailla oli paljon urakatyön tekijöitä. Mainituilla tehtailla oli 1950-luvulla teetetty töitä paikallisten puoluekomiteoiden toimesta hyvin vaativilla normeilla. Muualla, joissa ”ei työskennelty suorituspalkalla”, oltiin sitä vastoin tynempiä ja maltillisempia. Aikaisemmin on tullut esille, että työntekijöillä oli erilaisia strategioita, joita he saattoivat käyttää ’taistelussa normeja vastaan.’ Voikin kysyä, oliko pikemmin niin, että näissä ’radikaalimmissa’ tehtaissa oli ’totuttu’ passiiviseen vastarintaan.

⁵¹³ Ibid. ”[...] bekapcsolódásuk a termelőmunkába sok megtakarítást eredményezhet.”

⁵¹⁴ Néphadsereg 29.10.1956, ”Az első munkástanács négy napja”, 122. ”Úgy Szervezzük meg a munkát, hogy az gazdaságosabb és termékyenyebb legyen. Az államnak is, a munkásoknak is több jut, mint eddig. A tizenöt százalékos nyereség – részesedést minden negyedéven osztjuk szét. *Igy minden munkás közvetlenül érzi majd, hogy ha többet termel, többet is keres.*” (Kurs. T. L-F.)

⁵¹⁵ Szuronyok Hegyén nem lehet dolgozni, 65.

Sekä kansannousua edeltävässä että kansannousun aikaisessa julkisuudessa urakkapalkkasysteemiä haluttiinkin tarkistaa tai mietittiin jopa sen lakkauttamista kokonaan.⁵¹⁶ Kokonaan poistaminen oli epärealistinen ajatus (tai sitten oli kyse tietynlaisesta retoriikasta), sillä oli töitä, joissa urakkapalkkaus oikeudenmukaisesti järjestettynä oli järkevä ja hyvä asia. Bácsin näkemykset eivät merkitsekään sitä, että työntekijät olisivat olleet itse urakkapalkkausta tai edes normijärjestelmää vastaan. Viime kädessä oli kysymys siitä, kuka palkat määräsi ja minkälaisin perustein tehtävät kappalemäärät määräytyivät.

Työläisneuvostojen suhtautumisesta urakkapalkkaukseen kertovat muutamat työläisneuvostojohtajien myöhemmät kuvaukset siitä, mitä palkkausmuotojen suhteen kaavailtiin. Samalla on hyvä muistaa, että neuvostoja ei pidä samaistaa suoraan *työläisten* tahtoon. Niissä oli läsnä vahva työläiseliitin panos. Esimerkiksi Tamás Lukách, yksi Ganzin konetehtaan kansannousun aikaisista työläisneuvostojohtajista istui työläisneuvostossa päättämässä tehtaaseen tulevasta palkkaussysteemistä. Kokouksessa päätettiin säilyttää molemmat tehtaissa 1950- luvulla käytössä olleet urakkapalkkauksen muodot.⁵¹⁷

Tehtaan vaunutuotannossa oli voimassa ”ulkomailta tuotu” Bedeaux-järjestelmä⁵¹⁸. Järjestelmä pakotti suureen työntensiteettiin, koska se perustui yhden minuutin aikana suoritettuun työmäärään. Lukáchin mielestä järjestelmä ei silti ”ollut niin riistävä, että siitä ei olisi voinut saada normaalia palkkaa.” Konetuotannossa oli voimassa niin sanottu normijärjestelmä, joka perustui ennalta määrättyihin aika-arvoihin – tietyn kappalemäärän tekemisiin määrättyssä ajassa. Se oli Lukáchin mielestä ”hiukan tiukempi kuin perinteinen [Bedeaux] mutta ei mahdoton.” Työläisneuvosto halusi Ganzilla muuttaa enemmänkin järjestelmän toteuttamistapaa kuin itse järjestelmää. He eivät halunneet jatkaa ”normien kunnossapidoksi” (normakarbantartás) kutsuttua toimintaa. Kyse oli jo mainitusta prosessista, jossa säännöllisesti, yleensä vuosittain urakka – aikoja (aikaa jona tietty kappalemäärä on tehtävä) pienennettiin 15 – 20 %.⁵¹⁹ Työläisneuvosto edusti siis työntekijöiden sananvaltaa sen suhteen, miten työ ja siitä saatava palkka määräytyivät – oikeudenmukaisempaa työnantaja – työntekijäsuhdetta.

Mielenkiintoinen kysymys on, millä tavalla tavallinen sekatyömies koki lampputehtaan työläisneuvostojohtaja Kronsteinin käsityksen tuottavuuden ja ’tienaamisen’

⁵¹⁶ Népszava 19.10.1956, ”Megkezdte tanácskozását a vasutas dolgozók szakszervezetének IV. kongresszusa”; Népakarat 2.11.1956, ”Válasz a munkástanácsok kérdésére”, 260.

⁵¹⁷ Szuronyok Hegyén nem lehet dolgozni, 82.

⁵¹⁸ Bedeaux-järjestelmä on Ranskassa syntyneeseen amerikkalaisen insinöörin Charles Eugene Bedauxin(1877 – 1944) kehittälemä työsuorituksen perustuva palkkaussysteemi. <http://www.britannica.com/eb/article-9001763/Charles-Eugene-Bedaux>. Bedaux: n järjestelmä oli käytössä Unkarissa monin paikoin jo ennen toista maailmansotaa. Jo tehtaissa tunnettujen palkkaustapojen käyttöönotto oli luontevaa. Sosialistit aina Leninistä lähtien olivat kiinnostuneita kapitalistisen lännen tehdastyön hallinnointiin liittyvistä innovaatioista ja niiden soveltamismahdollisuuksista.

⁵¹⁹ Ibid.

suhteesta (”mitä enemmän teet työtä, sitä enemmän tienaat”.)⁵²⁰ Tärkeää lienee ollut se, kuka kehotti tekemään töitä tehokkaasti, millä tavalla valta ja auktoriteetti kohtasivat ja miten auktoriteetti suhteessa työntekijöihin saavutettiin

Rakennuselementtitehtaan työläisneuvostojohtaja László Abod on myös muistellut työläisneuvoston käsityksiä toimivasta palkkauksesta. 1. marraskuuta – jo suuremman ”duunarijoukon” läsnä ollessa – puhuttiin tehtaassa Abodin mukaan tuotannon aloittamisesta ja uudesta palkkajärjestelmästä. Vanha tuotantonormeihin perustuva järjestelmä koettiin sekä ”epäinhimilliseksi” että ”epätaloudelliseksi.”⁵²¹ Työläisneuvosto määritteli uudet palkkauksen periaatteet yhdessä talouspäällikön (üzemgazdasági vezető) ja neuvoston jäsenten kanssa. Tehtaaseen haluttiin ajaa sisään palkkaussysteemi, jossa yhdistyisivät ”laatu sekä määrä.” Abodin mukaan työläiset olivat samaa mieltä, sillä ei ollut mitään järkeä, että he ”piinasivat itsensä kuoliaaksi ja tuloksena olisi tuote, jolla ei tee mitään.” Palkkauksella pyrittiin estämään tilanne, jossa sankarityöläinen tekisi puolueosaston poliittisella ja tehdaskomitean käytännöllisellä tuella valtavia työsuorituksia. Sankarityöläisen tai etujoukkotyöläisten muodostaman työprikaatin tuottamat valtavat kappalemäärät johtivat suuriin palkkoihin asianosaisille mutta myös suoritusten varjolla tuotantonormien nostamiseen. Työläisneuvosto pyrki hoputtamisen vähentämiseksi ja laadun parantamiseksi palkkaukseen, jossa tietylle työsuoritustasolle noustaessa palkkaus muuttuisi degressiiviseksi.⁵²²

Työläisneuvostojen radikaalimpiin vaatimuksiin kuulunut pyrkimys tehtaan puolue-osaston lakkauttamiseen - tai ainakin sen roolin selkeään kaventamiseen - liittyi selvästi sekä ammattitaidottomien että koulutettujen työläisten näkökulmasta työvoiman itsemääräämisoikeuden kasvattamiseen. Puolue-edustuksen rajoittaminen tehtaan porttien ulkopuolelle – sen lisäksi että se oli tapahtumien vallankumouksellisuuteen kuuluva ilmiö – oli myös jonkinlaista ’vapautumista’ työlle.

Valtasuhteiden muutoksessa oli työläisneuvostojen ruumiillistaman *työläisten itsehallinnon* näkökulmasta kyse myös työntekijöiden pyrkimyksestä osallistua tuotantoprosessia koskevaan päätöksentekoon. Työläisneuvostojen julkisuuskuvaan näyttää kuuluneen myös toiminta ammattitaidon esilletulon edistämiseksi. Tässä suhteessa kuvaava on *Teknisten ja luonnontieteiden liiton* (MTESZ) kannanotto 31. lokakuuta, jossa se ilmaisi antavansa ”täyden tukensa”

⁵²⁰ Néphadsereg 29.10.1956, ”Az első munkástanács négy napja”, 122.

⁵²¹ Szuronyok Hegyén nem lehet dolgozni, 121.

⁵²² Ibid. ”[...] olyan bérrendszert kezdünk kiállítani, amely bizonyos teljesítmény felett degresszív lett volna. A mennyiség és a termék minősége együttléve határozta volna meg a bért.”

työlaisneuvostoille⁵²³ Tekniikan ja luonnontieteen alojen korkean ammattitaidon omaavat ihmiset ”näkivät itsensä” vallankumouksellisen liikkeen ”kunnianarvoisassa ohjelmassa.” He toivoivat liikkeelle menestystä, sillä onnistuessaan se tulisi varmistamaan ammatti-ihmisten kykyjen esille tulon ja hyödyntämisen, ja antamaan Unkarin kansalle vapaan, ammattitaitoon ja luovaan työhön uskovan maan.⁵²⁴

Ammattitaidon kehkeytymisen estäminen oli MTESZ: n mielestä syynä ”talouden umpikujaan.” MTESZ vaati, että ”hallitus antaisi taloudellisen elämän kaikilla alueilla ohjaavan vastuun ammatti-ihmisten käsiin.⁵²⁵” Samaan hengenvetoon se antoi täydellisen tukensa työlaisneuvostoille, jotka se liitti ammatillisen osaamisen esille tuloon:

”Tervehdimme ilolla työlaisneuvostojen muodostumista tehtaissamme ja kehotamme kaikkia unkarilaisia ammatti-ihmisiä auttamaan työlaisneuvostoja ja ottamaan osaa niiden työhön.⁵²⁶”

1.2 Koneiden suojele, tuotannon edellytysten ylläpitäminen ja uusi järjestys

1.2.1 Järjestysretoriikka

Työlaisneuvostoihin liittyviä turvallisuus- ja järjestyksenpitoteemoja ei ole tarkasteltu aikaisemmassa tutkimuksessa niin painokkaasti kuin olisi pitänyt. Koneista, kalustosta ja tuotannon edellytyksistä huolehtiminen olivat työlaisneuvostojen omakuvan kannalta tärkeitä organisoidun toiminnan muotoja. Lähteissä on viitteitä myös siitä, että työlaisneuvostot ajateltiin hoitamassa järjestyksen ylläpitoa myös tehtaan ulkopuolella, itsenäisesti tai yhdessä kaupunginosien kansalliskomiteoiden kanssa. Suurilla tehtailla tai kaupunginosatason työlaisneuvostoilla oli voimavaroja tällaiseen toimintaan. Työläiskaupunginosissa, kuten Újpestissä ja Kőbányassa, tehdas oli sekä fyysisenä paikkana että sosiaalisten suhteiden keskittymänä luonteva toiminnallinen ympäristö, josta voitiin hallinnoida erilaista kriisiajan toimintaa.

Edellä on tullut ilmi, että työlaisneuvostoja syntyi sekä puolueiden ja ammattiosaston yhteistoiminnan että työntekijöiden spontaanin toiminnan seurauksena. Järjestyksenpidon, koneiden suojele ja tuotannon edellytysten näkökulmasta sekä puoluejohtoiset että vallankumoukselliset neuvostot saattoivat myös olla samassa veneessä sen suhteen, mitä tehtaissa ja niiden ympäristöissä oli tehtävä. Csepelin keskusneuvoston varapuheenjohtajan József Bácsin mukaan heidän tehtaansa,

⁵²³ Népszava 31.10.1956, ”Támogassa minden szakember teljes tudásával a munkástanácsokat – A MTESZ elnökségének felhívása”, 170.

⁵²⁴ Ibid.

⁵²⁵ Ibid. ”Követeljük, hogy a kormány a gazdasági élet minden területén szakemberek kezébe adja az irányítást.”

⁵²⁶ ”Örömmel üdvözljük a munkástanácsok megalakulását üzemeinkben és felszólítunk minden magyar értelmiségi szakembert, hogy teljes tudásukkal segítsék a munkástanácsokat és vegyenek részt munkájukban.”

yksi Csepelin trustin 18 tehtaasta,⁵²⁷ sai ensimmäisenä puoluejohtoisen työläisneuvoston 24. lokakuuta. Neuvostotankit olivat asettuneet asemiinsa tehtaan ympäristöön, ja väliaikainen työläisneuvosto loi välittömästi yhteydet komentaja Abramovin kanssa. Bácsin mukaan panssarivaunut lähtivät tehtaan alueelta 25. lokakuuta iltapäivällä ”työläisneuvoston pyynnöstä.”⁵²⁸

Puoluejohtoiset pyrkimykset menivät pian 26. lokakuuta tapahtuneen työläisneuvostojen virallistamisen jälkeen nurin. Tehtaisiin syntyi uusi järjestys. Kun työntekijät ottivat työläisneuvostoineen tehtaot haltuunsa, oli asian ydin valta- ja auktoriteettisuhteiden muuttaminen. Asiat hoidettiin ’uuden porukan’ toimesta, mutta itse tuotantoa ja työtä koskevat tehtävät eivät monilta osin muuttuneet.

Kun lehdet alkoivat uudelleen ilmestyä 26. lokakuuta, merkittävän osan niiden palstatilasta valtasi turvallisuutta ja järjestystä koskeva retoriikka. Erityisesti puolueen lehti Szabad Nép tuntui ajoittain lähes päämäärätietoisesti julkaisevan turvattomuuden tunnetta tuottavia uutisointeja. Turvattomuudesta seurasi tarve suojautua, ja kirjoituksissa tehtaita vartioitiinkin ”ulkoisilta hyökkäyksiltä.”

Ilman lehtiä ihmiset olivat radiotiedottamisen varassa ja oleskelivat kotona tai työpaikalla. 25. lokakuuta Ernő Gerő erotettiin keskuskomiteasta ja ulkonaliikkumiskielto kumottiin.⁵²⁹ Ulkonaliikkumiskiellon rauettua ihmiset saattoivat huomata, että kaupungin lävitse ei ollutkaan vyörynyt vihollisjengien armeija, eivätkä kapinalliset selvästikään olleet ”huligaaneja” tai ”fasisteja.” Tällöin selvisi vähitellen, että tehtaisiin kohdistunut uhka oli liioiteltu konstruktio. Toisaalta tehtaisiin rynnänneet lakkoagitaattorit saatettiin kokea tunkeilijoina, ja tilannetta hyväksi käyttävien huligaanien uhkaa voitiin pitää todellisena.

László Vargan mukaan Unkarin kansannousun ensimmäiset työläisneuvostot⁵³⁰ eivät olleet erityisen ”radikaaleja, sillä ne kietoutuivat yhteen vielä tehtaissa läsnä olevien muiden yhteiskunnallisten elinten [puolue, ammattiosasto] kanssa.”⁵³¹ Vargan muotoilu on hieman harhaanjohtava: kyse oli useimmiten jo esille tulleesta tilanteesta, jossa puoluejohtoinen

⁵²⁷ Tóth 1999, 167.

⁵²⁸ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni 62. Bácsin ilmaisu ”työläisneuvostojen pyynnöstä” ei kerro kaikkea siitä, mitä Neuvostoliiton tankkien tehtailta vetäytymisen taustalla oli. Mutta idea säilyy samana. Kun järjestyksen ylläpidosta on eri puolilla vakuutettu, on tilanne vakaa ja altis positiiviselle kehitykselle.

⁵²⁹ Békés, Byrne & Rainer 2002, 196. Gerőn ero puolueen keskuskomitean johdosta oli merkittävä asia, josta tiedotettiin varsin kattavasti esimerkiksi lentolehtisillä. Katso 1956 plakátjai és röplapjai: október 22 – november 5, 56 – 57. László Vargan mukaan Ernő Gerőn erottaminen ja ”myös suuren yleisön silmissä hyväksyttävänä pidetyn” János Kádárin nimittäminen hänen tilalleen antoi mahdollisuuden aavistella, että keskusjohdossa pyrittäisiin mahdollisesti poliittiseen ratkaisuun. Tässä hengessä voitiin myös tulkita seuraavana päivänä ilmoille lasketut poliittisen johdon ja SZOT:n julkilausumat, joissa muun muassa kehoitettiin perustamaan tehtaisiin työläisneuvostoja. Varga 1994, 202

⁵³⁰ Varga mainitsee yleisesti ensimmäisenä pidetyn Egyesült Izzó – lampputehtaan 24. lokakuuta syntyneen neuvoston lisäksi Pécsin Sopianan konetehtaan samana päivänä perustetun työläisneuvoston. Katso Varga 1994, 202. Tämän lisäksi näitä ”ensimmäisiä työläisneuvostoja” ovat Vargalle ilmeisesti ennen 26. lokakuuta syntyneet työläisneuvostot.

⁵³¹ Ibid.

työlaisneuvosto syrjäytettiin ja uusi, omaehtoinen neuvosto perustettiin työntekijöiden toimesta. Hänen ajatukseensa sisältyy implisiittisesti työlaisneuvostojen arvottaminen 'todellisiin', vallankumouksen logiikan seurauksena syntyneisiin, työlaisneuvostoihin ja puolueen perustamiin neuvostoihin. Tähän yhteyteen Varga liittää radikaalin ja ei-radikaalin käsitteet, jonka vuoksi hän ei tarkastele sitä mahdollisuutta, että myös hyvin vasemmistolaisten, jopa puolueemyönteisten sosialismiin uskovien voimien perustamat neuvostot saattoivat olla 'radikaalimpia' vaatimuksiltaan kuin 'spontaanisti' syntyneet. Olihan niin, että vuoden 1956 tapahtumiin liittyi tärkeänä elementtinä puolueen sisällä eläneen reformimielisen vastarinnan esilletulo⁵³².

Kansannousun lehdistön ja työlaisneuvostojohtajilta kerätyn muistitiedon valossa työlaisneuvostojen syntyä ja niille kasvanutta toimenkuvaa ei tarvitse tarkastella pelkästään radikaali - vähemmän radikaali - akselilla. Kun seuraavassa otan esille joitain kuvaavia esimerkkejä turvallisuutta ja koneiden suojelua koskevista vallankumousjulkisuuden puhetavoista, tulee tarkastelun kohteeksi se, miten työlaisneuvostojen toimintaa julkisuudessa tulkittiin ja millaisiin suuntiin tämä tulkinta ohjasi työlaisneuvostojen ja työlaisneuvostoliikkeen omakuvaa.

26. lokakuuta tapahtunut työlaisneuvostojen virallistaminen on hyvä asettaa myös järjestyksenpitoa koskevien kysymysten yhteyteen. László Vargan mukaan puolueen keskusjohdon ja SZOT: n työlaisneuvostomyönteistä julkilausumaa voidaan pitää jonkinlaisena osoituksena siitä, että ne halusivat työlaisneuvostojen avulla ”luoda joukkoliikkeen luonteisen perustan.”⁵³³ Asiaa on mahdollista tarkastella myös keskusjohdon poliittisen tilannearvion kautta: keskusjohto haki sekasortoiselta näyttävässä tilanteessa työtä tekeviltä massoilta poliittista tukea järjestyksen palauttamisen tehtävää varten.

Lehtiraportoinnin kannalta ei ollut tästä näkökulmasta olennaista, mikä työlaisneuvostojen – joka tapauksessa vielä muotoutumassa oleva – poliittinen agenda ja radikaalisuuden aste oli. Tärkeää oli se, että ne ”puolustivat” tehtaita ja pitivät ”järjestystä” yllä. Lehtien raportointi tilanteesta, jota luonnehti kaaos ja tiedon puute, ei siis ole perinteisessä mielessä luotettavaa – niiden avulla ei ole mahdollista tietää olivatko ”järjestykseen ja kuriin” kannustavat työlaisneuvostot puolueen vai työntekijöiden itsensä perustamia.⁵³⁴ Vargan mukaan kansannousun ensimmäisinä päivinä saapui tehtaiden puolue- ja ammattiyhdistyskomiteoilta valtava määrä tiedonantoja ”työläisten nimissä.”⁵³⁵ Kysymysteni kannalta ongelma ei ole kuoleman vakava.

⁵³² Békés, Byrne & Rainer 2002, 10–12.

⁵³³ Varga 1994, 204.

⁵³⁴ Lehtien tehtaista saaman tiedon luonne ja laatu määrittyi esimerkiksi sen mukaan, oliko kyse puoluejohtoisen vai vallankumouksellisen työlaisneuvoston edustajasta, joka lehdelle tiedotti.

⁵³⁵ Ibid., 202.

Lehtien käytössä ollut sana- ja käsitevarasto turvallisuutta ja koneiden suojelua koskevine ilmaisuineen tuki työläisneuvostojen poliittista roolia joka tapauksessa.

1.2.2 Koneiden suojeleminen

24. lokakuuta ilmoitettiin radiossa, että Imre Nagy oli valittu pääministeriksi ja Unkarin työväen puolueen poliittisen komitean jäseneksi. Samana päivänä muotoiltiin puolueen keskusjohdon julistus, jossa kapinallisia kutsuttiin ”taantumuksen pimeäksi laumaksi.”⁵³⁶ Samassa julistuksessa Budapestin työläisten kerrottiin ”suojelevan sankarillisesti tehtaitaan.” Lause vääristeli todellisuutta, sillä vain pieni osa työntekijöistä oli mennyt töihin. Sillä pyrittiin tuottamaan tietyn suuntaista toimintaa tilanteessa, jossa tuotantoelämän piirissä oli nähty yhä enemmän vaarallisiksi koettuja agitaattoreita, jotka pyrkivät saamaan työntekijöitä liikkeelle tai näkökulmasta riippuen pysähtymään lakkoon. Työläisiä kehoitettiin keskusjohdon julkilausumassa pysymään työpisteillään ja työpaikoillaan, ja olemaan uskomatta ”vihollisen ääntä.”⁵³⁷ Yksi tällainen ääni kuului yliopistonuorisolle, joka kehotti työläisiä lakkoilemaan ”niin kauan kunnes hallitus täyttää vaatimuksemme.”⁵³⁸

László Abodin mukaan neuvostojen perustamista motivoitiin erityisesti koneiden ja kaluston suojelulla:

[...] työläisneuvosto järjesti tehtaan suojelun siinä 27. päivän paikkeilla ja hankki myös aseita tähän tarkoitukseen. Portilla oli kiertävä vartio. On kyllä sanottava, että työläisneuvostot ottivat tehtävänsä tosissaan. Vastavallankumouksellisia? Kun asiaa tarkastelee jälkikäteen, tuntuu ajatus koomiselta. Suojelimme tehtaitamme mahdollisten vastavallankumouksellisten hyökkäysten varalta. Tällaista toimintaa oli hyvin monessa tehtaassa. Lakosta oli kyse loppuun asti mutta tehdas oli turvassa.⁵³⁹

Koneiden suojelun ohella ajatuksena oli mahdollisuuksien mukaan pitää koneita lämpiminä, jotta energiaa tuottavat laitokset ja liikenne voitaisiin saada toimimaan mahdollisimman pian.⁵⁴⁰ Unkarin

⁵³⁶ 1956 plakátjai és röplapjai: október 22 – november 5, 40. ”Az MDP központi vezetéségének felhívása.”

⁵³⁷ Ibid.

⁵³⁸ 1956 plakátjai és röplapjai, 41. ”Általános sztrájkfelhívás!”

⁵³⁹ Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 121. [...] a munkástanács, talán 27-én, megszervezte a gyár védelmét, amelyhez fegyvert is szereztek. A kapuban egymást váltottak az örök. Meg kell mondjam, komolyan vettük, hogy a munkástanácsnak meg kell védenie a gyárat. A munkástanács lett volna az ellenforradalom? Ez most nagyon komikusnak tűnik, mi a gyárat védtük az esetleges ellenforradalmi veszéllyel szemben. Nagyon sok helyen így volt. Sztrájk volt végig, de biztonságban volt a gyár.” Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 123.

⁵⁴⁰ Ibid., 120. Abodin kuvaus vastaa Biezenskin käsittelemää tilannetta puolassa syyskesällä 1944, jolloin tehdasneuvostot pyrkivät ”vartioimaan tuotantoa” turvallisuusvajeen vallitessa. Ks. Biezenski 1994, 61–62.

kansannousun poliittinen kriisi oli yhtäläillä hallinnon ja järjestyksenpidon kriisi. Lehdistön perusteella näyttää siltä, että yksipuoluevallan kriisin hetkellä vallan edustajat turvautuivat olemassa olevaan ”vieraan uhan” sanavarastoon. Kansannousun edettyä tehtaissa pidettyjen uusien työläisneuvostovaalien ja puolueen kaitsemisesta vapaan järjestäytymisen myötä työläisneuvostoliike valtasi myös julkisuuden ja puhetavat muuttuivat.

Järjestysretoriikan kannalta kiintoisalla tavalla ristiriitainen on ”Köbányan väliaikaiseksi työläisneuvostoksi” itseään kutsuvan, todennäköisesti puolue ja/tai ammattiosastojohtoisesti perustetun työläisneuvoston julistus ”Köbányan työntekijöille ja työläisille” 27. lokakuuta.⁵⁴¹ Siinä Unkarin kansanarmeijan joukot yhdessä Neuvostoliiton sotilasmuodostelmien kanssa ”olivat onnistuneet riisumaan aseista” vielä jäljellä olleet ”rauhanrikkokat.” Koko kaupunginosan työläisneuvostona esiintyvä neuvosto ilmaisi tukevansa rauhaa ja järjestystä palauttavaa hallitusta ja taistelevansa tuotannon mitä pikimmin tapahtuvan käynnistymisen puolesta. Ihmisiä kehoitettiin palauttamaan rangaistuksia pelkäämättä aseita poliisipiiriin ja aloittamaan tuotannon valmistelut tilanteessa, jossa ”varastot hupenivat.”⁵⁴² Työläisneuvoston käyttämät ilmaisut viittaavat tässä tapauksessa puoluekomitean suuntaan. Olennaista on, että ”varastoista” huolta kantoivat myös omaehtoisesti järjestäytyneet työläisneuvostot. Tärkeää tehtaissa tuotannon sujumiseen liittyvissä asioissa *vallankumouksellisen työläisneuvostoliikkeen* kannalta oli, mikä taho määritteli suojelun tarpeen.

Szabad Nép kertoi raportissaan, että viiteen suureen tehtaaseen oli perustettu työläisneuvosto.⁵⁴³ Lehden mukaan neuvostot näkivät kaikkialla ensiarvoisena tehtävänä ”järjestyksen ja kurin” ylläpitämisen.⁵⁴⁴ Tehtaiden suojeleminen ja järjestyksen valvonta oli lehden mukaan olennaista, jotta tärkein eli tuotannon uudelleen aloittaminen voitaisiin toteuttaa.⁵⁴⁵

Puhelintehtaassa oli järjestetty työläiskaarti, joka ”viimeksi samana aamuna [27.10] oli jälleen estänyt säännöllisesti toistuneet häiriöt.”⁵⁴⁶ Viimeisin tapaus oli mennyt tähän tapaan: läheisestä leipätehtaasta oli kuljetettu leipää työntekijöille, mutta ”kymmenpäinen, osin aseistettu

⁵⁴¹ 1956 plakátjai és röplapjai, ”Köbányai dolgozói! Munkások!”, 89.

⁵⁴² Ibid. Lähdejulkaisussa ei ole otettu kantaa suuntaan tai toiseen sen suhteen, millä tavalla julistuksen sisältö on tulkittava. Ratkaisuja tulkinnan suhteen voi tehdä vain kontekstia tuntemalla. Tässä mielessä lähdejulkaisun sisältö ei itsessään riitä lähteeksi.

⁵⁴³ Szabad Nép 27.10.1956, ”Hírek a Budapesti üzemekből”, 88. Mainitut viisi tehdasta olivat Gheorghiu Dejin laivatehdas, Ganzin vaunutehdas, Duclosin kaivoskonetehdas, Lángin konepaja ja puhelintehdas.

⁵⁴⁴ Ibid., ”Rend és fegyelem – ez a jelszó most mindenütt és mindenekelött.” Szabad Népin kirjoituksessa kuria, järjestystä ja tuotantovälineiden suojelemista koskevat tekstikohdat oli korostettu lihavoimalla.

⁵⁴⁵ Ibid. Lehti käytti samaa retoriikkaa, jota keskusjohto oli käyttänyt julistuksessaan muutama päivä aikaisemmin. Sen arvio tilanteesta heijasteli kansannousun alkuvaiheiden käsityksiä työläisneuvostoista, ja sille tietoja tehtaista antaneet tahot olivat usein puoluejohtoisten työläisneuvostojen edustajia. Lehti ei – muiden valtaalehtien tapaan – halunnut tai osannut tehdä eroa tehtaassa jo valmiiksi sijaitsevien hallinnon edustajien perustaman neuvoston ja ”demokraattisesti valitun” työläisneuvoston välillä.

⁵⁴⁶ Ibid.

lava – autolla liikkunut joukkio halusi estää kuljetuksen.⁵⁴⁷ Enempää asioiden kulkua selvittelemättä kirjoitus jatkui, tarinan tarpeiden mukaisesti mustalla korostettuna: ”mutta [työläisneuvoston perustama] työläisvartio sai pian aikaan järjestyksen ja riisui hyökkääjät aseista.”

Népszava kertoi lukijoilleen Danuvian moottoripyörätehdasta kohdanneesta ”neljästä rynnäkköhyökkäyksestä.⁵⁴⁸ Ensimmäinen tapahtui 24. päivän vastaisena yönä, ja yllätti lehden mukaan täysin moottoripyörätehtaan yövuorossa työskentelevät naiset. Ensimmäistä hyökkäystä seurasi kolme uutta. Nämä kuitenkin sillä välin järjestetty työläisvartio löi takaisin, semminkin kun perjantain kovemmissa taisteluissa myös ”kansalliskaarti” riensi työläiskaartin avuksi. Tehtaan ”sankarillinen suojele” oli vaatinut myös uhrin. Naapurirakennuksen ikkunasta ammuttiin kuoliaaksi Antal Pákozdi, yksi työläisvartion jäsenistä. Puhelintehtaasta raportoitiin, että 2500 työntekijästä 400–500 ilmestyi töihin lauantaina (27.10.) Tehtaassa oli muodostettu 19-henkinen työläisneuvosto, joka ”suojele kansanomaisuutta vastuunsa tuntien.” Puhelintehtaasta osoitettiin määrätietoinen viesti samana päivänä muodostetulle uudelle hallitukselle: ”Te saatte aikaan järjestyksen, me suojelemme tehdasta.⁵⁴⁹”

29. lokakuuta *Szabad Nép* kertoi, miten Ganzin junavaunuja valmistavassa tehtaassa työläisneuvosto oli järjestänyt rahaa ja maksanut 700 – 800 työntekijälle ennakkoa.⁵⁵⁰ Työläisneuvosto valitsi toimeenpanevan komitean joka päätti tehtaan johdon päivittäisistä kysymyksistä. Myös Ganzilla arvokkaan kaluston vartiointi järjestettiin. Työläisneuvostoille kuvitellun järjestyksenylläpitotehtävän kannalta kiintoisaa on, että ”VIII kaupunginosan [Józsefváros] kansalliskomitean esityksestä” Ganzin tehtaalaiset hoitaisivat itsenäisesti kaupunginosan järjestyksenvalvonnan. Riippumatta siitä, minkälaista tämä toiminta käytännössä oli – tai edes lähetettiinkö Józsefvárosin kaduille minkäänlaista partiota – julkisissa puhetoissa työläisneuvostolle jaettiin turvallisuuteen liittyviä tehtäviä.

1.2.3 ”Tuhatta asiaa on meidän pohdittava, sata asiaa järjestettävä” – tuotannon ylläpidon käytäntöä

Lehdet kirjoittivat säännöllisesti raportteja tehtaista. Tuotannon käynnistämistä koskevat uutiset Budapestin tuotantoelämän piiristä tulivat aivan lokakuun ja marraskuun vaihteen tienoilta, jolloin sekä uutisointien henki että työläisneuvostojen julkinen rooli oli erilainen kuin aiemmin. Työläisneuvostot olivat nyt selkeästi vallankumousta edustavia orgaaneita.

⁵⁴⁷ Ibid. ”[...] egy teherkocsin mintegy tízfőnyi, részbrn fegyveres csoport meg akarta ezt akadályozni.

⁵⁴⁸ *Népszava* 28.10.1956, ”A szakszervezetek és az üzemek nagy napjai”, 104.

⁵⁴⁹ Ibid., ”A kormány esináljon minél hamarabb rendet, mi addig is vigyázunk a gyárra.”

⁵⁵⁰ *Szabad Nép* 29.10.1956, ”Dologhoz látott a Ganz Vagonyar munkástanácsa”, 108.

Ganzin vaunutehtaan työläisneuvosto oli ollut kosketuksissa raitiovaunuja hallinnoivaan tahoon (FVV) tarjoutuen hoitamaan taisteluissa vaurioituneet raitiovaunut: ”Meidän kaikkien yhteinen etu on mitä pikimmin liikenne alkaa sujua, ja olemme varmoja, että työntekijöitämme ei tarvitse erikseen kehottaa ottamaan näitä töitä vastuulleen.⁵⁵¹” Tässä luotiin työläismoraalia ja samalla nostettiin työläisneuvoston profiilia. Ganzin vaunutehtaan väliaikaisen työläisneuvoston *Motor*-lehdessä neuvosto esiintyikin hyvin aktiivisena – näin erityisesti tuotannon ylläpitoa ja jatkuvuutta koskevissa kysymyksissä.

Kirjoittaja otti asiakseen kiittää tehdasta taukoamatta ylläpitänyttä ja vartioinutta väkeä, oltiinhan 30. lokakuuta tilanteessa, jossa ”vallankumous oli voittanut.” Kouralliselle ihmisistä koitui silti yhä valtavasti tehtäviä: ”tuhatta asiaa on meidän pohdittava, sata asiaa järjestettävä.⁵⁵²” Erityisesti järjestyksenvalvonnan ja koneiden sekä tehtaassa oleskelevien ihmisten suojeluun liittyvät tehtävät koettiin tärkeiksi.⁵⁵³ Tehdasvartiota oli kiittäminen siitä, että ”koneissamme ei ole naarmuakaan, ja koko tehdas odottaa tyynesti, jotta elämää tarkoittava työ alkaisi ja koneiden kalske taas lähtisi käyntiin.⁵⁵⁴”

Mutta ei myöskään haluttu kulkea kiitoksen sanaa sanomatta keittiöhenkilökunnan ohitse – niiden ”jotka totisesti tarpeeksi usein saivat nuhtelevia sanoja (useimmiten oikeutetusti).⁵⁵⁵” Taistelujen aikana tehtaan keittiön johtaja alaisineen (yhteensä viisi henkilöä) työskenteli aamuvarhaisesta myöhään yöhön, jotta tehtaan vartio olisi saanut ruokaa kolmesti päivässä. Öisin vartiomiehet saivat vieläpä kuumaa teetä. Tämän lisäksi keittiössä valmistui ruokaa päivällä tehtaaseen tuleville työläisille ja muille tehtaan tiloissa oleskelleille. Loppujen lopuksi ruokakin tuntui maistuneen melko hyvältä.

Lääkärin vastaanotto ei lopettanut toimintaansa ”yhtenäkin hetkenä.⁵⁵⁶” Kaksi lääkärinä piti vuorotellen vastaanottoa yötä päivää sekä tehtaan ja sen ympäristön aikuisia että lapsia varten. Tehtaan huolto- ja ylläpitohenkilökunta oli jatkuvassa valmiudessa: ”Hiilimurskahissin kitinän saattoi joka yö kuulla merkkinä siitä, että lämpöpannun hoitajat tekivät työnsä

⁵⁵¹ ”Motor’ – a Ganz Vagon és Gépgyár ideiglenes forradalmi munkástanácsának lapja” 30.10.1956, 161 -162. Katso ”Az önállóság útján”, 161, ”Mindnyájunk közös érdeke, hogy a forgalom legrövidebb időn belül meginduljon, és biztosak vagyunk abban, hogy ezekben a munkákban dolgozóink minden küln biztatás nélkül derekasan kiveszik a részüket.” Ganzin tarjous uutisoitiin muuallakin kansannousun lehdistössä. Katso esim. Népszabadság 3.11.1956, ”Indul a munka a budapesti üzemekben”, 320. Lehdelle raportoitiin muun muassa, että Ganzissa 700 – 800 työntekijää oli ilmestynyt työpaikalle, työt olivat alkamassa jälleen, ja työntekijät olivat halukkaita korjaamaan 56 taisteluiden aikana vahingoittunutta raitiovaunua.

⁵⁵² Motor, ”Az önállóság útján”, ”Ezer féle kell gondolniuk, száz féle kell intézkedni.”

⁵⁵³ ”Motor’ – a Ganz Vagon és Gépgyár ideiglenes forradalmi munkástanácsának lapja” 30.10.1956, 161 -162. Katso ”Szót érdemelnek...”, 161.

⁵⁵⁴ ”Szót érdemelnek...”, ”Nekik köszönhető, hogy gépjeinkben egyetlen karcolás sincs, és minden csak arva vár, hogy meginduljon az életet jelentő munka és újra zúgjanak a gépek.”

⁵⁵⁵ Ibid.

⁵⁵⁶ Ibid.

järkähtämättä.⁵⁵⁷” Myös sähköllä toimivan kaluston luona oli jatkuva päivystys, ja siellä palvelleiden joukosta muun muassa ”Antal Kriszl on ollut tehtaassa jo viikon putkeen.” Kaiken tämän mainitsemisen tarkoitus oli osoittaa, sekä työntekijöille että muille lukijoille, että kaikki oli valmista työn aloittamista varten. Sähkö, kaasu, höyry ja paineilmavehkeet olivat kunnossa, ainoastaan hiilen kuljetuksesta puuttui ihmisiä: ”voittakaamme tämänkin vaikeus.”

Kiinnostavaksi asian tekee se, että Ganzissa lakkoiltiin. Työlaisneuvoston tiedotuslehden ensimmäisen sivun alareunaan oli painettu: ”Kun olet lukenut tämän, anna eteenpäin! Järjestys! Rauha! Ganzin lakko kestää kunnes venäläiset ovat lähteneet!”⁵⁵⁸ Tuotannon ylläpito oli myös järjestyneen lakon ylläpitoa, toimintaa, joka motivoi liikettä itsetietoisesti eteenpäin.

Köbányan lääketehaan työlaisneuvoston puheenjohtaja János Dénes oli 26-vuotias kansannousun aikaan. Hän oli 1950- luvun alussa tehtaan biokemian osaston työnhajaajana (diszpécser), mutta vuoden 1954 rationalisointien seurauksena hänet siirrettiin sekalaisia töitä tekemäksi aputyöläiseksi (segédmunkás). Vaikka Dénes oli kuulunut lääketehaan ammattiosastoon ja DISZ⁵⁵⁹: n johtajistoon, ja oli ehdolla puolueen jäseneksi, oli hän omien sanojensa mukaan kansannousun aattona menettänyt täysin kiinnostuksensa politiikkaan, ja hoiti vapaa-aikanaan pääasiassa vanhempiensa sikoja.⁵⁶⁰

Kansannousun puhjettua hän kertoo kuljeskelleensa ihmetellen ympäriinsä ja lopulta saapuneensa lääketehaaseen, jossa oli käynnissä työlaiskokous. Ilmapiiri oli hänelle pettymys menneiden päivien ”hirveiden ja majesteetillisten tapahtumien” jälkeen. Ihmisille tuntui olevan lääketehaassa tärkeää vain se, ”ketä seuraavaksi lyödään.” Nuori mies ”paiskaui narkästyneenä työlaisjoukon eteen” ja käski ihmisiä lopettamaan turhanpäiväisen riitelyn. Hän sai pian kuulla, että hänet oli poissaolonsa aikana valittu työlaisneuvoston johtajaksi.⁵⁶¹

Lääketehaassa puolue ja tehdaskomitea olivat valinneet jo aikaisemmin työlaisneuvoston ”oman makunsa mukaan.” 30. lokakuuta ilmapiiri oli jo sellainen, että tämä neuvosto ei Dénesin mukaan ”kyennyt enää tulemaan työntekijöiden eteen.”⁵⁶² Uusi valittiinkin

⁵⁵⁷ Ibid., ”A salakfelvonó csikorgását minden éjszaka lehetett hallani jeléül annak, hogy a kazánosok rendületlenül végzik a munkájukat.”

⁵⁵⁸ Motor – A Ganz vagon- és gépgyár ideiglenes forradalmi munkástanácsának lapja. ”Ha elolvastad, add tovább! Rend! Nyugalom! Ganz-gyári sztrájk az orosz csapatok kivonulásáig!”

⁵⁵⁹ Työtätekevän nuorison liitto (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) oli kommunistipuolueen nuorisojärjestö.

⁵⁶⁰ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 90.

⁵⁶¹ Ibid., 93. Dénesiä haastateltiin vuonna 1986. Hänen vauhdikas kuvauksensa siitä, miten apoliittinen nuori mies tulee osallistuneeksi työlaisneuvostoliikkeeseen, rakentuu sekasorron ja järjestyksen vastakkaisuuden varaan.

Työlaisneuvoston perustaminen edustaa järjestystä.

⁵⁶² Ibid.

sitten välittömästi, olihan työntekijöistä suurempi osa läsnä. Dénes kertoo, että käsillä olevat asiat, omaisuuden suojaaminen, tehdasvartio – täydennettynä uuden työläisneuvostovaalin jälkeen uusilla naamoilla – ja paloturvallisuus järjestettiin valtavalla innolla ja määrätietoisuudella, ”pieniä jahkailuja lukuun ottamatta.” Poikkeustilankin aikana oli pidettävä lääketehaan kasvavaa bakteerikantaa yllä. Mielenkiintoista on, että Dénesin mukaan heidän tehtaansa sai ”vapautuksen lakosta piirineuvostontaholta.⁵⁶³” Tämä johtui lääketehaan tuotannon erityisvaatimuksista: ”jos B12 lääkkeen tuotannossa kasvusto häviää, se on sen kasvuston loppu.⁵⁶⁴” Tämänkaltaisilla tehtaan osastoilla oli välttämätöntä pitää yllä tiettyä teknologiaa, ja tätä varten työläisneuvosto määräsi henkilöstön ja kiertävät vartiovuorot ”tihutöiden välttämiseksi.” Työläiskunnian kannalta tärkeää oli, että kukaan työntekijöistä ei varastanut työkaluja tai vaurioittanut suutuspäissään koneita.

Dénesin kertomasta välittyy mielenkiintoinen kuva pienemmän kokoluokan tehtaasta, johon oli syntynyt kansannousun aikana tietynlainen vapauden tila. Vaikka (myös fyysisiä) töitä olikin tehtävänä – työläisneuvostojohtaja kertoi nukkuneensa noina päivinä häviävän vähän – sai työn rytmistä päättää oman mielensä mukaan. Poikkeustilanne avasi mahdollisuuksia itsemääräämisoikeudelle suhteessa työssä kuluvaan aikaan. Samankaltaisia tilanteita oli lukuisia. Myös lampputehtaan työläisneuvoston toimenkuvaan kuului tärkeitä tuotannon ylläpidon tehtäviä.⁵⁶⁵ *Egyesült Izzón* työläisneuvosto oli pitänyt ”lakon alusta lähtien” huolta siitä, että lasisulattamon lämpötila ei pääse putoamaan.⁵⁶⁶ Tämä johtui siitä, että jos ”uuni viilenisi, ei viiteen kuukauteen voisi tuottaa minkäänlaista lasitavaraa.⁵⁶⁷” Lasiuunia oli pidettävä toimintakunnossa, senhän sanoi jo järkikin. 2. marraskuuta kerrottiin *Népszabadságin* sivuilla lisää ”uutisia tehtaista.⁵⁶⁸” Hammasratastehtaassa oli tehty paljon suunnitelmia tuotannon aloittamista silmällä pitäen. Solidaarisuuttaan ilmaisten lakkorintaman pitävyyden puolesta työläisneuvoston edustaja kertoi, että aikaa oli kulutettu tuotantokapasiteetin arvioimiseen. Neuvosto mietti tehtaan tulevaa tuotantorakennetta: mitä pitäisi tuottaa, jotta yhtiön rahatalous saataisiin tasapainoon. Töiden aloittamista ennakoitiin laskemalla siihen tarvittavia henkilö- ja raaka-ainemääriä.

Työläisneuvostojen järjestystehtävän kannalta mielenkiintoista on, että kurin ja järjestyksen retoriikka saattoi yhdistyä vallankumouksellisiin vaatimuksiin. 25. lokakuuta *Szavunk-*

⁵⁶³ Kyseessä oli Újpestin kaupunginosan tehtaiden työläisneuvosto. Sillä oli mitä ilmeisimmin auktoriteettia, joka levittäytyi kaupunginosan tasolle. Tällaisen elimen valta oli lähtöisin yksittäisten tehtaiden työläisneuvoston edustajien vaikutusvallasta omassa tehtaassaan.

⁵⁶⁴ *Ibid.*, 94.

⁵⁶⁵ *Népszabadság* 2.11.1956, ”Hírek a Budapesti üzemből”, 246.

⁵⁶⁶ Ilmaus ”lakon alusta lähtien” voi tarkoittaa joko lokakuun lopulla suurten tehtaiden työläisneuvostojen kokouksen jälkeen virallisesti julistettua lakkoa Neuvostoliiton joukkojen maasta poistamisen puolesta tai se voi olla kiertoilmaus, jolla on tarkoitettu ilmaista ”vallankumouksen ensimmäisistä päivistä lähtien.”

⁵⁶⁷ *Ibid.*, ”Az üvegolvasztó kemencéket a sztrájk kezdete óta ugyanazon a hőfokon tartják. Erre azért van szükség, mert ha a kemencék lehülnének, öt hónapra keresztül semmiféle üvegárut nem termelhetne a gyár.”

⁵⁶⁸ *Népszabadság* 2.11.1956, ”Hírek a Budapesti üzemből”, s. 246.

lehdessä ilmestyi Tonavan terästehtaan työntekijöiden kannanotto. Se oli lähetetty sähköisen muodossa Unkarin työväenpuolueen keskusjohdolle sen jälkeen, kun uutinen Gerön erottamisesta oli saapunut:

Seisomme yhtenäisinä ja kurinalaisina uuden johdon päätösten takana. Tehtaissamme tehdään lakkaamatta töitä, estämme kaikki sellaiset pyrkimykset, jotka suuntautuvat kansandemokratiaamme vastaan. Pyydämme Neuvostoliiton joukkojen välitöntä vetäytymistä, verenvuodatusten lopettamista, yleistä armahdusta ja taistelussa kaatuneiden hautaamista kansallisuuteen ja [poliittiseen] leiriin katsomatta [...]⁵⁶⁹

Äänensävy oli kaikkea muuta kuin alistuva. Julkilausuma onkin ajateltava aktiivisena ja määrätietoisena pyrkimyksenä antaa uudelle hallitukselle poliittinen mandaatti. Erityisesti lokakuun 26. päivän jälkeen työläisneuvostoliike näytti ilmaisevan vallankumouksellisuutta järjestykseen ja kuriin kykenevä voimana.

Työläisneuvostojen historia ei ollut siten vain vaatimuksia ja vaatimuslistoja vaan myös toimintaa *uuden järjestyksen* puolesta. Tämä toiminta tapahtui sekä olemassa olevien tuotannollisten että vallankumouksellisen tilanteen vaatimien realiteettien pohjalta. Koska tehtaat olivat työläisten elanto, he kokivat tehtäväkseen niiden jatkuvuudesta huolehtimisen. Miklós Molnárin mukaan Unkarin kansannousun työläisneuvostot eivät olleet tuotannon itsehallinnollisia elimiä, sillä pääasiallinen tehtävä, johon ne keskittyivät, oli lakkorintaman ylläpitäminen. Työläiset lakkoilivat, eivät siis tehneet töitä, ja vain puuhastelivat tehtaissa ja kaduilla. Molnárin mukaan jo länsimaisen lehdistön kirjeenvaihtajat loivat kansannousun aikana myyttiä vasemmistolaisesta, yliromantisoidusta ruohonjuuritason liikkeestä.⁵⁷⁰

On totta, että työläisten toimeliaisuus ei ollut tuotantoa ohjaavaa itsehallintoa arkisessa mielessä. Olihan kyseessä vallankumouksellinen poikkeustilanne ja käytännössä sotatila ja viime kädessä myös lakkoaseen käyttäminen. Mutta Molnár sekoittaa käsitteitä toisiinsa, eikä ymmärrä työläisneuvostojen merkittävää poliittista roolia. Unkarin kansannousun työläisneuvostojen tutkimuksessa onkin erotettava toisistaan käsitteellisesti poliittinen *organisaatio* ja poliittinen *toiminta* sekä *rooli*. Molnárin liiallisen romantisoinnin kritiikki kohdistuu siihen, että mitään kestäviä taloudellisia tai poliittisia päämääriä ajavia *organisaatioita* ei ollut tavallisen

⁵⁶⁹ ”Egységeseu és fegyelmezetteu állunk az új vezetőségu mögé. Üzemükben továbbra is zavartalanul folyik a munka, megakadáláyozung minden olyan esetleges kísérletek, amely a népi demokráciánk ellen irányulna. Kérjük a szovjet csapatok azonnali kivonását, a további vérrontás megszüntetését, az általános amnesztia rendelet kiadását és a harcban elesett mindenképp közös temetését nemzetiségre és táborra való tekintet nélkül[...]” Ibid., s. 202–203.

⁵⁷⁰ Molnár Miklós, *A Concise History of Hungary 200*, 316. Molnárin kirja on länsimaiselle yleisölle tarkoitettu populaari Unkarin historiaa käsittelevä teos.

yhteiskunnallisen politiikan kulun mielessä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että työläisten toimeliaisuudella ei olisi ollut potentiaalisesti hyvinkin merkittäviä *rooleja*. Neuvostoliiton armeijan läsnäolo antoi lisäksi työläisneuvostojen edustamalle vallankumouksellisuudelle vahvan patrioottisen värityksen. Järjestystä voitaisiin – työläisneuvostoista annettiin ymmärtää - pitää yllä myös kotimaisin voimin.

1.3 Tehdasyhteisön ulkopuolinen avustustyö

Tehtaissa oleskellut työväki oli työläisneuvostojen johdolla monin tavoin mukana konkreettisessa avustustoiminnassa eri puolilla Budapestia. Lähdeaineiston valossa näyttää siltä, että monin paikoin työläisneuvosto tai sen valitsema toimeenpaneva komitea hallinnoi erilaista tehtaan ulkopuolista huolto- ja korjaustoimintaa, maalta saapuvien elintarvikkeiden jakamista ja muuta avustustoimintaa. Tapahtumisen keskiöön osuneille kansannousu saattoi tuoda mukanaan erilaisia tehtäviä, joiden hoitamiseksi oli järjestäydyttävä pieniksi ryhmiksi. Tämä 'itsehallinnollisuus' kumpusi yllättävällä tavalla elävöityneen kansalaisyhteiskunnan sisuksista. Kansannousuun liittyi vahva toiminnallinen aspekti. Ihmiset ja ihmisryhmät ottivat valtaa eri tavoin omiin käsiinsä. Osa toimeliaisuudesta oli järjestäytyntä ja osa vahvan tunnepitoisen reaktion tuottamaa joukon mielivaltaa. Oli sitten kyse salaisen poliisin jäsenen hirttämisestä ja lynkkaamisesta tai luonteeltaan positiivisemmasta aloitteellisuudesta, ennen kuulumattoman toimeliaisuuden hetki oli tullut.

27. lokakuuta Gheorghiu Dej - laivatehtaan työläisneuvoston kerrottiin kääntyneen työläisten puoleen, ja kehottaneen ”koneiden suojelun” lisäksi ottamaan hoitaakseen XIII. kaupunginosan (Angyalföld) vaurioiden korjaamisen.⁵⁷¹ *Szabad Népin* saamien tietojen mukaan työläisneuvosto halusi osallistua Angyalföldin sairaaloille, energialaitoksille ja elintarvikelaitoksille syntyneiden vaurioiden korjaamiseen. Työläisneuvosto oli ”hinnalla millä hyvänsä valmis tarjoamaan aineellista apua niille, joita on kohdannut jokin menetys näinä traagisina päivinä.⁵⁷²”

Budapestin suklaatehtaalla valta oli *Népszavan* tietojen mukaan siirtynyt työläisneuvostolle.⁵⁷³ Suklaatehtaan työläisneuvostoon kuului neljä insinööriä ja kuusi työläistä. Se osallistui omalta osaltaan kriisin tuomien ongelmien lieventämiseen määräämällä voita, jauhoja ja sokeria annettavaksi lähistön asukkaille. Elintarvikealan tehtailla, ainakin lehdistön mukaan, tehtiin kansannousun päivinä valtavasti töitä. Lakosta ei ollut monin paikoin tietoaakaan, kun leipomotyöläisten kerrottiin paistavan leipiä ”yötä päivää.⁵⁷⁴” Myös ”Erzsébetvárosin meijerissä

⁵⁷¹ Szabad Nép 27.10.1956, ”Hírek a budapesti üzemekből”, 88.

⁵⁷² Ibid.

⁵⁷³ Népszava 30.10.1956, ”Alakulnak a munkástanácsok, indul a termelő munka”, 133

⁵⁷⁴ Ibid.

jatkui kuumeinen työ,” *Népszavassa* kerrottiin.⁵⁷⁵ Meijerissä oli jatkunut työ yhtä päivää lukuun ottamatta koko kansannousun ajan. Meijerin väliaikainen työläisneuvosto ohjasi työtä ”hyvin tehokkaasti”, valtavasta työn paiskinnasta kertoi se, että ”maitoa oli tuotettu jakeluun yhtä paljon ja voita paljon enemmän kuin normaaleina aikoina.⁵⁷⁶ Eräs työläisneuvostossa toimiva pääinsinööri antoi lehden välityksellä tunnustusta tuotantolaitoksen nuorisolle, joka ”vielä muutama päivä sitten oli aseissa kaduilla.⁵⁷⁷”

Riippumatta siitä, millaisia kriisiajan tuotantolukuja meijerin työläisneuvoston alaisuudessa saatiin todellisuudessa aikaan, oli lehden potentiaaliselle lukijalle työläisneuvostosta välittämä kuva hyvin positiivinen. Työläisneuvostot esiintyivät sankarillisessa ja pyyteettömässä valossa, kuten kriisiaikana työtä tehneet ylipäätään. Muutama päivä aikaisemmin *Esti Budapest* kuvasi sankarillista työtä tekeviä leipureita.⁵⁷⁸ Vaikka työläisneuvostoa ei jutussa mainittukaan, on sen esille ottaminen tarpeen, sillä se kuvaa hyvin lehtien tapaa kuvata elintarvikehuollon piirissä työskentelevien hektistä arkea. Leipurit olivat leiponeet leipää ”yötä päivää tiistai-illasta lähtien” pitäen vain 1 – 2 tunnin taukoja. Jälleen saatiin lukea, että ”näiden päivien aikana leipurit ovat tuottaneet paljon enemmän leipää kuin kunnan olosuhteiden vallitessa.⁵⁷⁹”

Ihmisten kerrottiin myös olleen äärimmäisen solidaarisia. Oli leivottu leipää vapaaehtoisesti ja tehdasta lähellä asuvat olivat majoittaneet perheisiinsä kaukana asuvia leipomotyöläisiä. Kaiken lisäksi leipäauton kuljettajat kuljettivat valmiit tuotteet ”vaaroja pelkäämättä” jakelupisteisiin. Tavassa uutisoida elintarvikealan ja esimerkiksi sairaanhoidon työntekijöiden toimintaa inhimillisen kriisin aikana yhdistyi 1950-luvun sankarityöläisyyttä traagiseen todellisuuteen.⁵⁸⁰ 1950-luvun sosialismin ilmaisujen käyttäminen kansannousun yhteiskunnallisen kriisin aikana ei osoita suoraan sitä, että työntekijät olisivat vuosien aikana omaksuneet ja ottaneet vastaan heille kaupatun sosialismin rakentajan roolin. Joitain mielenkiintoisia viitteitä tästä kuitenkin on. Viitattakoon tässä vain Balinkan kaivostyöläisten neuvoston herooiseen julistukseen ”*Vapaan Györin*” (Szabad Györ) radiossa 28. lokakuuta:

⁵⁷⁵ Népszava 30.10.1956, ”Emberfeletti hősies küzdelem Budapest ellátásáért”, 132.

⁵⁷⁶ Ibid., ”Ma már csaknem annyi tejet vittek ki mint normális időben, vājbol pedig jóval többen.”

⁵⁷⁷ Ibid.

⁵⁷⁸ Esti Budapest 27.10.1956, ”Budapest kenyér-, víz-, villany-, és gázellátása”, 94.

⁵⁷⁹ Ibid., ”E néhány nap alatt sokkal több kenyeret adtak, mint rendes körülmények között.”

⁵⁸⁰ Katso esimerkiksi Szabad Nép 29.10.1956, ”Vasárnap délutáni jelentések Budapest ellátásáról”, 108. Budapestissa oli lehden mukaan 228 leipäuunilla varustettua tuotantolaitosta, ja kaikki olivat sunnuntaina 28.10 myös toiminnassa. Tiedotuksessa kerrottiin yksityiskohtaisesti, minkä verran ja mihin oli kuljetettu voita, sokeria, maitoja, suolaa ja jauhoja. Sitten kiitettiin ”elintarviketehtaiden sankarillisia työläisiä.” Ei ollut nimittäin tapahtunut vain kerran sellaista, että liikkeisiin vietiin tavaraa ”kuulasateessa.” Esimerkiksi erään VII kaupunginosan leipomon keittiöhenkilökuntaan kuulunut rouva Némedi oli saanut luodista ja haavoittunut vakavasti käytyään (lähes koko ajan töissä oltuaan) pikaisesti kotona katsomassa perhettään: ”Hän juoksi tunnin ajaksi kotiin monen päivän yhtämittaisen töissä olon jälkeen katsomaan perhettään, kun häneen osui luoti takaisintulomatalla.”

Jos saadaan aikaan oikeudenmukainen rauha, lupaavat kaivostyöläiset aloittaa tuotannon välittömästi. Tällöin he tulevat tekemään töitä sellaisella tahdilla *jota kutsulla työkilpailuun ei ole koskaan saavutettu.*⁵⁸¹

Népszabadság raportoi tehtaista 2. marraskuuta.⁵⁸² Työläisneuvoston edustaja oli vastannut lehden tiedusteluun siitä, mikä tehtaiden tilanne oli: kyseisellä hetkellä kaikki lakkoilivat painostaakseen Neuvostoliiton joukkoja lähtemään maasta. Tuotannon aloittamisen valmistelu oli *Népszabadság*in mukaan katkennut.⁵⁸³ Samaan aikaan julkisuudessa kehoitettiin työntekijöitä palaamaan töihin. Kaksi vaikutusvaltaista radiopuheenvuoroa 1. marraskuuta – Pál Maléterin ja suurten tehtaiden työläisneuvostojen – tuotti tulosta. Kaikki vaikutusvaltaiset tehtaas ja tehdaskompleksit, mukaan lukien Csepelin tehtaas, MÁVAG, Ganzin konetehtaas ja esim. IV-, XIII ja XIV-kaupunginosan vallankumouskomiteat allekirjoittivat julistuksen, jonka mukaan yleinen taloudellinen tilanne oli niin huono, että lakkoilu tulisi täysin halvaannuttamaan koko maan.⁵⁸⁴ Näyttää siltä, että niin paljon kuin päätös saattoikin vaatia yksittäisissä tehtaissa perusteluja, pystyi työläisneuvostoliike johtamaan joukkonsa takaisin töihin järjestyneessä muodostelmassa.

Muutaman päivän kestäneen lakon aikana näkivät työläisneuvostot pääasiallisena tehtävänänsä tehtaiden suojelun ja ”haavojen parantamisen” eli ihmisten auttamisen elintarvikkeilla, rakennusaineilla ja rahallisesti. Kulkuneuvojen (esimerkiksi linja-autojen) koreja valmistava IKARUS auttoi ympäristön asujaimistoa ruoan hankinnassa ja varusti ihmisiä ruoankuljettamiseen tarvittavilla ajoneuvoilla. Hammasrattaita valmistavassa tehtaassa työläisneuvosto oli luonut yksityiskohtaisen toimintaohjelman tulevaisuutta varten.⁵⁸⁵ Hammasrattatehtaan neuvostosta kerrottiin, että lähistön vahingoittuneita taloja aiottiin hoitaa yhdessä talkoovoimin, ja neuvosto koordinoisi työtä. Lakon aikana työläisneuvosto kulutti aikaa arvioimalla tehtaas tuotantokapasiteettia, sillä lähiaikoina oli suunnitelmissa käynnistää tuotanto uudelleen.

2. marraskuuta Újpestin kaupunginosassa haudattiin kansannousussa kuolleita. Mukana oli myös lampputehtaan työläisneuvoston edustus, joka laski seppeleen haudalle. *Egyesült Izzó*-lampputehtaassa pohdittiin taisteluissa tai muusta syystä kansannousun aikana kuolleiden

⁵⁸¹ Magyar Munkástanácsok 1956-ban, 21–22. ”Amennyiben az ilyen igazságos béke létrejön, a bányászok nyomban megkezdik a termelést és ígérik, hogy ez a termelés olyan ütemű lesz, amilyet semmilyen versebyfelhívással soha el nem tudtak érní.” (Kurs. T. L-F)

⁵⁸² *Népszabadság* 2.11.1956, ”Hírek a Budapesti üzemekből”, s. 246.

⁵⁸³ *Ibid.* Tämä ei pitänyt täysin yhtä todellisuuden kanssa, sillä tehtaissa kyllä julkilausutusti lakkoiltiin, mutta monenlaista huolto- ja ylläpitotoimintaa kyllä tehtiin.

⁵⁸⁴ *Ibid.*, ”Budapest nagyüzemei forradalmi bizottsági küldötteinek felhívása a magyar dolgozókhöz,” 247.

⁵⁸⁵ *Népszabadság* 2.11.1956, ”Hírek a Budapesti üzemekből”, 246. Työläisneuvoston suunnitelmiin kuului muun muassa raaka-aineiden ja työvoiman tarpeen määrittäminen työn aloittamista silmällä pitäen ja ”oikeudenmukaisen ja *inhimillisen*” palkkasysteemin sisään ajaminen.

läheisten auttamista, olivathan sekä kuolleet että heidän läheisensä ”tehtaan omia.”⁵⁸⁶ Lampputehtaan työläisneuvosto oli pitänyt huolta myös tehdasyhteisöön sidoksissa olleiden ihmisten elintarvikehuollosta: se oli vaihtanut lamppuja jauhoihin.⁵⁸⁷

Köbányan lääketehaan työläisneuvostojohtaja János Dénes otti muisteluissaan esille kaksi kansannousun aikaisen avustustyön muotoa.⁵⁸⁸ Kun maaseudulta tuli ruokaa, päätettiin elintarvikkeita työläisneuvoston toimesta myydä (ilmeisesti kohtuuhintaan), ja raha joka tällä tavalla tuli työläisneuvoston/tehtaan kassaan, käytettiin sitten taas avustustarkoituksiin.⁵⁸⁹ Dénes kertoo myös, että tehtaassa tuotettiin verenvuotoa ehkäiseviä lääkkeitä kriisiapuna. Hän muistuttaa ylipäätsti tästä roolista: ”lääkkeitä vietiin aina kun siihen oli mahdollisuus apteekkeihin, aseellisille ryhmille, venäläisille - kaikille jotka lääkkeitä tarvitsivat.”⁵⁹⁰

Tarkastelun rajaaminen organisoituneen neuvoston tai komitean toimintaan estäisi mahdollisuuksia ymmärtää vielä pienempien ryhmien toimeliaisuutta. *Magyar Nemzet*-lehden 30. lokakuuta julkaiseman ruoka- ja asunonhuoltoa koskevan tiedotuksen⁵⁹¹ ja Eszter Zsófia Tóthin tekemien haastattelujen⁵⁹² lukeminen yhdessä antaa mahdollisuuden tarkastella ihmisten toimintastrategioita kriisin keskellä. Kriisi avasi uusia tilanteita, kuten esimerkiksi mahdollisuuksia talonvaltauksen asumistarkoituksia varten. Samalla tulee jälleen esille eräs työläisneuvostojen toimenkuvaan kuulunut tehtävä: auttaminen taisteluissa syntyneiden vaurioiden korjaustoissa ja töiden hallinnointi.

Budapestin kaupunginneuvosto kehotti ruoka- ja asunonhuollon tilaa koskevassa tiedostuksessaan talonmiehiä saapumaan työpaikoilleensa, ja kirjaamaan ylös taloille tapahtuneet vahingot.⁵⁹³ Kaupunginneuvoston asunonhuollosta vastaava komitea vetosi ”työläisneuvostoihin,

⁵⁸⁶ Ibid. ”Azokat az elesettekét, akik az üzemben dolgoztak, a gyár saját halottainak tekinti, és gondoskodik eltemettetésükéről. A sebesültek és hozzátartozók segélyezéséről gondoskodnak.” (Kurs. T. L-F).

⁵⁸⁷ Csepelin tehtaiden keskustyöläisneuvoston varapuheenjohtaja József Bácsi on muistellut kiinnostavalla tavalla sodanjälkeistä vuoden 1945 – 1946 inflaatiota, jolloin tehdaskomitean Bácsin mielestä tärkein toimintamuoto oli tehtaiden koneiden vaihtaminen maaseudulla ruokaan, joka sitten jaettiin työntekijöille. Katso A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 61. Tällainen auttamisen, yhteistoiminnan ja omatoimisuuden perinne jatkui kansannousun oloissa muun muassa tehtaissa ja tehdaskaupunginosissa.

⁵⁸⁸ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 94.

⁵⁸⁹ Dénes kuvaa käytännön avustusprosessia: jos ”ammattiosaston tai työläisneuvoston luo” ilmaantui avuntarvitsijoita sellaisessa tapauksessa, jossa jonkun työntekijän perhettä, asuntoa tai taloa oli kohdannut jokin onnettomuus, lähetettiin työläisneuvoston jäsen tai ammattiosaston jäsen (yleensä molemmat) tarkastamaan tilanteen todellinen laita. Tällöin pyrittiin auttamaan ”tehtaassa olevan rakentamis- tai korjaamiskapasiteetin avulla tai työläisneuvoston kassasta.” Ibid.

⁵⁹⁰ Ibid. Lääkkeistä puheen ollen Budan tupakkakaupoille viestitettiin, että ne voisivat hakea varastotäydennyksiä Lágymányosin tupakkatehtaalta. Katso Magyar Nemzet 30.10.1956, ”Jelentés Budapest ellátásáról”, 128.

⁵⁹¹ Nemzet 30.10.1956, ”Jelentés Budapest ellátásáról”, 128.

⁵⁹² Tóth, Eszter Zsófia, erit.: Interjú Staffel József-nél és Fodor József-nél. 2001. március 1. 10.

http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223 27.3.2007.

⁵⁹³ Magyar Nemzet 30.10.1956, ”Jelentés Budapest ellátásáról – (Gondoskodnak Ablaküvegről)”, 128.

jotta nämä hankkisivat käsiinsä varastoissa olevia ikkunalaseja.” Komitea pyysi lasiteollisuuden työntekijöitä ja lasimestareita mitä pikimmin korjaustöihin

Eszter Zsófia Tóth haastatteli vuosituhaten vaihteessa erästä pariskuntaa, joka oli tilanteen tarjoutuessa vallannut asunnon Budapestin kansannousun aikana. Molemmat työskentelivät tuolloin Budapestin sukkatehtaassa Óbudan alueella, ja olivat jo pitkään jonottaneet asuntoa.⁵⁹⁴ Asunnon haltuunotto sujui hyvin. Asunnosta puuttui ovia ja ikkunoita, jotka teetettiin suhteiden avulla tehtaassa. Läheisen polttoaineita tuottavan laitoksen⁵⁹⁵ työntekijät luovuttivat heille hiiliä lämmitystä varten. Myös lukot asuntoon hoidettiin työväestön sisäisiä kontakteja hyväksi käyttäen.

Puolivalmiiden asuntojen kuntoon laittaminen perustui kodin ja tehtaan suhteeseen. Talonvaltaus mahdollistui Tóthin mukaan siksi, että ”ihmisten sosiaaliset suhteet perustuivat enemmän yhteiseen työpaikkaan, jopa samalla työpisteellä työskentelyyn, kuin yhteiseen asuinalueeseen.⁵⁹⁶” Työläisneuvostojen suosio perustui tulkintani mukaan osaksi juuri tähän. Ne olivat suhteidensa ja toimeliaisuutensa kautta tiukasti kiinni työtätekevässä kansassa.

Talonvaltauksista kerrottiin marraskuun alussa myös *Igazság*-lehdessä.⁵⁹⁷ Koskettavassa kirjoituksessa kerrottiin ihmisistä, jotka olivat muuttaneet vanhaan, kuukausia tyhjänä olleeseen filmilaboratorioon. Ryhmä ihmisiä oli lähtenyt lapsineen etsimään asuntoa. Zuglón ”vallankumouksellinen opiskelijakomitea” (forradalmi diakbizottság) oli antanut vinkin keltaisesta kivitalosta, ja auttanut myös muutossa. Kirjoittajien käsityksen mukaan tällaisia talonvaltauksia oli tapahtunut paljon eri puolilla Budapestia, ja tilanteen luonteeseen kuului, että ihmiset lähtivät pienistä, rähjäisistä huoneistaan, ja nämä murjut taas merkitsivät parempia olosuhteita vielä kehnommista pesistä muuttaville.⁵⁹⁸

Kansannousun neuvostoille ja muille elimille annettujen tehtävien kannalta kiinnostavaa oli, että kirjoittajat toivoivat ”[asunnonvaltaus]liikkeen virallistamista,” siis julkista hyväksymistä. Tässä virallistamisessa tärkeä hallinnollinen rooli annettaisiin ”paikallisille vallankumouselimille”, jotka ”valvoisivat että ihmiset eivät muuttaisi vaarallisiin, puolivalmiisiin

⁵⁹⁴ Óbudan kaupunginosassa sijaitsevalla alueella, johon kyseessä oleva perhe muutti, vallattiin kansannousun aikana 400 asuntoa. Tóth, Eszter Zsófia, 'Munkások és munkásnök '56-ban. a Budapesti Harisnyagyár '56-os története a levéltári források tükrében.' http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223 27.3.2007.

⁵⁹⁵ TÜKER (Tüzelőanyagkereskedelmi Vállalat).

⁵⁹⁶ ”Úgy tűnik, hogy számukra közös identitást nyújtott, hogy mindannyian ugyanúgy jutottak hozzá otthonukhoz. Egyesek baráti kapcsolatának alapja nemcsak a közös lakóhely volt, hanem az is, hogy ugyanabban a gyárban, sőt ugyanabban a műhelyben is dolgoztak.” Ibid.

⁵⁹⁷ Igazság 2.11.1956, ”Honfoglalás a Csantavér – közben,” 280. Tekijällä ei ole tietoa siitä, käytettiinkö talonvaltauksista virallisesti unkarilaisten historialliseen maahantuloon viittaavaa termiä ”*Honfoglalás*” vai oliko kyseessä vertauskuva.

⁵⁹⁸ Ibid.

taloihin ja että asianosaisiin kuulumattomia ihmisiä ei pyrkisi sisään.⁵⁹⁹ Kirjoittajien tarkoittamat ”paikalliset vallankumouselimet” olivat työläisneuvostoja ja vallankumouskomiteoita.

Kansannousun aikaisen neuvostoliikkeen luonteeseen kuului, että oli hyvin mahdollista, että näistä vallankumouselimistä erityisesti komiteat olivat entisiä kaupunginosa- tai korttelineuvostoja, jotka olivat muuttaneet nimeään enemmän tilannetta vastaavaksi, ja joiden jäsenrakenne ja toimenkuva olivat enemmän tai vähemmän muuttuneet. Kiinnostava kysymys onkin se, missä määrin vallankumouskomiteat syntyivät aikaisempien kaupunginosa- ja korttelineuvostojen uudistusmielisistä yksilöistä.⁶⁰⁰ Todennäköistä on, että nämä uudet paikallistasolla toimivat elimet nähtiin *Igazságin* talonvaltauksia käsittelevässä kirjoituksessa sekä tehtävien hallinnonin että käytännön toteuttamisen kautta, jolloin työläisneuvosto edusti korjaamisen käytäntöä.

Asuntojen korjaamista ja/tai valtaamista koskevien raporttien ja niiden sisältämien työläisneuvostoille osoitettujen kehotusten suhteen voi esittää myös vasta-argumentin. Eikö kyse ollut kaupunginneuvoston esittämistä *toiveista* tai *kehotuksista*, jotka sinänsä eivät kerro mitään *todella tapahtuneesta* avustustoiminnasta? Eikö ollutkin niin, että Eszter Zsófia Tothin haastattelemat ihmiset puhuivat suhteista *työläisiin* ja *työtovereihin* eivätkä *työläisneuvostoihin*? Mitä ilmeisimmin näin on. Mutta samaan hengenvetoon on todettava, että kumpikin argumentti voidaan kääntää myös toisinpäin. Eivätkö juuri toiveet ja kehotukset tarkoittaneet sitä, että työläisneuvostojen suuntaan kannatti kääntyä, ja että käytännön ongelmiin voitiin hakea vastausta tehtaita kriisin aikana ylläpitäviltä työntekijöiltä? Ja keiden muiden kuin yksittäisten työntekijöiden ja työtoverien kautta voitiin hakea apua esimerkiksi polttoaineongelmissa?

Kansannousun puhjettua tehtaisiin syntyi erilaisia toimielimiä, jotka ottivat hoitaakseen tehtaan ja sen ympäristön ylläpitoon ja suojeluun liittyviä tehtäviä. Varsinkin Újpestin työläiskaupunginosaan tehtaiden poliittisesta aloitteellisuudesta ja organisatorisesta liikevoimasta lähtenyt työläisneuvostojen poliittinen profiloituminen kansannousun etenemisen myötä on hyvä analyttisesti erottaa tässä luvussa kuvatussa apumiehen roolista. Tärkeää on huomata, että työläisneuvosto sai vallankumouksellisenä elimenä suurta julkisuutta ja se edusti vallankumouksen etenemistä. Samaan aikaan tehtaissa järjestystä ylläpitäneet, koneita suojelleet ja ympäristön elinolosuhteista huolta kantaneet työläisten järjestäytyneet ryhmät kokivat toimintansa

⁵⁹⁹ Ibid.

⁶⁰⁰ Jäsenrakenteen, erilaisiin tehtäviin nimettyjen ihmisten, sekä elinten funktioiden suhteen työläisneuvostot ja kansalliskomiteat limittyivät sekä toisiinsa että muihin paikallisen toimeliaisuuden muotoihin. Näin asia oli erityisesti siellä, missä jokin tuotantolaitos työllisti suuren asujaimiston osan. Ks. A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 8.

työläisneuvoston ja erityisesti *työläisten* toimintana.⁶⁰¹ Työntekijät identifioivat itsensä työläisneuvoston - tulevaisuutta kohti osoittavan käsitteen - kautta.

2. Työläisneuvostot ja neuvostoliike

2.1 Neuvostojärjestelmä suurennuslasin alla – uusi omatoimisuus

Työläisneuvostoliikettä voidaan käsitellä itse *neuvosto*-sanana sisältämien merkitysten käymistilaan joutumisena, ehkä jopa jonkinasteisena 'arvon palauttamisena.' Miten tätä tendenssiä voidaan tarkastella? Lähdeaineistossani ei ole kovinkaan eksplisiittisesti havaittavissa suoraan *neuvosto*-sanaan kohdistuvia tietoisia erittelyjä, joissa otettaisiin kantaa sosialistisen hallinnon perusyksikön, neuvoston luonteeseen. Joitain vastauksia voidaan löytää ennen kansannousun puhkeamista käydyn itsehallintokeskustelun luonteesta. Syksyllä 1956 tuntuu olleen vallitsevana järjestelmän parantamista, tehostamista ja järkevöittämistä koskeva puhetapa.

Valtasuhteiden ja niiden kyseenalaistamisen suhteen oli merkitystä sillä, mikä oli valtionhallinnon neuvostojen ja puolueorganisaation suhde. Sosialistisessa järjestelmässä vanhat paikallishallinnon elimet korvattiin neuvostoilla (*tanács*).⁶⁰² Neuvostoja pystytettiin hallinnon kaikille tasoille, piirikuntiin, lääneihin, kaupunkeihin, kaupunginosiin ja maalaisyhteisöihin. Hierarkiassa ylimpänä oli ministerineuvosto eli hallitus. Puolueorganisaatiolla oli neuvostohallintoa peilikuvan lailla vastaava, kaikkia hallinnon tasoja tarkkaileva ”neuvoa-antava” komitea, jota johti puoluesihteerit.⁶⁰³ Puolue oli vakaasti läsnä asuinkortteleissa, kaupunginosissa, kaupungeissa, piirikunnissa ja myös tehtaissa.⁶⁰⁴

Neuvostot hoitivat 'juoksevia asioita', niiden tehtävä oli pitää koneisto käynnissä.⁶⁰⁵ Niiden avainvirat nimitettiin ylhäältä ja kriteerinä oli poliittinen luotettavuus.⁶⁰⁶ Kysymykset itsehallinnon ja omatoimisuuden lisäämisestä osuivat sosialistisen järjestelmän valtasuhteiden ytimeen. Missä määrin oma-aloitteisuudelle voitiin antaa tilaa, jos yhden puolueen diktatuuria ei haluttu asettaa uhanalaiseksi? Nähdäkseni vallan kannalta ongelmallisinta oli se, että ihmiset toimivat. Itsehallinnon ajatusta ja neuvosto-sanana merkityksiä tuleekin tavoitella *toiminnallisuudesta* ja toiminnallisista ympäristöistä.

⁶⁰¹ Katso tästä myös Tóth 2007, http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223_27.3.2007 ”A munkástanácsokat 1956 kapcsán a munkásság leghitelesebb szószólóinak tartották, olyan intézményeknek, amelyek kifejezik, egy irányba terelik a magukat munkásként definiáló és azok cselekedeteit, akiket munkásnak tartanak.”

⁶⁰² Romsics, Ignác, Hungary in the Twentieth Century. Osiris Kiadó, Budapest 1999, 269.

⁶⁰³ Ibid.

⁶⁰⁴ Kontler, László, Millennium in Central Europe. A History of Hungary. Atlantis Publishing House, Hungary 1999, 411. 1950- luvun alussa suunnilleen 40000 ihmistä työskenteli puolueen komiteoissa eri tasoilla.

⁶⁰⁵ Romsics 1999, 270.

⁶⁰⁶ Kontler 1999, 411.

Liitän seuraavaksi työläisneuvostot osaksi yleisempää (vallankumouksellista) liikettä, jonka aikana erilaiset neuvostot ja komiteat ottivat monenlaisia tehtäviä hoitaakseen. On hyvä katsoa missä muualla kuin tehtaissa neuvostoja ja komiteoita oli tai perustettiin, ja millä tavalla näiden omaksumat roolit suhteutuivat tehtaiden työläisneuvostojen omaksumiin.

24. lokakuuta *Magyar Nemzet* julkaisi kaksi melko pitkää kirjoitusta neuvostojärjestelmän sen hetkisestä tilasta.⁶⁰⁷ *Magyar Nemzet* oli isänmaallisen kansanrintaman (Hazafias Népfrent) lehti, ja tämä näkyi eri tavoin kirjoitusten sisällössään. Imre Nagyn vuonna 1953 aloittamissa reformeissa oli kyse myös jonkinlaisesta kansanrintamapolitiikasta, ja vuonna 1954 syntynyt isänmaallinen kansanrintama ilmensi tätä politiikkaa. Kyse oli pyrkimyksestä luoda institutionaalinen rakenne, jonka sisällä puolueen ulkopuolinen kansan enemmistö saattaisi osallistua poliittiseen toimintaan ja jonka avulla myös valtionhallinto voisi tietyssä määrin vapautua puolue-elinten komennosta.⁶⁰⁸ Molemmissa kirjoituksissa tulee esille tietty vallan hajauttamisliike, jota jo kansanrintamapolitiikka implikoi.

Ensimmäisessä kirjoituksessa toimittajan haastattelema paikallishallinnon virkailija ei suoranaisesti viitannut puolueen ja paikallisneuvoston välisiin valtasuhteisiin, mutta kritisoi palavasieluisesti valtavaa byrokratiaa, joka neuvostossa työskentelyyn liittyi, suurta työmäärää ja monimutkaisia käytäntöjä.⁶⁰⁹ Arkisen hallintotyön aikana törmättiin moniin byrokraattisiin tiesulkuihin. Bajan piirikunnan neuvoston edustajan Mátyás Szebellédin mukaan tietyssä mielessä oli nyt menty parempaan suuntaan.⁶¹⁰ Esimerkiksi: kun aikaisemmin paikallisyhteisössä (köszég) ilmenneiden näpistelyjen ja varkauksien hoitaminen kuului etäiseksi koetulle piirikunnan neuvostolle, oli ”pienemmät sääntörikkomukset, lainvastaisuudet ja kahinat” nyt siirretty hoidettavaksi yhteisön omalle erityiskomitealle (Szabálýsértési bizottság). Toinen kouriintuntuva muutos kosketti verojen luovutusta. Paikallisyhteisöjen ihmiset olivat kuuleman mukaan ottaneet ”suurella huojennuksella” vastaan myös sen, että verokirjat ja maksuluettelot tehtiin tästä lähin ”paikallisesti sellaisten ihmisten toimesta, jotka tuntevat paikallisia olosuhteita.”⁶¹¹

Uudistuksista huolimatta ei Szebellédin mukaan voinut sittenkään sanoa, että ”neuvostojen itsenäisyyden suhteen” tilanne oli kovin paljon parantunut. Rahankäyttö oli pienessäkin asioissa sidottu viranomaisten määräyksiin, ja pankki puuttui joka asiaan. Haastateltava

⁶⁰⁷ *Magyar Nemzet* 24.10.1956, ”Egy járás tanács gondjai”, 52.

⁶⁰⁸ Békés, Byrne & Rainer 2002, 7–8.

⁶⁰⁹ László Vargan tietojen mukaan esimerkiksi Borsodin läänin neuvoston toimeenpanevan komitean eri toimialat saivat vuoden 1956 ensimmäisellä puoliskolla paljon ohjausapua ylhäältä, yhteensä - melko uskomattomalta kuulostava luku - 4072 erilaista säädöstä ja päätöslauselmaa. Varga 1994, 22.

⁶¹⁰ *Magyar Nemzet* 24.10.1956, ”Egy járás tanács gondjai”, 52

⁶¹¹ *Ibid.*

käytti esimerkkinä kananmunia: niiden ostamiseen oli määrätty hallinnon puolesta tietty summa rahaa, mutta summa ei ollut missään suhteessa kalliimpiin torihintoihin. Tämän seurauksena ”byrokraattiselle kirjeenvaihdolle laskuliitteineen ei tullut loppua”, kun hallinnon taholla ihmeteltiin, miksi rahaa kului enemmän kuin oli sallittua. Puolueen valvovaa roolia ei mainittu.⁶¹² Pitkän kirjoituksen aikana lukijalle kuitenkin annettiin monia esimerkkejä siitä, miten keskustelinten ja paikallistason välillä yhteys ei toiminut. Käsitys siitä, että ”asioita ei voi hoitaa vain kirjoituspöydän äärellä⁶¹³” ilmaisi laajalle levinnyttä epäoikeudenmukaisuuden kokemusta tavallisten asioiden hoidossa.

Toisen kirjoituksen kautta palattiin Budapestin arkeen. ”*Valituspäivästä ideapäiväksi*⁶¹⁴” kertoi pääkaupungin paikallisneuvoston jäsenten uudenlaisesta aktiivisuudesta. Kirjoittaja kuvasi innostuneesti kokemuksiaan XIII. kaupunginosan (Angyalföld) 11. piirin neuvostonjäsenten kokouksesta, joka näytti poikkeavan selvästi sisällöltään aikaisemmista joita hän oli nähnyt. Kirjoittajalle kävi pian selväksi, että ”uusi poliittinen ilmapiiri” oli jo jonkun aikaa merkinnyt sitä, että ihmiset olivat kiinnostuneempia, esittivät terävämpiä mielipiteitä, esiintyivät kriittisempinä ja tekivät ehdotuksia. Aikaisemmin passiivisille kuulijoille esitellyt *yhteisön* asiat olivat monessa suhteessa korvautuneet *yksilöiden aloitteilla*. Neuvostonjäsenille perinteisesti pidetystä selonteosta (beszámoló) oli tullut todellinen kokous. Päivä oli muuttunut ”ilahduttavalla tavalla tavanomaisesta valituspäivästä ideapäiväksi.⁶¹⁵”

Aiheet, joita kokouksessa kirjoituksen mukaan käsiteltiin, olivat pinnalta katsoen melko vähäisiä. Kyse oli silti kaikessa vaatimattomuudessaankin ihmisten omatoimisuuden jonkinasteisesta elpymisestä. Ihmiset tekivät esimerkiksi hyvin käytännöllisiä ehdotuksia asuntojen rakenteellisista kunnostustöistä ja joukkoliikenteen parantamisesta (joukkoliikenteen toimivuus oli ja on yhä ihmisille Budapestissa elintärkeä kysymys). Kokouksen aikana kritisoitiin ”Puhdas Budapest-liikkeen” huonoa toteutusta⁶¹⁶: kaduilla tulitaiisiin puhujan mukaan tulevaisuudessa näkemään ”päivä päivältä enemmän vierasmaalaisia”, minkä vuoksi katujen epäpuhtaus ”ei ollut vain terveydellinen ja esteettinen kysymys, vaan se loukkasi myös isänmaallisia tunteita.⁶¹⁷”

⁶¹² Haastateltavan mukaan eräessä ammattijärjestön sosiaalivakuutuskeskuksen (SZTK) ja paikallisneuvoston välisessä konfliktissa ammattijärjestön edustajat totesivat, että ”*yhteiskuntaa edustava järjestö nautti suurempia oikeuksia kuin valtiovallan elin.*”

⁶¹³ Ibid., ”[...] csak íróasztal mellől nem lehet íranyítani.”

⁶¹⁴ Magyar Nemzet 24.10.1956, ”Panasznappból ötletnap”, 54.

⁶¹⁵ Ibid., ”A tanácsstagi beszámoló a megszokott panasznappból örvendetes módon *ötletnappá* vált.”

⁶¹⁶ Kyse oli ilmeisesti jonkinlaisesta katujen ja puistojen siivoamista ja rakennusten julkisivujen kunnostamista ajanut ylhäältä johdettu ”kansalaisliike.”

⁶¹⁷ Magyar Nemzet 24.10.1956, ”Panasznappból ötletnap”, 54. ”Ki is mondják: szégyellik a külföldiek előtt, hogy Európa egyik legszebb fővárosát, büszkeségünket piszkos köntösben ismerik meg. Most, amikor idegenforgalmunk napról – napra nő, utcaink, házaink tisztátalansága már nemcsak az egészséges esztétikai érzéket, de a hazafias érzést is sérti.”

Kokouksessa vaadittiinkin, että isänmaallisen kansanrintaman olisi otettava asia hoidettavakseen. ”Ideapäivänä” käsitellyt teemat ja käytännön ratkaisuehdotukset olivat ilmeisen vaarattomia poliittisesti, mutta tästä huolimatta lehden voi sanoa osallistuneen paikallisen omatoimisuuden herättelyyn. Nopeasti etenevän vallankumouksellisen liikkeen ja sen paikallisten vallankumousneuvostojen ja – komiteoiden toiminnan myötä vielä pitkälti ylhäältä johdettu muutospyrkimys muuttui poliittisesti arvaamattomalla tavalla.

2.2 ”Lakkaamaton puhdistustyön virta” – tehtaiden ulkopuolisten työläisneuvostojen toimenkuva

2.2.1 Radion ja sairaalan neuvostot

Unkarin radioon perustetusta ”vallankumouksellisesta työläisneuvostosta” kerrottiin radion omassa tiedotuslehdessä 31. lokakuuta.⁶¹⁸ Jo lehden otsikko on todiste aktiivisesta pyrkimyksestä osallistua neuvostoliikehdintään. Radion esimerkin avulla on myös mahdollista ymmärtää, että neuvostojen ja erilaisten toimikuntien perustamisella oli monenlaisia, myös työpaikasta riippuen erilaisia motiiveja. Radioon uusi neuvosto perustettiin siksi, että saataisiin ”uusi johto, joka toteuttaisi tiedotustehtävänsä puhtain sydämin totuutta vastaavasti.” Keskeinen tehtävä oli vanhan johdon erottaminen. Tarkoitus oli tutkia ”kaikkien radiossa työskennelleiden toiminta ja näkökannat menneinä päivinä ja menneinä vuosina, jotka suuntautuivat vakavalla tavalla työntekijöitä vastaan.” Uusi vapaa radio olikin jo erottanut useita vastuullisia johtajia. Olennaista tässä oli se, että radio ilmoitti perustaneensa korosteisesti ”työläisneuvoston.” Radio oli ollut tärkeä ”valheiden” ja propagandan media, ja *työläisneuvosto*-sanaa käyttämällä se halusi irtautua häpeällisestä menneisyydestään.

Vallankumouksellinen työläisneuvoston funktio oli myös toimia jonkinlaisena rehellisenä ja suoraselkäisenä foorumina, joka tekisi työpaikan sisäisiä valtasuhteita muuttavia päätöksiä.⁶¹⁹ Omasta neuvostosta lehdessään kertomalla radio halusi myös ilmaista solidaarisuuttaan tehtaiden työläisneuvostoille. Nimeämällä oman neuvoston ”työläisneuvostoksi” lehti tulkitsi tehtaiden toimintaa olennaisesti tulevaisuuteen suuntautuvana. Samalla neuvosto oli työpaikan käskyvaltasuhteita ratkova poliittinen väline. Kokouksen ”råkossilaisen diktatuurin edustajien erottamiseksi” kerrottiin pidetyn studiossa numero kuusi, ja läsnä oli ollut ”useita satoja

⁶¹⁸ Szabad Magyar Rádío – a rádío forradalmi munkástanácsának lapja, 31.10.1956, 191.

⁶¹⁹ Terveysalan ammattiliittokokouksessa esille tullut kysymys poliittisen ajohahdin kohteeksi joutuneiden rehabilitaatioista aiottiin ennen kansannousun puhkeamista ratkaista työpaikkatason ammattiyhdistyselimiä aktivoimalla ja puolue-elimet mukaan vetämällä. Népszava 23.10.1956, ”Az egészségügy legégetőbb problémái és az egészségügyi dolgozók rehabilitációja.” Rehabilitaatio-toiminta tavallaan jatkui kansannousun neuvostoliikkeessä, kun työpaikan sisäisiä suhteita ja positioita ratkottiin.

työntekijöitä.” Tässä kokouksessa erotettuja johtajia olivat ”johtaja, johtajan sijainen ja agitaatio-osaston johtaja” ja heidät ”suljettiin ulos radion riveistä.” Sitten olivat vuorossa ne, jotka olivat ”pyhän vapaussodan aikana toimineet kansan vastaisesti.”⁶²⁰

Toinen esimerkki työpaikka- ja alakohtaisista syistä neuvoston perustamiseksi löytyi *János Balassa*-sairaala.⁶²¹ János Balassa-sairaalan (entisen Pajorin sanatorion) neuvoston perustaja professori Klimko halusi antaa lehdelle julkilausuman. Neuvosto oli perustettu sairaalan häiriöttömän toiminnan turvaamiseksi, ja ”tämän seurauksena sairaala oli täydessä valmiudessa sairaiden ja haavoittuneiden hoitoa varten.” Professori Klimkon mukaan neuvoston (johon tosin ei tässä tapauksessa liitetty *munkás* – epiteettiä) perustamisen motiivi oli se, että sairaalalla oli ollut maine ”ÁVH – sairaalana.” Klimko kertoi, että henkilökunnan asiasta tietämättä oli levinnyt huhuja, joiden mukaan ”sairaala palvelisi tiettyjä poliittisia arvoja.”⁶²² Tämä ei kuitenkaan professorin mukaan pitänyt paikkaansa, ja tätä haluttiin nyt neuvoston perustamisella korostaa. Jossain määrin samalla tavalla kuin ”vapaan unkarilaisen radion” tapauksessa halusi sairaala puhdistaa mainettaan osoittamalla kykynsä perustaa (vallankumouksellinen) neuvosto. Neuvoston ilmeinen etu oli myös käytännön tehtävien koordinoinnin helpottuminen kriisitilanteessa.⁶²³

On syytä ottaa esimerkki myös taidemaailmasta. Taidemaailmassa oli *Kis Újság*in mukaan ollut (ja yhä oli) käynnissä ”lakkaamaton puhdistustyön virta.”⁶²⁴ Kaikissa Budapestin teattereissa pidettiin lehden mukaan parhaillaan kokouksia, joissa syntyi ”vallankumouksellisia neuvostoja.” Valtionoopperan työntekijät olivat valinneet 60 jäsentä käsittävän komitean, joka hoitaisi vastaisuudessa oopperan asioita. Komiteassa jokainen ala oli edustettuna, niin yksinlaulajat, tanssijat kuin orkesterikin. Ooppera julisti dramaattiseen ja itsevarmaan tyyliin, että ”Neuvostoliiton joukkojen maasta poistumisen jälkeen” se tulisi avaamaan porttinsa Verdin Requiemillä.

Kansallisteatterissa kaksi johtavaa ohjaajaa ja teatterin johtaja erotettiin neuvoston päätöksen seurauksena. Samoin kävi *Madách*-teatterissa, jossa johtaja sekä yleisesti tunnettu moskoviitti ja ”usein poliittisia kantojaan vaihdellut näyttelijä” niin ikään erotettiin.⁶²⁵ Jälleen tuli esiin, että neuvostot olivat myös erottamisen areenoita ja ulospotkimistoimikuntia. Kansallisista

⁶²⁰ Szabad Magyar Rádío – a rádío forradalmi munkástanácsának lapja, 31.10.1956, 191.

⁶²¹ Népszava 31.10.1956, ”Mindent megteszünk, hogy visszaadjuk őket az életnek”, 172.

⁶²² Ibid. ”Azt mondták, hogy ÁVH-kórház. A személyzet akarátán és tudtán kívül terjedt el, hogy speciális politikai érdekek szolgálatában áll a kórház. Ez nem felel meg a valóságnak.”

⁶²³ Professori Klimko kertoi, miten läheisen museon ja radion tienoilta oli tuotu sairaalaan 120 haavoittunutta ja niistä 90 vaati vaikeaa leikkausta. Maanantaina (29.10) alkoi toden teolla tulla ulkomaan lahjoitus- ja apupaketteja, ja neuvoston tehtävänä oli määrittää avun saajien tärkeysjärjestys vakavasti haavoittuneista osastolla makaaviin lapsiin ja vanhuksiin. Apupaketeissa oli esimerkiksi lääkkeitä ja sidetarpeita, hedelmiä kuten sitruunoita ja appelsiineja sekä suklaata.

⁶²⁴ [...]megállíthatatlan sodrású tisztogató munka[...]” *Kis Újság* 2.11.1956, ”Tisztítótűz a művészvilágban”, 256

⁶²⁵ *Kis Újság* 2.11.1956, ”[...] a politikai és emberi magatartását gyakran változtató színészt távolították el a tagok közül”, s. 256.

filharmoonikoista erotettiin johtaja, joka oli päässyt virkaansa pikemmin sukulaissuhteiden kuin ammattitaidon avulla. Valtion Kiertävän Kyläteatterin kokous oli ollut intohimoinen ja myrskyinen. Teatterin johdon otti 3- henkinen neuvosto, mutta johtajaa ei täällä erotettu, vaan siirrettiin perustetun neuvoston alaisuuteen talousjohtajaksi.⁶²⁶

Näyttää siltä, että aikalaislehdistö on osaltaan vaikuttanut siihen, että neuvostoliike on myöhemmin näyttänyt myyttiseltä ”virralta.” Neuvoston ja komiteoiden (usein synonyymi) perustaminen saatiin näyttämään valtavan dynaamiselta tapahtumalta, ja onkin syytä epäillä, että esimerkiksi Bill Lomaxin aikanaan tekemät tulkinnat työläisneuvostoista ovat saaneet lisäväriä kansannousun aikaisesta nostattavasta, liikettä aktivoimaan pyrkivästä uutisoinnin kielestä. Taidelaitosten vallanvaihdoksista raportoineen kirjoituksen otsikko on niin ikään kuvaava. Puhuttiinhan siinä ”puhdistavasta tulesta” tai ”kiirastulesta”, jonka läpi ihmisen (ja ihmisten muodostaman yhteiskunnan) on kuljettava puhdistuakseen ja uudistuakseen.

2.2.2 Pestin läänin työläisneuvosto

Pestin läänin Valóság – lehdessä kuvattiin usean kirjoituksen verran pyrkimyksiä uudistaa paikallista itsehallintoa (önkormányzat). Tapahtumien keskiössä oli Pestin läänin työläisneuvosto, joka perustettiin 1. marraskuuta entisen lääninneuvoston ”talolle uskollisista jäsenistä.”⁶²⁷ Työläisneuvoston ensimmäinen tehtävä oli järjestää edellytykset ”vallankumouksellisen ja demokraattisen” paikallishallinnon synnyttämiseksi. Neuvosto perustikin 7-henkisen järjestelytoimikunnan hoitamaan tätä tehtävää.

Kyseessä oli kansannousun aikana tapahtunut vallanvaihdos. Paikallishallinnon vanhat jäsenet olivat pyrkineet vastaamaan poliittiseen kriisiin perustamalla kansalliskomitean, mutta uusi työläisneuvosto syrjäytti vanhat ”kätensä lianneet” johtajat.⁶²⁸ Vallanvaihdosta lääninhallinnossa perusteltiin retorisesti ajatuksella suorasta demokratiasta. Lehdessä kerrottiin, miten työläisneuvosto syntyi itsenäisen ja omaehtoisen valinnan seurauksena (”he valitsivat itse itsensä⁶²⁹”). Tämän lisäksi haluttiin painottaa sitä, että läänin asioiden itsenäisemmässä hoitamisessa ei ollut kyse hyökkäyksestä kommunisteja vastaan. Lääninneuvoston rakennuksessa pidetyssä työntekijöiden

⁶²⁶ Kis Újság 2.11.1956, ”Tisztítótűz a művészvilágban”, 256

⁶²⁷ Valóság - a Pest megyei dolgozók lapja 1.11.1956, ”Valóság”, 237.

⁶²⁸ Ibid.

⁶²⁹ Ibid., ”Megválasztották önmagukat”, 238.

kokouksessa nimittäin valittiin työläisneuvostoon myös kommunisteja – mutta vain niitä, jotka ”olivat tehtävän arvoisia.”⁶³⁰

Työläisneuvoston järjestelytoimikunnan perustaminen – edellytysten luominen ”kunnallisdemokratialle” - oli suoraan yhteydessä valtion paikallishallinnon työntekijöiden asemaan ja poliittiseen ohjaukseen virkanimityksissä: ”mennyt on se aika, jolloin ihmisten kohtaloista päätettiin kirottujen kaaderiaineistojen kautta”⁶³¹, totesi kirjoittaja. Lehdessä lausuttiin julki pyrkimys punnittuun harkintaan sen suhteen ketkä eniten likasivat kätensä kansanvastaisen politiikan ja vainon aikana. Työläisneuvostoksi nimetyn lääninhallinnon vallankumouselimen foorumilla haluttiin välttää tilannetta, jossa päätökset erotettavista tehtäisiin ”henkilökohtaisten kaunojen tai kiusanteon takia.”⁶³²

Läänistä hävitettiin käytännössä koko entisen neuvoston toimeenpaneva komitea. Erotetut henkilöt nimettiin lehdessä. Näiden joukossa oli toimeenpanevan komitean päällikkö, henkilöstöosaston johtaja (keskeisin osallinen kaaderiaineiston ylläpitämiseen), raha-asioista vastaavan osaston päällikkö sekä joukko johtavista asemista ulossuljettuja, mutta hallintoapparaatin alemmilla portilla jatkavia. Asialistalle nostettiin myös uudelleen järjestyvien puolueiden tukeminen.⁶³³ Järjestelytoimikunta tulisi hoitamaan kokoustilat järjestyville puolueille, sosiaalidemokraateille, talonpoikaispuolueelle, itsenäiselle pienviljelijäpuolueelle ja maatyöläisten puolueelle. Vaikka Pestin työläisneuvosto halusi painottaa, että toiminta ei suuntautuisi kommunisteja vastaan, oli selvää, että hallinnossa tapahtuva vallankumous pyrki yhden puolueen ylivoimaiseen karsintaan.

Pienten ja vähän suurempienkin kaupunkien johtoon syntyi työläis- tai vallankumousneuvostoja, jotka edustivat ’koko kansan etuja.’ Tällöin neuvostoissa yhdistyi vallankumouksellisuus vanhan byrokraattisen roolin kieltoon. Budapestin lähistön taajamista tällainen syntyi esimerkiksi Váciin.⁶³⁴ Myös Ózdissa oli ”kaupungin työläisneuvosto” – tai niin ainakin paikalliset työntekijät asian käsittivät.⁶³⁵ Ózdin sulaton työntekijät antoivat ymmärtää, että vaikka he menivät päivittäin työpaikalle, tukivat he istumalakolla ”pääkaupungin

⁶³⁰ Ibid., ”Nem, nem a kommunisták ellen lépnek fel, hiszen a bevászártott munkástanácsban kommunisták is részt vesznek, de csak azok, akik erre munkájukkal rászolgáltak.”

⁶³¹ Valóság 1.11.1956, ”Új kezekbe került a megyei tanács.” ”Lejárt annak az ideje, hogy az átkos emlékü káderlapok alapján döntsenek emberek sorsáról[...].”

⁶³² Ibid.

⁶³³ Valóság 1.11.1956, ”Új kezekbe került a megyei tanács”, 238.

⁶³⁴ Valóság 1.11.1956, A Pest megyei dolgozók lapja, 237. Vácin neuvoston - johon valittiin yksimielisesti myös kaupungin entinen pormestari - kerrottiin edustavan järjestystä: ”vaikkakin joitain oikeita rikollisia pääsi täällä pakoon kansa tiedostaa tämän ja vartioi.”

⁶³⁵ Népakarat 1.11.1956, ”Országszerte megalakulnak az üzemi forradalmi munkástanácsok és ragaszkodnak a szakszervezethez”, 208.

vallankumouksellista nuorisoa.” Sulaton työläisneuvosto oli järjestänyt yhdessä ”kaupungintyöläisneuvoston kanssa” hiljaisen hetken kaatuneiden kunniaksi.

Szolnokin läänin työläisneuvosto perustettiin entisen lääninneuvoston tiloissa tehdasta pienemmän piirin toiminnan seurauksena: ”kokoushuoneeseen saapuu jatkuvasti tehtaista lähetystöjä kertomaan, että he ovat perustaneet työläisneuvostoja ja että he, tehtaiden työläisneuvostot, antavat täysimittaisen tukensa läänin työläisneuvostolle.”⁶³⁶ Työläisneuvosto piti lehden mukaan säännöllisesti kokouksia, huolehti ruokahuollosta ja järjestyksestä ja pyrki maksamaan työntekijöiden palkan viivyttämättä. Palkan maksuun käytettiin yritysten tilejä, joihin työläisneuvostolla oli kertoman mukaan oikeus.⁶³⁷

Nuorten kommunistien *Szabad Ifjúság* kehotti vallankumouksellisin kielikuvin valitsemaan nuorten edustajia tehtaiden työläisneuvostoihin.⁶³⁸ Lehden mukaan työläisneuvostojen myötä tehtaissa ”paloi kulovalkeana viimevuosien taloudellinen byrokratia.”⁶³⁹ Neuvostot olivat työläisten ”sydänten syövereistä kumpuavien toiveiden” ilmauksia ja olennaista oli, että ne ”syntyivät ilman ylhäältä tulleita neuvoja.” Työläisneuvostoja sympatiseeraavilla oli suuri tarve julkisuudessa osoittaa, että nämä olivat vallankumouksellisen kansan todellisia elimiä. Nuoria ihmisiä kehoitettiin kiinnostumaan työläisneuvostoista, ja ottamaan osaa tulevana päivinä ”vallankumouksellisessa ilmapiirissä tehtävään rauhanomaiseen työhön.”⁶⁴⁰

Tehtaiden työläisneuvostojen toimeliaisuus työpaikan valtasuhteiden muuttamiseksi kasvoi julkisuuden tukemana työtätekevän kansan liikkeeksi, jonka aikana työläisneuvostot kantoivat yleisessä tietoisuudessa ilmiselviä vallankumouksellisia, tulevaisuuteen suuntautuvia merkityksiä. Ne astuivat myös täyttämään valtiollisen järjestysvallan ja viime kädessä itse puolueen hajaantuessa syntyntä tyhjiötä.⁶⁴¹

Neuvosto-sanana käymistila oli suoraan suhteessa *vallankumouksen* nimeämiseen. *Työläisneuvosto* oli ilmeinen osa vallankumouksellista liikettä, ja sanaa käytettiin monin paikoin selkeästi tulevaisuuteen kurkottaen, jolloin sillä pyrittiin avaamaan uusia poliittisia tiloja ja uusia

⁶³⁶ Szabad Ifjúság 27.10.1956, ”Szolnokon munkástanács gondoskodik a rend fenntartásáról”, 90. ”Percenként érkeznék az ülésterembe a gyárak küldöttségei, bejelentik az üzemi munkástanácsok megalakulását és hírt hoznak arról, hogy az üzemi munkástanácsok teljes mértékben támogatják a megyei munkástanácsot.”

⁶³⁷ Ibid. Kansallisen järjestyksen ylläpitotehtävää haluttiin Szolnokista tukea korjaamalla ”virheellinen väite” jonka mukaan Szolnokissa olisi ollut tulitaisteluita. Päinvastoin: tehtaissa oli perustettu työläisvartioita, jotka vastasivat huollon sujumisesta ja tuotannon jatkuvuudesta. Myös Nyiregyházassa kaupungintyöläisneuvosto oli ”*ottanut asioiden hoidon käsiinsä.*” Veszprémin yliopistossa työläiset ja opiskelijat valitsivat ”*14 – henkisen läänin työläisneuvoston.*” Egerin kaupungin työläisneuvoston perustivat kaupungin tehtaiden edustajat. Katso Szabad Ifjúság 27.10.1956, ”Mi a helyzet vidékén?”, 90.

⁶³⁸ Szabad Ifjúság 30.10.1956, ”FIATALOK! Válasszátok meg képviselőiteket a munkástanácsokba”, 153.

⁶³⁹ Ibid., ”A Forradalom szikrája futótüzként égeti fel gyárainkban az elmúlt évek gazdasági bürokráciáját. A gyárakban sorra alakulnak a munkástanácsok.”

⁶⁴⁰ Ibid.

⁶⁴¹ Järjestysvallan ja valtionhallinnon hajaantumisesta ja sen merkityksestä vallankumouksellisen tilanteen kehkeytymisessä katso Skocpol, Theda, States and Social Revolutions. Cambridge University Press 1979, 14.

toiminnallisia odotushorizontteja. Työläisneuvosto oli myös *toimintaa* itsessään. Neuvostoliitosta omaksuttu sosialistisen hallinnon perusyksikkö – neuvosto – sai kirjoittelun ja toiminnan myötä varsin monenlaisia merkityksiä aina paikallisen näkökulman, kansan vallan toteutumisesta lähtien. Työläisneuvosto-nimitystä saatettiin käyttää myös paikallishallinnossa, jopa lääninhallinnossa. Syntyy suuri houkutus tulkita asiaa siten, että nyt oltiin syvästi tekemisissä sekä kansalaisuuden että työnteon kysymysten kanssa. Perinteisesti likaisempaa ja raskaampaa työtä tehneen *työläisen* (munkás) käyttäminen radion, sairaalan tai hallinnon piirissä muodostetun toimikunnan epiteettinä kertonee jotain siitä, kuinka nyt näytti tulleen aika nostaa työläisvaltion työntekijä oikeaan arvoonsa.

3. Ammattiyhdistysliikkeen ja työläisneuvostojen suhde

3.1 Ammattiyhdistysliike ja työläisten itsehallinto

Syksyllä 1956 oli käyty ammattiliittojohtoista keskustelua työpaikkademokratian lisäämisestä. Ammattiliittojen keskusjärjestön kaavailuissa tehdaskomitea – valtiollistetun ammattiliittorakenteen toimiva elin tehtaassa – nostettiin foorumiksi, jonka kautta työntekijät voisivat vaikuttaa työnkuvaansa. Toisaalta erityisesti kemianteollisuudessa mutta myös älymystön piirissä ajatus työläisneuvostosta oli herättänyt suurta kiinnostusta.

Työläisneuvostoproblematiikka avautuu kiinnostavalla tavalla järjestäytyneen ja vallankumoustopahtumiin *reagoineen* ammattiliittorakenteen ja *toimivan* työläisneuvostoliikkeen suhteen kautta. Ammattiliittojen keskusjärjestö antoi 26. lokakuuta lehtien välityksellä päivittäin työläisneuvostomyönteisiä julkilausumia sekä ohjeita neuvostojen toimivallasta.⁶⁴²

Lehdissä annettiin myös ohjeita 24 – 29. päivien välisen ajan palkanmaksusta.⁶⁴³ Ne jotka eivät päässeet taistelujen takia töihin, saivat edellisen kuukausipalkan päiväkeskiarvon mukaisen palkan kyseiseltä ajalta. Töissä olleet saivat palkan näiltä päiviltä kaksinkertaisena. Palkat oli maksettava yhtiöiden palkkapäivästä riippumatta välittömästi. Ketkä ansaitsivat kaksinkertaisen palkan ja ketkä eivät: asia oli työläisneuvostojen määriteltävä: ”yhtiöiden työläisneuvostojen - tai

⁶⁴² Esimerkiksi Népszavassa 26. lokakuuta keskusjärjestön nimissä julkaistiin ohjelma ”välittömiä toimenpiteitä varten”, Népszava 26.10.1956, ”A magyar szakszervezetek programja AZONNALI INTÉZKEDÉSEKRE”, 82. Ohjelma jakautui taloudelliseen ja poliittiseen asialistaan. Poliittisena vaatimuksena haluttiin tukea ”työläisnuorison” (nuoriso nähtiin poliittisen liikehdinnän keskeisenä dynamona) elimen muodostamista, ammattiliiton ”pitkälle menevällä” tuella. Talouden sfääriin kuuluvien toimenpiteiden kärjessä oli kehoitus muodostaa ”jokaiseen tuotantolaitokseen työläisneuvosto yhteistyössä tehtaan teknisen älymystön kanssa, jotta voidaan synnyttää työläisten hallinto”/Minden termelő üzemen munkástanácsot alakítani az üzemi értelmiség bevonásával, megalakítani a munkás-igazgatókat.”

⁶⁴³ Magyar Nemzet 30.10.1956; Népszava 30.10.1956, ”Rendelet a bérek kifizetéséről.” Rahaministeriö antoi ohjeet ”SZOT:n johdon esityksestä.”

jos työläisneuvostoa ei vielä ole - tehdaskomiteoiden on määriteltävä ne, joille kuuluu kaksinkertainen palkka.”

Kuten on tullut esille, tietyllä tavalla keskusjärjestö rakenne pyrki ottamaan haltuun nousevan työläisneuvostoliikkeen.⁶⁴⁴ Samalla voi kuitenkin esittää kysymyksen kysymykseen siitä, millä tavalla valtiollistettu ammattiyhdistysliike – itsekin täysin uudessa tilanteessa – suhtautui ajatukseen *työläisten itsehallinnosta*. Kysymykseen ei ole tässä mahdollista vastata esimerkiksi siltä osin, millaisia olivat henkilövaihdokset kansannousun aikaisissa ammattiliitoissa ja mikä merkitys niillä oli. Asian lähestymisen kannalta on syytä tarkastella yleisempää ammattiyhdistysproblematiikkaa.

Kuten Martin Clark toteaa, työläisillä ja heitä edustavilla liitoilla on enemmän valtaa silloin kun vallitsee täystyöllisyys ja korkea organisoitumisaste, kun ala on kasvava ja kun työntekijän on mahdollista tarjota erikoistaitoja, joita muilla ei ole.⁶⁴⁵ Jälkimmäinen edellytys – mahdollisuus kaupata tieto-taitoa jolle on kysyntää – on Unkarin työläisneuvostokysymyksen kannalta mielenkiintoinen. Unkarin kansannousun työläisneuvostoissa ammattitaitoiset työläiset ja jopa tuotantoa ja sen suunnittelua johtavaa henkilöstöä edustavat työntekijät esittivät tärkeää roolia.⁶⁴⁶ Työläisneuvostojen kautta toteutuvan työläisten itsehallinnon ajatuksessa oli osaksi, kuten Robert Biezenski on Puolan työläisneuvostojen suhteen argumentoinut⁶⁴⁷, kyse poliittisin perustein valitun johdon ja ammatillisesti kunnianhimoisen teknisen älymystön välisestä intressiristiriidasta. Tehtaisiin kaivattiin suunnitelmatalouden parantamiseksi lisää osaamista, ja ammattitaitoinen, koulutautunut väki saattoi arvostella poliittisia työsuhteita tuotannon ongelmista ja talouden heikosta tilasta.

Clark on tutkinut Ensimmäisen maailmansodan jälkeistä Torinon tehdasneuvostoliikettä ja Antonio Gramscin ajattelua työläisten militanttiuden ja sen edellytysten näkökulmasta. Militanttiutta on esiintynyt hänen mukaansa silloin, kun työläisillä on ollut riittävästi valtaa suhteessa työnantajaan ja valtioon. Tästä oli kysymys Torinossa 1920-luvun vaihteessa, ja – mikä kiinnostavinta - myös historiallisesta tilanteesta jossa 'heikko valtio' jätti tilaa tehdasneuvostoliikkeen toiminnalle. Clarkin mukaan Torinon tehdasneuvostoliikkeen

⁶⁴⁴ László Vargan mukaan Unkarin työväenpuolue ja SZOT pyrkivät kriittiseksi kehittyneessä tilanteessa pitämään auktoriteetistaan kiinni rakentamalla työläisneuvostoperustaisen massaliikkeen varaan ja esiintymällä sen johdossa. Katso Varga 1994, 205. 26. lokakuuta tuotetussa virallisessa julkilausumassa työläisneuvostot haluttiin valituttaa tehtaisiin ”yhteistyössä ammattiosastojen kanssa”, katso Magyar munkástanácsok 1956-ban, 15–16.

⁶⁴⁵ Clark 1977, 5–7.

⁶⁴⁶ Gyáni, Gábor, 'Forradalom, felkelés, polgárháború. 1956 fogalmi dilemmáiról.' Budapesti köznevelés 1/2007, 44

⁶⁴⁷ Biezenski, Robert, 'Workers' Self-Management and the Technical Intelligentsia in People's Poland.' *Politics & Society*, Vol. 22, No. 1, 3/1994, passim.

massamittainen tuki tuli ammattitaitoa vaativaa insinööriä tekeviltä työläisiltä. Suuri osa liikkeen kohtaamasta vastustuksesta tuli institutionalisoituneen työväenliikkeen suunnalta.⁶⁴⁸

Antonio Gramscille militanttius itsessään ei ollut tarpeeksi, päinvastoin. Hän halusi opettaa työntekijät pois militanttiudesta, sillä todellinen työläisvalta tarkoitti käytännöllistä kyvykkyyttä organisoida tuotanto. Tehdasneuvostoilla, työpaikan rakenteilla, oli Gramscille myös *kasvattava* merkitys.⁶⁴⁹ Gramscille tehdasneuvostoliikkeessä oli kyse myös opettamisesta sosialismin rauhanomaiseen rakentamiseen. Clark ajattelee, että Gramsci olisi jakanut ajatuksen, jonka mukaan ”työläisten on omaksuttava liikkeenjohdon näkökulma [managerial view].⁶⁵⁰”

1970-luvun itsehallintokeskustelun kontekstissa Clark ottaa esille järjestäytyneen työväenliikkeen ja työntekijöiden itsehallinnon välisen ”ikuisen ongelman.” Clark väittää, että 1970-luvun keskustelu teollisen demokratian kehittämisestä oli pitkälti teknikkojen ja korkean ammattitaidon omaavien työntekijöiden liikehdintää.⁶⁵¹ ”Osallistuminen” oli vaihtoehto militanttiudelle silloin, kun työntekijöillä oli suuri valta. Työntekijät voitiin hallinnoida pois palkkataistelusta vetämällä mukaan osaavia, voittamalla heidän suostumus hallinnon tarpeiden puolelle, tuotannon ongelmien ratkaisun etsintään.

Järjestäytyneen ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta tämänkaltainen asiointi voitiin esittää uhkaavana. Ammattiliittoihmisten mukaan työläisten osallistumista kauppaavat suunnitelmat ja projektit olivat lähtökohtaisesti paradoksaalisia, sillä hetkellinen vahvistuminen saattaisi merkitä militanttiuden ehtojen vähenemistä ja laimentumista siinä määrin, että pitkällä tähtäimellä liitot tulisivat heikkenemään ja työntekijöiden tinkimisvara tulisi olemattomaksi.

Antonio Gramscin ajattelussa liittojen pelko oman tukikohtansa heikkenemisestä oli toissijainen.⁶⁵² Työläiset olisivat kypsiä ja kykeneviä johtamaan tuotantoa – tai ainakin tulisivat sellaisiksi ”kasvatuksen” ja tuotannon johtamisen tehtävissä kouliintumisen myötä. Sekä tehtaanjohtaja ja työnantaja että työväki olivat molemmat ”tuottajia” ja tämän vuoksi heidän olisi liittouduttava ”loismaisia” rahoittajia ja byrokraatteja vastaan. Reaalimaailman työelämän suhteissa vaara oli kuitenkin selkeästi läsnä. Työläisneuvostojen kautta toteutuva, ammattiliittojäsenyydestä riippumaton työläisten itsehallinto nosti Unkarissakin esille kysymyksen siitä, mihin

⁶⁴⁸ Ibid., 3–7. Tehdasneuvostoliike kiihtyi 1921 nopeasti, kun ammattitaitoisten työläisten valta katosi, tuli talouslama, hallituksen politiikka muuttui ja liukuhihnatuotantoa kehitettiin, mikä vähensi ammattitaitoisen käsityön tarvetta. Clark 1977, 8.

⁶⁴⁹ Kasvatuksen ja fordismen suhteesta katso esimerkiksi Gramsci, Antonio, Vankilavihkot, Valikoima 2, 1982, 144–149. Kuten Antti Kasvio toteaa, Taylorismin ja Fordismin vaikutukset eivät Gramscin mukaan rajoittuneet pelkästään työläisten tekemään työhön. Uudet työmenetelmät olivat suoraan yhteydessä määrätynlaiseen elämäntapaan, ajatteluun ja tunne-elämään. Katso Kasvio, Antti, ’Gramsci, ”fordilainen työläinen” ja työväenluokan elämäntapa monopolikapitalismissa.’ Sosiologia 1/1979, 44–45.

⁶⁵⁰ Clark 1977, 8.

⁶⁵¹ Ibid., 7.

⁶⁵² Gramsci, Antonio, Vankilavihkot. Valikoima 2, 1982, 141.

ammattiosastojen perinteistä edunvalvontaa tarvitaan. Kysymykseen esitettiin myös vastauksia, joista tuonnempana.

Palatakseni nyt ammattiliittojen ja työläisneuvostojen suhteeseen loka-marraskuussa 1956, on sanottava että poliittisen kriisin aikana – nopeasti muuttuvien tilanteiden ja vajavaisen tiedon määrittämässä toimintaympäristössä – syväiset pohdiskelut järjestäytyneen työväenliikkeen ja työläisneuvostojen suhteesta olivat pikemminkin tulevaisuuden kuin aktiiviseen nykyhetken asia. Lisäksi sodan jälkeen Unkariin syntynyt valtiollistettu ja puolueen valvoma ammattiyhdistysrakente oli kaikkea muuta kuin itsenäinen. Se joutui toimimaan keskitetyn suunnitelmatalouden antamissa rajoissa, taloudessa, jossa totta tosiaan kaikkien sanottiin olevan tuottajia. Omistaja ja rahoittaja, jota vastaan sen olisi pitänyt taistella työväen etujen puolesta, oli samalla sen oma ’työnantaja.’ 1950-luvun Unkarissa ammattiyhdistysten rooli oli ironisella tavalla ’gramscilaisesti’ tuottavuuteen ja tehokkuuteen kasvattava.

Valtavaksi kasvanut talousbyrokratia oli kuitenkin ilmeinen este tuottavuuden ja järjellisesti tehtävän työn tiellä myös tehdaskomiteoiden näkökulmasta. Tässä mielessä loka-marraskuussa 1956 unkarilaisissa tehtaissa toimi – Clarkin sanoin – ”väliaikainen gramscilainen allianssi ammattitaitoisten ja tavallisten työläisten välillä puoluetta ja byrokratiaa vastaan.”⁶⁵³. Toisaalta tehtaisten ammattiosastojen ja niiden tehdaskomiteoiden rooli oli ollut osa sellaista byrokratiaa jota ei kaivattu. Tämän vuoksi vallankumouksen dynamiikassa ammattiyhdistysliike joutui valtavan perustelutarpeen eteen. Sen oli vakuutettava, että se oli todella ”vallankumouksellinen”, vaikka samaan aikaan vallankumouksellisuus tarkoitti työläisneuvostojen tukemista uusina, ammattijärjestörakenteelle rinnakkaisina eliminä.

Tulevan tutkimuksen tehtävä on ratkaista, missä määrin kansannousun aikana ja erityisesti Neuvostoliiton toisen intervention (4.11) jälkeen ammattiliitoissa oli mahdollista katsoa tulevaisuuteen *erityisesti* työläisneuvostojen kautta. Theda Skocpolin mukaan vallankumouksellinen liike on harvoin alkanut vallankumouksellisella, koherentilla intentiolla, vaan tavoitteellisuus on syntynyt ja saanut liikevoimaa vallankumouksen aikana.⁶⁵⁴ Kun Unkarin kansannousun ammattiyhdistysliikkeen suhdetta työläisneuvostoihin tarkastelee kehkeytyneen poliittisen kriisin kautta – puolueen hajoamisena ja hallinnon sekä väkivaltakoneiston kriisinä⁶⁵⁵ – tulee selväksi, että

⁶⁵³ Clark 1977, 10. Tämä ”allianssi” on nähtävä kuitenkin eri tavoin kuin poliittisena vallankumouksellisuutena Torinon tehdasneuvostojen mielessä. Ensinnäkin työläisneuvostot eivät sinänsä toimivina orgaaneina ehtineet kovin pitkälle, kun Neuvostoliitto jo teki toisen intervention. Toiseksi oma kysymyksensä on se, miten tehtaissa, jossa sosialismia oli rakennettu jo lähes kymmenen vuotta, nähtiin tapahtumien vallankumouksellisuuden luonne. Muutettiin järjestelmän perusteita vai oltiin tekemässä muutoksia järjestelmän sisällä?

⁶⁵⁴ Skocpol 1979, 17.

⁶⁵⁵ Ibid.

ammattiyhdistysliike pyrki mukaan liikkeeseen, jossa se koki itsekkin mahdollisesti uudistuvansa. Ammattiyhdistysliikkeelle vapautui poliittista tilaa siinä kuin muillekin toimijoille, kuten puolueille ja työläisneuvostojen ruumiillistamalle toiminnalle tehtaissa ja työläiskaupunginosissa. Hallinnon hajaantuessa työläisneuvostot olivat yhtenäisenä esiintyvä yhteiskunnallinen voima. Sen kanssa kannatti olla yhteistyössä.

3.2 Uudistuva ammattiyhdistysliike ja vallankumouksen dynamiikka

Työläisneuvostoajatus sai valtavan nosteen kansannousun aikana, ja se alettiin nähdä todellisena vaihtoehtona. 1. marraskuuta 1956 näki päivänvalon uusi ”vapaiden ammattiliittojen” lehti *Népakarat*. Sen etusivulla julistettiin vanha ammattiliittojen keskusjärjestön johto erotetuksi. Uutta kattojärjestöä johti toistaiseksi vallankumouskomitea, jossa istuivat kertoman mukaan ”sekä vanhat, aikaisemmin syrjäytetyt ja vankilassa istuneet että myös uudet vallankumoukselliset ammattiliittojohtajat.”⁶⁵⁶ Lehti otti nyt selvän kannan työläisneuvostopohjaisen tuotannon itsehallinnon puolesta⁶⁵⁷

Népakarat välitti työläisille viestiä siitä, että keskusjärjestössä puhalsivat vallankumouksen tuulet. Lehti kehotti työläisiä menemään työpaikoille ja luomaan ”työläisneuvostojen ohjauksella” tuotannon ja työn edellytykset. Vallankumouksen henki oli tarttunut myös ammattiliittojohtoon, sillä lehti julisti tukensa työläisneuvostojen lakolle. Töihin mentäisiin vain siinä tapauksessa, että ”yleiseksi kansalliseksi vaatimukseksi kasvanut neuvostojoukkojen poisvetäytyminen toteutuu.”⁶⁵⁸

Keskusjärjestön johtoon oli perustettu vallankumouskomitea, mutta olennaista oli, että se pyrki ”järjestäytyneen” liikkeen johtoon, ja puhutteli ”järjestäytyneitä työntekijöitä.” Töihin mentäisiin *työläisneuvostojen* johdolla – mikä oli selkeä muutos viiden päivän takaisiin kannanottoihin nähden – mutta *järjestäytynyt työväenliike* toimi liittojen johdolla. Työläisneuvostot olivat keskusjärjestölle erityisesti tehtaiden ja tuotannon piirissä toimivia, vallankumouksen luomia, mutta arkisen tuotannon ylläpitämiseen ja valvontaan tarkoitettuja toimielimiä. Kiinnostava kysymys on, koettiinko ammattiliitoissa tehtaasta ulos pyrkivät, tehtaiden ja työläiskaupunginosien tasolla organisoituvat työläisneuvostot uhkana ja kilpailijana.

⁶⁵⁶ *Népakarat* 1.11.1956, ”A SZOT elnöksége lemondott”, 205.

⁶⁵⁷ ”[...] A munkástanácsokon keresztül válosul meg az önkormányzat, amely lehetővé teszi és meg is követeli a bürokratikus köztársaság felszámolását.” Ibid. Se esitteli laajan reformiohjelman, johon sisältyi julistuksia paremman ja oikeudenmukaisemman palkkausjärjestelmän, laajan asunnonrakennusohjelman, vaarallisten ja epäterveellisten töiden kontrolloimisen ja työviikon lyhentämisen puolesta. Katso myös Lomax 1990, 63–64.

⁶⁵⁸ *Népakarat* 1.11.1956, ”A SZOT elnöksége lemondott”, 205.

Lehden uskottavuutta lisäsi se, että kaivostyöläisten liitto esitti sen sivuilla hyvin perusteellisen ja ajatellun oloisen ohjelman kaivosten työolojen parantamiseksi. Työläisneuvostot mainittiin vain yhden kerran. Keittiöt, ruokalaitokset, lastentarhat ja päivähoitopaikat halutaan ”palauttaa takaisin” kaivostyöläisten hallintaan, ja tässä tehtävässä työläisneuvostoille kaavaillaan avustavaa roolia.⁶⁵⁹

Voi kysyä, miksi ”Unkarin kaivostyöntekijöiden vapaa ammattiliitto” ei antanut työntekijöille osoittamassaan julistuksessa työläisneuvostoille painotetumpaa roolia. Miksi työläisneuvostoja ei nimetty missään kohtaa perusteellista ohjelmaa työolosuhteiden korjaajana, vaikka työläisten mielissä neuvostoilla oli ilmeisen vahva sija omaehtoisesti, alhaaltapäin synnytettyinä vallankumouksen saavutuksina? Johtuiko se siitä, että työläisneuvosto oli vasta muotoutumassa oleva instituutio, ja kaivostyöläisten työterveysasiat ja palkkauskysymykset oli ratkaistava pikaisesti?

Tehtaissa ja kaivoksissa ammattiosastotoimitsijoiden suuri joukko koki joutuneensa eristyksiin, sillä työntekijöiden silmissä ammattiosastot näyttäytyivät sosialististen työkilpailujen järjestäjinä, tuotantonormien kiristäjinä, sanalla sanoen valtiota ja valtionyhtiötä palvelevana joukkona menneisyydestä⁶⁶⁰. Mutta kaivostyöläisten liitto pyrki päämäärätietoisesti osoittamaan, että nyt puhalsivat uudet tuulet. Uuden, riippumattoman keskusjärjestön perustamisella julistettiin ammattijärjestön irtautumista puolueen valvonnasta, edunvalvonnallisen funktion palauttamista sekä halua luoda ammattiyhdistysliikkeelle demokraattinen perusta.

Mutta tämä ei ollut käytännössä kovin yksinkertainen tehtävä. Tuotantolaitosten tehdaskomiteat olivat osa 1950-luvun tuotantolaitosten hallintokulttuuria, ja uusi edunvalvonnallinen rooli oli vasta suunnitelman tasolla. Tosiasiassa koko ammattiyhdistysorganisaatio oli halvaannuksen tilassa. Kuten Éva Beránné Nemes ja Erzsébet Kajári toteavat, ruohonjuuritason ammattiosastojen oli vielä kovin vaikea tehdä erottelua tehtaan johtoa tukevan hallinnollisen (ja myös rankaisevan) roolin ja työntekijöiden etua valvovan roolin välillä⁶⁶¹.

Työläisneuvostot nähtiin monin paikoin vakavina kilpailijoina. Beránné Nemes ja Kajári kiinnittävät tässä suhteessa huomiota myös loka- marraskuun vaihteessa monin paikoin tehtaissa järjestettyihin uusiin työläisneuvostovaaleihin.⁶⁶² Tällöin vahvistui ajatus siitä, että

⁶⁵⁹ Ibid.

⁶⁶⁰ Beránné Nemes, Éva & Kajári, Erzsébet, 'A munkástanácsok és a szakszervezetek 1956 – 1957.' Múltunk 1992/2-3, 76.

⁶⁶¹ Ibid.

⁶⁶² Uusilla työläisneuvostovaaleilla pyrittiin irtautumaan väliaikaisuuden statuksesta, jonka työläisjohtajat olivat itselleen asettaneet aikaisemmin, kun vain osa työntekijöistä oli ollut paikalla valitsemassa ensimmäisiä työläisneuvostoja.

väliaikaisiin työläisneuvostoihin paikka paikoin kansannousun alkupäivinä valitut tehtaan puolue- ja ammattiosastotoimitsijat ja tehtaan johtajat tulisi erottaa.⁶⁶³ Tämä oli omiaan kiristämään ammattiosaston ja työläisneuvoston välejä.

Elek Nagy on muistellut Csepelin tehtaiden työläisneuvoston syntyä 26. lokakuuta 1956. Massakokousta terästehtaan kulttuurisalissa oli edeltänyt ammattiyhdistysvetoisen työläisneuvoston synnyn estäminen, joka oli tapahtunut ”viemällä asianomaiset poliisiasemalle.”⁶⁶⁴ Ammattiosastot pyrkivät järjestämään kokouksia ja esittelemään ehdokaslistoja, mutta heidän ehdokkaansa koettiin vanhaa järjestelmää edustavina.⁶⁶⁵

Toisten työläisneuvostovaalien – paikalla olleiden työntekijöiden lukumäärän suhteen kattavampien – aikaan lokakuun 30. päivän tienoilla tehtaissa paikka paikoin esiintyneet ristiriidat ammattiosaston ja työläisneuvoston kannattajien välillä ilmensivät myös sitä, että ei tiedetty miten toimia. Ei ollut vielä selvää ohjeistusta esimerkiksi siitä, saattoiko tehdaskomitean jäsen kuulua myös työläisneuvoston johtavaan komiteaan. Entä kuuluiko työläisneuvoston toimintaan edunvalvontaa? Jos oli niin, että työläisneuvosto oli kaikkien työntekijöiden elin riippumatta siitä kuuluiko vai eikö kuulunut ammattiosastoon, niin toki sen vaaleihin saattoi osallistua sekä ehdokkaana että äänestäjänä? Tilanne oli poliittisesti kuuma. Henkilön menneisyys tehtaiden toimielimissä merkitsi paljon.

Myöhemmin marraskuussa Keskustyöläisneuvoston (KMT) kokouksissa esiintyi kielteisiä näkemyksiä ammattiliittojen edustaman ”riippumattoman” edunvalvonnan suhteen. Esimerkiksi 22. marraskuuta KMT:n kokouksessa tuli esille näkemys, jonka mukaan ”riippumattomia” (pöytänsä ääreen takertuvia) ammattiosastotoimitsijoita ei tarvittu. Vallankumous oli synnyttänyt sekä työläisneuvostot että uuden ammattiliittojen keskusjärjestön. Mutta näiden välinen ero oli se, että työläisneuvostot ”olivat syntyneet aikaisemmin” ja nimenomaan demokraattiselta pohjalta, ”alhaalta päin.” Ammattiyhdistysliikkeen kauppaama riippumattomuus puolueesta, toisin sanoen ”aito edunvalvonta”, tarkoitti työläisneuvostojen näkökulmasta ”itsenäisiä

⁶⁶³ Myöhemmin marraskuussa hallituksen tuottamassa 22.11.1956 lainvoimaisessa asetuksessa todettiinkin sitten, että tehtaanjohtajaa ei voi valita työläisneuvostoon, mutta hän saa osallistua sen istuntoihin. Kemény, Lomax 1986, ”Törvényerejü rendelet,” s. 74–80. Katso myös Keskustyöläisneuvoston kiinnostava ”*Vasta-asetus.*” PIL. Keskustyöläisneuvoston kansio.

⁶⁶⁴ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 21; Varga 1994, 205.

⁶⁶⁵ Eszter Zsófia Tóthin mukaan ammattiosastot ja puoluekomiteat koskettelivat erityisesti teknistä älymystöä, joiden harteille he näkivät tuotannon uudelleen aloittamisen jääneen, kun johtajat – mukaan lukien trustin johtaja Zsofinyecz – olivat kadonneet maan alle. Katso Tóth, Eszter Zsófia 1999, 167. Kuulalaakeripajalla työläiskokoukset sujuivat maltillisissa merkeissä 26. joulukuun jälkeen. Tehdaskomitean johtaja Sándor Németh luki ääneen vallankumouksellisen yliopistonuorison julistuksen. Tehtaan puoluesihteerin totesi, että häntä on ”vedetty nenästä viimeiset yksitoista vuotta.” Sitten valittiin väliaikainen työläisneuvosto, joka tapahtui rauhallisissa merkeissä myös. Työläiset menivät työpaikoilleen ja työpisteilleen ja valitsivat pajoittain yhden tai kaksi henkilöä neuvostoon. Sitten nimet annettiin ammattiosastovirkailijoille, jotka välittivät listat eteenpäin. Tóth 1999, 168.

virkoja”, etäisyyttä ja kuilua suhteessa työntekijöihin.⁶⁶⁶ Kansannousun aikana hyvin varauksellinen suhtautuminen ammattiosaston itsenäiseen edunvalvontaan tuli esille esimerkiksi monin paikoin esikuvallisena pidetyn *Egyesült Izzó*-lampputehtaan mielipiteessä:

Aikaisemmat edustajamme olivat viranomaisia ja oppineita ’toimitsijoita.’ He takertuivat työpöytänsä ääreen ja suojelivat enemmän omia asemiaan kuin meidän etujamme. Tämän tilanteen työläisneuvosto muuttaa, sillä sen jäsenet eivät ole riippumattomia.⁶⁶⁷

Työläisneuvostojen omakuva rakentui osin lähimenneisyydessä valheelliseksi koetun ammattiosastoedunvalvonnan kiellon kautta. Kansannousun vallankumoukselliseen dynamiikkaan kuului, että työläisneuvostot näkivät itsensä työntekijöiden tavallaan pyyteettöminä edustajina, ”sosiaalista työtä” tekevinä johtajina. Tässä mielessä työläisneuvostojen ohjelmassa oli myös annos utopismia, joka vahvistui vallankumouksellisessa ilmapiirissä, ja jossa ei aina osattu erottaa toisistaan edunvalvontaa ja taloudellis-tuotannollista ohjausfunktiota.

Julistus uudesta ”vapaasta ja riippumattomasta” ammattiyhdistysten keskusjärjestöstä tuli ulos samana päivänä kun eri puolilla pidettiin suuria työläisneuvostokokouksia. Csepelin tehtaiden työläisneuvoston puheenjohtaja Elek Nagy kuvasi ammattiliittoihmisiä sympaattiseen sävyyn muistellessaan metalliliiton päämajassa 1. marraskuuta järjestettyä neuvostokokousta.⁶⁶⁸ Vaikka kokous järjestettiin muodollisesti ammattiliiton suojeluksessa, pelin henki oli se, että työläisneuvostot edustivat jotain tuoretta ja uskottavaa.⁶⁶⁹ Yleisö halusi ”Csepelin edustajan” osoittavan läsnäolonsa, ja ammattijärjestöihmiset sysättiin nopeasti taka-alalle. Nagy antaa heistä vaikutelman mustiin pukeutuneina vanhoina partoina, joista osa oli ollut vankilassa, ja jotka nyt halusivat ehkä hyvinkin vilpittömästi muutosta. Mahdollisista hyvistä tarkoituksista ja vilpittömyydestä huolimatta tapahtumien dynamiikka ei ollut heidän puolellaan. Nyt ei ollut heidän aikansa.

⁶⁶⁶ PIL. Keskustyöläisneuvoston kansio.

⁶⁶⁷ Néphadsereg 29.10.1956, 122. ”Véget vetünk annak az időszaknak, amikor nem volt beleszólásunk az üzem vezetésbe. Azt akarjuk, hogy ne csak hivatalnokok vezessék a gyárat, ne csak az igazgató dirigáljon – hanem a az üzem legyen valóban a miénk, a munkásoké. Eddigi képviselőink – mint hivatalos, kitényezett ”funkcionáriusok” – úgy odaragadtak az íróasztalhoz, hogy a pozícióföltésük több gondot okozott nekik, mint a mi képviselőtünk. Ezen változtat a munkástanács létrehozása, amelyen tagjait nem függetlenítk.” (Kurs. T.L-F).

⁶⁶⁸ A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 23.

⁶⁶⁹ Samana päivänä pidettiin kaksi suurta työläiskokousta, toinen Unkarin sähköalan liiton ja toinen perinteikkään metalliliiton tiloissa. Varga 1994, 208 – 209. Nagy kuvaa, kuinka talo oli tupaten täynnä ja puhujalavalle nousi ammattiliiton ihminen julistaen, että ”nyt me olemme riippumattomia.” Nagy ei muista, mikä hän oli miehiään: ”en tuntenut muita ammattijärjestöihmisiä kuin Gáspárin. En pitänyt heitä erityisen merkittävänä tekijöinä.” Ks. A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 23.

30. lokakuuta Népszavassa julkaistiin kirjoitus otsikolla ”Nyt on järjestäytyneen työväestön vuoro.”⁶⁷⁰ Ammattiyhdistysten keskusjärjestö, vielä vanhalla nimellä esiintyen, osoitti uudenlaista voiman tunnettaan, jota sillä oli sen jälkeen kun se oli ”liittynyt yhteiseen taisteluun” vallankumousnuorison ja kirjailijaliiton kanssa 28. lokakuuta.⁶⁷¹ Kirjoituksessa keskusjärjestö esiintyi ”järjestyneen työväen” kärkenä ja vaati hallitukselta toimenpiteitä tämän ”yhtenäisen voiman” nimissä. Kyse oli vapaustaistelusta, jonka ”ainoa rikkomaton ja yhtenäinen voima” oli ammattiliittotyöväki⁶⁷². Lehden mukaan järjestynyt työväki oli ”ensimmäisestä päivästä lähtien” osoittanut kansallisen kutsumuksensa: ”työläisneuvostojen muodostamisella se antoi esimerkkiä siitä, millaisena se ymmärtää vapauden, itsehallinnon ja vastuuntunnon.”⁶⁷³ Lehti kehotti erottamaan julkisesta elämästä kaikki ne, jotka olivat kompromettoineet itsensä poliittisesti, sillä tällaisia henkilöitä ”on vieläkin keskuudessamme estämässä hallituksen vapaata poliittista toimintaa.” Ammattiliittolehti otti kirjoituksessaan selkeän kannan siihen, kenen saavutus työläisneuvosto oli: ammattiliittojen johtamaan ”järjestyneen työväen.”

Seuraavana päivänä henki oli sama, mutta ajatus hieman toinen.⁶⁷⁴ Pitkässä, menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaa luotaavassa pääkirjoituksessa viitattiin 9. syyskuuta 1956 syntyneeseen ammattiliittopäätöslauselmaan. Lehden mukaan jo syksyllä oli ”vääristyneen ammattiliittotoimeliaisuuden” sijaan etualalle nousemassa ”kaikilla aloilla jälleen työväenliike.” Kulunutta aikaa käsillä olevan hetken ja syyskuun välillä luonnehdittiin vallankumouksellisiin kielikuvin: ”historiallisen myrskyn keskellä” oli menty ”valtavia loikkia eteenpäin.” Lauseissa esiintyi ajan nopeutumisen kokemus dynaamisimmillaan – Reinhart Koselleckin mukaan eräs modernien vallankumousten erityispiirre⁶⁷⁵. Tähän voisi lisätä, että tämänkaltaisia lauseita kirjoittamalla myös luotiin tällaista kokemusta, todellakin *nopeutettiin* aikaa. Aikaisemmin syksyllä ammattiyhdistysliikkeestä oli todella tulossa työväenliike mutta nyt tilanne näytti vielä huomattavasti paremmalta⁶⁷⁶. Kirjoitus suuntautui tulevaisuuteen menneisyyden nöyryytyksen kautta: kahdeksan vuoden aikana ammattiliitot olivat muuttuneet ”diktaattorin sokeiksi välineiksi.” Vielä ei ollut täysin ”löydetty itseä” mutta oltiin oikealla tiellä.

Ammattiyhdistysliike koki työläisneuvostot uhkana sekä niiden tehtaissa nauttiman laajan kannatuksen että neuvostojen organisoitumispyrkimysten vuoksi. Tosin kansannousun aikana

⁶⁷⁰ Népszava 30.10.1956, ”A szervezett munkásság a sor”, 131.

⁶⁷¹ Népszava 28.10.1956, ”Közös harcra fogtak össze a szakszervezetek, a forradalmi ifjúság és a magyar írók”, s. 101.

⁶⁷² ”Az országunk egyetlen egységes, erős és töretlen szervezett ereje a szakszervezeti munkásság.”

⁶⁷³ ”A munkástanácsok megalakításával [a szervezett munkásság] példát mutatott arra, hogy a szabadságot, önkormányzatot és felelősségtudatot miképpen értelmezi.”

⁶⁷⁴ Népszava 31.10.1956, ”Új szakszervezeti egység felé”, 169.

⁶⁷⁵ Koselleck 2004, 50.

⁶⁷⁶ Népszava 31.10.1956, ”Új szakszervezeti egység felé”, 169.

– taisteltaessa vielä avoimelta ja hetken verran voitetulta näyttäneen tulevaisuuden puolesta – työläisneuvostojen laajempi organisoituminen tehtaiden väliseksi työläisfoorumeiksi palveli erityisesti joukkovoiman osoittamista lakolla ja työläisjoukkojen hallittua töihin palaamista. Ammattiyhdistysliikkeessä saatettiin ajatella, että tehtaan ulkopuolinen organisoitunut työläisneuvostotoiminta oli vain *vallankumouksen* asia, ja siten suunnitella uuden orgaanin sijoittumista tuotantolaitosten ja tehtaiden uuteen sisäiseen järjestykseen. Kukaan ei voinut vielä aavistaa, mitä Neuvostoliiton hyökkäys toisi tullessaan. Keskustyöläisneuvoston ja sen tukijoiden pyrkimys rakentaa maanlaajuinen työläisneuvostojen verkosto, joka vaikuttaisi koko poliittisen ja taloudellisen päätöksenteon tasolla, ei enää ollut niin helppo ajatus ammattijärjestöille sulateltavaksi.

3.3 Työläisneuvostojen tehtävät muotoutuvat

Kun kansannousu näytti voitetulta, nousi tehtaiden työläisneuvostoissa esille kysymys siitä, mitä on tehtävä. Näytti tosin siltä, että kaikenlaista korjaamista ja laittamista olisi vastaisuudessakin. Työläisneuvosto olisi varmasti lähitulevaisuudessa tiukasti kiinni sekä omien tehtaidensa että ympäröivien asuinalueiden yhteisöissä. Jälleen olisi ”rakennettava uudelleen,” haudattava ihmisiä ja korjattava vaurioita. Lähes kaikissa työläisneuvostojohtajien muisteluissa todetaan yksinkertaisesti, että ”olimme aloittamassa töitä,” kun Neuvostojoukot tulivat. Monin paikoin neuvostot alkoivat tosissaan tehdä erilaisia päätöksiä. Paljon ei kuitenkaan ehtinyt, ja tiettyä epävarmuutta on täytynyt olla ilmassa sen suhteen, ’miten tästä jatketaan.’ Tilanteessa tukea etsittiin ammattijärjestöjen suunnalta.

On tärkeä ymmärtää, että ammattijärjestöjen keskusliitto, vaikka se koki työläisneuvoston tehtaan sisäisenä instituutiona, ei ollut vähäpätöinen tekijä siinä millä tavalla työläisneuvostojen ohjelma muotoutui. Tässä mielessä Bill Lomaxin väite siitä, että keskusjärjestön 26. lokakuuta julkistettu kehoitus perustaa työläisneuvostoja ainoastaan ”tunnusti jo tapahtuneet tosiasiat⁶⁷⁷”, on harhaanjohtava. Ensinnäkin neuvosto syntyi hyvin usein käytännössä siksi, että ammattiliitosta oli näin ohjattu tekemään. Ja huolimatta siitä, että ammattiliittojen keskusjärjestön pyrkimyksenä voi katsoa olleen työläisneuvostoinnovaation haltuunotto ja asettuminen liikkeen kärkeen, olivat kehotukset ja neuvot tärkeässä roolissa kun toimintatapoja opeteltiin ja työläisneuvostoliikkeelle luotiin identiteettiä.

⁶⁷⁷ Lomax 1976, 140.

Järjestyneen työväen kärkenä esiintynyt uusi, puolueesta vapaana esiintynyt keskusjärjestö pyrki 1. marraskuuta lähtien vetämään aktiivisesti rajaa työläisneuvoston ja tehdaskomitean toimivaltapiirien välille. Se teki sen nyt pitkälti samalla tavalla, kuin ennen kansannousua oli ajateltu. Vihjeitä marraskuun alun rajanvedoista antaa Népakaratissa 2. marraskuuta ilmestynyt kirjoitus, jossa vastattiin työläisneuvostojen esittämiin kysymyksiin.⁶⁷⁸ Kirjoituksesta käy ilmi, että moni yksittäinen työläisneuvosto oli pyrkinyt metalliliiton paikalliskeskuksen juttusille pyytääkseen selvennystä toimenkuvaansa koskevista asioissa.

Kysymysten ja vastausten muotoon laaditun kirjoituksen ensimmäinen kysymys oli: ”Mitkä ovat työläisneuvostojen oikeudet työhönoton ja irtisanomisen suhteen sekä tuotannon työryhmien määrittämisessä?”⁶⁷⁹ Lehden mukaan työläisneuvostoilla oli oikeus asettaa ihmisiä työtehtäviin ja erottaa myös. Neuvosto voi lakkauttaa työtehtäviä varten luotuja työporukoita ja tarpeen vaatiessa pystyttää sellaisen ryhmän uudestaan. Sellaisissa tapauksissa oli kuitenkin tärkeä muistaa, että ”on punnittava tarkkaan, mitä tilanne vaatii ja mikä on taloudellisinta.”⁶⁸⁰ Lisäksi todettiin, mikä vastaa tässä työssä aikaisemmin esiin tullutta byrokratian keventämispyrkimystä, että työläisneuvostolla ”on kaikki oikeus myös asioiden hoitamisen yksinkertaistamiseen.”

Puheeksi tuli myös kappalepalkka (darábbér). Lakkautettaisiinko se kokonaan? Ammattiliittolehden neuvojen mukaan oli jälleen kyseessä asia, jota oli punnittava tarkkaan. Tärkeintä oli, että ”asiasta puhutaan työntekijöiden kanssa.”⁶⁸¹ Saattoi tulla eteen tilanteita, joissa jokin ammattityöläisten ryhmä kannattaisi urakkapalkkausta, ja joku toinen ryhmä vastustaisi. Työläisneuvoston tehtävä oli tällaisen kiistatilanteen sattuessa, jossa selvää ”enemmistön mielipidettä” ei löytynyt, päättää yhtiölle ja kollektiivin eduille parhaiten sopivasta palkkausmuodosta.

Kysymykseen siitä, mitkä olivat ne ”ylemmät elimet” (felső szervek) joiden ohjauksen alaisuuteen työläisneuvostot kuuluvat, vastattiin, että asia ei ollut vielä ratkennut.⁶⁸² Työläisneuvostojen tulevaisuus oli auki, mutta sitä rakennettiin. Sitten otettiin puheeksi tehdaskomitean ja työläisneuvoston suhde. Mihin tehdaskomiteaa tarvittiin? Asiassa tehtiin selkeä rajaus. Työläisneuvostot olivat taloudellisessa mielessä ohjausvastuun ottavia, ”rauhanaikaisia” elimiä, jotka toimivat ”rauhanaikaisen tuotannon ohjaajina.”⁶⁸³ János Kornain selkeydellä jatkettiin

⁶⁷⁸ Népakarat 2.11.1956, ”Válasz a munkástanácsok kérdésére”, 260.

⁶⁷⁹ Ibid.

⁶⁸⁰ Ibid. ”A munkástanácsnak joga van elbocsátani és munkába állítani dolgozókat, megszüntethet munkaköröket, ugyanakkor szükség esetén újakat hozhat létre. Nagyon fontos, hogy minden ilyen esetben alaposan mérlegeljék, hogy a helyzet mit követeli, mi a gazdaságosabb.”

⁶⁸¹ Ibid.

⁶⁸² Ibid.

⁶⁸³ Ibid. ”A békés termelőmunka megindulásával munkástanácsok fő feladata az üzemi irányítás.”

tehdaskomitean rooliin: ammattiosastojen valitsemat tehdaskomiteat ottivat hoitaakseen työntekijöiden edunvalvonnan.

Lopulta tuli puheeksi myös olemassa olevien tehdaskomiteoiden luonne. Niiden henkilörakenteessa painoi menneisyyden taakka, komentotalouden hallintokulttuuri, ja ne oli luotu kaikkea muuta kuin demokraattisesti. Mitä näille toimielimille tapahtuisi? ”Tämä riippuu täysin työläisistä.⁶⁸⁴” Vastaus jätti avoimeksi monia asioita. Jos tehdaskomiteat herättävät luottamusta työläisten keskuudessa, niin hyvä on. Jos taas työläiset kokevat, että etujen suojele ei toimi, he valitsevat uudet komiteat. Näennäisessä yksinkertaisuudessaan tämä ilmeisesti täysin vilpittömän vastaus jätti mahdollisuuden perinteisten kommunistitaktiikoiden avulla vallata elimiä. ”Luottamuksen herättäminen” saattaisi tarkoittaa monenlaista suostuttelua ja taivuttelua.

Myöhemmin marraskuussa toimivaltakysymyksiä selvitettiin lisää ministeriötasolla asti, mutta missään vaiheessa työläisneuvostojen toivomalla tavalla ei tehty selväksi peruskysymystä, eli puolueen (tai puolueiden) roolia tehtaassa.⁶⁸⁵ Oli miten oli, työläisneuvostolle annettiin neuvoja, niiden kautta suunniteltiin ja katsottiin kohti tulevaisuutta, vain pari päivää ennen Neuvostoliiton toista interventiota.⁶⁸⁶ Työläisneuvostot olivat poliittisen tapahtumisen painosta ja itsehallinnollisen toimeliaisuutensa uskottavuuden seurauksena saaneet instituutiona tuulta siipiensä alle.

Työläisneuvoston toimenkuvaa selvitettiin 2. marraskuuta myös ”*Kispestin vallankumouksellisen nuorison lehdessä*.”⁶⁸⁷ Kirjoittajan mukaan työläisneuvoston luonteesta pyöri yhtä monta käsitystä kuin on työläistäkin, näin erityisesti neuvoston tehtävien ja toimenkuvan suhteen. Oli nimittäin työntekijöitä, jotka luulivat, että työläisneuvoston jäsenten välillä jaetaan kaikki aikaisemmat tehtävät, ”niin johtajan, pääinsinöörin, ylimmän kirjanpitäjän kuin ylimmän portinvartijan ja keittiön kokinkin virat.” Toisten mielestä, kirjoittaja totesi, työläisneuvoston jäsenet olivat vain ”nyökyttelevien Jánosten” virallinen järjestönimi.

Kirjoittajan mukaan työläisneuvostojen tehtävät eivät olleet vielä täysin määrittäneet.⁶⁸⁸ Jotain selkeitä rajoja tosin voitiin antaa. Työläisneuvosto valitsisi tehtaanohtajan – palkkaksi siis hänet – valintamenettelyn perusteella.⁶⁸⁹ Työläisneuvosto tulisi *Kispesti Figyelőn*

⁶⁸⁴ Ibid.

⁶⁸⁵ 22. marraskuuta Népszabadságissa julkaistiin ministerineuvoston lainvoimainen asetus tehtaiden työläisneuvostojen toimivallasta. Kemény, Lomax 1986, ”Az elnöki tanács törvény erejű rendelete”, 74 – 80. Sulatto- ja koneteollisuuden ministeriö teki oman suunnitelmansa (”A Kohó- és Gépipari Minisztérium Tervfőosztályának tervzete az ipar gazdasági rendjéről” Ibid., 139–150) ja työläisneuvostoista jo pitempään kiinnostunut kemianteollisuus omansa (”Vegyipari Minisztérium tervzete az ipar irányításának alapelveiről és szervezeteről,” 150–157).

⁶⁸⁶ Népakarat 2.11.1956, ”Válasz a munkástanácsok kérdésére”, 260.

⁶⁸⁷ Kispesti Figyelő - A Kispesti forradalmi ifjúság lapja 2.11.1956, ”Munkástanácsokról”, 312.

⁶⁸⁸ Ibid.

⁶⁸⁹ Tässä Kispestin nuoria työläisiä edustavan kirjoittajan näkemykset eivät täysin kohdanneet esimerkiksi János Kornain ajatusten kanssa. Hänhän oli puhunut kansannousun alla pikemmin työläisneuvoston ”mukana olemisesta

mukaan johtamaan tehtaan asioita yhdessä pestaamansa tehtaanjohtajan ja pääinsinöörin kanssa. Tärkeä tehtävä oli myös tuotantopalkkioiden sekä sosiaalisten investointien ja avustusten, esimerkiksi työläisasuntojen jakoperusteiden, julkiseksi tekeminen keskusteluttamalla.⁶⁹⁰ Kuten edellisessä kirjoituksessa, Jugoslavian kaltainen avoimuuden eetos oli läsnä. Tärkeintä olisi, että palkka- ja palkitsemisasiosta ”puhutaan ääneen”⁶⁹¹ Tässä vaiheessa ei ollut vielä ehtinyt määräytyä minkäänlaista päätösvaltamekanismia sen suhteen, kuka palkasta ja palkitsemisesta lopulta päättää. Oliko se esimerkiksi johtaja, joka vain ”keskusteluttaa” asian neuvoston foorumilla? Sitten oli kirjoittajan mukaan paljon sellaisia tehtäviä, josta oli ”ehkä vielä liian aikaista yksityiskohtaisesti keskustella.” Mutta yksi oli, ja se oli tarpeen julistaa tässä ja nyt:

Työläisneuvoston riveihin astukoon ne, jotka ovat ytimiään myöten rehellisiä, unkarilaisia isänmaanystäviä; ne jotka eivät ole liianneet käsiään ja joiden omatunto on puhdas; ne jotka Rákosin, Gerőn ja Stalinin aikakaudella pitivät huolta omanarvontunnonaan ja seisoivat työntekijöiden rinnalla. Työläisneuvoston riveihin astukoon ne, jotka eivät ole päättään nyökytteleviä nukkeja ja joiden älyllinen arvostelukyky on riittävä lunastamaan työtovereiden heille osoittaman luottamuksen. Ihmiset, joiden persoona ja yksilöllinen kyvykkyys vastaa tätä ei niin helppoa tehtävää.⁶⁹²

Edessä hämmöttävien työläisneuvostovaalien ehdokaslistan laatiminen ei Kispestin vallankumouksellisen nuorison mielestä saanut missään nimessä olla ”vain sympatiakysymys.” Työntekijöitä kannustettiin tarkkuuteen ja älylliseen terävyyteen. Kaveria tai välittömiä etuja ei pitänyt äänestää. Edessä oli hyppäys tuntemattomaan. Népakarat määritteli 1. marraskuuta työläisneuvoston ja tehdaskomitean eroa.⁶⁹³ Työläisneuvosto oli ”käsitystemme ja tähänastisten kokemistemme perusteella” tehtaanjohtajan yläpuolella oleva ”ohjaava elin”, joka ”johtaa vastuullisesti tehtaan koko tuottavaa toimintaa, määrittää palkat sekä pestaa ja irtisanoo työntekijät.” Toisin sanoen: työläisneuvosto ilmaisi ”välittömimmässä muodossa sitä tosiasiaa, että työläiset ovat tehtaansa vastaava omistaja.”⁶⁹⁴

johtajaa valittaessa kuin suorasta oikeudesta – tai velvollisuudesta – valita johtaja täysin itsenäisesti. Katso Népszava 19.10.1956. ”Legyen szava a vállalat kollektívának.” Kysymys johtajan palkkaamisesta oli myöhemmin marraskuussa puoluevallan ohella keskeinen kiistakysymys hallituksen ja työläisneuvostojen edustaman linjan välillä.

⁶⁹⁰ Kispesti Figyelő - A Kispesti forradalmi ifjúság lapja 2.11.1956, ”Munkástanácsokról”, 312.

⁶⁹¹ Ibid.

⁶⁹² ”Azok kerüljenek be a Munkástanács tagjai sorába, akik izig-vérig becsületes, magyar hazafiak. Azok, akiknek tisztá a kezük és a lelkük. Akik a Rákosi – Gerő és a Sztalin éra alatt megőriztek a becsületüket és a dolgozók mellett álltak. Akik nem fejbólogató bábuk, akiknek értelmi és ítélesi képessége megfelel arra, hogy munkatársai bizalmát megérdemeljék. Akinek személye és személyi képességei megfelelnek ennek a nem is olyan könnyű feladatnak.”

⁶⁹³ Népakarat 1.11.1956, ”A munkástanács és az üb viszonya”, 208.

⁶⁹⁴ Ibid. ”A munkástanács a legközvetlenebb formában fejezi ki azt z tényt, hogy a munkások üzemük felelős gazdáí.”

Tehdaskomitea oli uuden ammattiliittolehden mukaan se, joka ”valvoo, [ellenőriz] neuvoo ja tekee ehdotuksia työläisneuvostolle.” Ammattiyhdistyskomitean nähtiin olevan edunvalvonnallinen elin, joka nousisi ”oikeudettomuuksia vastaan.⁶⁹⁵” Kiinnostavaa oli se, että tavallaan – kuten myös Keskustyöläisneuvoston suunnitelmissa myöhemmin nousisi esille – ammattiyhdistyskomitea valvoisi niin työläisneuvoston valitsemaa johtajaa kuin työläisneuvostoakin. Kyse oli oikeudenmukaisuudesta sekä sen toteutumisesta tuotantotaloudellisten ja palkantienaanamiseen liittyvien realiteettien maailmassa:

”Enää ei koskaan eikä missään saa syntyä tilannetta, jossa ammattiosasto ei voisi keskustella johtajan, tai jopa työläisneuvoston kanssa silloin, kun työntekijöiden omat tai yhteiset haavat vaativat tohtorointia tai kun on kyse työntekijöiden oikeutettujen toiveiden täyttämisestä.⁶⁹⁶”

4. Lakko ja vallankumouksen poliittinen tila

Lakko on siis tosiasia – siitä päättivät tehtaissa vapain vaalein valitut työläisneuvostot työväestön todellisen, vallankumouksellisen mielialan mukaisesti. Unkarin työväenluokka on löytänyt itsensä vallankumouksen päivinä. Koskaan enää kukaan ei voi käyttää työväenluokan nimeä väärin tarkoituksiin.⁶⁹⁷

Igazság välitti lukijoilleen historiallisesti valtavan totuuden siitä, miten ”Unkarin kansa” tarttui lakkoaseeseen ”pitkien ja armottomien vuosien jälkeen.⁶⁹⁸” Radiossa oli lehden mukaan valheellisesti aamulla 31. lokakuuta väitetty, että tehtaissa tuotanto olisi käynnistymässä. Tilanne oli täysin päinvastainen: koneet seisoivat niin Csepelin rauta- ja terästehtailla, Óbudan laivatehtaalla, kutomatehtaalla, valtion rautateillä kuin Beloianniszin viestintäteknikka tuottavan tehtaan johdolla koko 11. kaupunginosassa (Kelenföld).

Népakarat raportoi valtion rautateiltä 1. marraskuuta.⁶⁹⁹ Lehti otti esille, kuinka traagisten tapahtumien seurauksena moni oli joutunut eroon rakkaimmistaan. Myös elintarvikkeita pitäisi kuljettaa. Rautateiden työläisneuvostosta annettiin ymmärtää, että kaikki oli toimintavalmiudessa. Rautateillä ei ollut merkittävämpiä vaurioita, esimerkiksi Budapestin

⁶⁹⁵ *Népakarat* 1.11.1956, ”A munkástanács és az üb viszonya”, 208.

⁶⁹⁶ *Ibid.* ”Soha sehol nem szabad többé előfordulni annak, hogy a szakszervezet nem vitatkozik az igazgatóval, vagy akár a munkástanáccsal, ha a dolgozók egyéni, vagy közös sérelmeinek orvoslásáról, jogos kívánságáról van szó.”

⁶⁹⁷ *Igazság* 31.10, ”Budapest munkássága tovább sztrájkol – Csepel is döntött”, 181. ”Tehát áll a sztrájk – s a szabadon választott munkástanácsok a gyárakban a munkásság igazi, forradalmi hangulatának megfelelően döntöttek: A magyar munkásosztály önmagára talált a forradalom napjaiban. És soha többé senki sem élhet vissza a munkásosztály nevében és nevével.”

⁶⁹⁸ *Ibid.*

⁶⁹⁹ *Népakarat* 1.11.1956, ”Sztrájkolnak a vasutasok a szovjet csapatok kivonulásaig”, 206.

rautatieasemien koneet olivat ”täysin käyttökunnossa.”⁷⁰⁰ Mutta työntekijät rautateillä lakkoilivat työläisneuvoston mukaan ”yhdessä maan muiden työntekijöiden kanssa.” Sekä henkilö- että tavaraliikenne oli seisahduksissa, lukuun ottamatta kaikkien tärkeimpiä elintarvike- ja lääkekuljetuksia. Töiden aloittamiselle oli luotu niin hyvät edellytykset, että ”kaikki olisi valmista parin tunnin sisällä” jos vain venäläiset ”menisivät kotiin.”⁷⁰¹

Lakkoilua koskeneet puhetavat olivat paikoin uhmakkaita ja epärealistisia. Esimerkiksi teatteritaiteilijoiden vallankumouskomitean julistuksessa – jossa kerrottiin myös, että kansallisteatteriin oli syntynyt teatterin oma neuvosto – annettiin ymmärtää, että kukaan ei astu näyttämölle, ennen kuin Neuvostoliiton joukot ovat poistuneet ”Unkarin maaperältä.”⁷⁰²

28. lokakuuta Unkarin työväen puolue oli tosiasiallisesti menettänyt armeijan tuen ja lehdistön kontrollin. Paikallislehdet ja radioasemat tulivat vallankumouksen äänitorviksi.⁷⁰³ Puoluekoneisto oli hajonnut. Osa paikallisesta kaaderistosta oli paennut ja piiloutunut.⁷⁰⁴ Suuressa osassa tehtaita tämä merkitsi sitä, että entiset johtajat oli syrjäytetty ja suorilla demokraattisilla vaaleilla (huutoäänestyksin tai suljetuin lippuäänestyksin) valitut työläisneuvostot olivat vallassa. Syntyi tehtaiden välisiä ja kaupunginosan tehtaat kattavia työläisneuvostoja. Näiden keskeinen poliittinen rooli liittyi lokakuun lopulla työläisneuvostojohtoiseksi muuttuneen suuren lakkoliikkeen koordinointiin.

Kuten Éva Beránné Nemes ja Erszébet Kajári ovat todenneet, se että työläisneuvostot ottivat johdon tehtaisa käsiinsä, ei tarkoittanut ’vain’ yleislakkoa, töiden seisausta. Lakkoilu yhtenä rintamana merkitsi myös sitä, että neuvostojen johdolla oltiin kykeneviä aloittamaan työt järjestyneessä muodostelmassa.⁷⁰⁵ Teknisellä henkilökunnalla, jonka työläisneuvosto usein nosti operatiivisen johdon asemaan, olivat tuotannon aloittamisen avaimet käsissään, jos raaka-aineita ja polttoainetta vain järjestyisi. Tehtaiden uuteen järjestykseen kuului, että työntekijöillä ja heidän edustajillaan työläisneuvostossa oli positiivista valtaa luoda omaehtoisesti tuotannon aloittamiselle edellytykset.

Näin tuntui toisaalta olevan välttämätöntäkin tehdä. Tehtaan johto oli yhteiskunnallisen kriisin tilanteessa valittava monin paikoin jo lähtökohtaisesti siksi, että johtoa ei näkynyt missään. Näin oli esimerkiksi Csepelissä, jossa useiden tehdasyksiköiden johtajat pysyttelivät joko liikennevaikeuksien tai pelon takia poissa – näin myös trustin ylin johtaja

⁷⁰⁰ Ibid.

⁷⁰¹ Ibid.

⁷⁰² Magyar Nemzet 31.10.1956, ”Megalakult a Színművészek Forradalmi Bizottsága”, 168.

⁷⁰³ Hungarian Revolution of 1956 – History in documents, 208.

⁷⁰⁴ Ibid. 205.

⁷⁰⁵ Beránné Nemes, Éva & Kajári, Erszébet, ‘A munkástanácsok és a szakszervezetek 1956–1957.’ Múltunk 2-3/1992, 71.

Zsofinyecz.⁷⁰⁶ Näissä tapauksissa työntekijöille avautui *itsehallinnollinen tila* operatiivisen johdon poissaolon takia.

Toimintatilan avautumisen suhteen vuoden 1956 Unkarissa voi nähdä joitain samoja piirteitä kuin vuoden 1944 Puolan tehdasneuvostojen toiminnassa. Kun Saksa vetäytyi Puolasta vuosien 1944 – 1945 aikana, jäi suuri määrä tehtaita ilman omistajaa ja toimivaa johtoa – ja koneet pysähtyivät. Robert Biezenskin mukaan tehdasneuvostot kokivat ensisijaisena tehtävänäan tehtaiden toiminnan jatkuvuudesta huolehtimisen tilanteessa, jossa sekä saksalaiset että neuvostoliittolaiset takavarikoivat tuotannollista pääomaa.⁷⁰⁷ Tehtaat olivat työläisten elanto. Oltiin suoran fyysisen uhan edessä. Tilanteessa tehdasneuvostot pyrkivät heinäkuusta 1944 lähtien käynnistämään tuotannon uudelleen.⁷⁰⁸

Budapestin tehtaissa tuotannon uudelleen käynnistäminen työläisneuvostojohtoisesti tuli ajankohtaiseksi, kun marraskuun alussa saatiin aikaan työläisneuvostovetoinen poliittinen tahto palata töihin yleislakon jälkeen. 1. marraskuuta pidettiin kaksi merkittävää työläisneuvostokokousta. Toinen kokoontui Rakennustyöläisten liiton (MÉMOSZ) ja toinen Metalliliiton (Vasas Szakszervezet) tiloissa. MÉMOSZ:n kokouksessa hallitusta edustivat Zoltán Vas ja Ferenc Erdei, ja keskustelu oli erityisen kiivasta. Työläisneuvostojen edustajat antoivat luottamuslauseen Imre Nagylle, mutta kritisoivat sitä, että hallituksessa näytti yhä olevan Rákosin järjestelmän edustajia. Läsnaolijoissa herätti levottomuutta, että vaikka Neuvostojoukot olivat marssineet pois Budapestista, ne silti oleskelivat kaupungin rajoilla. Hallituksen edustajat toivoivat työläisneuvostokokousta antamaan koko maan tehtaille julistuksen, jossa työt kehoitettaisiin aloittamaan 3. marraskuuta. Paikallaolijat kieltäytyivät vedoten vaatimustensa täyttymättömyyteen, mutta suostuivat kompromissina välittämään kehotuksen töihin paluusta kaivoksille.⁷⁰⁹ Myöskään metalliliiton suojissa järjestetyssä kokouksessa ei saatu aikaan lakon lopettavaa päätöstä.

Molemmista kokouksista lähetettiin delegaatio parlamenttiin, kuten oli ollut tapana viime päivinä, tiedottamaan työläisten vaatimuksista. Metalliliiton tiloista matkaan lähtenyt työläisneuvostodelegaatio onnistui siinä, missä toinen ryhmä ei, ja tapasi Imre Nagyn pitkän odottelun jälkeen. Tapahtui jotain odottamatonta. Nagy pystyi vakuuttamaan delegaation työhön

⁷⁰⁶ Tóth 1999, 167.

⁷⁰⁷ Biezenski, Robert, 'Workers' Self-Management and the Technical Intelligentsia in People's Poland.' *Politics & Society*, Vol. 22, No. 1, 3/1994, 61–62.

⁷⁰⁸ Ibid. Biezenskin mukaan myös Venäjällä Ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheissa tehdashallinnon hajaantuminen oli eräs tekijä tehdasneuvostojen synnyssä. Omistajat jättivät tehtaansa, jolloin hallinnollisen tyhjiön syntyminen toimi yhtenä syykkeenä työläisten itsehallinnollisen toiminnan käynnistymiselle. Biezenski viittaa tässä Carmen Siriannin kirjaan: *The Workers' Control and Socialist Democracy. The Soviet Experience*, London 1982.

⁷⁰⁹ Varga 1994, 208.

palaamiseen kehottavan julkilausuman välttämättömyydestä.⁷¹⁰ Csepelin työläisneuvostojohtaja Elek Nagyn johtaman lähetystön ainoa vaatimus oli, että komentaja Pál Maléter lausuisi kansalle hengeltään samanlaisen julkilausuman.⁷¹¹ Myöhään illalla 1. marraskuuta molemmat kannanotot laskettiin radion kautta ilmoille.

Työläisneuvostoille osoitettiin julkisuudessa selkeä rooli työn aloittamisen poliittisen ja tekninen prosessin toteuttajina. Gyula Oberszovskyn⁷¹² radikaalin *Igazság*-lehden sivuilla lakosta irtautumista perusteltiin 2. marraskuuta sillä, että valtiojohto ja armeija tarvitsivat ”tuotannon taustatukea.”⁷¹³ Kirjoittajan mukaan ”vahva hallitus ja vahva armeija” olivat olennaisen tärkeitä – sekä ”sodassa että vallankumouksessa.” Vallankumouksen sekavista alkupäivistä tilanne oli ”onnellisesti muuttunut”: keskusjohto oli ”tullut iskukykyisemmäksi.” Vallankumouksellista yhtenäisyyttä ja itsekuria tuettiin pitkällä ja vetoavalla kuvauksella Budapestin kaduilta, jossa ihmiset vaelsivat etsimässä omaisiaan romukasojen keskellä. Romut oli kerättävä ja vahingoittuneet kodit korjattava.

Pääkirjoituksessa ”käskettiin” työläisiä lopettamaan lakko, mikä viittasi Pál Maléterin radiopuheeseen.⁷¹⁴ Sekä työläisneuvostot että 3. marraskuuta hallitukseen puolustusministeriksi nostettu komentaja Maléter olivat vedonneet yhtenäisyyteen puoluerajoja katsomatta, sillä pelissä näytti olevan maan tulevaisuus. Kirjoituksessa tehtiin ero todellisten isänmaanystävien ja niiden välillä, joille isänmaan etu oli vain ”tyhjä fraasi” (Szólam a haza védelme). Työläisneuvostojen oli toimittava ”vallankumouksellisen tehtävänsä” mukaisesti ja johdettava joukot töihin.

Samana päivänä, 2. marraskuuta, *Magyar Nemzetissä* Budapestin suuret tuotantolaitokset esiintyivät lehdessä allekirjoituksen kanssa, otsikon julistaessa töihin palaamista ensi tilassa.⁷¹⁵ Poliittisesta yleislakosta töihin palaaminen vaati perustelua. Bill Lomaxin mukaan

⁷¹⁰ Ibid. Metalliliiton tiloissa pidetty kokous oli sama, jossa Elek Nagyn kuvaamat ammattiliittotoimitsijat syrjäytettiin, ja jossa työläisneuvostot olivat kovassa nosteessa. Jollain tapaa kuvaavaa kansannousun nopeasti muuttuvien tilanteiden kannalta oli, että vallankumouksen hengessä pidetty kokous johti lopulta töihin kehottavaan vetoomukseen.

⁷¹¹ Varga 1994, 208; A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 24–25. Elek Nagy muistelee Imre Nagyn tapaamista parlamentissa, miten vaikuttava väsyneen pääministerin puhe oli, ja kuinka puheen jälkeen lähetystö vain istui ”15 minuuttia täysin hiljaa.” Hän kertoo ajatelleensa jo miten perustelisi asian joukoilleen: ”emme voi lakaista venäläisiä pois maasta durraluudalla”, hän sanoo. Pál Maléterin Elek Nagy puolustusministeriössä työskennelleenä tunsu jo hyvin aiemmin. Hän kuvailee, miten Maléter tuli sisään saliin ”parta ajeltuna, mutta notkahtelevin askelin”, ja kohtaamistaan Zoltán Tildyn pojan kanssa, joka oli kuin ”antikristus asepuvussa.” Katso A szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 25.

⁷¹² Gyula Oberszovszky (1927 – 2001) oli vuonna 1954 Unkarin työväenpuolueesta erotettu lehtimies. Hänen radikaali lehtensä ”Totuus” edusti lokakuun lopun ja marraskuun alun uudenlaista sananvapautta. Joulukuussa Oberszovszky johti kirjailija- ja toimittajaryhmää, julkaisi maanalaista *Élünk* – lehteä ja oli yhteydessä marraskuussa myös Keskustyöläisneuvostoon.

⁷¹³ *Igazság* 2.11.1956, ”Forradalom parancsa: beszüntetni a sztrajkot!”, 277.

⁷¹⁴ Ibid.

⁷¹⁵ *Magyar Nemzet* 2.11.1956, ”A budapesti nagyüzemek azonnal munkába kezdenek”, 251. Julistuksen olivat allekirjoittaneet seuraavat yhtiöt ja kaupunginosien työläisneuvostot: **Csepeli Vas- és Fémművek, MÁVAG, Ganz Villany, Ganz Vagon, Elektromos Művek, Láng Gépgyár, Telefongyár, Magyar Optikai Művek, Transvill, Gábor Áron Vasöntöde és Gépgyár, Fűtőberendezési vállalat, Darugyár, Világítástechnika, Motoröntvénygyár,**

tehdastyöläisten neuvostojen ja kaupunginosatason työläisneuvostojen ja vallankumouskomiteoiden välillä oli suuria ristiriitoja siitä, pitäisikö töihin palata. Tehdastyöläisten neuvostot tehtaiden sisällä halusivat säilyttää ”vallankumouksen teollisuutta koskevat saavutukset” ja palata töihin. Vallankumouskomiteat ja niihin linkittyneet piiritason työläisneuvostot sekä aseelliset ryhmät taas halusivat jatkaa lakkoa, kunnes poliittiset vaatimukset oli tyydytetty.⁷¹⁶ Oli miten oli, 3. marraskuuta näkyvimvät kaupunginosatason työläisneuvostot (Újpest ja Csepel) julistivat rakentavaa ratkaisua: työt alkaisivat näillä näkymin 5. marraskuuta.⁷¹⁷

Joulukuussa 1956 oli kuljettu jo hyvän matkaa Neuvostoliiton toisen intervention jälkeisen poliittisen tilanteen synnyttämissä poliittis-yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Talvi lähestyi. Nousi kysymys siitä, miten ”petettyä vallankumousta” voisi vielä puolustaa. Kokemusten ja odotusten suhde oli hyvin dynaaminen, sillä äänenpainot saattoivat olla yhä varsin radikaaleja. János Dénes Kőbányan lääketehasta esitti sanottavansa Budapestin keskustöyläisneuvoston viimeiseksi osoittautuneessa istunnossa 8. joulukuuta 1956.⁷¹⁸ Hänen mukaansa oltiin tilanteessa, jossa oli ”valittava mielenosoitusten tai lakon välillä.” Kumpikaan ei ollut hyvä, sillä ”kaikki eivät olleet yhtä vakaassa taloudellisessa tilanteessa kuin lääketehdas.” Lisäksi SÁlgótárjanin verilöyly oli osoittanut mihin väkivaltakoneisto pystyi mielenosoitusten tukahduttamisessa. Siksi Dénesin mielestä oli julistettava ”enintään 2-3 päivän mittainen varoittava lakko.⁷¹⁹” Lakon tulisi ulottua ”kaikille elämän aloille” ja ilmaista ”sen luonteista kuria ja mielenlujuutta”, että Neuvostoliiton armeija ja Kádár vakuuttuisivat:

”Sammukoot sähköt, lakatkoon kaasun tulo, lakatkoon kaikki. Emme toimi ihmisyyttä vastaan, sillä sairaaloissa on generaattoreita, joilla selviää kaksi päivää.”⁷²⁰

Kismotor- és Gépgyár, Magyar Acél, Siemens, Röntgen és Orvosi készülékek Gyára, közlekedési alkalmazottak a XIII., XIV. és IV. kerület összes dolgozói.

⁷¹⁶ Lomax 1976, 142.

⁷¹⁷ Ibid. Suunnitelmat eivät kuitenkaan tunnetusti toteutuneet, sillä Neuvostoliiton valtavien asevoimien toteuttama interventio 4. marraskuuta varhain aamulla ajoi ihmiset välittömän lamaannuksen jälkeen uudelleen lakkoilemaan.

⁷¹⁸ Társadalmi Szemle 1991/11, A Nagybudapesti Központi Munkástanács irataiból II, 85 – 86.

⁷¹⁹ Ibid.

⁷²⁰ Ibid., ”Aludjon ki a villány, ne legyen gáz, ne legyen semmi. Nem vétünk a humanizmus ellen, mert a kórházakban van akkumulátor, amellyel a 2 napot kibírják.”

V Työläisneuvostojen historiallinen hetki

3. marraskuuta uuden sosialistipuolueen lehti *Népszabadság* raportoi tehtaista.⁷²¹ Beloianiszin viestintäteknikkaa tuottavalla tehtaalla työt aloitettaisiin 3. marraskuuta. Ongelmana oli kuitenkin edelleen liikenteen toimimattomuus. Goldbergerin tekstiilitehtaalla Kelenföldissä oli työläisneuvoston mukaan kapasiteettia aloittaa maanantaina 5. päivä yhdellä vuorolla. Tekstiilitehtaan työläisneuvostojohtaja halusi välittää lehdelle positiivisia tunnelmia: hyvin moni koki, että tuotanto oli aloitettava, mutta ”aina mahtui joukkoon epäluuloisia.” Neuvostoliiton joukko-osastojen liikehdinnät Unkarissa olivat aiheuttaneet levottomuutta.

Lángin konepajalla voimalaitosta alettiin lämmittää.⁷²² Marraskuun alkuun asti tehdas oli saanut höyryä Kőbányan oluttehtaalta, mutta nyt se lähde oli ehtynyt. Orionin radiotehtaalla oltiin valmiudessa, mutta niin ikään höyryn puute esti työn alkamisen kunnolla. Orionissa oli alettu pitkään - ilmeisesti jo ennen kansannousua - käyttökelvottomina olleiden omien höyrypannujen korjaus lakon aikana työläisneuvostojen johdolla. Neuvoston tiedottajan mukaan työntekijöitä oli pyydetty työpaikalle maanantai-aamuksi.

Ganzin vaunu- ja konetehtaalta kerrottiin, että 700 – 800 työntekijää oli ilmestynyt työpaikalle.⁷²³ Kokouksessa oli päätetty, että työt aloitetaan välittömästi – sillä varauksella että Neuvostoliiton sotilaat todella lähtevät. Józsefvárosin suurin työllistäjä esiintyi yhä itsevarmasti. Käytännössä töihin kutsuminen tapahtui siten, että moottoripyörillä töihin kulkevat työntekijät ja teknikot ilmoittaisivat työntekijöille työn alkamisesta, ja liikenneongelmien ollessa yhä akuutti tarvittaessa kuljettaisivat heidät töihin. Työt haluttiin todella aloittaa. Ganzin tehtaan työntekijät lupasivat työläisneuvoston johdolla korjata kansannousun aikana vahingoittuneet 56 raitiovaunua. Ganzin kone- ja vaunutehtaalla pidettiin tärkeänä, että joskin oli mahdollista häiriöttä työskennellä muutaman päivän verran, olisi asianomaisen ministeriön aloitettava myös työnteko.⁷²⁴ Tämä siksi, että ministeriön osalle koitui erityisesti raaka-aineiden hankinta ja toimittaminen. Hiilivarastot olivat Ganzia johtavan työläisneuvoston mukaan käytännössä täysin ehtyneet. Tässä asiassa he odottivat välitöntä apua kaivosmiehiltä.

⁷²¹ Népszabadság 3.11.1956, ”Indul a munka a budapesti üzemekben”, 320. Töihin paluu näytti todellakin olevan keskeistä ”vallankumouksen edun” kannalta, kuten myös Budapestin kansalliskomitea totesi kehoituksessaan muualla maassa majaileville kansalliskomiteoille 3. marraskuuta. Népszabadság 3.11.1956, ”Forradalom érdeke: kezdjük meg a termelőmunkát”, 321. Työn ja tuotannon roolia ja työläisneuvostojohtoisuutta työn käynnistämisessä ennen Neuvostoliiton toista interventiota ei käy kiistämisen.

⁷²² Ibid.

⁷²³ Ibid.

⁷²⁴ Ibid.

Neuvostoliiton toisen intervention synnyttämästä alkujärkytyksestä selvittyään tehtaiden ja Budapestin kaupunginosien työläisneuvostot jatkoivat monin paikoin kansannousun aikana aloittamiaan organisoitumispyrkimyksiä. Aseellinen vastarinta vaihtui poliittiseen valtataisteluun ja yleislakkoon. Újpestin työläiskaupunginosassa syntyi aloite Keskustyöläisneuvoston perustamiseksi. Näin sitten tapahtui 14. marraskuuta *Egyesült Izzó-lampputehtaassa*.⁷²⁵ Samoihin aikoihin, mutta toisenlaisissa olosuhteissa, aloitti poliittisen aktiivisuutensa Csepelin saaren 18 tehtaan vahvuista tuotantolaitosten rypästä johtanut keskustyöläisneuvosto.⁷²⁶

Budapestin Keskustyöläisneuvosto oli työläisneuvostojen poliittinen kärki. Se tuotti älymystön tuella suunnitelmia järjestelmäänsä palauttavan hallinnon kanssa käytäviä keskusteluja varten.⁷²⁷ Keskustelut koskivat tulevaisuutta kriisin jälkeen. Suunnitelmiin sisältyi esimerkiksi kaavailuja melko pitkälle viedystä työpaikkademokratiasta ja tuotannon itsehallinnosta, sekä tehdastyöläisten edustuksesta koko valtion talouspoliittisen päätöksenteon tasolla. Valtion ja yritysten suhteet haluttiin organisoida uudelleen, mutta myös kompromisseihin oltiin valmiita. Ministerineuvosto ja yksittäiset ministeriöt tuottivat niin ikään omat toimintaohjelmansa.⁷²⁸ Keskustyöläisneuvoston ohjelma kiteytyi poliittisen kamppailun aikana. Ministerineuvoston 22. marraskuuta julkaisema lainvoimainen asetus (törvényerejű rendelet⁷²⁹) on tässä mielessä huomionarvoinen. Keskustyöläisneuvosto muodosti asetuksen kritiikin kautta hyvin painokkaan kannan puolueen ja byrokratian ohjaavaan rooliin tehtaassa, ja vastusti ajatusta työläisneuvostojen muuttamisista vain tehtaan taloutta ja tuotantoa ohjaaviksi elimiksi.⁷³⁰

Kansannousun aikana ympäri Unkaria levinneet, ja järjestäytymään pyrkivät työläisneuvostot olivat vakava uhka János Kádárin vallan vakiinnuttamiselle, ja myös Neuvostoliitto vaati niiden eliminoimista. Lopulta ratkaisematon ristiriita syntyi silloin, kun poliittista valtaa keskittävä valtiojohto, tukenaan neuvostoarmeija, halusi rajata työläisneuvostojen

⁷²⁵ Társadalmi Szemle 8-9/1991, Keskustyöläisneuvoston ensimmäisten kokousten pöytäkirjat; Lomax 1976, 151.

⁷²⁶ Csepelin saaren aseellinen vastarinta oli varsin sitkeää. Yksi Neuvostoliiton ilmavoimien kone saatiin jopa pudotettua unkarilaisten sotilaiden vaivihkaa paikalle tuomalla ilmatorjuntatykillä. Tuhot ”punaisessa Csepelissä” olivat sen mukaiset, ja tuotantoelämälle koituneet vauriot työllistivät paikallista työläisneuvostoa enemmän kuin Pestin puolen vastaavaa organisaatiota.

⁷²⁷ Kuuluisin työläisneuvostoja koskenut suunnitelma on István Bibón ”Tervezet a magyar kérdés kompromisszumog megoldására”, Magyar Munkástanácsok 1956-ban, 129 – 133. Kirjailijat Domokos Varga ja Áron Tóbiás esittelivät Bibón suunnitelman 14. marraskuuta työläisneuvostojen keskusneuvoston perustavassa kokouksessa. Katso Ständeisky, Éva, ’Írók és a munkástanácsok.’ Múltunk 1-2/1994, 86. Ständeiskyn mukaan Bibón ohjelma ei tullut Keskustyöläisneuvoston agendalle sellaisenaan, sillä se esiteltiin kokousyleisölle vasta sen jälkeen, kun asioita oli jo lyöty lukkoon. Työläisneuvostojohdon ja István Bibón ajatukset olivat kuitenkin hyvin samansuuntaisia.

⁷²⁸ Ministeriöissä yhä vaikutusvaltaisissa asemissa olevat vallankumousneuvostot – erityisesti kemianteollisuuden ministeriön johto – kannattivat työläisneuvostojen pitkälle menevää roolia maan talouden ja tuotannon ohjaamisessa. Kemianteollisuuden ministeriön ja kone- ja sulattoministeriön suunnitelmista työläisneuvostojen suhteen, ks. Magyar munkástanácsok 1956-ban, 139–157.

⁷²⁹ Magyar Munkástanácsok 1956-ban, 74–80.

⁷³⁰ Politikai Intézet Levéltár (PIL), Keskustyöläisneuvoston kansio, ”Vasta-asetus.”

vallan tiukasti talouden ja tuotannon piiriin, toisin sanoen estää niiden laajemman poliittisen roolin - hallituksen ja puolueen näkökulmasta vaihtoehdoisen valtapesäkkeen syntymisen.

Työläisten katto-organisaation toiminta päättyi joulukuun alussa, kun sen johtajat pidätettiin. Lakkoilijoita uhattiin kuolemanrangaistuksella. Vaikka Keskustyöläisneuvosto ja sen kannattajat älymystön piirissä ajoivat julkilausutusti unkarilaisen sosialismin rakentamista, oli kyse yksipuoluejärjestelmän perusteille kestävästä autonomian ajatuksesta – puolueen poliittisen ohjauksen kyseenalaistamisesta tehtaassa. Monet työläisneuvostot jatkoivat yksittäisissä tehtaissa toimintaansa melko koskemattomina, mutta pian niiden toiminnan julkilausuttu ydin - epäpoliittisuus ja itsehallinnollisuus - hävisivät. Yksittäisissä tehtaissa oli työläisneuvostoja vielä keväällä 1957, mutta ne ajettiin erilaisin keinoin nurkkaan, ja niiden toiminta tuli mahdottomaksi.⁷³¹

Esimerkki tehtaasta jossa tuotantoa ohjaava toiminta jatkui aina helmi – maaliskuulle 1957 asti, oli ”Toukokuun ensimmäisen” pukutehdas. Márkus Keller on kuvannut vaatetehtaan työläisneuvoston toimintaa kansannousun ajoista aina helmi – maaliskuulle 1957 asti.⁷³² Tehtaan työläisneuvosto teki 22.11.1956 – 8.3.1957 välisenä aikana useita tuotantoa koskevia päätöksiä ja pani ne myös toimeen. 19. marraskuussa 1956 tehtaassa alkoi säännöllinen työ, ja entisen tehtaanjohtajan ero astui muodollisesti voimaan.⁷³³ 27. joulukuuta kokouksessa tuli esille tarve muuttaa yhtiön sisäistä rakennetta. 9. tammikuuta toimenpiteinä hyväksyttiin yhden tuotanto-osaston karsiminen, itse tuotantoprosessin yksinkertaistaminen, ja ’rationalisoiminen’ eli työvoiman irtisanominen. 9. tammikuuta kokouksessa päätettiin myös yötyön sallimisesta. Yövuoron käyttöönottoa perusteltiin siten, että energiapulan olosuhteissa vain tällä tavoin voitiin saada mahdollisimman monille töitä.⁷³⁴

Syksyn 1956 itsehallintokeskustelussa oli noussut esille, että valtionyhtiöiden tuotantoprosessin tehostamiseksi ja rationalisoimiseksi tarvittiin työntekijöiden kurinalaistamisen lisäksi myös jonkinlaisia sosiaalisia ja taloudellisia kannustimia. 1950-luvun rákosilainen diktatuuri pyrki valtaviin teollistamistavoitteisiin kiinnittämällä huomion yksinomaan työtätekevän yksilön moraaliin ja kuntoisuuteen – ja loi samalla epäinhimillisiä työkurin järjestelmiä. Nyt työntekijöitä

⁷³¹ Hyvin pian sen jälkeen, kun työläisneuvostojohtajien pidätykset olivat joulukuussa alkaneet, tuli esille tarve auttaa pidätettyjen perheenjäseniä. Jotkut tehtaiden työläisneuvostot keräsivät rahaa ja pyrkivät auttamaan pidätettyjen läheisiä. Toinen autettavien ryhmä olivat nuoret intellektuellit ja heidän läheisensä. Óbudan rakennuselementitehtaan työläisneuvostojohtajan László Abodin mukaan jälkimmäisen ”avustusliikkeen” johdossa toimi István Bibó. Osana hänen syytekirjelmäänsä myöhemmin osallistuminen kyseiseen liikehdintään todisti häntä vastaan yhtenä raskauttavana tekijänä. Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni, 134.

⁷³² Keller Márkus, ”A gyár és a munkás – a Május 1. ruhagyár munkástanácsa 1956–1957-ben” teoksessa Évkönyv VIII. 1956-os intézet, Budapest 2000, s. 274–285.

⁷³³ Ibid. s. 282.

⁷³⁴ Ibid. Myöhemmin käytiin ministeriössä keskusteluja palaamisesta kahteen vuoroon, kun taloudelliset olosuhteet ”normalisoituivat.”

haluttiin tuoda uusin keinoin lähemmäksi yhtiöiden johdon tavoitteita, ja tämän ajateltiin onnistuvan jonkinlaisen ”työläisdemokratiaa” ja työntekijöiden itsehallintoa toteuttavan organisaatiomuodon kautta. Tässä keskustelussa tehtaan ammattiosaston rinnalle ja osin kilpailijaksi nostettiin myös ajatus työläisneuvostoista.

Työläisvalvonnasta (munkásellenőrzés) – tai osallistuvasta edunvalvonnasta – puhuttiin sekä ennen kansannousua ja sittemmin 4. marraskuuta jälkeen Kádárin hallituksen päätöslauselmissa ja ministeriöiden toimintaohjelmissa, mutta ei juuri kansannousun aikana. Marraskuun puolivälin jälkeen Keskustyöläisneuvosto (KMT) käytti sanaa, kun se arvosteli hallituksen työläisneuvostoja koskevaa säädöstä⁷³⁵. Vastoin hallituksen tavoitteita KMT halusi, että myös rautateille, postilaitokseen, suunnitteluvirastoon ja ministeriöihin oli valittava työläisneuvosto, sillä ”muussa tapauksessa tärkeimpien elinten yläpuolella ei olisi työläisten valvontaa.”⁷³⁶ Työläisneuvostoliikkeen poliittinen kärki oli omaksunut työläisten itsehallintoa koskevan reformipuheen keskeisen käsitteen. Poliittisen kamppailun aikana kiteytynyt ohjelma ammensi voimaa kansannousun itsehallinnollista toimintaa koskevista positiivisista kokemuksista. ’Osallistuva edunvalvonta’, jota työläisneuvostot ruumiillistivat, oli työntekijöiden näkökulmasta aloitteen ottamista omiin käsiin sen määrittämiseksi, miten työpaikalle luotiin tuottavalle työlle vaadittava järjestyneisyys *oikeudenmukaisella* tavalla.

Unkarilainen yhteiskuntafilosofi István Bibó (1911–1979) kirjoitti vuoden 1957 alussa työläisneuvostoinstituution suhteutumisesta useiden kilpailevien puolueiden läsnäoloon perustuvaan yleisten vaalien järjestelmään.⁷³⁷ Hänen mukaansa menneet viikot olivat merkinneet ”*työläisneuvostojen historiallista hetkeä*”, jonka aikana oli ”kansan ja maailman silmien edessä” osoitettu, kuinka vähän työläisneuvostoissa oikeastaan oli kyse vastavallankumouksellisuudesta. Bibón mielestä Unkarin kansannousun työläisneuvostot olivat unkarilaiselle sosialismille suuri hukattu mahdollisuus.

Hieman ennen kuolemaansa kirjoittamassaan tekstissä Bibó tarkasteli 1970- luvun Unkaria.⁷³⁸ Näytti ilmeiseltä, että unkarilaiseen yhteiskuntaan oli syntynyt monia hyviä piirteitä,

⁷³⁵ Az elnöki tanács törvényerejű rendelete 22.11.1956, Magyar Munkástanácsok 1956-ban, 74–80.

⁷³⁶ Politikai Intézet Levéltára(PIL), Budapestin työläisten keskusneuvoston kansio. Hallituksen lainvoimaista asetusta kritisoiva julkilausuma. ”[...]mert ellenkező esetben a legfontosabb szervek felett munkásellenőrzés nem lenne.”

⁷³⁷ Bibó, István, ”A munkástanácsok és a többpártrendszer” teoksessa Bibó 2004, 448–451. Vuoden 1957 alun perspektiivistä Bibó suunnitteli useamman kuin yhden puolueen kilpailuun perustuvien vaalien lykkäämistä, kunnes yhteinen vallankumouksellinen arena olisi luotu. Oli järjestettävä vallankumouksellinen perustuslakia säättävä kansankokous. Bibón mielestä työläisneuvostot kykenisivät laajaa luottamusta nauttivina eliminä omissa ammatillisissa ympäristöissään panemaan toimeen nopeasti demokraattiset vaalit, ja siksi niillä tulisi olla keskeinen rooli kansankokouksen koolle kutumisessa.

⁷³⁸ Bibó, István, ’Az 1956 utáni helyzetről’ teoksessa Bibó, István, Válogatott tanulmányok. Corvina. Budapest 2004.

jos vertasi 1950- luvun diktatuuriin. Kaiken alku oli kuitenkin 1956 jälkeen suoritetuissa kostotoimenpiteissä. Unkarilainen yhteiskunta oli kokenut tuolloin suuren järkytyksen - shokin - ja Bibón näkökulmasta näytti siltä, että shokin seurauksena sekä Unkarin kansa että sen johto oli jonkinlaisessa kyllästyneisyyden ja hiljaisen tosiasioiden edessä alistumisen tilassa. Älymystön edustajana hän näki, miten ne jotka 1950-luvun lopulla muotoutuneen järjestelmän hyväksyivät, tekivät sen skeptisyyden ja vetäytymisen hinnalla. Ja traagista oli, että kaikki tämä tapahtui maassa, joka ”kaksikymmentä vuotta sitten oli 1900- luvun jännittävimpien yhteiskunta-poliittisten kokeilujen tapahtumapaikka.”⁷³⁹

Bibó kirjoitti 1970- luvun alussa myös työläisten itsehallinnosta ja liitti sen oikeudenmukaisuuden toteutumiseen työelämän suhteissa.⁷⁴⁰ Bibón mielestä sosialismin ohjelman varjossa Unkariin oli syntynyt teknokraattien ja älymystön diktatuuri.⁷⁴¹ Kun työläiskaadereita nostettiin korkeisiin asemiin ja koulutusmahdollisuuksia kasvatettiin, ei kiinnitetty lainkaan huomiota niihin, jotka jäivät talonpojiksi ja työläisiksi. Syntyi tilanne jossa ”vuosikymmenien propagandan jälkeen ainoa tapa kuvitella työläisvalta” oli nähdä se koulutettuun älymystöön nousseiden työläisten lasten kautta. Mielikuvaan sosialismista ei kuitenkaan kuulunut suuri likaista ja kouluttamatonta työtä tekevien joukko. Bibón mukaan sillä ei ollut sosialismissa ihmisarvoa.⁷⁴²

Tätä taustaa vasten Bibó toteaa, että todella vaikeaksi työläisten tilanne tulee silloin, kun työläisvalta ilmenee yhden puolueen vallan eli keskitetyn yksipuoluejärjestelmän muodossa. Tämän järjestelmän retoriikka on se, että työläisten valta on realisoitavissa *ainoastaan* silloin, kun työläiset itse tai heidän jälkikasvunsa ottavat haltuunsa valtionhallinnon avainasemat. Hän ei näe eroa sillä, ovatko vallassa työläiset vai kenties jotkut muut. Olennaista on kysyä, minkälaiset institutionaaliset puitteet vallankäytöllä on ja miten valtaa käytetään.

Unkarin kansannousun jälkeistä tilannetta reflektoineen Bibón mielestä työläisten itsehallinto oli ainoa todellinen ratkaisu, jos puhuttiin työläisten elinehtoja ja olemassaoloa

⁷³⁹ ”Sokszor az az érzése az embernek, hogy itt tulajdonképpen egy 1956 nagy megrázkodtatása után kiábrándulttá, rezignálttá, nem mindenáron mindent akaróvá vált vezetés egyezett ki egy kiábrándulttá, cinikussá vált fogható, közvetlen előnyökre törekvő vált országgal. *Azzal az országgal, mely húsz évvel ezelőtt azon a ponton volt, hogy 20. századi legizgalmasabb társadalmi-politikai kísérletének legyen a színhelye.*” Bibó 2004, 467. (Kurs. T. L-F)

⁷⁴⁰ Bibó, István, Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet - szociológia - társaslélektan. Corvina. Budapest 2004, 206–211. Antonio Gramscin ja István Bibón työläisten itsehallintoa koskevan ajattelun keskeinen periaatteellinen ero on, että Bibó tarkastelee neuvostoja niiden demokraattisen luonteen perusteella ja perustana yhteiskunnalliselle, monipuoluejärjestelmään perustuvalla ’rakentamiselle’, kun Gramscille neuvostot olivat vallankumouksen toteuttamisen muoto. Molemmille tosin kyse oli vapaudesta.

⁷⁴¹ Ibid., 211.

⁷⁴² Ibid. 1960- 70- luvun Unkari oli Bibón mielestä snobististen älykköjen yhteiskunta, jossa kouluttautumista motivoi kunnianhimo ja pyrkimys statukseen. Yksilön kannalta tämä saattoi olla henkisesti raskasta. Syntyi sosiaalisia arvostuksia, joiden mukaan ne, jotka eivät mahdollisuuksista huolimatta päässeet kouluihin ja saavuttaneet asemia johon oli mahdollisuus, jäivät toisen luokan kansalaisiksi. Pääsykokeissa toistuvasti epäonnistunut oli pakotettu hakeutumaan sekatyöläiseksi. Tällaisen työläisen statusta kuvasi Bibón mukaan sana ”*alemmuuskompleksi.*”

koskevistä yleisistä ongelmista Unkarin ”työläisvaltiossa.”⁷⁴³ Sen menestys voitiin hänen mukaansa arvioida vasta silloin, kun se saa tuekseen ”ehdottoman ystävällisen hallituksen ja yhteiskunnallisen miljöö.”⁷⁴⁴ Hän halusi korjata eräät työläisten itsehallintoa koskevat väärinkäsitykset. Kyse ei esimerkiksi ollut osaamattomien massojen vallasta tai ammattitaidottomien työläisten tuhoon tuomitusta puuhailusta.⁷⁴⁵

Eivät demokratian eivätkä työläisten itsehallinnon kannattajat väitä, että yksittäinen äänestäjä tai yksittäinen työläinen olisi fiksumpi kuin ministeri tai tehtaanjohtaja. He väittävät pikemminkin, että yksittäisellä työläisellä ja yksittäisellä äänestäjällä on oikeus vaikuttaa ja sanoa sanansa työolosuhteisiinsa ja hänellä on oikeus tehdä työnsä sellaisten henkilöiden johdolla, joihin he luottavat.⁷⁴⁶

Työläisten itsehallinto – esimerkiksi työläisneuvostojen muodossa - oli siis Bibölle institutionaalinen muoto ilmaista *luottamus*: muuten syntyisi aina jollain tavalla tilanne, jossa ihminen on toisen ihmisen armoilla – puolustuskyvytön esimerkiksi taloudellisesti tai älyllisesti. Puolustuskyvyttömyyteen ja toisen armoilla olemiseen liittyi myös vahva oikeudenmukaisuuden eetos. Moderniin aikaan kuului myös teollisuustyöläisen alentaminen robotin kaltaiseksi koneiston osaksi. Modernin maailman tilannetta yleisesti mutta Unkarin erityisesti luonnehti työstä vieraantuminen:

Mitä enemmän työstä nauttiminen muuttuu mahdottomaksi – työn alusta loppuun itse suorittamisen ja omaksi luomistyökseen kokemisen mielessä – samassa suhteessa tätä vieraantumiseksi kutsuttua ilmiötä vasten on tasapainottavana tekijänä lisättävä työntekijöiden osallisuutta työn johtamiseen ja pääoman omistukseen, jotta yksilön kiinnostus työtä kohtaan voitaisiin palauttaa.⁷⁴⁷

⁷⁴³ Ibid., 207.

⁷⁴⁴ Esimerkiksi Jugoslavian itsehallinnossa ei Bibón mukaan ollut kyse todellisesta itsehallinnosta ja autonomiasta, sillä yksipuoluejärjestelmä on yksinkertaisesti ”*autonomian vastainen*” systeemi. Se on koko työläisten itsehallinnon sekä henkeä että järjestäytymismuotoa vastaamaton järjestelmä.

⁷⁴⁵ Ammattitaidottomat eivät pyri tekemään suurta ammattitaitoa vaativia teknisiä, hallinnollisia ja taloudellisia ratkaisuja. Outoon käsitykseen siitä, että työläiset pyrkivät ottamaan tuotannon päätöksenteon haltuunsa kuin lapset perustaa esimerkiksi Hannah Arendt käsityksensä siitä, miksi Unkarin työläisneuvostojen tuotantoon kohdistunut interventio oli ”tuomittu” epäonnistumaan. Katso Arendt, Hannah, *On Revolution*. Viking Press. New York 1963, 274.

⁷⁴⁶ Ibid., 209. [...] sem a demokrácia, sem a vele teljesen azonos követelményt kifejező munkásigazgatás nem azt állítja, hogy az egyes szavazó, az egyes munkás okosabb a magas képzettségű miniszternél, nagy tehetségű miniszternél vagy kiváló szakértelmű gyárigazgatónál, csupán azt állítja, hogy za egyes munkásnak, az egyes szavazónak igenis elidegeníthetetlen joga van a saját munkafeltételeibe való beleszóláshoz, ahhoz, hogy bizalmát bíró emberek vezetése mellett végezze munkáját.”

⁷⁴⁷ Ibid., 209. ”Minél inkább lehetetlenné válik vagy legalábbis sok ponton lehetetlenné válik az, hogy valakinek a munkájában az a teljes öröme legyen, mellyel azt a munkát elejétől végig önmaga csinálja és a saját alkotásának érezheti, abban az arányban kell növelni ezzel ez idegenedésnek nevezett jelenséggel szemben, annak az

Todellinen työläisvalta (munkáshatalom) syntyi Bibón näkemyksen mukaan vasta silloin, kun ajatus työläisten itsehallinnosta (munkásigazgatás) otetaan vakavasti sekä eettisenä maksiimina että institutionaalisenä käytäntönä, jossa ihminen ei voi omistaa toista ihmistä, eikä alentaa toista välineen asemaan.⁷⁴⁸

János Kornai on tarkastellut kansannousun työläisneuvostoja Unkarin kansalaisyhteiskunnassa tuolloin virinneen toimeliaisuuden kautta. Kornain mielestä työläisneuvostojen toiminnalle on löydettävissä ”seuraajia” 1970–1980-luvun Unkarista, jossa syntyi puoliksi maanalaisia avustuskampanjoita ja yhdistyksiä.⁷⁴⁹ Klassisen sosialismin aikana tällaisia kansalaisyhteiskunnan järjestäytymisen muotoja ei sallittu, eikä niiden perustamista myöskään reformisocialismin aikana liiemmin tuettu. Työläisneuvostojen kanssa analogisella tavalla kyse oli alhaalta päin kumpuavasta liikevoimasta, vapaaehtoisuudesta ja tarkoin määritellyistä tehtävistä.⁷⁵⁰

Kansannousun aikana tehtaiden itsehallinnollinen, työläisneuvostoissa tiivistynyt toiminta näyttäytyi auktoriteettisuhteita muuttavana esimerkkinä tehtaiden ulkopuolisen hallinnon piirissä viriävälle kansalaistoiminnalle. Teollisuuden työpaikoille perustetut elimet suorittivat erilaisia välttämättöminä pidettyjä tehtäviä, joita kriisi itsessään synnytti ja jotka eivät suoraan liittyneet työläisneuvostojen poliittisiin päämäärän asetteluihin. Samalla tämä omatoimisuus pakon edessä aiheutti sen, että työläisneuvot näyttäytyivät eri puolilla vapaan järjestäytymisen tilaa uskottavilta ja kannatettavilta organisaatioilta. Työläisneuvostot olivat julkisuudessa keskeisiä vallankumouksen saavutuksia. Työläisneuvostojen valtasuhteisiin vaikuttavalla toiminnalla tehtaissa oli selkeä rooli tulevaisuuteen suuntautuvassa ajattelussa. Työläisneuvosto – sanaa käyttämällä suuntauduttiin tulevaan ja irtisanouduttiin menneestä. *Työläis* – epiteettiä neuvoston nimessä käyttämällä haluttiin myös osoittaa, että ”vallankumouksen idea” ja ”vallankumouksen saavutukset” jaettiin.

ellenhatásaképpen, annak a kiegyénlítéseképpen a munka irányításában, tulajdonában, igazgatásában való részvétekt, ami a munka összefolyamatában valamilyen formában így is újbol érdekeltté tudja tenni az embert.”

⁷⁴⁸ Ibid., 210. Bibón työläisten itsehallintoa koskevaan ajattelua motivoi vahva eronteko kahdenlaisen omistamisen välillä. Ensinnäkin on omistusta, jonka myötä yksilön persoonallisuus tulee aktuaaliseksi. Tällaista omistusta on asunto, käsityöläisen työpaja tai maapala, jota itse viljelee - eli omistuksen suuruus ei voi koskaan ylittää konkreettisen yksilöllisen toiminnan rajoja. Toiseksi on omistusta, joka on suurta tai vähemmän suurta, mutta jolla ei ole käytännössä mitään ”yksilöä täydentävää roolia” vaan pikemminkin omaisuus luo dominaation positioita suhteessa toisiin. Tällainen omistus on oikeastaan vain valtasuhde, joka voi olla niin valtio-omistajan ja yksittäisen työntekijän kuin markkinatalouden osakkeenomistajan ja työläisen välillä. Katso Bibó, István, *Válogatott tanulmányok*, 509–511.

⁷⁴⁹ Kornai 1992, 472. Kornain mukaan Unkarin älymystö heräsi 1970-luvulla huomaamaan, että suuri osa väestöstä eli köyhyydessä. Tilanteen tiedostamisen seurauksena syntyi periaatteessa laiton rahasto ja avustusjärjestö, jonka toimintaan suuri joukko ihmisiä osallistui vapaaehtoisesti. Toinen vastaava avustusliike käynnistyi Romaniasta Unkariin pakenevien ihmisten auttamiseksi.

⁷⁵⁰ Ibid. Kornai toteaa, että ”jokainen yhteiskunta pitää sisällään latenteja itseorganisoitumisen muotoja, ihmisiä, jotka ovat valmiita auttamaan jaloista ja eettisistä syistä. Vain byrokraattiset esteet tälle on poistettava.”

Kansannousun aikaiset kokemukset - erityisesti työläisneuvostojen lehdistössäkin useaan otteeseen tunnustettu kyvykkyys pitää yllä tuotantoa työn aloittamista varten, hoitaa järjestyksenpitoa ja johtaa avustustoimintaa - olivat tärkeässä roolissa, kun luotiin käsitystä siitä mikä oli mahdollista. Käytännössä oli kyse jo jonkinlaisesta, jos ei arkisesti rullaavaa tuotantoa itsessään, niin ainakin tuotantovälineitä, 'yhteistä omistusta' kriisitilanteessa *valvovasta* roolista. Työläisneuvostojen toimenkuvaan kuului jo kansannousun aikana luonteeltaan itsehallinnollisia tehtäviä. Näihin kuului pyrkimys luoda sellaiset olosuhteet, joissa tuotanto saattoi jatkaa työläisneuvostojohtoisesti päättyneeksi julistetun lakon jälkeen. Toisin sanoen työläisneuvostot olivat toiminnassa – kriisitilanteen puitteissa – ja tälle toiminnalle voitiin myöhemmin rakentaa identiteettiä, kun Keskustyöläisneuvosto pyrki marraskuun puolivälistä lähtien argumentoimaan asiansa puolesta János Kádárin johtaman hallituksen edessä.

Lähteet

Arkistolähteet

Keskustyöläisneuvoston kansio. Politikai Intézet Levéltára (PIL). Budapest.

Julkaistut alkuperäislähteet

1956 a sajtó tükrében: 1956 október 22-november 5 / összeállította és szerkesztette: Izsák, Lajos, Szabó, József. Kossuth Kiadó. Budapest 1989.

1956 plakátjai és röplapjai: október 22-november 5. / összeállította és szerkesztette: Izsák, Lajos, Szabó, József & Szabó Róbert. Zrínyi Kiadó. Budapest 1991.

Hungarian Workers' Councils in 1956 / edited: Lomax, Bill, translated from hungarian, Lomax, Bill, Schöpflin, Julian. Boulder, Colo. Social Science Monographs Highland Lakes, New Jersey: Atlantic Research and Publications. Atlantic Studies on Society in Change: 61; East European Monographs: 294.

Magyar munkástanácsok 1956-ban/ összeállította és szerkesztette: Kemény, István, Lomax, Bill. A magyar füzetek. Párizs 1986.

A Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni. /összeállította és szerkesztette: Kozák, Gyula, Molnár Adrienne, Körösi Zsuzsanna. Századvég Kiadó. Budapest 1993.

Társadalmi Szemle 8-9/1991. A Nagybudapesti Központi Munkástanács irataiból I – II.
(Keskustyöläisneuvoston ensimmäisten ja viimeisten kokousten pöytäkirjat.)

Internet - lähteet

http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223.

http://www.archivnet.hu/rovat/forras.phtml?forras_kod=836#4.

http://www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/szovegek_evk2000/litvan.htm.

http://www.rev.hu/history_of_56/szerviz/kislex/biograf/apro_uk.htm.

http://server2001.rev.hu/oha/oha_browse_lexicon.asp?lang=h&start_char=q.

Tutkimuskirjallisuus:

Andrle, Vladimir, Workers in Stalin's Russia. Industrial and Social Change in a Planned Economy. St. Martin's Press. New York 1988.

Ankersmit, Frank, Historical Representation. Stanford University Press. California 2001.

Arendt, Hannah, On Revolution. Viking Press. New York 1963

Austin, J.L., How to Do Things with Words, Oxford University Press. New York 1973.

Bakos, Katalin, 'Folyamatosság és törés a plakátművészetben' teoksessa Standeisky Éva, Kozák, Gyula, A fordulat évei 1947–1949. 1956-os Intézet. Budapest 1998.

Balogh, Gyöngyi, Gyürey Vera, Honffy, Pál, A Magyar játékfilmtörténete a kezdetektől 1990-ig. Műszaki Könyvkiadó. Budapest 2004.

Banta, Martha, Taylored lives. Narrative Productions on the Age of Taylor, Veblen and Ford. University of Chicago Press 1993.

Barthes, Roland, Mytologioita. Gaudeamus. Helsinki 1994.

Békés, Csaba, Byrne, Malcolm & Rainer, János M., the 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents. Central European University Press. Budapest 2002.

Bérend Iván, 'The Composition and Position of the Working Class during the War' teoksessa Lengyel, György (ed.), Hungarian Economy and Society during the World War II. Boulder (Colo.) : Social Science Monographs 1993. East European monographs; 362. Atlantic studies on society in change; 74.

Bendix, Reinhard, *Work and Authority in Industry*. Wiley & Sons. New York 1956

Beránné Nemes, Éva & Kajári, Erzsébet, 'A munkástanácsok és a szakszervezetek 1956-1957.'
Múltunk 2-3/1992.

Bibó, István, *Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – szociológia – társaslélektan / válogatta: Huszár, Tibor*. Corvina. Budapest 2004.

Biezenski, Robert, 'Workers' Self-Management and the Technical Intelligentsia in People's Poland.' *Politics & Society, Vol. 22, No. 1, 1994*.

Borhi László, 'Soviet Rule in Hungary 1945 – 1953' teoksessa Vehviläinen, Olli, Pók, Attila (ed.), *Hungary and Finland in the Twentieth Century*. Finnish Literature Society. Helsinki 2002.

Burawoy, Michael, 'Reflections on the class consciousness of hungarian steelworkers.' *Politics & Society, Vol. 17 No. 1, 1989*.

Clark, Martin, *Antonio Gramsci and the revolution that failed*. Yale University Press. London 1977.

Dunn, John, 'The Revolution' teoksessa Ball, Terence, Farr, James & Hanson Russel L. (ed.) *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge University Press. Cambridge 1998.

Fejtő, Ferenc, 'Trade Unionism in Eastern Europe. The Conflict between Working-Class Ties and the Single Party.' *International Affairs, Vol. 33, No.4, 1957*. <http://www.jstor.org/>

Fehér, Ferenc, Heller, Agnes & Márkus, György, *Dictatorship over Needs*. Basil Blackwell. London 1983.

Gati, Charles, 'Fifty years later.' *Hungarian Quarterly, Vol. 47, No. 182, Summer 2006*.

Gramsci, Antonio, *Työväenluokan yhtenäisyys*. Kustannusliike Edistys. Moskova 1976

Gramsci, Antonio, *Vankilavihkot 2*. Kansankulttuuri. Oulu 1982.

Gyáni, Gábor, Kövér, György & Valuch Tibor, *Social History of Hungary from the Reform Era to the End of the twentieth century*. Columbia University Press. Budapest 2004.

Gyáni, Gábor, 'Forradalom, felkelés, polgárháború. 1956 fogalmi dilemmáiról.' *Budapesti könyvszemle 1/2007*

Halmesvirta, Anssi & Nyysönen, Heino, *Unkarin kansannousu*. WSOY. Helsinki 2006.

Hankiss, Elemér, *East European Alternatives*. Oxford University Press. London 1990.

Haraszti, Miklós, *a Worker in a Workers' state*. Pelican books. London. 1977.

Horváth, Sándor, '1956 Történetírása a rendszerváltás óta' teoksessa *Évkönyv X. 1956-os Intézet*. Budapest 2002.

Horváth, Sándor, 'Continuities and discontinuities in Kádár's Hungary: everyday life in a socialist town' teoksessa Halmesvirta, Anssi (ed.), *Kádár's Hungary, Kekkonen's Finland*. *Hungarologische Beiträge 14*. Jyväskylä 2002.

Horváth, Sándor, 'Planning urbanisation in Hungary, 1945–1989' teoksessa Pasztercsák, Agnés (ed.), *Hungarologische Beiträge 17*. Jyväskylä 2005.

Horváth, Sándor, 'Munkahelyi zaklatás és a lányanyák helyzete a Sztálin Vasműben.' http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=29.1.6.2007.

Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*. Osuuskunta Vastapaino. Tampere 2002.

Joyce, Patrick (ed.), *the Historical Meanings of Work*. Cambridge University press. Cambridge 1987.

Kasvio, Antti, 'Gramsci, "fordilainen työläinen" ja työväenluokan elämäntapa monopolikapitalismissa.' *Sosiologia 1/1979*

Keller, Márkus, 'A gyár és a munkás. A Május 1. Ruhagyár munkástanácsa 1956-1957-ben'

teoksessa *Évkönyv VIII*, Budapest, 1956-os Intézet 2000.

Kenez, Péter, *Hungary from the Nazis to the Soviets: the Establishment of the Communist Regime in Hungary 1944 – 1948*. Cambridge University Press. New York 2006.

Kenney, Padraic, 'Remaking the Polish Working Class: Early Stalinist Models of Labor and Leisure.' *Slavic Review*, Vol. 53, No.1 1994. <http://www.jstor.org/>

Kettunen, Pauli, 'Yhteiskunta' teoksessa Hyvärinen (et. al.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Osuuskunta Vastapaino. Tampere 2003.

Kis, János, 'Az 1956 – 1957-es restauráció' teoksessa Hegedüs, B. András (szerk.), *Ötvenhatról Nyolcvanhatban*. Századvég. Budapest 1992.

Kolaja, Jiri, *Workers' Councils: the Yugoslav experience*. Frederic A. Praeger Inc. New York 1966.

Kontler, László, *Millennium in Central Europe. A History of Hungary*. Atlantis Publishing House. Budapest 1999.

Kornai, János, *the Socialist System*. Princeton University Press. New Jersey 1991.

Koselleck, Reinhart, Narr, Wolf-Dieter & Palonen, Kari, 'Ajan Kerrostumat ja politiikan mahdollisuudet' teoksessa Lindroos, Kia, Palonen, Kari(toim.) *Politiikan aikakirja*. Osuuskunta Vastapaino. Tampere 2000.

Koselleck, Reinhart, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press. Irvington, New York 2004.

Kozák, Gyula, 'Szent Csöcselék' teoksessa *Évkönyv VII*. 1956-os Intézet. Budapest 1999.

Kozák, Gyula, 'Szervezetek az 1956-os forradalomban' teoksessa *Évkönyv VIII*. 1956-os Intézet. Budapest 2000.

Kőrösi, Zsuzsanna, Molnár, Adrienne, Carrying a Secret in my Heart. Children of the Victims of the Reprisals after the Hungarian Revolution in 1956 - An Oral History. CEU Press. Budapest 2003.

Kürti László, 'the Wingless Eros of Socialism: Nationalism and Sexuality in Hungary.' *Anthropological Quarterly*, Vol.64, No.2 1991.

Kürti, László, Youth and the State in Hungary. Capitalism, Communism and Class. Pluto Press. London 2002.

Lenin, Vladimir Iljits, 'Raising the Productivity of Labour.' Selected Works 1-3. Progress Publishers. Moskow 1971.

Lindroos, Kia, Palonen, Kari (toim.), Poliitiikan aikakirja. Ajan poliitiikan ja poliitiikan ajan teoretisointia. Osuuskunta Vastapaino. Tampere 2000.

Litván, György (ed.), the Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953-1963. Longman Publishing. London 1996.

Litván, György, 'Mítoszok és legendák 1956-ról' teoksessa Évkönyv VIII. 1956-os Intézet. Budapest 2000.

Lomax, Bill, Hungary 1956. St. Martin's Press, New York 1976.

Molnár, Miklos, a Concise History of Hungary. Cambridge University Press. Cambridge 2001.

Nyysönen, Heino, Presence of the Past in Politics. '1956' after 1956 in Hungary. Sophi. Jyväskylä 1999.

Perry, Marvin, an Intellectual History of Modern Europe. Houghton Mifflin (III) Geneva 1993.

Romsics, Ignác, Hungary in the Twentieth Century. Osiris Kiadó. Budapest 1999.

Romsics, Ignác (szerk.), Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó. Budapest 2003.

Schöpflin, George, 'The Function of Myth and a Taxonomy of Myths' teoksessa Hosking, Geoffrey & Schöpflin, George, *Myths & Nationhood*. Routledge. New York 1997.

Sirianni, Carmen, *the Workers' Control and Socialist Democracy. The Soviet Experience*. New Left Books. London 1982.

Skinner, Quentin, 'Motives, Intentions, and the Interpretations of Texts.' *New Literary History*, Vol.3, No.2 1972. <http://www.jstor.org/>

Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions*. Cambridge University Press. Cambridge 1979.

Standeisky, Éva, 'Az írók és a munkástanácsok.' *Múltunk* 1-2/1994.

Szabó, Márton, *Diszkurzív térben*. Scientia Humana. Budapest 1998

Szelényi, Szonja, *Equality by Design. The Grand Experiment in Destratification in Socialist Hungary*. Stanford University Press. California 1998.

Tóth, Eszter Zsófia, 'A Csepel Vas és fémművek munkástanácsainak története 1956-1957.' *Múltunk* 4/1999.

Tóth Eszter Zsófia, 'Ennyi idő egy férjből elég, hát még egy gyárból. A gyári identitás munkásnők és munkások életút-elbeszéléseiben.' *Múltunk* 3/2003

Tóth, Eszter Zsófia, 'Munkásság és Oral History.' *Múltunk* 4/2005

Tóth, Eszter Zsófia, 'Munkások és munkásnők '56-ban – a Budapesti Harisnyagyár '56-os történetei a leveltári források tükrében.' http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223
27.3.2007

Ungváry, Krisztián, 'Magyarország szovjetizálásának kérdései' teoksessa Romsics, Ignác(szerk.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. Századi magyar történelemről*. Osiris Kiadó. Budapest 2003

Tully, James (ed.), *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*. Polity Press. Cambridge 1988.

Varga, László, *Az elhagyott tömeg 1950-1956*. Cserépfalvi. Budapest 1994.

